Pro správnou funkci interaktivních prvků (navigace a zoom)
použijte kvalitní (nikoli však webový) prohlížeč PDF jako např. Adobe Reader nebo Adobe Acrobat.

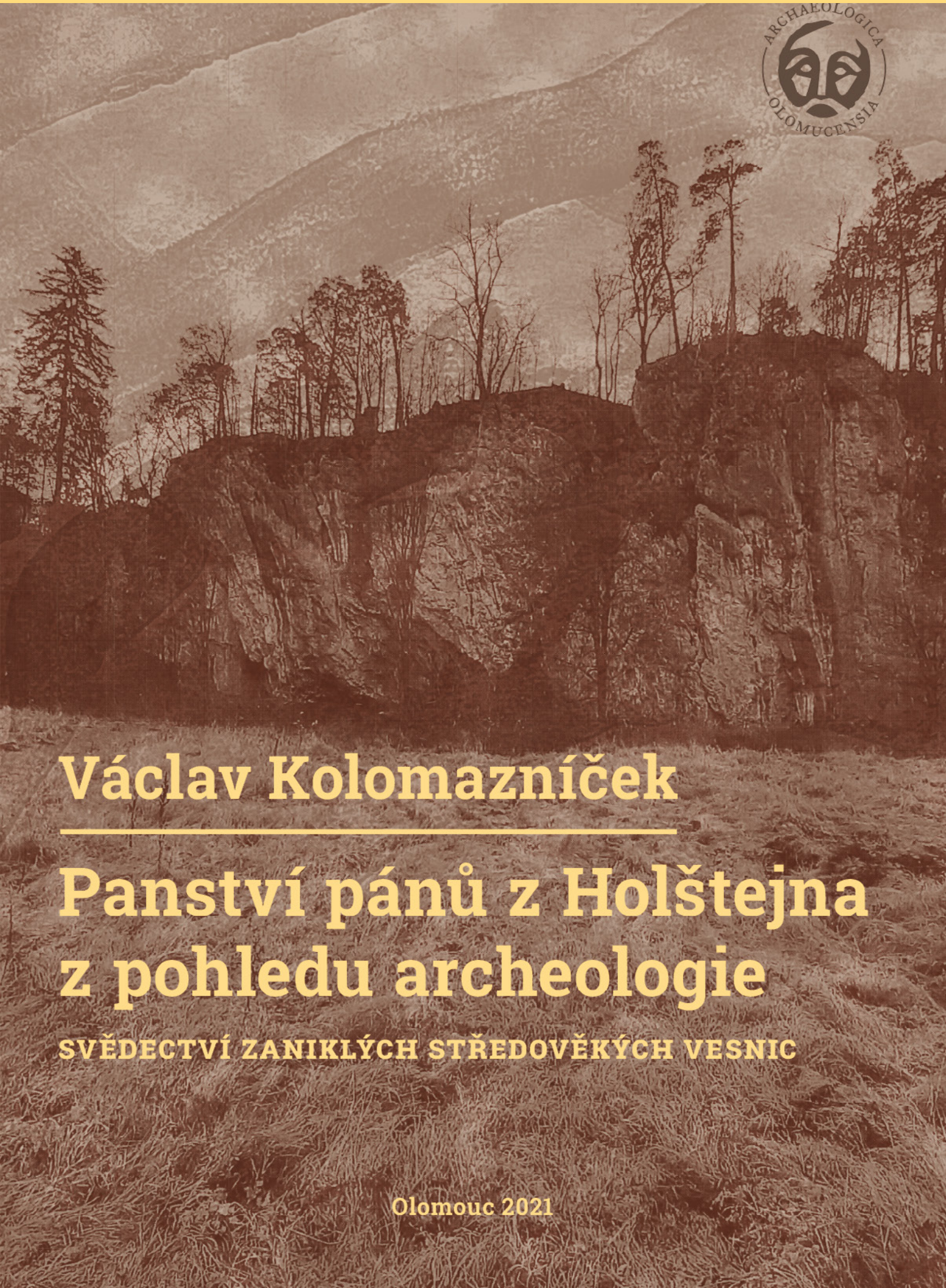

Václav Kolomazníček

Panství pánů z Holštejna z pohledu archeologie

SVĚDECTVÍ ZANIKLÝCH STŘEDOVĚKÝCH VESNIC

Olomouc 2021

Archaeologica Olomucensia – Tomus VI

Panství pánů z Holštejna z pohledu archeologie

Svědectví zaniklých středověkých vesnic

Václav Kolomazníček

s příspěvkem Miroslava Kováře

Olomouc 2021

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons Uveďte původ-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní License. Podmínky dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

Recenzovali:
PhDr. Jiří Doležel
Mgr. et Mgr. Jakub Novák, Ph.D.
PhDr. Pavel Šlézar, PhD.

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta
Archaeologica Olomucensia – Tomus VI

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2021_014).

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání
© Václav Kolomazníček, Miroslav Kovář, 2021
translation (summary) © Klára Matulová, 2021
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2021
ISBN 978-80-88278-67-2

Mým dětem a jejich budoucím potomkům...

„Tak jako každý člověk má své předky a svoji rodovou historii,
stejně tak mají svůj původ a dějiny i místa, kde lidé žijí.
A je důležité své dějiny znát,
protože ony v sobě nesou i nás a mnohé o nás vypovídají.“

P. Marcel Javora

Obsah

1. Úvod / 7

1.1 Pravěké a historické osídlení Drahanské vrchoviny na Blanensku / 8
- 1.1.1 Pravěké osídlení / 8
- 1.1.2 Raně středověké osídlení / 10
- 1.1.3 Vrcholně středověké osídlení / 10
- 1.1.4 Osídlení v novověku / 13
- 1.1.5 Moderní dějiny / 14

1.2 Dějiny výzkumu / 16

1.3 Vymezení prostoru zkoumaného území / 18
- 1.3.1 Geologické a geomorfologické podmínky / 20
- 1.3.2 Klimatická příprava na český středověk / 20
- 1.3.3 Přírodní a klimatické podmínky Drahanské vrchoviny / 20

1.4 Hmotná kultura na archeologických lokalitách / 21

1.5 Archeologické metody a teorie / 21

2. Historie holštejnského panství / 23

2.1 Zakladatelé holštejnského panství (páni erbu beraních rohů) / 23

2.2 Vokové (páni erbu poloutrojčaří) / 26

3. Plánovaná lokace vrcholně středověkých vesnic na Drahanské vrchovině / 31

3.1 Rozložení jednotlivých středověkých vsí / 31

3.2 Vyhodnocení osídlení v období kolonizace / 33

3.3 Církevní stavby a duchovní správa holštejnského panství / 36
- 3.3.1 Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bukovince / 37
- 3.3.2 Kostel Panny Marie v Husí / 39
- 3.3.3 Kostel sv. Petra a Pavla v Jedovnicích / 40
- 3.3.4 Kostel Narození Panny Marie v Lipovci / 40
- 3.3.5 Kostel sv. Máří Magdaleny v Ostrově u Macochy / 41
- 3.3.6 Kostel sv. Michaela Archanděla v Rozstání / 41

3.4 Hrady, hrádky a tvrze v západním a jižním sousedství holštejnského panství / 43
- 3.4.1 Hrad Blansek (okr. Blansko) / 43
- 3.4.2 Tvrz Blansko (okr. Blansko) / 46
- 3.4.3 Hrad Boskovice (okr. Blansko) / 46
- 3.4.4 Hrad Doubravice (okr. Blansko) / 49
- 3.4.5 Hrad Lečenec (okr. Blansko) / 49
- 3.4.6 Hrad Olomučany (okr. Blansko) / 50
- 3.4.7 Tvrz Petrovice (okr. Blansko) / 50
- 3.4.8 Hrad (tvrz) Rájec (okr. Blansko) / 51
- 3.4.9 Jeskynní hrad Rytířská jeskyně (okr. Blansko) / 52
- 3.4.10 Hrad Račice (okr. Vyškov) / 52

3.5 Fortifikační stavby na holštejnském panství / 53
- 3.5.1 Tvrz Jedovnice (okr. Blansko) / 53
- 3.5.2 Hrad Holštejn (okr. Blansko) / 54
- 3.5.3 Hrad Smilovo hradisko (okr. Prostějov) / 55
- 3.5.4 Hrad Kuchlov (okr. Vyškov) / 55

4. Severní část holštejnského panství / 56

4.1 Hmotná kultura – nemovité prameny / 56
- 4.1.1 Stavební památky severní části holštejnského panství / 56
- 4.1.2 Katastr obce Holštejn / 57
  - 4.1.2.1 Holštejn / 57
  - 4.1.2.2 ZSV Bohdalůvka / 71
- 4.1.3 Katastr obce Vysočany / 72
  - 4.1.3.1 Katastr obce Housko / 74
  - 4.1.3.2 Katastr obce Molenburk / 76
- 4.1.4 Katastr obce Rozstání / 103
  - 4.1.4.1 Rozstání / 103
  - 4.1.4.2 Baldovec / 104
  - 4.1.4.3 ZSV Svatoňůvka / 104
  - 4.1.4.4 ZSV Vaňkouš / 106
  - 4.1.4.5 ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka) / 107

5. Povrchové kamenné doly / 110

6. Středověké plužiny a pastviny / 114

6.1 Zemědělství / 114

6.2 Pastvinářství / 114

6.3 Plužina městečka Holštejna / 115

6.4 Pastvina zaniklého Holštejna / 117

6.5 Plužina ZSV Bohdalůvka / 117

6.6 Pastvina ZSV Bohdalůvka / 118

6.7 Plužina ZSV Husí / 118

6.8 Pastvina ZSV Husí / 122

6.9 Plužina ZSV Svatoňůvka / 122

6.10 Pastvina ZSV Svatoňůvka / 123

6.11 Plužina ZSV Vaňkouš / 123
6.12 Pastvina ZSV Vaňkouš / 124
6.13 Plužina ZSV neznámého jména (Březina) / 125
6.14 Pastvina ZSV neznámého jména (Březina) / 126

7. Středověké vodní zdroje na ZSV (rybníky) / 127

7.1 Městečko Holštejn / 127
7.2 ZSV Bohdalůvka / 129
7.3 ZSV Husí / 129
7.4 ZSV Svatoňůvka / 130
7.5 ZSV Vaňkouš / 131

8. Středověké cesty / 133

8.1 Středověká komunikace v okolí zaniklého městečka Holštejn / 133
8.2 Středověká komunikace v okolí ZSV Husí / 134
8.3 Středověká komunikace v okolí ZSV Svatoňůvka / 136
8.4 Středověká komunikace v okolí ZSV Bohdalůvka / 136
8.5 Zaniklá cesta mezi ZSV Husí, ZSV Bohdalůvka a zaniklým městečkem Holštejn / 138
8.5.1 Zaniklá cesta mezi ZSV Svatoňůvka a ZSV Bohdalůvka / 141

9. Hmotná kultura – mobilní terénní památky / 142

9.1 Nástin vývoje holštejnského panství na základě archeologických pramenů / 144
9.1.1 Raný středověk / 145
9.1.2 Vrcholný středověk (druhá polovina 13. století) / 145
9.1.3 Vrcholný středověk (13./14. století) / 146
9.1.4 Vrcholný středověk (14. století) / 146
9.1.5 Vrcholný středověk (14./15. století) / 146
9.1.6 Pozdní středověk (první polovina 15. století) / 146
9.1.7 Pozdní středověk (druhá polovina 15. století) / 148
9.1.8 Novověk / 148
9.2 Přehled nalezeného materiálu: keramika / 148
9.2.1 Severní část holštejnského panství / 148
9.2.1.1 ZSV Bohdalůvka / 148
9.2.1.2 Holštejn / 151
9.2.1.3 ZSV Husí / 152
9.2.1.4 ZSV Svatoňůvka / 161
9.2.1.5 ZSV Vaňkouš / 161
9.2.1.6 ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka) / 166
9.2.2 Jižní část holštejnského panství / 166
9.2.2.1 Jedovnice / 166
9.2.2.2 ZSV Rohrbach / 167
9.3 Přehled nalezeného materiálu: kovové artefakty / 168
9.3.1 Severní část holštejnského panství / 168
9.3.1.1 ZSV Bohdalůvka / 168
9.3.1.2 Městečko Holštejn / 168
9.3.1.3 ZSV Husí / 168
9.4 Přehled nalezeného materiálu: ostatní nálezy / 170

10. Závěr / 171

11. Katalog vesnic holštejnského panství založených ve středověku / 174

11.1 Severní čášt holštejnského panství – zaniklé vesnice / 175
11.2 Severní část holštejnského panství – vesnice, které nezanikly / 177
11.3 Jižní část holštejnského panství – zaniklé vesnice / 181
11.4 Jižní část holštejnského panství – vesnice, které nezanikly / 187

12. Literatura / 191

13. Summary / 198

1. Úvod

Je spousta otázek, u nichž je třeba ještě mnohé zodpovědět. U některých jsme již odpovědi našli, anebo jsme přesvědčeni o jejich správnosti. U dalších teprve odpovědi hledáme. Vycházíme z předchozího bádání, ověřujeme nové hypotézy či teorie a pokoušíme se interpretovat fakta neotřelým způsobem. V tom nám pomáhají moderní pracovní postupy. Archeologie se již dávno stala interdisciplinárním vědním oborem. Zásadním aspektem této proměny jsou metody odvozené z přírodních a technických věd, které archeologie využívá, a právě tyto nové postupy mnohdy poskytují výrazně odlišný metodický základ, který může kompenzovat slabiny ryze archeologických metod.

Chtěl bych pokračovat v díle, které započali naši předchůdci, a objasnit tajemství, jejichž vyřešení nám bylo doposud zapovězeno. Při prospekční činnosti v severní části holštejnského panství se snažím zjistit, jak se změnily zaniklé osady od doby, kdy byla zjištěna jejich poloha – zda jsou ještě patrné relikty staveb, anebo zda byly pohlceny neustávající lidskou aktivitou. Proč jsem si pro svoji práci vybral zrovna tento region a historickou část našich dějin? Snad proto, že zde má zčásti kořeny můj rod a historie zdejší krajiny by si zasloužila daleko větší propagaci.

Kniha je vzpomínkou na ty, kteří už dnes nejsou mezi námi. Byli to především naši předci, kteří dorazili do míst, kde v současnosti žijeme. Zaslouží si obdiv, uznání a respekt. Citlivě a šetrnými zásahy přeměnili zdejší nehostinný kraj v kulturní krajinu. Uchovejme si proto památku na to, co nám zde po sobě zanechali. Chovejme se k těmto místům tak, jak se chováme ke svým rodičům a prarodičům a jak si přejeme, aby se naši potomci chovali k nám. Nepohrdejme svou historií, ale snažme se ji pochopit a ponaučit se z toho, co nám po sobě zanechala.

Hlavním cílem knihy je shrnout, revidovat a vyhodnotit archeologické artefaktové prameny ze zaniklých středověkých vsí (dále jen ZSV) v severní části holštejnského panství. Kniha se zabývá nejen prameny movitými (keramickými a kovovými), ale především prameny nemovitými (opevnění, dům, vesnice). Práce je kromě základního vyhodnocení artefaktů doplněna o nové informace, rozšiřující dosavadní stav poznání lokalit (např. o geofyzikální prospekci, měření vodivosti či stibologii oblasti). Jádro zkoumaného území tvoří ZSV v severní části holštejnského panství[1] z rozmezí 13. až 16. století.

Předložené dílo se snaží zaujmout nejen novými poznatky a objevy z vymezeného území středověkého holštejnského dominia, ale také průvodní obrazovou dokumentací, která doplňuje textovou část. Úvodem se kniha zabývá plánovanou lokací středověkých vesnic na holštejnském panství a jejím vyhodnocením, které se zaměřuje na strategii osídlení regionu, a to od vzájemné vzdálenosti jednotlivých vesnic, orientace a typu vesnic, nadmořské výšky a přístupu ke zdroji pitné vody až k intenzitě zanikání v jednotlivých částech sledované oblasti. Podstatou práce je archeologická část, jejíž těžiště tvoří analýza archeologických pramenů rozdělená do dvou skupin podle manipulovatelnosti (prameny nemovité a movité).

První část je zaměřena na analýzu nemovitých pramenů (*obr. 1*), zejména s využitím metodických postupů prostorové archeologie, která zkoumá archeologické prameny z hlediska jejich uspořádání v prostoru. Jde zejména o tzv. komponenty, které na úrovni archeologických pramenů odrážejí jednotlivé areály aktivit v rámci někdejších komunitních areálů.[2]

---

1 Jádrem zájmové oblasti jsou především katastry obcí Holštejn, Molenburk, Housko a Rozstání, na nichž bylo doposud detekováno sedm ZSV.

2 Mezi nemovité prameny řadíme např. pohřební stavby, kultovní architekturu (např. kostely), fortifikace (příkopy, valy, středověké

Obr. 1: Pozůstatky plužiny v ZSV Husí. Pohled ze severovýchodního cípu Panské skály k předpokládaným usedlostem č. VI a VII (foto: V. Kolomazníček, 2021).

Druhá část se zabývá movitými prameny. Movité artefakty jsou rozděleny podle tvaru, předpokládaného účelu a materiálu, z něhož jsou vyrobeny. Na zkoumaných ZSV (Holštejn, Bohdalůvka, Husí, Svatoňůvka, Vaňkouš a ves neznámého jména) byl k dispozici z 95 % především materiál z keramiky, nepříliš kovových artefaktů a jednotlivé nálezy skla nebo kamenné broušené industrie. Následuje analýza keramiky, její přesná deskripce, determinace a vyhodnocení, včetně analogií.[3]

Na katastru obce Molenburk (ZSV Husí) bylo navíc provedeno geofyzikální měření s cílem ověřit přítomnost kamenných základů zaniklého kostela, dále měření vodivosti k zjištění velikosti intravilánu vesnice a detektorový průzkum. Do knihy jsem zakomponoval své vlastní názory, hypotézy a teorie, které vycházejí ze zjištění přímo na zkoumaných lokalitách. Mezi jednotlivými sídelními areály byla provedena co nejpřesnější rekonstrukce zaniklých cest s cílem zjistit nejlepší spojení. Tento průzkum byl prováděn přímo v terénu, kdy data z nalezené zaniklé cesty byla uložena do GPS-souřadnic a následně zpracována v programu GIS. Výsledky byly komparovány s lidarovými a historickými mapami.

Výstupem práce je vyhodnocení archeologických artefaktových pramenů a doplnění o nové informace, které rozšiřují dosavadní stav poznání lokalit ZSV v severní části holštejnského panství. Jedním ze stanovených cílů bylo také získání podkladu pro lepší ochranu a hospodaření s relikty zaniklých vesnic v rámci státní (archeologické) památkové péče.

1.1 Pravěké a historické osídlení Drahanské vrchoviny na Blanensku

Málo přívětivý krajinný ráz a poněkud nevlídné klimatické podmínky náhorních plošin Drahanské vrchoviny sem přiváděly pravěkého člověka spíše jen k příležitostnému a krátkodobému pobytu. Setrvání v tomto prostoru bylo podníceno především potřebou lovu, pátráním po nerostných surovinách nebo zkrácením trasy mezi intenzivně osídleným územím Malé Hané (Boskovické brázdy) na západním okraji Drahanské vrchoviny a Velké Hané na jejím východním okraji. Vše se změnilo od poloviny 13. století, kdy do výše položených míst začali pronikat kolonizátoři a natrvalo se zde usadili. Zdejší (nedotčená) krajina od té doby už nikdy nebyla stejná.

1.1.1 Pravěké osídlení

Nejstarší doklady o pobytu člověka z okolí Holštejna pocházejí z nedaleké obce Sloup. Jeskyně Kůlna, která zde stojí

hrady atd.) a různé složené artefakty (vesnice, města, výrobní areály). Artefaktové prameny složené se vyznačují tím, že mají svůj vnitřní prostor, který spoluvytváří celkovou prostorovou strukturu. Složené artefakty chápeme jako areály aktivity. Komplex je nejjednodušším artefaktem v prostoru komunitního areálu. Areál aktivit je pak uspořádaným celkem všech komplexů a jiných artefaktů a ekofaktů (*Neustupný 2007*, 11–12).

3 U movitých pramenů jsou hlavními kategoriemi nástroje, zbraně, nádoby, ozdoby, kuchyňský a výrobní odpad (*Neustupný 2007*, 11). Základním archeologickým pramenem s vysokou vypovídací hodnotou je historická keramika. Keramika patří k nejstarším řemeslným dovednostem člověka od pravěku. Vyvinula se z výroby hliněných předmětů, původně sušených na slunci.

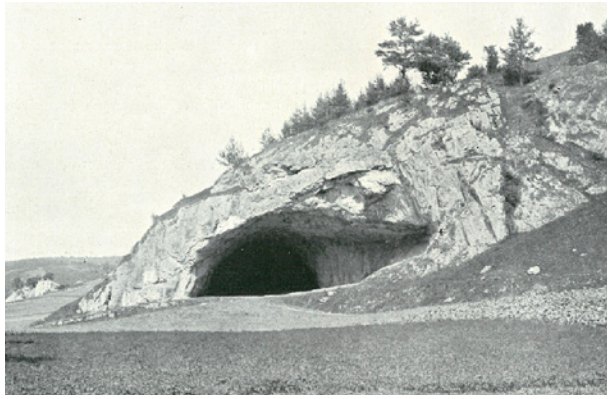

Obr. 2: Vstupní portál do jeskyně Kůlny. Vlevo fotografie z období mezi lety 1905 a 1911 (podle: *Absolon 1905–11*, obr. na str. 62), vpravo totožné průčelí doplněné o nerezový plot (foto: V. Kolomazníček, 2015). V současnosti je využíván jako východ ze Sloupsko-šošůvských jeskyní s instalovanou pravěkou expozicí.

(*obr. 2*), patří mezi nejznámější moravská archeologická naleziště z období paleolitu (*Musil 2002*, 66–72). Přítomnost paleolitického člověka zde prokázal při výkopových pracích již Jindřich Wankel v roce 1880, Martin Kříž v letech 1881–1886 a Jan Knies v letech 1887–1914. Mezi nejdůležitější objevy, které zde byly učiněny v letech 1965 a 1970, patří dva fragmenty kosterních pozůstatků člověka neandertálského (*Valoch 1980*, 11–16). Výhodná poloha jeskyně Kůlny způsobila, že byla navštěvována lidmi nejen v průběhu středního a mladého paleolitu, ale také během mnohých období postpaleolitických; přítomnost člověka je zde doložena od neolitu až po dobu hradištní.

Oblast Moravského krasu představovala jedno z hlavních center magdalénienské kultury a zároveň tvořila východní hranici jejího rozšíření (*Oliva 2020*, 40–53). Máme doloženy nálezy z 32 skalních dutin. Nejhustěji byla osídlena jižní část Moravského krasu. Dutiny v sušších úsecích krasových žlebů byly využívány spíše krátkodobě (*Oliva 2016*, 93–105). Z tohoto období existují nejstarší doklady o pobytu člověka z holštejnského údolí, které pocházejí z jeskyně Michalky (též Michalova nebo Ovčí jeskyně).[4] Při svých výzkumech z let 1886, 1898 a 1912–1913 je získal Jan Knies (*1921*, 69). Paleolitické artefakty z Michalky se datují do konce mladého paleolitu (14 000–11 000 př. Kr.) a náležejí kultuře lovců sobů, magdalénienu. Do stejného časového období spadají nálezy z jeskyně Hladomorny[5] (též Lidomorna), odkud pocházejí dvě nepatinované pazourkové čepele (*Skutil 1946*, 59; *týž 1970*, 322). Z roku 1987 pochází z lokality Na Městečku škrabadlo datované do mladého, případně pozdního paleolitu (*Doležel 2002*, 130).

Období neolitu je spojeno s prvními zemědělci, kteří se už neživili pouze lovem a sběrem, ale pěstovali obiloviny, chovali dobytek, pohřbívali své druhy na vyhrazených místech, vyráběli keramické nádoby, tkali látky a broušením i hlazením zhotovovali kamenné sekery a sekeromlaty. Ačkoliv krajina Moravského krasu není pro zemědělce příliš vhodná, máme ze starého neolitu evidovány nálezy z 23 jeskynních lokalit, což je vůbec nejvíce za celý zemědělský pravěk (*Ondroušková 2011*, 166). Z tohoto období pocházejí keramické fragmenty kultury s lineární keramikou opět z jeskyně Michalky (*Knies 1921*, 71–72; *Skutil 1970*, 322). Přímo z Holštejna (znovu z jeskyně Hladomorny) jde pak o nález sekeromlatu (obuchu) tzv. jednoduchého typu vyrobeného ze serpentinitu (*Šebela 1999*, 60), který je datován do pozdního eneolitu, kultury se šňůrovou keramikou.[6]

4 Původně nesla název Ovčí jeskyně. Ve 30. letech 19. století zde měl sídlo obávaný lupič Michal Meluzín z Lipovce, podle něhož dostala jeskyně současný název. Jeskyni chodili vytěžovat „kosťaři“ – sběrači kostí diluviálních zvířat pro továrnu na spodium v Boskovicích. V polovině 30. let 20. století, kdy se v Německu chopili moci nacionální socialisté, převzala jeskyni Československá armáda, která ji nechala vybetonovat a hermeticky utěsnit, aby zde mohl vzniknout sklad munice. Vchod do Ovčí či Michalovy jeskyně tvoří krásně klenutý, 8 m široký a 2,2 m vysoký portál, který pokračuje hlavní chodbou v délce 78,4 m dovnitř skalního masivu (*Absolon 1905–11*, 139).

5 Hladomorna (též Lidomorna) je název pro jeskyni, která se nachází ve skále pod hradem Holštejnem, nedaleko stejnojmenné vesnice. Jeskyně je tvořena velkým dómem vysokým cca 17 m, s rozměry 25 × 35 m. K dómu se připojují další čtyři menší síně (*Absolon 1905–11*, 95). Jindřich Wankel a Karel Absolon při prohledávání jeskyně našli údajně ručně tesané schůdky v chodbě, která vedla původně z hradu do stropu jeskyně. Chodba byla z povrchu zavalena až do roku 2010. Průchod byl tehdy obnoven díky spolupráci Občanského sdružení Phoenix Holštejn a Moravského speleologického klubu Holštejn (*Bejček 2018*, 100).

6 Archiv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i., M-TX-195202666, M-TX-195602649.

1.1.2 Raně středověké osídlení

Z raného středověku máme potvrzeno osídlení v jihozápadní části Drahanské vrchoviny. Jde zejména o nížinné oblasti v okolí řeky Svitavy a místa bohatá na nerostné suroviny (zejména železnou rudu). Jako příklad můžeme uvést dnešní obec Olomučany, kde byla zkoumána velkomoravská hutnická dílna v trati Polesí (*Souchopová 1980*, 44). Z okolí obcí Olomučany, Habrůvka a Rudice existují navíc další doklady, které přispívají k poznání vývoje našeho nejstaršího železářského hutnictví. Podle jejich datování lze předpokládat, že místní drobné výchozy železné rudy poutaly pozornost prospektorů a hutníků železa v období od 8. do 11. století (*Souchopová 1991*, 48). Za zmínku stojí dále mladohradištní objekty z Blanska z jihozápadního svahu staroblanenské ostrožny, středověké hrnčířské pece s nálezy mincí odkryté při výstavbě budovy dnešní radnice (*Štrof 1997*, 183) a poklad denárových ražeb v nádobě z 11. století, který byl učiněn na počátku 20. století na parcele, na níž proběhla výstavba obchodního domu Magnum (*Nekuda – Reichertová 1968*; v budově nyní sídlí Všeobecná zdravotní pojišťovna ČR). Následný výzkum však žádné další doklady z raného středověku nepřinesl (*Štrof 1997*, 183). První písemná zmínka o Blansku pochází z roku 1136, kdy se stala předmětem neshod mezi olomouckým biskupem Jindřichem Zdíkem a brněnským knížetem Vratislavem novostavba místního kostela (*Wihoda 2010*, 180). Historické dějiny Blanska pak značně změnil plošně nevelký, ale na zjištění bohatý výzkum při kostele sv. Martina v roce 2017. Pozoruhodným objevem zde byla místy až 20 cm mocná kulturní vrstva nacházející se pod pohřby. Neposkytla sice žádné nálezy, ale je dokladem staršího osídlení před vznikem či rozšířením hřbitova. Tato vrstva se vytvořila přímo na navětralém skalnatém podloží, které se zprvu mírně a následně prudčeji sklánělo severním směrem. Což také potvrdilo dřívější domněnky, že kostel původně stál na výraznější ostrožně. Největším překvapením byl ovšem nález několika sloupových jam, které byly součástí starší dřevěné stavby. Z nich byly vyzvednuty hrudky vypálené hlíny (mazanice) a kolekce raně středověkých zlomků keramiky. Velmi důležité je datování těchto nálezů, které můžeme klást již do období po roce 1000, tedy o sto let dříve než první písemnou zmínku o Blansku.[7] Domnívám se, že během 12. století byly založeny také Jedovnice a Ostrov (*Doležel 2003*, 135). Z okolí ZSV Bohdalůvky pocházejí údajně středověké železné artefakty (*Plch 2018*, 25), které ale nesouvisejí s osazením této vsi,

Obr. 3: Geomorfologické jednotky v okolí Drahanské vrchoviny (podle: www.cuzk.cz).

nýbrž se zaniklou cestou, která mohla spojovat úrodné oblasti vyškovské Hané s Boskovickou brázdou.

Severozápadní část Drahanské vrchoviny hraničí s geomorfologickým celkem Boskovická brázda. Její jižní část, Lysická sníženina, přímo navazuje svojí východní hranicí na zkoumanou oblast Drahanské vrchoviny (*obr. 3*). Raně středověké osídlení Lysické sníženiny do jisté míry odráží situaci na území Moravy; velmi výstižně je tato problematika shrnuta v knize *Pravěk Boskovicka* (*Jarůšková – Štrof eds. a kol. 2014*, 231–272).

Na jihovýchodě sousedí s někdejším holštejnským panstvím Vyškovsko, kde na průkopnickou prospekci Ervína Černého navázal svými výzkumy Mojmír Režný (*obr. 4*). Jím nově objevené lokality z 10.–12. století, zveřejněné v knize *Drahanskou vrchovinou ve stopách Ervína Černého* (*Režný 2013*), doplňují tolik potřebné informace k pochopení raně středověkého osídlení Drahanské vrchoviny. V minulosti byla celá oblast považována za víceméně mladší sídelní území, soustavně osídlované teprve od poloviny 13. století. Podle Jiřího Doležela (*2013*, 7; *týž 2014*) by další výzkum mohl významně přispět k obecnému poznání proměn osídlení v klíčovém období stabilizace a rozvoje středověké společnosti a českého státu v 11.–12. století a v utváření i využití kulturní krajiny v době před soustavným osidlováním po roce 1200.

1.1.3 Vrcholně středověké osídlení

Vrcholně středověké dějiny se začaly psát v polovině 13. století, kdy zdejší nehostinné končiny začali obývat kolonizátoři, kteří sem dorazili na pozvání místní šlechty. Osadníci přicházeli nejen z českých, ale i z německých zemí. V celkovém kontextu osídlení této části Drahanské vrchoviny je velice zajímavá etnická skladba příchozích (*Doležel 2003*, 123–155) na vznikajícím holštejnském pan-

7 Dostupné na: https://www.archaiabrno.org/home/?acc=zapisnicek&blog_id=956.

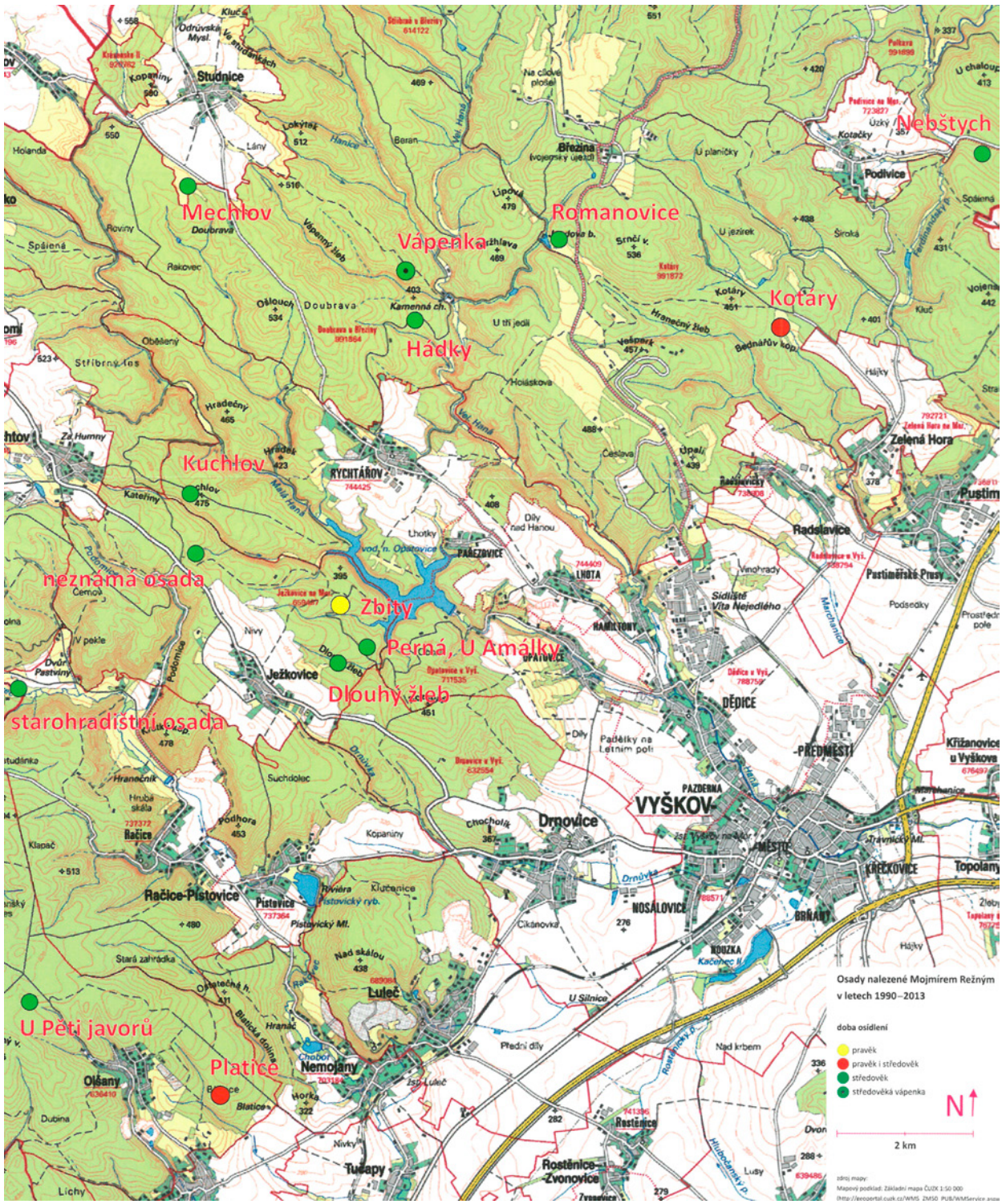

Obr. 4: Osady nalezené Mojmírem Režným na Drahanské vrchovině v okolí Vyškovska v letech 1990–2013 (podle: *Režný 2013*).

ství, mezi nimiž výrazně převažovalo německé obyvatelstvo (*obr. 5*). Na některých okolních panstvích (např. dědickém, černohorském, lelekovickém, lešanském, obřanském, plumlovském) jakékoliv spolehlivější indicie o přítomnosti alochtonních etnických prvků zcela chybí, na dalších (např. boskovickém, doubravickém, konickém, račickém) o nich můžeme pouze zčásti spekulovat. Opačný etnický obraz, který svým téměř výhradně slovanským charakterem tvoří protiklad holštejnského dominia, je doložený na dvou dominiích duchovních vrchností. Jde o knínický statek kanonie premonstrátů na Hradišti u Olomouce a blanenský distrikt olomouckého biskupství (*obr. 6–7*).

V tomto období zažily vyšší polohy Drahanské vrchoviny největší příliv lidí. Rozsáhlé plochy neprostupných lesů byly vyklučeny. Osadníci budovali vesnice, připravovali pastviny a plužiny, stavěli cesty a ostatní objekty potřebné k přežití. Touto velmi dobře připravenou akcí byl zahájen dlouhodobý proces osídlení tohoto území, který trvá dodnes. Velké množství vsí však zaniklo brzy po svém založení. Přesné důvody neznáme, ale hlavní příčinou mohla být nevhodná poloha založené vesnice (srv. *Klír 2020*). Nejvíce zaniklých vsí je doloženo z první poloviny 15. století (*Holota 2014*, 64), což odpovídá době markraběcích válek (*Belcredi 2006*, 19–20) a posléze válek husitských (*Černý 1992*, 127).

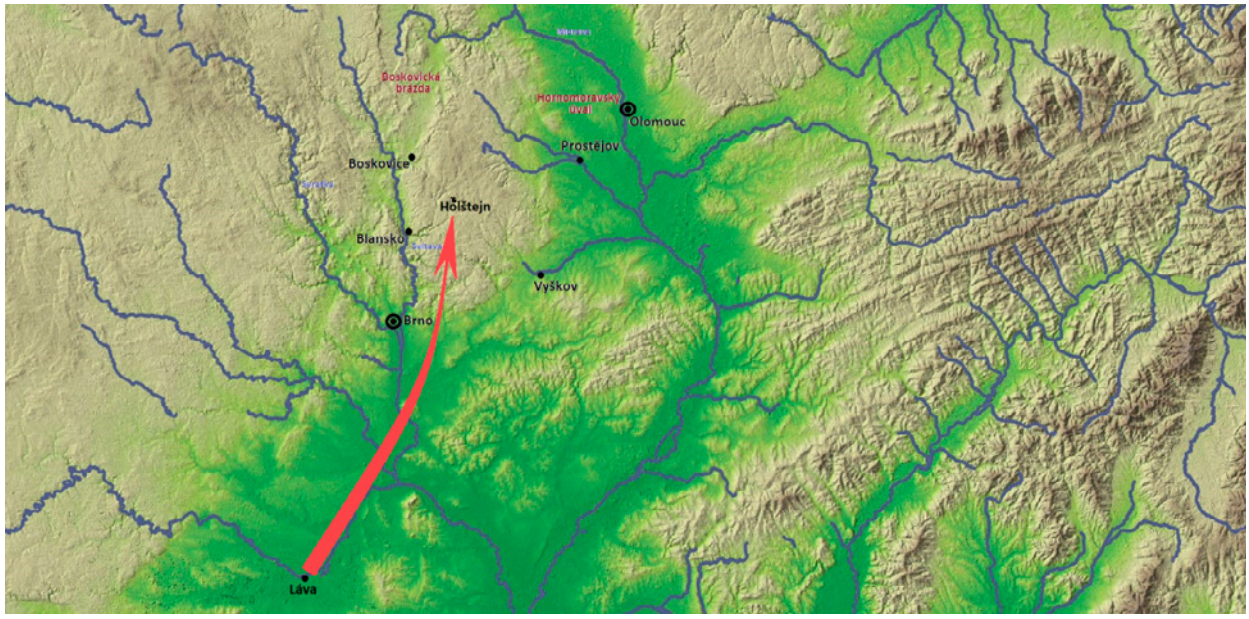

Obr. 5: Pravděpodobný směr příchodu německy mluvícího obyvatelstva z pohraničního prostoru okolí rakouského města Lávy na Holštejnsko (grafická úprava: V. Kolomazníček).

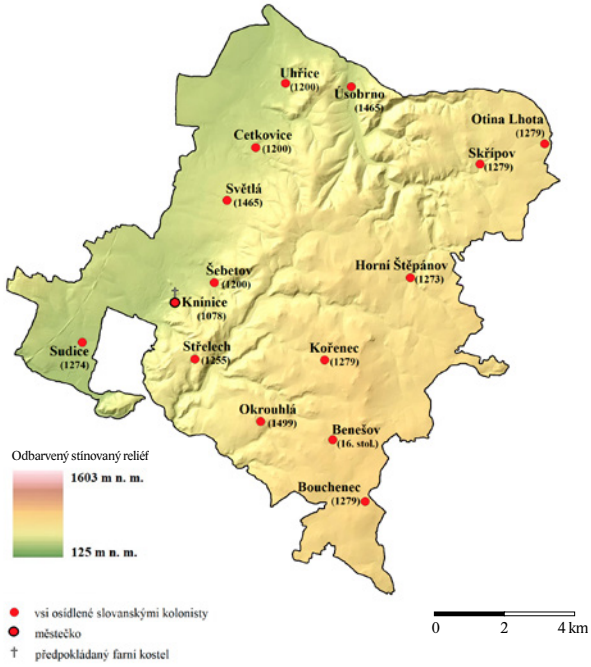

Obr. 6: Knínický statek ve středověku. Území Sudic bylo k panství připojeno krátce po roce 1274. V Knínicích se nacházelo sídlo fary a klášterního proboštství. U názvů lokalit jsou doplněna data prvních zmínek v písemných pramenech (podle: *Doležel 2003*, obr. 5 – upravil V. Kolomazníček).

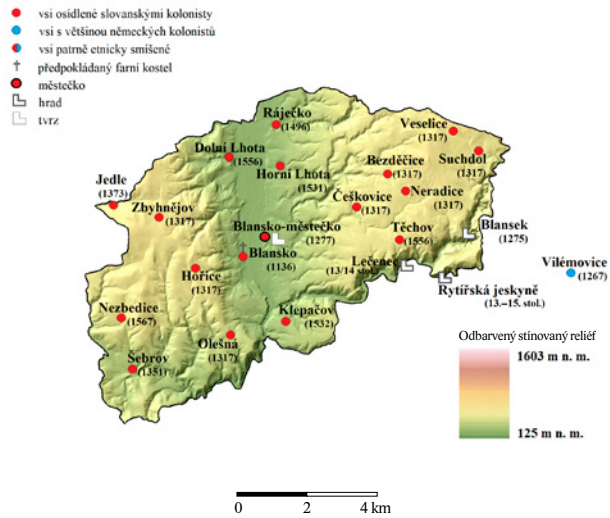

Obr. 7: Blanenské dominium v předpokládaném rozsahu na konci 13. století. Na první pohled je viditelná vysoká koncentrace vesnic oproti vesnicím např. na panství holštejnském či konickém. Vilémovice byly později připojeny k holštejnskému panství. U názvů lokalit jsou doplněna data prvních zmínek v písemných pramenech (podle: *Doležel 2003*, obr. 4 – upravil V. Kolomazníček).

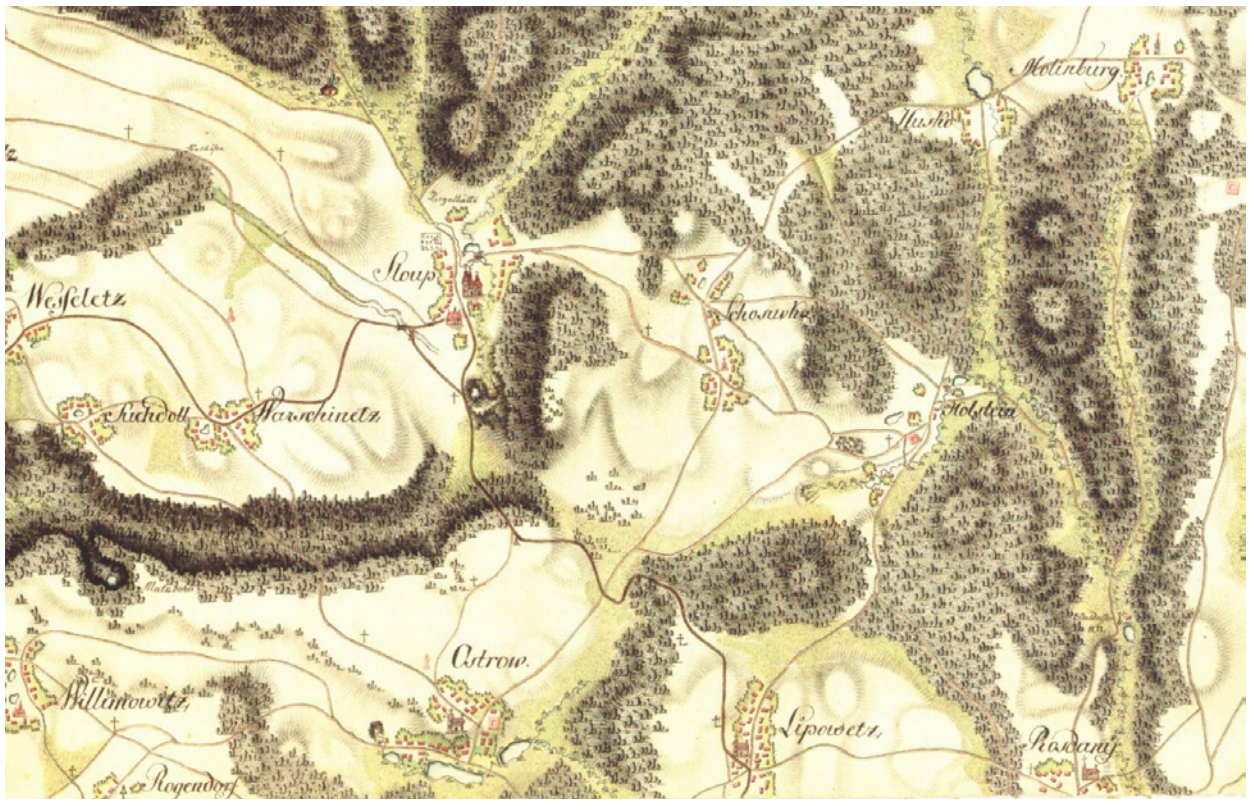

Obr. 8: Nově založené vesnice z první poloviny 18. století. Vpravo nahoře Molenburk (zvaný Molinburg) a Housko, jihovýchodně od těchto vsí lze spatřit Nový dvůr stojící v místech ZSV Vaňkouš. Jižně od Houska leží nově založený Holštejn a vlevo dole Rogendorf, dnešní Krasová (podle: 1. vojenské mapování – Morava, mapový list č. 50).

Za další pádnou příčinu lze uvést sníženou způsobilost terénu k dalšímu zemědělskému využívání, jež souvisí se zanikáním osad ve druhé polovině 15. století a první polovině 16. století (*Černý 1992*, 128).

1.1.4 Osídlení v novověku

Po husitských válkách a rozkladu držav holštejnského panství zůstalo mnoho oblastí neobydlených a příroda si opět začala uzurpovat zpět to, co jí kdysi patřilo. Zůstaly jen pomístní názvy jako připomínka toho, co zde kdysi bylo vystavěno. Přeživší obyvatelstvo ze zaniklých vesnic bylo s největší pravděpodobností přesídleno do míst, kde je vrchnost daleko více potřebovala a neobešla se bez lidských zdrojů. U některých vesnic lze v menší míře předpokládat kontinuální osídlení od středověku. Jako příklad můžeme uvést zaniklé městečko Holštejn, kde je doložen mlýn, nebo ZSV Husí, odkud máme doložený kostel a z jeho okolí archeologické nálezy, které odpovídají typologicky daleko mladší keramice než z období zániku vesnice. Znovuosídlení můžeme předpokládat také u ZSV Hamlíkov, odkud údajně existují archeologické situace nebo dokonce nálezy, které tuto hypotézu podporují.[8] Vesnicí, v níž máme doloženo osídlení po jejím zániku, je nepochybně ZSV Bystřec. Nešlo však o znovuosídlení, nýbrž o opětovné usazení na jedné usedlosti se stavbou celokamenné konstrukce, která se nejvíce k tomuto účelu po vypálení vsi hodila (*Belcredi 2006*, 89–91). Byl to však velmi krátký časový horizont, a tudíž nemůžeme tuto vesnici považovat za znovu osedlou.

V první polovině 18. století nastala druhá větší vlna kolonizace. Znovu se zakládaly nové vesnice a není náhodou, že k jejich vysazení docházelo v blízkosti již zaniklých středověkých vsí. Co k tomu novodobé lokátory vedlo? Snad do jisté míry udržované pozemky (polnosti, pastviny, cesty), které tu byly dochovány z dob dávno minulých, a na jejichž úpravu by tudíž při založení nové vesnice nemuseli vynakládat mnoho úsilí a hlavně času. Za lokátora nových vsí v okolí Holštejna (*obr. 8 – Holštejn, Rogendorf, Molenburk,*

8 Domněnku o pokusu nově založit Hamlíkov vyslovil Josef Plch (*ústní sdělení*).

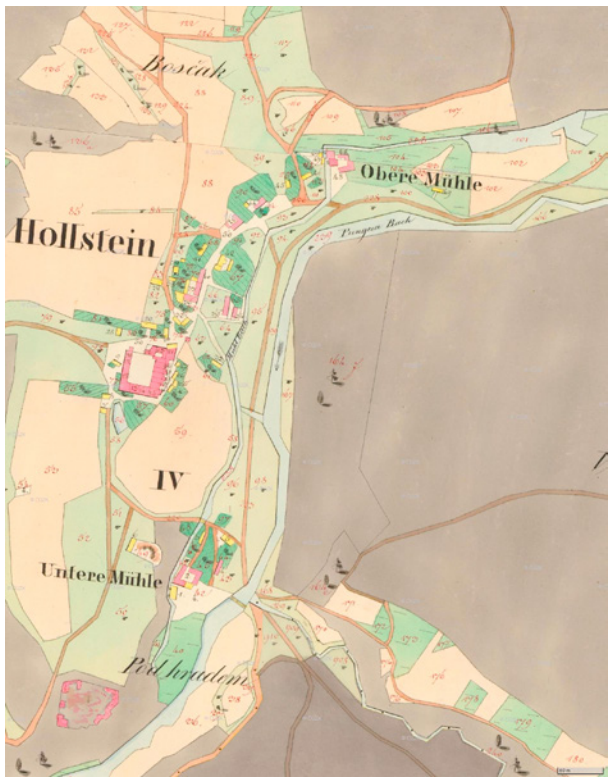

Obr. 9: Nový Holštejn s Horním a Dolním mlýnem, mezi nimiž stojí panský dvůr (podle: Císařské otisky spojené, 1824–1843).

Housko) je považován Karel Ludvík hrabě z Roggendorfu a svobodný pán z Mollenburgu[9] (*Černý 1991*, 70).

Pokud jde o samotný Holštejn, předpokládáme stálé osídlení na Dolním mlýně a později také na Horním mlýně, založeném někdy v 17. století. V roce 1717 vznikl nedaleko od zaniklého městečka panský dvůr (*obr. 9*), k roku 1749 je zmiňována panská hospoda (*Černý 1991*, 73; *Plch 2018*, 68). Vznik obnoveného Holštejna je kladen k roku 1791 (*Černý 1991*, 70), ovšem představu, že ves Holštejn byla obnovena teprve rozparcelováním panského dvora v tomto roce, považuje Ervín Černý (*1991*, 71–75) za naprosto mylnou a poukazuje na jedovnické matriky.

Zcela nová vesnice byla vysazena v roce 1724 v těsné blízkosti ZSV Husí na silnici mezi Sloupem a Drahanami. Pojmenována byla Molenburk, podle rodového jména majitele panství (viz výše), stejně jako ves Rogendorf (dnes Krasová), která byla vysazena roku 1716[10] severně od Jedovnic, mezi vesnicemi Vilémovice a Kotvrdovice. Stejný majitel založil na počátku svého panování sklárnu[11] ležící západně od nově lokovaného Molenburku (*obr. 10*), kolem níž bylo v roce 1760 vystavěno několik domků a ves dostala název Housko.

Současný průzkum prokazuje, že celá oblast zkoumané části Drahanské vrchoviny byla v období po zániku vsí hojně využívána k výrobě paliva (dřevěného uhlí), např. pro nově vznikající železné hutě v Blansku nebo pro vápenické pece. Vzestup železářství můžeme předpokládat ke konci 17. století, kdy blanenské panství získal rod Gellhornů (jmenovitě Arnošt Julius Leopold hrabě Gellhorn, 1667–1702) a založil tu po vzoru sousedního lichtenštejnského pozořického panství první železný hamr (*Souchopová et al. 2002*, 67–75), který ležel v Arnoštově údolí a vyráběl kujné železo a litinové výrobky. Velké množství milířišť, snad až tisíce (*Černý 1979*, 62), stavělo tuto část krajiny do pozice důležité těžařské oblasti. S jistou mírou pravděpodobnosti můžeme předpokládat, že tato činnost přispěla rovněž k již zmíněné nové kolonizaci zdejšího území, která probíhala v první polovině 18. století. Stopy po milířích jsou doloženy především v okolí vodního zdroje v mírně svažitém terénu (*obr. 11*). Útlum výroby dřevěného uhlí nastal s objevem nalezišť kamenného uhlí a s přechodem na tuto surovinu. K rychlému rozšíření a oblibě nové suroviny přispěla nejen kvalitnější a vyšší tepelná výtěžnost, ale i rozvoj moderní dopravy.[12] Vlak prudce otevřel možnosti komunikace mezi různorodými společenskými vrstvami a pomáhal tak nepřímo nastolit ohromné, nejen hospodářské změny, dotýkající se i odlehlejších částí Drahanské vrchoviny.

1.1.5 Moderní dějiny

Další velkou ranou pro obyvatelstvo a vesnice z této části Drahanské vrchoviny bylo období na počátku 40. let 20. století. Během okupace českých zemí německými vojsky byly některé vesnice a osady na tomto území vylidněny (*Poříz-*

9 Karel Ludvík (1685–1738), který dosáhl titulu tajného rady, komořího a přísedícího zemských desk, byl dobrým hospodářem, staral se o rozvoj svého panství. Založil sklárnu v Housku, v roce 1716 vesnici Rogendorf, v roce 1717 panský dvůr pod ruinami hradu Holštejna a roku 1724 vesnici Molenburk. V letech 1711–1724 vlastnil Letovice. Roku 1733 znovu vystavěl zchátralý kostel v Petrovicích. Podporoval rozvoj hamrů na řece Svitavě. Jeho manželkou byla od roku 1710 Karolina Anna Pálffy z Erdőd, která byla velice zbožná. Ve Sloupě nechala vystavět špitál a poutní kostel Panny Marie Bolestné (*Knies 1902*, 174–176).

10 Rok 1716 udává Ervín Černý (*1991*, 70), Jan Knies (*1902*, 168) uvádí založení obce o rok později.

11 Historická budova bývalé sklárny se nachází ve středu původní a velmi husté zástavby nového Houska. Budova je dnes využívána k obytným účelům.

12 V roce 1843 začala výstavba železničního koridoru mezi Brnem a Českou Třebovou, který kopíroval tok řeky Svitavy. Trať byla uvedena do provozu 1. ledna 1849, zdvoukolejnění proběhlo do roku 1869 (*Koudelka et al. 2016*, 16). Můžeme předpokládat, že do Blanska se poté uhlí dováželo z oblasti ostravsko-karvinské uhelné pánve.

Obr. 10: Sklárna, v jejímž okolí vznikla malá náves, která byla centrem nově vzniklé vesnice Housko (*Knies 1902, 87*). Budova sklárny dnes stojí v ústraní, mimo hlavní komunikaci (podle: Císařské otisky spojené, 1824–1843).

Obr. 11: Stopy po milířích jihovýchodně od ZSV neznámého jména v katastru obce Housko – vlevo relikt zaniklého milíře v lesním porostu, vpravo na podloží ležící vrstva dřevěného uhlí ze zaniklého milíře (foto: V. Kolomazníček, 2019).

ková 2008, 19–29). Šlo zejména o oblasti poblíž vojenského prostoru Březina, odkud bylo zdejší obyvatelstvo přesídleno převážně do průmyslových nebo zemědělských oblastí, kde po dobu záboru lidé pracovali v továrnách a na polích pro německý zbrojní průmysl. Po válce to pro některé vesnice znamenalo obrovskou tragédii a téměř likvidaci. Velké materiální škody způsobené na domech , které se staly cílem cvičných i ostrých střeleb během světové války, byly příčinou odstěhování velké části obyvatel do příznivějších oblastí na severní Moravě, které zůstaly vylidněné po odsunu sudetských Němců (např. Repechy)[13]. Nejspolehlivěji lze tento stav dokumentovat na počtech obyvatelstva z období před II. světovou válkou a po ní (*obr. 12*).

Nejen historické prameny a archeologické nálezy, ale i události z nepříliš dávné minulosti (z průběhu 20. století) nám mohou pomoci snáze pochopit souvislosti procesů, které vedly k vysazení, ale i zánikům vesnic v méně příznivých podmínkách ve vypjatých událostech 15. století. Některé události jsou takřka identické a nemusejí souviset pouze s činností člověka. To vše se dozajista podepsalo i na chování a osobitém charakteru zdejšího obyvatelstva.

13 Obyvatelstvo bylo přesunuto na zemědělské statky do oblasti Šumperska. Po vysídlení Němců se více než polovina obyvatel Repech nevrátila zpět, neboť zůstali v pohraničí na území s úrodnější

	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011	2021
Repechy	199	222	222	253	283	283	278	108	127	99	57	31	19	15	9
Drahany	904	947	1012	1003	1001	1007	990	799	755	674	621	564	530	523	517
Otinoves	1225	1252	1235	1312	1347	1226	1138	517	504	442	390	323	296	292	277
Rozstání	1144	1212	1268	1327	1350	1334	1283	1089	1175	1047	880	752	685	643	624
Niva/Hartmanice	833	924	911	950	953	977	920	384	465	427	448	391	363	331	336
Vysočany	891	927	916	871	868	937	817	763	877	884	862	825	791	787	783
Holštejn	239	238	253	248	260	240	211	220	223	226	209	161	147	153	150

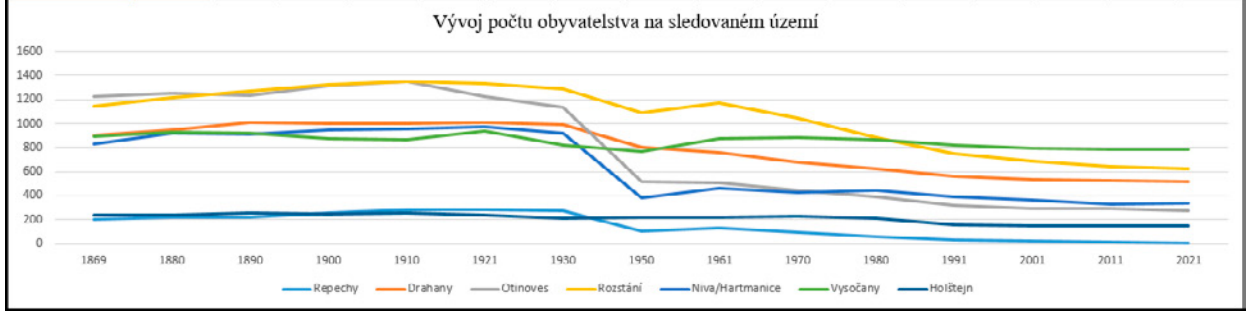

Obr. 12: Vývoj počtu obyvatel obcí Repechy, Drahany, Otinoves, Rozstání, Niva/Hartmanice, Vysočany, Holštejn. Na grafu sledujeme trvalý sestupný trend, především v letech II. světové války (zpracoval: V. Kolomazníček).

1.2 Dějiny výzkumu

Historií holštejnského panství se jako první zabýval slezský rodák Richard Trampler[14], který v letech 1870–1873 působil v Brně, odkud zkoumal a poznával Moravský kras. Je autorem statí *Die Herren von Holstein* (*Trampler 1903*; *týž 1904*) a *Die Burg Holstein bei Sloup* (*Trampler 1905*). Ve stejné době se zabýval dějinami hradu Holštejna Josef Studnář, dlouholetý řídicí učitel v Otinovsi, jehož česky psaný text vycházel na pokračování v *Hlasech z Hané* v letech 1902–1903 (*Plch 2018*; *obr. 13*). Hlavní postavou provedených výzkumů ZSV na Drahanské vrchovině se stal Ervín Černý[15], který v rozmezí let 1953–1990 objevil a prozkoumal 61 ZSV. V roce 1991 vydal zásadní dílo o nejstarších dějinách Holštejna pod názvem *Nejstarší historie hradu a městečka Holštejna a panství holštejnského* (*Černý 1991*). Poté následovala již díla od profesionálních, v oboru historickém i archeologickém renomovaných autorů. V roce 1996 publikoval článek *K dějinám hradu Holštejna v Moravském krasu* Jiří Doležel (*1996a*), který je autorem řady odborných článků věnujících se problematice nejen Drahanské vrchoviny. Jeho příspěvek o etnické struktuře příchozího obyvatelstva při kolonizování Drahanské vrchoviny (*Doležel 2003*) je zásadním odrazovým můstkem pro následující odborná díla zabývající se problematikou osídlení v období středověku. Díky poznatkům z rozsáhlého odkryvu ZSV Bystřec vznikla kniha mapující vývoj událostí v jižní části holštejnského panství (*Belcredi 2006*). Roku 2007 vydal David Papajík knihu s názvem *Páni z Holštejna – významný, ale zapomenutý panský rod* (*Papajík 2007*). Autor se zaměřil především na snahu doložit, že páni z Holštejna (1321–1492) byli samostatným

půdou. Dnes mají Repechy cca 15–20 stálých obyvatel. Domy ve vesnici nebyly po válce srovnány se zemí a dnes slouží nejvíce k chalupaření. Vesnici tak zůstal půvabný osobitý ráz z první poloviny 20. století.

14 Richard Trampler (13. prosince 1845 – 16. srpna 1907) byl historik, geograf, pedagog a krasový badatel. Cenné informace mu poskytoval Jindřich Wankel. V letech 1890–1902 zpracoval přes třicet statí o Moravském krasu, zabýval se nejen krasovými jevy, ale také např. historií hradu Holštejna a jeho pánů apod. Zemřel po srdečním kolapsu v Esternbergu v Horních Rakousích (*Kostrhun 2015*, 197).

15 Ervín Černý se narodil v Podomí (okr. Vyškov) 11. listopadu 1913. V roce 1933 odmaturoval na Těšínsku a poté studoval obor lékařství v Brně. V letech Protektorátu Čechy a Morava byl za zapojení do protinacistického odboje uvězněn v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg. Po skončení II. světové války působil v nemocnicích v Brně, Hradci Králové a v Ústřední vojenské nemocnici v Praze. V roce 1965 byl jmenován profesorem otolaryngologie na Univerzitě Karlově. Byl držitelem řady ocenění, z nichž nejvýznamnější byla Cena Jana Evangelisty Purkyně. Byl zapáleným amatérským archeologem a historikem. Intenzivně se věnoval historické sídelní geografii a povrchovému průzkumu zaniklých středověkých vsí. Tuto svoji činnost prováděl především ve svém rodném kraji na Drahanské vrchovině. Na ploše více než 650 km² zde v letech 1953–1990 objevil, zmapoval a podrobně popsal více než šedesát zaniklých středověkých vsí včetně jejich polností (plužin), které zachytil především v lesních okrscích. Ty původně náležely jak opuštěným, tak dodnes existujícím vsím (*Doležel 2013*, 5). V tomto oboru publikoval přes sedm desítek vědeckých prací, včetně šesti knih (např. *Černý 1979*; *týž 1982*; *týž 1992*). Zapojil se do činnosti Komise pro historickou geografii při Historickém ústavu Československé akademie věd, v roce 1982 získal vědeckou hodnost kandidáta historických věd (CSc.). Zemřel 30. července 2001 na následky automobilové nehody (*Kolomazníček 2017*, 17–18).

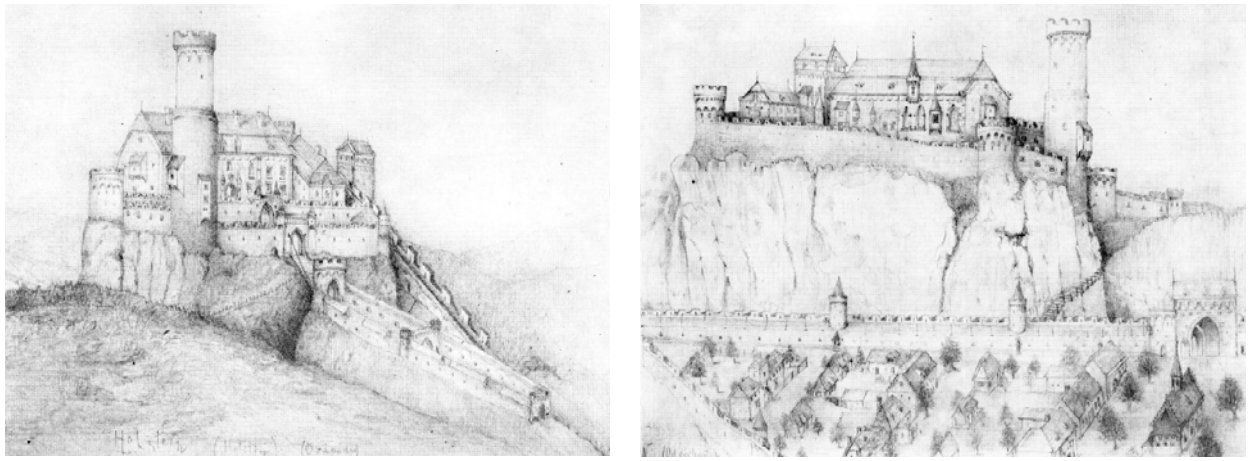

Obr. 13: Romantická představa o hradu Holštejně s městečkem. Vlevo hrad Holštejn s dříve předpokládanou bergfritovou věží od západu, vpravo hrad Holštejn s opevněným městečkem od severu; kresby Josefa Studnáře z roku 1908 (podle: *Absolon 1970*, obr. 21, 22).

šlechtickým rodem. Dlouholetým badatelem přispívajícím svými články a zaměřujícím se na obce v okolí Holštejna a Jedovnic je Josef Plch.[16] V neposlední řadě musíme zmínit disertační práci Lukáše Holaty (*2014*), která cílí na změny osídlení v pozdním středověku a raném novověku v oblasti Drahanské vrchoviny.

Z archeologického hlediska disponuje severní část bývalého holštejnského panství jistě obrovským potenciálem, který doposud nebyl ani zdaleka vytěžen. Jako příklad lze uvést eponymní lokalitu, která dala název celému panství. Až na ojedinělé výkopové práce, které byly provedeny pod hradní skalní stěnou, při vstupu do jeskyně Hladomorny (Wankel?), a amatérský archeologický průzkum vápenické pece (viz níže) ležící poblíž hradu probíhaly všechny výzkumy nedestruktivními metodami a jejich vyhodnocení vychází výhradně z nálezů získaných povrchovou prospekcí. Avšak jedno prvenství v českých zemích s holštejnským hradem přesto souvisí. V roce 1858 zde proběhl první doložený odborně zaměřený průzkum středověkého hradu, který osobně provedl Jindřich Wankel (*Papajík 2007*, 13). V současnosti můžeme těžit z moderních technologií, jako jsou letecké, satelitní či lidarové snímkování povrchu země. Na základě těchto údajů lze nové informace ověřovat přímo v terénu, čímž se odkrývají doposud neznámé archeologické a historické souvislosti, které nám byly doposud zapovězeny. Jde přitom stále o tzv. nedestruktivní archeologii, postavenou především na vizuálním vnímání prostoru zkoumané krajiny. A třebaže jde o jistě důležitou a přínosnou část výzkumu, musíme ji přesto do jisté míry označit za nepřesnou, a to do té doby, dokud její výsledky nepotvrdíme podrobnějším a přesnějším archeologickým výzkumem.

V současné době můžeme s jistotou tvrdit, že až na sporadické záchranné akce (novostavby rodinných domů, rekonstrukce a opravy komunikací, stavby čističek odpadních vod v intravilánech obcí) nebyl ve vymezeném regionu uskutečněn žádný systematický archeologický výzkum. Za výjimku můžeme považovat geofyzikální průzkum zaniklého kostela v ZSV Husí a inovační metodu měření vodivosti k ověření existence stavebních základů usedlostí na téže lokalitě. Za nesporně přínosný archeologický počin lze jistě považovat rovněž velmi precizní studii, která je věnována stavebnímu vývoji hradu Holštejna.

Jižní část panství je na tom obdobně. Nachází se zde ale lokalita, která patří nejen mezi moravské, ale i evropské archeologické unikáty. V Rakoveckém údolí cca 4,2 km jihovýchodně od centra Jedovnic leží ZSV Bystřec, kde od roku 1975 probíhal výzkum pod vedením Vladimíra Nekudy. Od roku 1982 ho oficiálně převzal Ludvík Belcredi a pod jeho vedením pokračoval až do roku 2004. Za téměř třicet let se podařilo odkrýt plochu celé zaniklé středověké vsi a další objekty, které byly její součástí. Na ZSV Bystřec byl tudíž proveden jeden z největších archeologických plošných výzkumů ve střední Evropě za spolupráce s mnoha dalšími vědními obory (např. pyloanalytický výzkum, metalografické rozbory, rozbory organických makrozbytků dřev a dalších nálezů organického původu atd.). Nedílnou součástí výzkumu se stalo geofyzikální měření, které zde bylo poprvé použito v roce 1985 a přispělo k co nejpřesnější lokaci zkoumaných usedlostí na celé ploše vesnice,

16 Josef Plch je horlivým amatérským archeologem (z povrchových sběrů disponuje značnou kolekcí keramického materiálu ze ZSV holštejnského panství). V současnosti se zaměřuje především na historické události týkající se lidských sídel, a to za pomoci studia písemných pramenů. Přispívá nejen do obecních zpravodajů a výročních publikací, ale ve spolupráci s Jiřím Doleželem také do odborných tiskovin. Je autorem několika obecních znaků (např. Holštejn, Bukovina, Vilémovice, Krasová, Spešov).

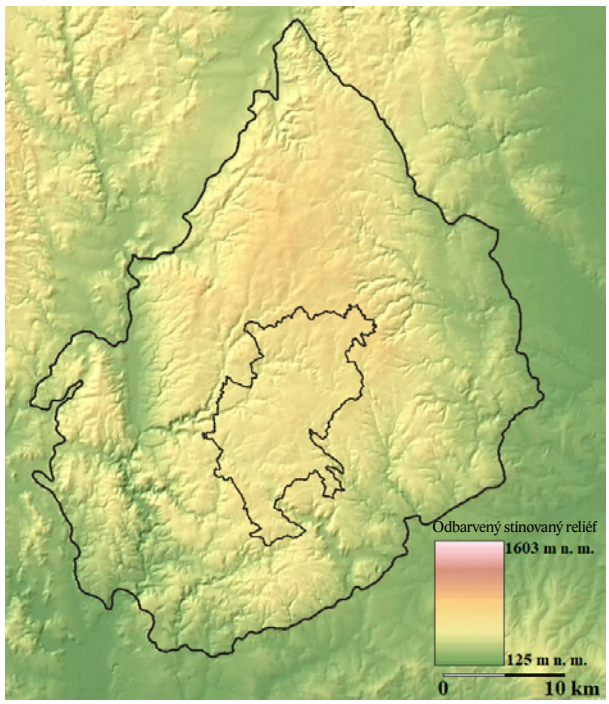

Obr. 14: Hranice holštejnského panství v prostoru Drahanské vrchoviny. Na mapě lze pozorovat uzavřený prostor bez přímého přístupu do nížinných oblastí. Úzký pás údolní oblasti sem zasahuje z jihovýchodu, odkud máme potvrzeno raně středověké osídlení (např. ZSV Bystřec, Jedovnice) (grafická úprava: V. Kolomazníček).

což velmi usnadnilo a zrychlilo nejen výkopové práce, ale i přesnost dokumentovaných záznamů. Celý výzkum završila kniha *Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi* (*Belcredi 2006*), která čtenáře seznamuje nejen s archeologickými nálezy a s utvářením jednotlivých usedlostí v intravilánu obce, ale i s historií, geologií, lokací, kolonizací a zvyklostmi života středověkých obyvatel. V roce 2013 otevřel Archeologický ústav Moravského zemského muzea výstavu o Bystřeci, která byla pojata jako příběh. Součástí expozice byly makety pece, studny a kovářské výhně. Velký prostor zaujímala místnost zrekonstruovaná přesně podle nálezové situace, s autentickými předměty rozmístěnými tak, jak je archeologové odkryli (*Belcredi 2013*, 18).

Velký díl uznání za provedenou badatelskou činnost v jižní části bývalého holštejnského panství patří Mojmíru Režnému[17], který se po tragické smrti Ervína Černého v roce 2001 stal jeho následníkem v rozsáhlých povrchových výzkumech středověkého i pravěkého osídlení Drahanské vrchoviny v oblasti Vyškovska.

1.3 Vymezení prostoru zkoumaného území

Tato kniha se věnuje krajině Drahanské vrchoviny, která vytváří souvislou jednotku se Zábřežskou vrchovinou, zatímco další jednotky v okolí jsou rovinaté. Jde o Hornomoravský úval sousedící s Drahanskou vrchovinou na východě, Svratecký úval na jihu a západní hranici tvoří od jihu úzké údolí, kterým protéká řeka Svitava. Severozápadní hranici vytváří severní část Boskovické brázdy, nazývaná taktéž Malá Haná, a Bobrovská vrchovina. Celá oblast Drahanské vrchoviny je dodnes hustě zalesněná. Mezi větší města patří Blansko, Boskovice a Adamov, zčásti sem zasahuje severní okraj města Brna.

Drahanská vrchovina byla od paleolitu až po současnost osídlena velice nerovnoměrně. Stabilně je osídlena teprve od vrcholného středověku, zatímco v pravěku a raném středověku byla buď neosídlená, nebo jen enklávovitě osídlená. Výjimku tvoří jeskynní lokality, které jsou ale velmi specifické a v zásadě se odlišují od lokalit v otevřené krajině.

V centru pozornosti stojí severní část holštejnského panství, které se rozkládá ve střední části Drahanské vrchoviny (*obr. 14*). Tato část krajiny je velmi specifická. Zasahuje sem zčásti krasové území, jež především v blízkém okolí obce Holštejn zaujme hlubokými údolími, skalnatými průrvami, stržemi a závrty. Holštejn se rozprostírá v poloslepém údolí a obklopují jej rovinaté planiny[18], odkud k němu ze všech světových stran pronikají výrazné erozní rýhy zaříznuté ve skalních horninách. Severovýchodně od Holštejna leží rozsáhlá Protivanovská planina, kde se nachází mnoho ZSV, ale i dosud žijících vesnic založených v polovině 13. století. Reliéf krajiny je zde zcela rozdílný. Vizuálně jde o území s plochým nebo velmi mírně zvlněným povrchem různého původu s převládající malou výškovou členitostí (*obr. 15*).

Primárním zájmem výzkumu je šest středověkých vsí, které zanikly v severní části holštejnské državy. Vyskytují se na současných katastrech obcí Vysočany, Holštejn a Rozstání. Za pomyslný středobod výzkumů byla určena obec Vysočany. Od této vesnice bylo v kruhu o průměru cca 5 km lokalizováno osmnáct středověkých vsí založených pravděpodobně v polovině 13. století. Z toho je dvanáct vsí zaniklých[19] (*obr. 16*).

17 Dějinami zaujatý vyškovský rodák se stal v polovině 90. let 20. století jedním z nejbližších kolegů a pomocníků Ervína Černého, s nímž spolupracoval na četných průzkumných akcích, jež formovaly jeho odborný vývoj, metodiku a zaměření. Některé z jeho prací významně doplňují starší poznatky Ervína Černého, další zcela mění dosavadní představy o dějinách osídlení Drahanské vrchoviny ve středověku a pravěku (*Doležel 2013*, 6).

18 Planinou je nazývána plošina ve větší nadmořské výšce, zpravidla v oblastech vrchovin a hornatin (*Demek 2006*, 23).

19 Neznámá ZSV v trati Olejnice nebyla objevena Ervínem Černým. Identifikována byla teprve v roce 2020 (viz níže).

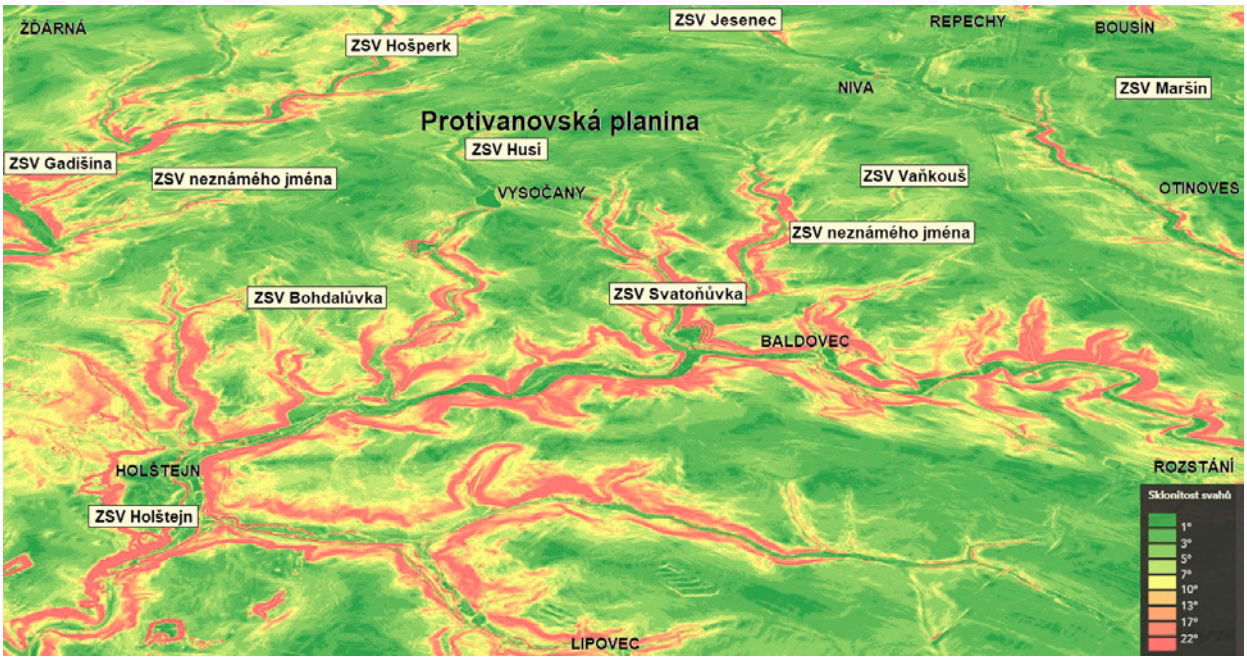

Obr. 15: Jižní část Protivanovské planiny klesá strmými roklinami k toku Bílé vody protékající Holštejnským údolím (grafická úprava: V. Kolomazníček).

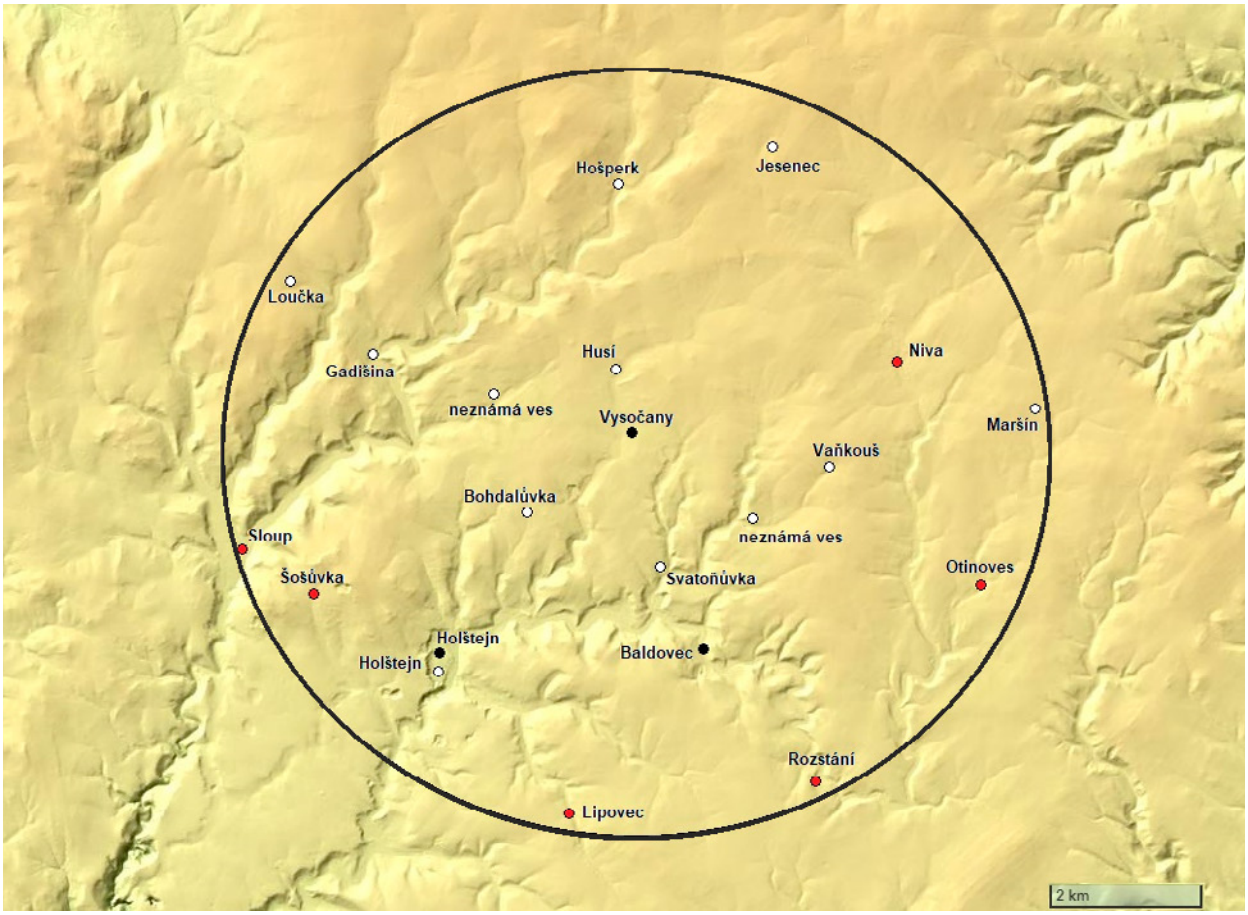

Obr. 16: Lidská sídla v okolí obce Vysočany. Bíle jsou vyznačeny zaniklé středověké vsi, červeně vsi založené v druhé polovině 13. století a dodnes existující, černě vesnice založené v 18. století (grafická úprava: V. Kolomazníček).

1.3.1 Geologické a geomorfologické podmínky

Nejstarší geologický vývoj Drahanské vrchoviny je velmi spletitý a složitý. Neustálé pohyby kontinentů vedly k tomu, že v okolí moře docházelo k výzdvihu pohoří a samotné moře se prohlubovalo, resp. klesalo jeho dno. To postupně vedlo k zániku útesů, vápencová sedimentace se střídala s usazováním břidlic (typické jsou pro toto období hádsko-říčské vápence) a nakonec se místo vápenců na dně usazovaly pouze úlomkovité sedimenty jako břidlice, droby (podobné pískovcům) a slepence. Komplex těchto sedimentů se označuje termínem kulm a jeho horniny tvoří převážnou část přilehlé Drahanské vrchoviny (*Mrázek 2018*, 71). Od kulmu Nízkého Jeseníku se drahanský kulm liší vysokým podílem hrubozrnných slepenců (*Bulisová 2006*, 420). Výrazným geologickým rysem Drahanské vrchoviny jsou devonské a karbonské vápence, z nichž je vyvinuta největší krasová oblast v České republice, Moravský kras[20] (*Kettner 1970*, 261).

Drahanská vrchovina je geomorfologický celek v Brněnské vrchovině na střední Moravě, rozprostírající se na ploše 1 178 km^2, s průměrnou výškou 462,8 m n. m. Nejvyšším bodem jsou Skalky, které dosahují 734,7 m n. m. a nacházejí se ve východní části vrchoviny na tzv. Protivanovské planině. Celá vrchovina je nazvána podle městysu Drahany na Prostějovsku, který je nejvýše položenou obcí její východní části (*Demek 2006*, 126–127). Co se týče hydrologie oblasti, Drahanská vrchovina leží ve srážkovém stínu Českomoravské vrchoviny, která zadržuje většinu srážek přinášených západními větry. Je velmi chudá na povrchové vodní zdroje i na zásoby podzemních vod. Nemá velké toky, jde o pramennou oblast na rozvodí řek Moravy a Svratky. Drobné potoky jsou odváděny říčkou Hanou a Hloučelou do Moravy a Litavou a řekou Svitavou do Svratky. Z hydrografického a hydrologického hlediska se Moravský kras odlišuje celou řadou zvláštností od okolního území. Vody přitékající z nekrasových částí Drahanské vrchoviny se na geologické hranici s devonskými vápenci téměř okamžitě ztrácejí do podzemí, přičemž hydrografické poměry a hydrologický režim těchto vod je velmi složitý. Některé ponory a vývěry fungují v závislosti na vodních stavech, dochází k mimoúrovňovému křížení podzemních toků.

1.3.2 Klimatická příprava na český středověk

Počátek evropského středověku se datuje na konec 5. století. Český středověk začíná později, příchodem Slovanů ve druhé třetině 6. století a stabilizací větších správních celků nejpozději koncem 9. století. Interdisciplinární studium počátků a konců civilizací ukazuje, že vzestup jakékoliv civilizace bývá spjat s klimaticky příznivým obdobím, které vede k dobrým zemědělským výnosům, ekonomickému a demografickému růstu, jehož důsledkem je nová dělba práce a organizace společnosti. To je rovněž případ českého středověku. Eva Semotanová (*2007*, 140) ho dělí z klimatologického pohledu na čtyři fáze:

– Klima před rokem 870.
– Středověké teplé období (870–1194).
– Malá doba ledová – první fáze (1195–1465).
– Optimum pozdního středověku (1466–1618).

Zejména studená klimatická epizoda let 1427–1446 v sobě koncentruje počasí, které nikoho nenechá na pochybách o existenci hlubokých klimatických výkyvů tohoto tisíciletí. Tato klimatická epizoda zahrnuje, a to i s přihlédnutím k možnostem doby vrcholného středověku, mimořádný počet roků, v nichž bylo dosaženo pouze průměrných sklizní hlavních zemědělských plodin a které zemědělští historikové označují jako hladové (*Semotanová 2007*, 141). Tyto poznatky vedou k novým závěrům o příčinách zpustnutí velkého množství středověkých osad datovaných do tohoto období (např. *Holota 2014*, 111–113), jejichž zánik byl dříve interpretován především jako důsledek probíhajících husitských a dřívějších moravských markraběcích válek. Válečné události se ovšem pod zánik některých vsí zajisté rovněž podepsaly (*obr. 17*).

1.3.3 Přírodní a klimatické podmínky Drahanské vrchoviny

Celá východní strana Drahanské vrchoviny je odvodňována řekou Moravou a západní strana řekou Svitavou. Drahanská vrchovina leží v klimatické oblasti mírně teplé, mírně vlhké, vrchovinné. Atmosférické srážky se zde pohybují v rozmezí 616 až 711 mm za rok (nejvíce prší v červenci, nejmenší srážky jsou v únoru a březnu). Ve vegetačním ob-

20 Moravský kras tvoří podcelek Drahanské vrchoviny. Jde o plochou vrchovinu tvořenou devonskými a spodnokarbonskými vápenci, jejíž plocha dosahuje 91,4 km^2 a průměrná nadmořská výška činí 448 m n. m.; plochý krasový povrch vytváří v severní části mělkou sníženinu, ve střední a jižní části je ve stejné úrovni nebo výše než okolí, jsou zde dochovány zbytky tropického krasu, hlavně v závrtech vyplněných tropickými zvětralinami. Celá oblast Moravského krasu je tvořena hlubokými – zčásti suchými – kaňonovitými údolími zvanými žleby. Nejvyšší bod Neselov (546 m n. m.) se nachází na Suchdolské plošině. Krasový povrch je pokryt poli, svahy údolí jsou většinou zalesněné, zachovala se zde řada smíšených porostů, dokonce s výskytem tisu, v hlubokých žlebech jsou četné podhorské a horské druhy v důsledku klimatické inverze, na slunných stráních jsou stepní a lesostepní společenstva (*Demek 2006*, 305).

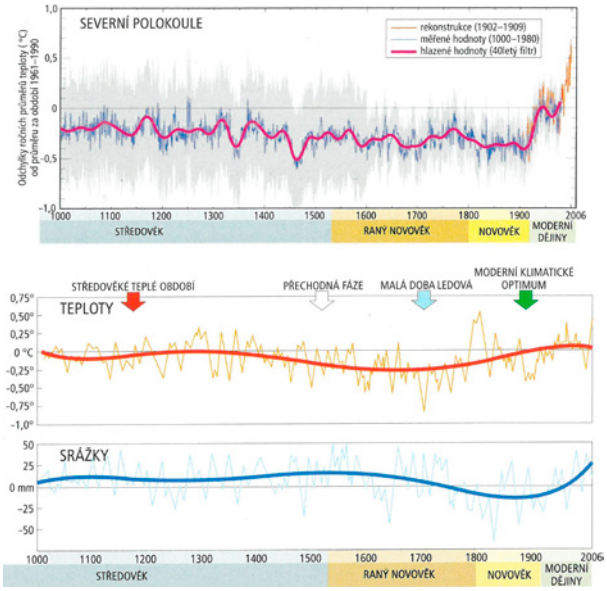

Obr. 17: Kolísání klimatu. Nahoře: Teplota severní polokoule v letech 1000–2000, sestavená na základě ledových vrtů a dalších přírodních archivů. Zajímavá jsou některá výrazná teplotní minima a celkový téměř 1 000 let trvající pokles průměrných teplot, který se zastavil v roce 1890. Tehdy se další růst teploty vymkl z měřítka celého předchozího tisíciletí. Dole: Graf sestavený pro německé území (R. Glaser) představuje několik desítek tisíc podrobných klimatických záznamů, v němž jsou dobře patrné asi třicetileté oscilace (modrá) i zhlazená křivka teplot a srážek (červená). Pro poznání společenského vývoje daného regionu, např. českých zemí, nestačí znát jen lokální klima, ale podobně jako v současné době i vývoj mocné německé ekonomiky, jež ovlivňovala export, import i vzájemnou výměnu pracovních sil (podle: *Semotanová 2007*, 140–141).

dobí je průměrná teplota 12,5 °C. Průměrné datum prvního mrazu je podle stanice Konice (450 m n. m.) 11. října, na jaře se poslední mrazíky objevují kolem 10. května. Podle stanice Protivanov převládá jihozápadní směr větru, maximální rychlost větru je 17 m/s (61 km/h), na jeden měsíc připadají průměrně dva až tři klidné dny. Roční průměrná teplota se pohybuje kolem cca 6,5 °C (*Svoboda 1972*, 4–5).

1.4 Hmotná kultura na archeologických lokalitách

Archeologické nálezy (hmotné pozůstatky) objevené na lokalitách pravěkých lidských společenství přibližují život prehistorických skupin obyvatelstva, které neznaly písmo, a tudíž po sobě nezanechaly žádné písemné prameny. Nevíme, jaký používaly jazyk ani k jakému etnickému seskupení patřily, a charakterizujeme je pouze podle hmotných pozůstatků. V epoše středověku, kdy již ve značné míře čerpáme z písemných pramenů, naopak hmotná kultura často jen doplňuje naše znalosti. Třebaže ale z této doby existuje mnoho spisů uložených v archivech, o dění z oblasti každodenního života, řemesel a technologií, ale i lidového náboženství písemné doklady většinou mlčí. Schopnost interpretovat minulost lidstva z doby před používáním písma nebo při jeho nepoužívání má právě archeologie na základě nalézaných artefaktů nebo ekofaktů. Jde o nálezy pohřebišť, zaniklých sídel, domů, keramiky, zbraní, nástrojů, šperků atd.

1.5 Archeologické metody a teorie

Archeologie je vědní obor, který pojednává o určitém časovém úseku lidského světa založeného na artefaktech a ekofaktech. Artefaktem označujeme předmět, který člověk cíleně vytvořil ke svému využití. Mezi artefakty řadíme nejen jednotlivé jednoduché předměty (pěstní klín, nádoba, zbraň) nebo kombinované předměty (sekera s topůrkem, vůz), ale také věci rozsáhlejší, složené ze samostatných dílů (oděv, pohřebiště, dům, vesnice). Tyto složené artefakty sestávají ze součástí, z nichž každá je schopna nezávislé existence a plní svůj vlastní konkrétní účel. Ekofaktem je nazýván předmět, který vznikl bez záměrného působení člověka jako vedlejší produkt jeho činnosti. Zároveň však jde o předmět, který by bez lidského působení nevznikl. Sem patří např. uhlíky z vyhaslého ohniště, hospodářská zvířata a plodiny, pozměněné více či méně záměrným šlechtěním, eventuálně také vzhled krajiny, změněný vykácením lesa, nebo viditelné stopy zaniklých cest zaryté do povrchu krajiny.

Pramenem poznání jsou všechny předměty a soubory předmětů, které nesou jakousi informaci o historii lidského světa. Archeologické prameny se nacházejí zpravidla v zemi, mohou však být zachyceny jak na povrchu, tak např. pod vodou. Získávány jsou nejčastěji archeologickým výzkumem. Velmi důležitou roli hrají v prostředí, z něhož nejsou k dispozici žádné písemné prameny, neboť v takovém případě jsou nalezené věci jedinými prameny, které svědčí o existenci historické kultury. Archeologické prameny tvoří především památky hmotné kultury a soubor informací vyplývající z jejich uložení v zemi. Archeologické prameny dělíme podle různých kritérií. Na první pohled evidentní a velmi důležité pro archeologický terénní výzkum a při ochraně archeologických památek je dělení podle manipulovatelnosti na prameny terénní (nemobilní) a přenosné (mobilní). Terénní památky jsou součástí kulturní krajiny a jako doklad intencionální lidské společnosti spoluutvářejí současnému člověku jeho životní prostředí (*Podborský 1997*, 7). Dále je to dělení podle materiálu, z něhož jsou vyrobeny artefaktové prameny, a podle jejich předpokládaného účelu. Ve 20. století vzniklo dělení pramenů podle účelné lidské aktivity, která je vytvořila (*Neustupný 2007*, 11). Za prameny považujeme

rovněž takové, které člověk nijak neovlivnil, ale které mohly ovlivnit jeho. Jsou to např. data historické klimatologie, geologie, hydrologie či pedologie. Jde o přírodní prameny, které mohou rovněž vypovídat o životě v minulosti. Všechny pramenné poznatky získáváme výzkumem prováděným buď destruktivním, nebo nedestruktivním postupem. Pojem nedestruktivní postup byl vytvořen v protikladu k terénním postupům destruktivním, tj. archeologickým výkopům. Umožňuje rozpoznat archeologické prameny v podobě na povrchu viditelných předmětů a antropogenních tvarů reliéfu nebo identifikovat prameny pomocí jejich ekofaktních vlastností, jež vznikly jako nezáměrný důsledek aktivit člověka. K nedestruktivním postupům počítáme nejen takové, při nichž nedochází k žádnému rušivému zásahu do terénu, ale rovněž ty, které do zemského povrchu zasahují jen v přijatelně malé míře. V praxi to zpravidla znamená, že zásah do terénu (je-li vůbec nějaký) je tak malý, že při něm nedochází k trvalé změně charakteru a k podstatnému omezení vypovídacích možností archeologického pramene. Žádný z nedestruktivních postupů při vhodné aplikaci archeologický pramen podstatněji nenaruší, a proto mohou být uplatňovány opakovaně, za použití různých metod. V tomto ohledu se nedestruktivní postupy liší od výkopů, při nichž nezbytně dochází k jednorázovému a definitivnímu zániku prozkoumaného archeologického pramene (*Kuna 2004*, 16–17).

2.
Historie holštejnského panství

Holštejnské dominium se rozkládalo na rozlehlém území náhorních plošin Drahanské vrchoviny bez přímého přístupu do hlavních zemědělských údolních oblastí. V době před velkou kolonizací bylo jen velmi řídce osídleno česky mluvícím obyvatelstvem. Dřívější středověké osídlení je doloženo mimo holštejnské panství, a to v prostoru východních svahů Vyškovska (*Režný 2013*), severních částí Brněnska nebo v prostoru Blanenska (*Souchopová et al. 2002*, 20–25) kolem řeky Svitavy a v blízkých okolních svazích, ale z náhorních plošin známe jen velmi málo dokladů. Z počátečního období vlády moravských Přemyslovců nemáme o území budoucího Holštejnska žádné písemné zprávy. První zmínka se vztahuje k nedalekému Blansku (1136) a lze pouze předpokládat, že ve 12. století zde stály už i Jedovnice a patrně také Ostrov (*Černý 1991*, 2).

2.1 Zakladatelé holštejnského panství (páni erbu beraních rohů)

Zakladatele hradu Holštejna a celého panství spojujeme se šlechtickým rodem, který měl v erbu beraní rohy a jehož příslušníci se psali po zaniklé osadě na Rosicku z Čeblovic (či Ceblovic) nebo z Drahotuš. V písemných pramenech se v blízkosti Brna vyskytují dvoje zaniklé Ceblovice, přičemž ty „naše“ se nacházely někde mezi Tetčicemi a Neslovicemi. V pramenech se objevují jen v predikátu pánů z Ceblovic. Po vesnici zbylo pouze pomístní jméno Ceblov, které je zaznamenáno na indikační skice mapy stabilního katastru z počátku 19. století na tetčickém a neslovickém území (*obr. 18*). Přesná lokalizace této vsi je dodnes neznámá.

Osudy celého rodu v jeho počátcích jsou složité. Prvním spolehlivě známým předkem ceblovické větve byl Radoslav z Ceblovic, roku 1227 vrchní lovčí v zeměpanských lesích zřejmě na Brněnsku (*Plch 2018*, 26). Prvním vlastníkem holštejnského území byl zřejmě Crha z Ceblovic, který se těšil v moravském markrabství velké vážnosti. Měl hodnost truksase (stolníka), později nadtruksase (*Černý 1991*, 19; *Plch 2018*, 27) a král Václav I. ho za věrné služby jmenoval purkrabím na hradě Děvičky v Pavlovských vrších; tuto funkci vykonával od roku 1244 až do března 1250 (*Doležel 2003*, 131). Crhova neochvějná věrnost zeměpánovi mu přinesla povýšení,[21] zároveň také zajistila velmi dobré výchozí postavení jeho dvěma synům.[22] Starší Bohuš se zúčastnil výpravy do Rakouska (zahájené v listopadu 1251), kde podporoval Přemysla Otakara II. přebírajícího zde babenberské dědictví. Dobové prameny dokládají, že Crhův syn Bohuš si patrně získal natolik Přemyslovu důvěru, že mu za následujících bojů s uherským králem a jeho rusko-polskými spojenci od června 1252 až do dubna 1254 bylo jako purkrabímu pravděpodobně svěřeno důležité město a hrad Láva na rakousko-moravské hranici (*obr. 19*; *Doležel 2003*, 131). Patrně získal také nějaké statky v pásmu moravsko-rakouských hranic. Bohušův mladší bratr Hartman měl v držení majetky (patrně lenní) v Dolním Rakousku. Geografická poloha obou známých Hartmanových rakouských držav Großharras a Patzmannsdorf v blízkosti Lávy i přízeň celé jeho rodiny prokazovaná nedaleké mailberské johanitské komendě přitom naznačují, že i zde mohl na počátku stát Bohušův kastelánský úřad v Lávě (*Doležel 2003*, 132).

První nejistou připomínku vlastnictví pozemkového majetku rodu erbu beraních rohů v oblasti budoucího

21 V roce 1250 je doložen jako purkrabí na nejvýznamnějším moravském hradě v Olomouci (*Plch 2018*, 28).

22 Crha zemřel někdy mezi 23. březnem a 19. květnem 1251 (*Doležel 2003*, 129) a zůstali po něm údajně čtyři synové: Bohuš, Častolov, Hartman a Petr (*Plch 2018*, 28). Častolov je ovšem uváděn v příbuzenském vztahu také jako strýc (*Černý 1991*, 19).

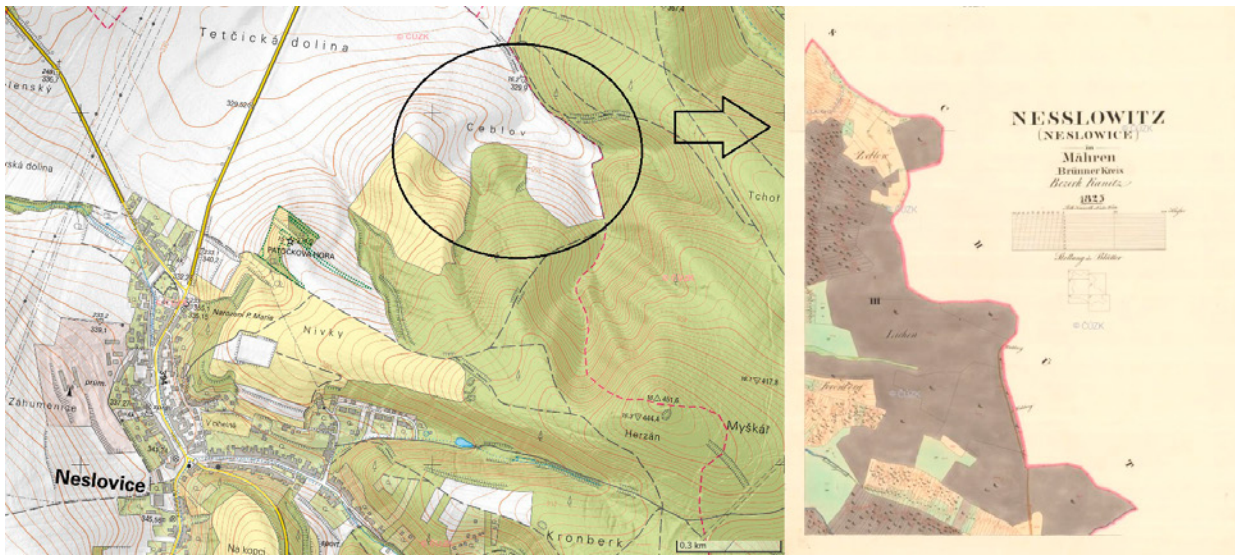

Obr. 18: Předpokládaná poloha zaniklých Ceblovic severovýchodně od dnešních Neslovic (vlevo grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo podle: Císařské otisky spojené, 1824–1843).

holštejnského panství nacházíme ve falzu listiny z roku 1251, jež však může zachycovat reálný stav. Vystupuje v ní syn Crhy jako Bohuš z Jedovnic (*Černý 1991*, 19; *Papajík 2007*, 10). Podstatou sdělení je, že jistou část Topolan u Olomouce, která patřila purkrabskému úřadu, získal do dědičného vlastnictví Crh a jeho synové za své zásluhy, ovšem Bohuš (*Bohussa de Iedovicz*) ji právě daroval klášteru Hradisko (*Plch 2018*, 28–29). Bohuš si vystavěl v poslední třetině 13. století hrad Drahotuše na Přerovsku a jeho bratr Hartman vybudoval hrad Holštejn na Blanensku. Tito dva synové spravovali patrně panství rodu z Čeblovic na Drahanské vrchovině společně. Po Bohušově přesunu do oblasti Přerovska, patrně roku 1266, a zisku drahotušského panství (1269) ovládal majetky na Drahanské vrchovině Hartman sám (*Papajík 2007*, 10–11).

Obr. 19: Pohled na věž hradu Láva z hlavního nádvoří (foto: V. Kolomazníček, 2018).

Z období vlády těchto prvních majitelů holštejnského panství neexistují žádné písemné zprávy o rozsahu jejich pozemkových držav na Drahanské vrchovině. Historické prameny se zmiňují (*Černý 1991*, 23; *Plch 2018*, 30) pouze o Jedovnicích (1251), Bukovince (1268/1283) a Holštejnu (1268). Odvodit celkovou rozlohu založeného dominia v polovině 13. století je tudíž velmi složité a o jeho rekonstrukci se můžeme pokusit pouze teoreticky na základě archeologických nálezů a historických studií, komparovaných s písemnými prameny takřka o sto let mladšími. Mezi nejdůležitější práce určitě patří již zmíněná studie Jiřího Doležela (*2003*), kde je provedena podrobná analýza etnicity obyvatelstva příchozího na Drahanskou vrchovinu. Předpokládá se, že páni z Ceblovic, již zmínění bratři Bohuš a Hartman, si najali tzv. lokátory, kteří na Drahanskou vrchovinu přivedli kolonisty, převážně z okolí dolnorakouského města Láva (*obr. 20–21*).[23]

23 Zásadní jsou vědomosti o průměrné velikosti osad v primárním lokačním stupni. Při velmi střízlivých odhadech nebyl počet hospodářů potřebných pro primární osazení nově budovaných

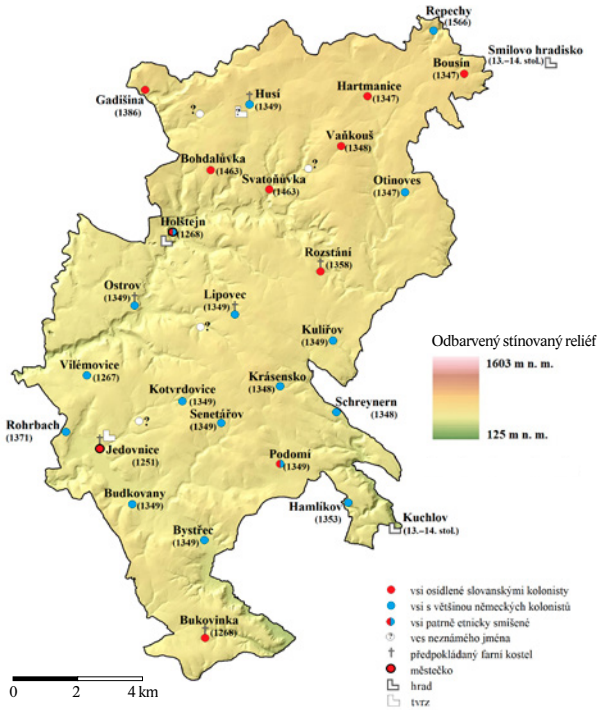

Obr. 20: Holštejnské panství v rekonstruovaném rozsahu z konce 13. století. Farní oblasti ke konci 13. století nelze vždy spolehlivě potvrdit, jde pouze o předpokládanou farní síť. U názvů lokalit jsou doplněna data prvních zmínek v písemných pramenech. Vesnice západně od Husí (Gadišina a neznámá ves) zřejmě do holštejnského panství nepatřily (podle: *Doležel 2003*, obr. 1 – upravil V. Kolomazníček).

Obr. 21: Výčet jmen prodávaných osad holštejnského panství z roku 1349. Nejprve je uvedeno původní jméno vsi z listiny, za lomítkem následuje český nebo současný název (grafická úprava: V. Kolomazníček).

První zmínka o Holštejnu je sepsána latinsky na pergamenu o rozměrech 19 × 10 cm. Má přivěšenu trojúhelníkovou pečeť ze zeleného vosku – gotický štít s erbem pánů z Ceblovic (beraní rohy) a kolem opis SIGILLVM DNI+HARTMANI+DE Hole///E//, což znamená *Sigillum domini Hartmani de Holenstein*, tedy *Pečeť pana Hartmana z Holštejna*. Holštejn není zmíněn přímo v texu listiny, pouze na Hartmanově pečeti. Hartman ale používal rodový predikát z Ceblovic až do roku 1278, takže tento rok byl dlouho považován za první zmínku o Holštejnu (*Papajík 2007*, 11; *Plch 2018*, 37). Na predikát v opisu pečeti upozornil teprve Jiří Doležel (*1996b*, 13; *týž 2003*, 127). Nedokážeme stanovit, z jakého důvodu se v textu listiny uvádí Hartman po starém rodovém sídle v Čeblovicích a pečetí již po Holštejně. Snad nebyl hrad Holštejn ještě v roce 1268 úplně dostavěný, nebo zde mohla působit ještě silná tradice uvádět se po Čeblovicích (*Doležel 1996b*, 13; *Papajík 2007*, 12). Dataci vzniku hradu však můžeme klást již do nejstarší, raně gotické fáze (60.–70. léta 13. století), což potvrzují a dosvědčují archeologické nálezy zjištěné povrchovou prospekcí (*Doležel 1996b,* 13; *Štětina 2016*, 91).

Hartman zemřel v roce 1302 či někdy poté a dědicem se stal jeho syn Crha[24], jediný známý potomek (*Plch 2018*, 47). Crha II. z Holštejna nedosáhl zdaleka takového věhlasu jako jeho otec a strýc Bohuš z Drahotuš. Nesporná je Crhova spoluúčast na vlastnictvích rodu v okolí Lávy a v době bezprostředně po vymření Přemyslovců jeho angažovanost na habsburské straně. V poslední zmínce, mírové smlouvě mezi Jindřichem Korutanským a Fridrichem Habsburským o postoupení českých zemí ze 14. srpna 1308, byl Crha dokonce uveden jako zástavní držitel jihomoravského zeměpanského města Podivín, na které obdržel list od Rudolfa Habsburského za jeho krátké vlády v Čechách

vsí holštejnského panství právě malý. Podle všech indicií bylo německými přistěhovalci osídleno zhruba čtrnáct až sedmnáct vesnic. Při provizorním stadiu existence každé vesnice je nutné počítat alespoň s pěti usedlíky spolu s jejich rodinami. Při uplatnění populačního koeficientu pěti osob na každou rodinu jde o cca 350–425 osob (*Doležel 2003*, 135).

24 Hartmanův syn Crha (*Zerh von dem Holnstein*) se připomíná v letech 1288–1308. Dřívější bádání si s jeho osudem nevědělo příliš rady. Uvažovalo se o jeho duchovní dráze, ale tato domněnka byla později vyvrácena (*Doležel 2003*, 134; *Papajík 2007*, 20).

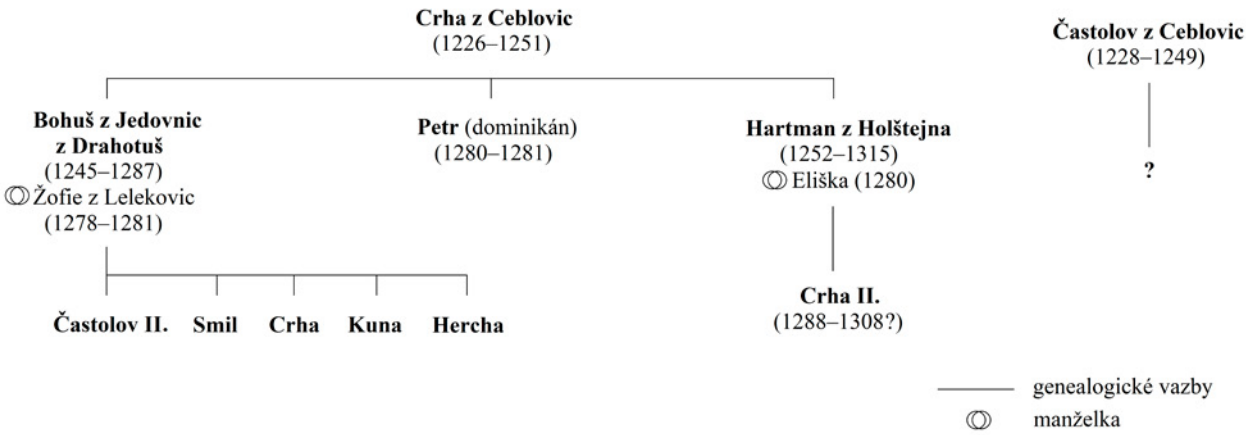

Obr. 22: Rodokmen pánů z Ceblovic (podle: *Černý 1991*, 22 – upravil V. Kolomazníček).

a na Moravě v letech 1306 a 1307 (*Černý 1991*, 21–23; *Doležel 2003*, 134).

Po předčasné smrti Crhy v roce 1308 vyvstal problém s dědictvím. Poslední zmínka o Hartmanovi pochází z roku 1302, poté se stáhl z veřejného života a uchýlil se do zábrdovického kláštera. Dědická práva se vztahovala pouze na bratry, nikoliv na bratrance (*Plch 2018*, 47), a protože z písemných pramenů neznáme Crhovu manželku ani děti, je pravděpodobné, že panství jako tzv. odúmrť připadlo králi, který je po nějaké době udělil stále mocnějším pánům z Lipé. Jindřich z Lipé přesídlil roku 1319 na Moravu a za tím účelem provedl s králem Janem Lucemburským směnu svého Žitavska za několik královských statků na Moravě a ve východních Čechách. I když chybí písemný doklad, patrně jedním ze získaných majetků bylo holštejnské panství (*obr. 22*; *Papajík 2007*, 21).

2.2 Vokové (páni erbu poloutrojčaří)

Druhý významný rod pánů z Holštejna patří k rozrodu tzv. hrutovického erbu (*obr. 23*).[25] Původ rodu Voků z Holštejna je značně komplikovaný a existuje více teorií o jeho zrodu. V dokumentu olomouckého biskupství (1317–1319) jsou vedeni jako držitelé huzovského a brunfejského okrsku bratři Markvart, Vok a Pavel. Jeden z těchto tří bratří, Vok, byl svědkem na listině Jindřicha z Lipé roku 1329. V textu listiny i v opise pečeti je uveden predikát z Huzové. Josef Plch (*2018*, 49) se domnívá, že se tento Vok již dříve sblížil s Jindřichem z Lipé a získal od něj do zástavy holštejnské panství s tím, že si je v budoucnu koupí. Podle Davida Papajíka (*2007*, 24–25) je ale zcela nemyslitelné, že by Vok ze Sovince a Vok z Holštejna byla totožná osoba. Rovněž je prý nemožné, aby se Vok opakovaně psal jednou po Holštejnu a jednou po Huzové nebo Sovinci v letech 1341–1353. Za další důkaz pro své tvrzení považuje fakt, že zatímco sovinecký Vok měl dva bratry, u holštejnského Voka žádní sourozenci nikdy nevystupují. Předpokládá, že tyto dva rody sice měly společného předka, avšak šlo o dva samostatné šlechtické rody, nikoliv o větve jednoho rodu.

První důkaz o tom, že se Vok psal po Holštejnu, existuje k roku 1321.[26] V tomto roce byla podle epicedia kláštera minoritů v Brně v tamním klášteře před oltářem sv. Václava pochována matka Voka z Holštejna (*Papajík 2007*, 22). Je tedy velmi pravděpodobné, že k prodeji panství došlo již dříve, ale do zemských desk byla koupě zapsána později. Další zmínka o holštejnském panství spojená s rodem poloutrojčařích se dochovala z roku 1334, kdy na listině Ludmily, vdovy po Konrádovi z Vitoraze, svědčil ve prospěch cisterciáckého kláštera Králové na Starém Brně Vok I. z Holštejna (*Wocke von dem Holensteyn*). K této listině vydané na neznámém místě 24. prosince 1344 přiložil Vok I. z Holštejna svou pečeť, která se dochovala do současnosti.

Nejdůležitější dochovaná zpráva o stavu holštejnského dominia vznikla v polovině 14. století. Podle zápisu v brněnských zemských deskách nechal roku 1349 syn Jindřicha z Lipé Čeněk (*Czenco de Lipa*) vložit do desk Vokovi I. z Holštejna (*Wocconi de Holenstain*) holštejnské panství (*Papajík 2007*, 27–28). Z vkladu se dozvídáme jednak počet osad a jejich jména v prodávané části Holštejnska,

25 K rozrodu tohoto rodu patřili též páni ze Sovince či vladykové z Loučky (Dlouhé) a Charvát. Podle Davida Papajíka jde o příbuzné rody, avšak jejich příbuzenství nelze zcela jistě prokázat.

26 V literatuře je někdy uváděn mylně rok 1301 (*Černý 1991*, 23).

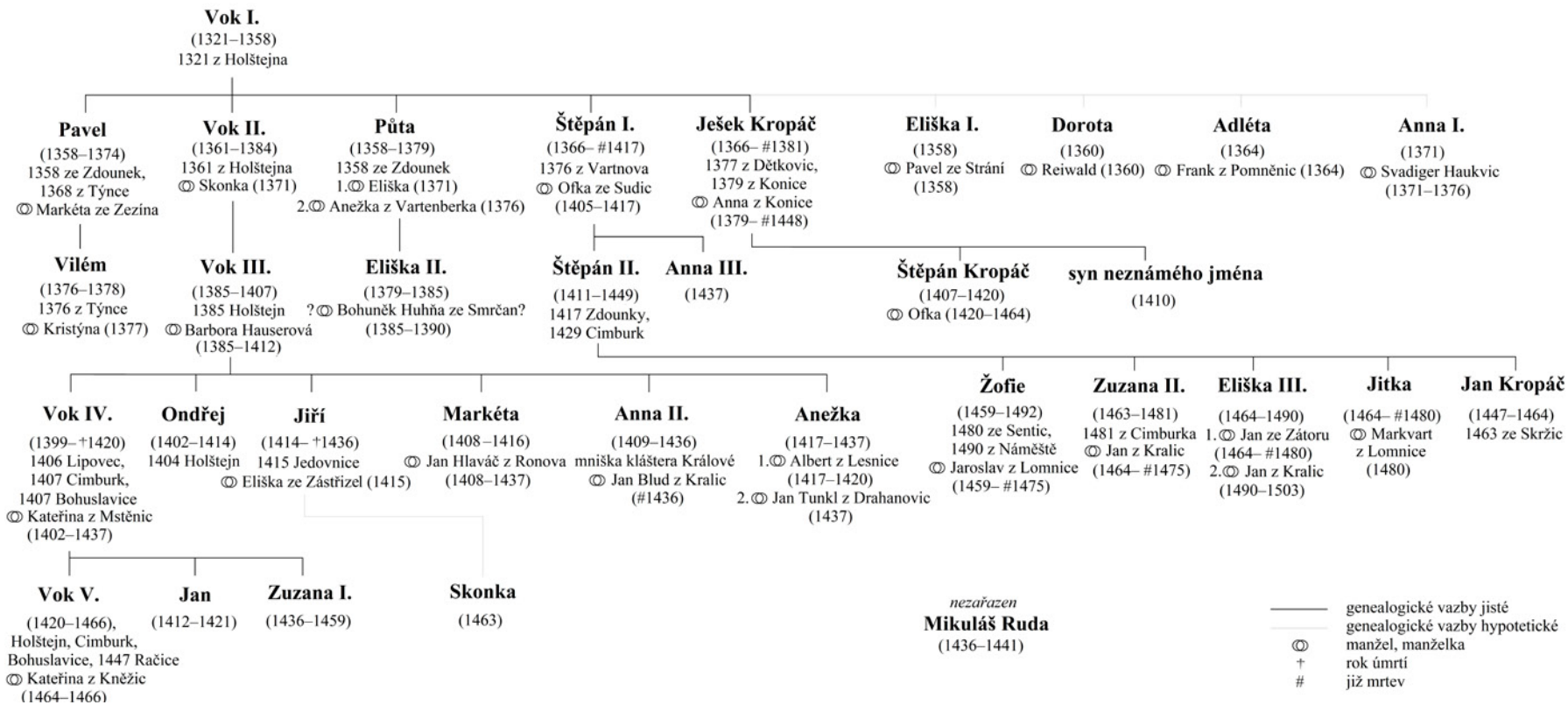

Obr. 23: Rodokmen pánů z Holštejna (podle: *Papajík 2007*, 249 – upravil V. Kolomazníček).

jednak první informace o místu a domcích příštího městečka Holštejna (*obr. 24*).Šlo o hrad Holštejn s menšími usedlostmi (podsedky) stojícími pod ním (*Holenstain cum curticulis sub eodem sitis*) a vesnice Husí (*Hertwigslog*) s lesem řečeným Thenwald (*cum silua dicta Thenwald*), Lipovec (*Zybothslog*), Kulířov (*Kylein*), Podomí (*Boda*), Senetářov (*Czynols*), Kotvrdovice (*Gothfridslog*), Bystřec (*Merhlinslag*) a Budkovany (*Vlraichslog*). Poté je uvedeno ve výčtu městečko Jedovnice (*oppido Gedwicz*), vesnice Vilémovice (*Wylhlemslog*) a polovina vsi Ostrova se dvěma lesy (*media villa Preterslog cum duabus siluis specialibus*).

Vok I. měl pět synů.[27] Zemřel mezi roky 1355–1358 a holštejnské zboží odkázal svému druhorozenému synovi Vokovi II. (1358–1384). Vok II. z Holštejna udržoval, stejně jako jeho otec, dobré vztahy s markrabětem Janem Jindřichem. Zasedal střídavě na zemském soudu v Olomouci a v Brně, v majetkových sporech vystupoval jako rozhodčí. První bližší kontakt s dvorem moravského markraběte je doložen k roku 1371 v Brně, kdy je Vok II. uveden jako svědek prodeje poloviny vildenberského panství Janu Jindřichovi (*Papajík 2007*, 38). Z tohoto roku existuje druhý soupis holštejnského panství, kdy Vok II. (*Bokko de Holnstain*) upsal na holštejnském panství věno své manželce Skonce (*Schonka*). Lze upozornit na to, že všechny vesnice jsou zde uvedeny již pod českým názvem kromě Rohrbachu, který se objevuje poprvé. Další drobné změny nejsou na první pohled zřetelné. Jedovnice již nejsou uvedeny jako městečko,[28] chybí zmínka o menších dvorech pod hradem Holštejnem (*Papajík 2007*, 38; *Plch 2018*, 53–54) a ves Hamlíkov (*Černý 1991*, 29). Zápis je psán téměř ve stejném sledu jako v roce 1349, jen obráceně. Některá jména jsou vcelku srozumitelná: Gothfridslog/Hospředowice (dnešní Kotvrdovice), Wylhlemslog/Milenowice (dnešní Vilémovice), Jedowice/Dědowice (dnešní Jedovnice), Boda/Podom (dnešní Podomí). Porovnáním pořadí v obou výčtech byly přiřazeny ostatní názvy: Hertwigslog/Hussy (ZSV Husí, dnešní Housko), Zybothslog/Lipowka (dnešní Lipovec), Kylein/Choleřov (dnešní Kulířov), Czynolz/Zenotice (dnešní Senetářov), Merhlinslag/Bystřice (ZSV Bystřec), Ulraichslog/Bodkowany (ZSV Budkovany), Preteslog/Ostrow (dnešní Ostrov u Macochy).

(F. III. r. b.) **23.** Dominus Czenco de Lipa vendidit domino Wocconi de Holenstain ipsum castrum Holenstain cum curticulis sub eodem sitis et villis Hertwigslog cum silua dicta Thenwald villa Zybothslog, villa Kylein, villa Boda, villa Czynols, villa Gothfridslog, villa Merhlinslag, villa Vlraichslog, oppido Gedwicz, villa Wylhlemslog, media villa Preterslog cum duabus siluis specialibus, cum curijs, allodijs adiacentibus piscinis, molendinis, aquis aquarumque decursibus, pascuis, pratis, venacionibus et omni dominio, vnacum iuribus patronatus in dictis bonis sibi ac suis heredibus, seu successoribus legittimis libere ac hereditarie resignauit, promittens sibi dicta bona ac suis heredibus seu successoribus ab omni impeticione sub ypotheca rerum suarum secundum ius terre inviolabiliter disbrigare.

Obr. 24: Výčet jmen prodávaných osad holštejnského panství z roku 1349 (podle: *von Chlumecky et al. hrsg. 1856*, 2 – č. 23).

Náhlá přeměna německých názvů vesnic na české byla s největší pravděpodobností způsobena několika okolnostmi. Prvním důvodem mohlo být, že němečtí osadníci po více než sto letech postupně splynuli s českým prostředím. Převážná část okolního obyvatelstva mluvila česky, a proto bylo nutné přizpůsobit se okolním vlivům, nejen tržním, ale i kulturním. Další důvod nastínil Josef Plch (*2018*, 54), který uvažuje o tom, že první zápis z roku 1349 nemusel vzniknout podle aktuální situace, ale spíše podle nějaké starší písemné předlohy. Ta se však doposud nenalezla.

Konec své vlády prožil Vok II. v nastupující době nepokojů a svárů. Po smrti moravského markraběte Jana Jindřicha[29] v roce 1375 nastala doba neklidu spojená s tzv. markraběcími válkami,[30] které velkou měrou postihly také holštejnské statky. Na Moravě se často bojovalo od roku 1381 (*Mezník 1999*, 223, 254, 270). Mezi hlavní aktéry patřili Prokop se svou neklidnou povahou a Jošt, vyznačující se vysokými ambicemi a ctižádostí (*Čechura 2000*,

27 Vokovi I. se podařilo zajistit pro své syny samostatná panství, takže holštejnské panství zůstalo nedotčeno (*Plch 2018*, 51). Synové se jmenovali Pavel (z Týnce), Vok II. (z Holštejna), Půta (ze Zdounek), Ješek Kropáč a Štěpán (z Vartnova). Dále měl Vok ještě tři dcery – Adletu, Zdenku a Annu (*Černý 1991*, 28).

28 Podle Davida Papajíka to nemusí ovšem znamenat pokles významu sídla, protože písař mohl tento termín opomenout zapsat. Podle Josefa Plcha jsou drobné nepřesnosti v zápisu způsobeny tím, že písař pocházel zřejmě z německého prostředí Brna a české názvy psal tak, jak je slyšel a jak jim porozuměl. A to rovněž u názvů vsí.

29 Jan Jindřich (1322–1375), markrabě moravský, bratr Karla IV., měl tři syny (Jošta, Jana Soběslava a Prokopa). Všichni tři byli nositeli hodnosti svého otce. Poté co se stal Jan Soběslav litomyšlským biskupem, Jošt a Prokop se svářeli o nadvládu na Moravě (*Čechura 2000*, 426).

30 Markraběcí války se dělí do tří etap (*Papajík 2007*, 60–78) – na první markraběcí válku (1381–1382), druhou markraběcí válku (1393–1396) a třetí markraběcí válku (1399–1402/1405). Zdá se, že na počátku stáli páni z Holštejna na straně Jošta, ve druhé a třetí válce přešli na stranu Prokopa. Po Prokopově zatčení se vrátili na stranu Jošta.

36). Soudobé písemné záznamy potvrzují, že Vok II. měl dobré vztahy s markrabětem Joštem, ale v otázce účasti Holštejnů na kterékoli ze znepřátelených stran musíme být velice opatrní. Spíše se uvažuje o tom, že v první markraběcí válce stranili Holštejnové markraběti Joštovi nebo se drželi v pozadí. Jako důkaz lze uvést listinu z 15. listopadu 1382, kde se Vok II. objevuje jako jeden z ručitelů při prodeji hradu Bouzova a bouzovského panství markraběti Joštovi (*Papajík 2007*, 62).

Po smrti Voka II. přebral celé rodové panství Vok III. (1384–1411). Téměř celá jeho vláda spadala do období markraběcích válek, ve kterých stranil i se svým synem (Vokem IV.) Prokopovi. Oba byli roku 1399 jako Prokopovi přívrženci exkomunikováni. Z tohoto období pochází pravděpodobně zkáza vsi Bystřec (*Belcredi 2006*, 19). Církevní klatba byla zrušena roku 1403 za slib, že Vok III. se synem přestanou napadat církevní statky na Moravě (*Papajík, 2007*, 69). Vok III. měl za manželku Barboru Hauserovou.[31] Její rodové sídlo, hrad Haus, leželo nedaleko Klamu v Rakousku. Roku 1385 jí Vok III. zapsal věno na Budkovanech, Husí, Kulířovu, Kotvrdovicích, Bystřeci, Hamlíkovu a Podomí. Její bratři Vilém a Wolfgang byli tzv. příjemčími věna (*Plch 2018*, 55). Vok III. vlastnil kromě holštejnského panství ještě řadu jiných statků. Protože se velmi často dostával do finančních potíží, byl nucen některé z nich postupně prodávat. Zemřel v roce 1412, jeho manželka Barbora svého muže přežila a ještě téhož roku se znovu provdala (*Černý 1991*, 30–32).

Vok IV. poprvé vystupuje v písemných pramenech v roce 1399, kdy ho Jindřich (opat kláštera Panny Marie od Skotů ve Vídni) spolu s jeho otcem (*Vocco de Hollenstein et Vocco filius ipsius*) zmínil v listu vydaném proti Prokopovi a jeho 375 stoupencům za škody, které způsobili církevním statkům (*Papajík 2007*, 65–66). Byl to muž jistě velmi schopný a energický. Velmi aktivně se orientoval ve složitých politických a válečných časech svého panování (*Papajík 2007*, 117), a to nejen v kladném slova smyslu, o čemž svědčí jeho časté soudní spory (*Černý 1991*, 32–34; *Papajík 2007*, 91–109). Obžaloby se většinou týkaly loupeží, přepadávání, bezprávného přivlastňování statků nebo neplacení dluhů. V roce 1415 podepsal a pečetí potvrdil protest 452 českých a moravských pánů proti upálení mistra Jana Husa. Po smrti krále Václava IV. roku 1419 se ale přiklonil k Zikmundovi. Osudnou se mu stala bitva pod Vyšehradem,[32] kde padl spolu s ostatními moravskými pány. V době smrti bylo Vokovi IV. kolem čtyřiceti let a usuzuje se, že kdyby nepadl, měl by před sebou jistě slibnou kariéru (*Papajík 2007*, 115–117). Vok IV. po sobě zanechal vdovu Kateřinu ze Mstěnic s jejím věnem na Bohuslavicích, syny Voka V., Jana a dceru Annu (*Černý 1991*, 34; *Plch 2018*, 57–58).

O Janovi mnoho informací nemáme. Poslední zpráva pochází z roku 1421 a lze z ní vyčíst, že spolu se svým bratrem Vokem V. dostával roční důchod v částce 100 hřiven od města Brna za ochranu Pohořelic. V roce 1430 již o důchod žádal jen sám Vok, z čehož lze usuzovat, že Jan byl již po smrti (*Papajík 2007*, 123).

Vláda Voka V. byla poznamenána rozprodejem rodového dědictví (*Černý 1991*, 37–39; *Papajík 2007*, 123–139). Rod Voků vládl na Holštejně až do roku 1437. Ze zápisu v zemských deskách ze 7. února 1437 se dozvídáme, že Vok V. z Holštejna vložil do zemských desk holštejnské panství Heníkovi z Valdštejna a ze Židlochovic. Je možné, že prodej mohl proběhnout již dříve, protože do zemských desk se za husitských válek nezapisovalo. Zajímavostí je sled lokalit v zápisu, neboť zaujme, že podhradní městečko není uvedeno hned za hradem na začátku výčtu, jak je obvyklé, ale až kdesi v polovině. Při porovnání tohoto zápisu s pozdějšími prameny zjistíme, že v oné první polovině jsou uvedeny vesnice, které existovaly, zatímco v druhé polovině, počínaje právě podhradním městečkem, jsou zmíněny vesnice zaniklé. Tento zápis je prvním dokladem o Holštejnu jako městečku a o patronátním právu kostelů v Lipovci, Jedovnicích, Ostrově a Husí (*Papajík 2007*, 126). Status městečka se patrně pojil s právem pořádat pravidelné trhy, které se staly zdrojem jeho příjmů (*Plch 2018*, 58–59). Po dlouhé době tak máme zprávu o podobě holštejnského panství.

Vok prodal Heníkovi hrad Holštejn (*castrum Holstein*), ves Ostrov (*Ostrow*) se dvěma rybníky, dále vesnice Lipovec (*Lipowecz*), Senetářov (*Senotarzow*), Kotvrdovice (*Godfridowicze*), polovinu městečka Jedovnice (*medietatem opidi Gyedownicze*), ve Vilémovicích (*Wilemowycz*) sedm lánů, v Rohrbachu (*Rorbach*) tři lány, v Šošůvce (*Ssussnowka*) tři lány, ves Husí (*Husie*) s lesy, ves Podomí (*Podom*) s lesy a rybníkem, dále vesnice Hamlíkov (*Hamlinkow*), Bystřec (*Bystrzecz*), Budkovany (*Budkowany*), pustý rybník v Jedovnici (*piscinam desertam in Gyedownicz*) u dvora

31 Ervín Černý (*1991*, 32) uvádí, že Vok III. měl čtyři syny, nejstaršího Voka IV., Jana, Ondřeje a Jiřího, a tři dcery, Annu, Anežku a Markétu. Josef Plch (*2018*, 55) zmiňuje pouze tři syny, Voka IV. (nástupníka panství), Ondřeje (zřejmě mu patřila druhá, podstatná část panství) a Jiřího (měl dostat jistý vydělený podíl z panství).

32 Bitva pod Vyšehradem (1. listopadu 1420) skončila vítězstvím husitů a jejich spojenců. Svůj život zde ukončilo 25 českých a moravských pánů. Kronikář Vavřinec z Březové uvádí Voka IV. mezi padlými šlechtici hned na čtvrtém místě, což svědčí o tom, že ho považoval za velmi významného (*Papajík 2007*, 115). Jaká to náhoda! V bitvě zahynul rovněž pán nedalekého hradu Blansek (Vilém Zajíc ze Židlochovic). Holštejn a Blansek, dva údajně stavebně identické hrady (viz níže), sdílely téměř stejný osud od svého založení až po zánik.

řečeného Dvorec (*Dworzecz*) a patronátní právo kostelů v Lipovci, Jedovnici, Ostrově a Husí.

Roku 1455 koupil hrad Holštejn Půta ze Sovince, roku 1483 Dobeš Černohorský z Boskovic a roku 1493 Hynek z Popůvek (*Hasoň – Koudelka 2015*, 34). Hrad zpustl mezi lety 1511 a 1535, a tím byl zpečetěn další osud městečka, které jeho nemajetní majitelé nemohli dále držet. Zdá se, že došlo ke zpustnutí městečka, ovšem kromě mlýna pod hradem (*Černý 1992*, 47).

Osídlení se na Holštejně udrželo i po zániku městečka (*Černý 1991*, 69), i když nemělo status vsi. Podle Josefa Plcha (*2018*, 68) o tom svědčí zápisy v matrikách. Lokalita se nazývala Holštejnsko (nářečně též Vošténsko), přičemž přípona -sko je typická pro zaniklé lokality (podobně blízká ves Husí/Housko). Předpokládá se, že po zániku dvora před hradem Holštejnem přetrval z městečka jen tzv. Dolní mlýn. V ZSV Husí lze předpokládat koncem 15. století (poznatky získané povrchovými sběry) řídké osídlení podél potoka Běličky, kolem dochovaného farního kostela. Obě vesnice měly podobný vývoj. Staly se součástí rájeckého panství.

Roku 1667 zdědil panství hrabě Jan Kristian z Roggendorfu a svobodný pán z Mollenburgu. Po jeho smrti spravoval panství jeho starší syn Karel, který se zasloužil o nový kolonizační rozmach na území bývalého holštejnského dominia.

3. Plánovaná lokace vrcholně středověkých vesnic na Drahanské vrchovině

Do 12. století byly české země pokryty převážně listnatými lesy, obklopujícími malé plochy řídce osídlených bezlesých nížin. V celé Evropě vládlo mimořádně teplé klima a počet obyvatel rychle rostl. Způsob života zemědělského obyvatelstva se podstatně změnil. V zemědělství bylo využíváno již dříve známých inovací a změnilo se i právní postavení rolníků (*Unger 2008*, 12). Vlivem těchto událostí začali lidé hledat nová sídla s dosud neobdělávanou půdou k obživě. Osadníci pronikali cestami z úrodných nížin v povodí středního a dolního Labe, dolní Ohře a dolní Vltavy, z úvalů Moravy, Svratky a Svitavy do vyšších zalesněných poloh. Kolonizační pohyb směřoval nejprve nad hranici 300 m n. m. a později kolem 500 m n. m., během první poloviny 13. století také hluboko do lesů ve výšce nad 500 m n. m. (*Semotanová 2007*, 89). Na těchto kolonizacích se podíleli panovník, šlechta a kláštery. Kolonizátoři vrcholně středověkých vesnic přicházeli nejen z českých zemí, ale především z různých míst Rakouska a Německa, jakož i z dalších oblastí Evropy. Důkazem jsou nové typy vsí a jejich jména. Kolonizační vesnice již byly budovány s přísnou urbanistickou koncepcí přizpůsobenou přírodním podmínkám, do nichž si kolonisté s sebou nesli znalosti ze svého prostředí a své zvyky. Ty však postupně přizpůsobovali novému prostředí, až s ním splynuli. Jako jeden z nejvýraznějších rysů sjednocování s českým prostředím můžeme uvést počešťování německých názvů obcí, např. konkrétně vývoj jména obce Hertwigslog, která je již roku 1371 zmiňována jako Hussy, 1385 Husschie, 1437 Husie, 1493 Húsko, 1511 Hustí, 1550 Housko.

A právě kolem řeky Svitavy začala probíhat ve druhé polovině 13. století kolonizace jihozápadní části Drahanské vrchoviny. Celá oblast patří mezi nejprobádanější území v českých zemích, co se týče zaniklých středověkých vsí. Holštejnské panství bylo osídleno zejména německými kolonizátory, ačkoli hlavním zakladatelem těchto vesnic byl šlechtic českého původu.

3.1 Rozložení jednotlivých středověkých vsí

Při detailnějším studiu rozložení nově vzniklých osad na holštejnském panství je na první pohled zřejmé, že vesnice jsou plánovitě uspořádané do čtyř hlavních linií, táhnoucích se od jihozápadu k severovýchodu.[33] Nevedou pouze územím holštejnského panství, ale rovnoběžně na ně navazují další linie vesnic, dále od západní i východní hranice. Nemůžeme bezpečně tvrdit, že kolonizace probíhala zrovna tímto způsobem, ale jistá vizuální spojitost tuto variantu nabízí.

Průměrná vzdálenost mezi sídly na holštejnském panství činí cca 2,67 km. Do těchto vzdáleností jsem nezapočítal dvě

33 Vycházel jsem z rozvržení směru osídlení od Ludvíka Belcrediho (*2006*, 21), který rozděluje osídlení holštejnského panství na tři samostatné trasy (západní, střední a východní), jež vycházely z tehdejšího centra, z Jedovnic.

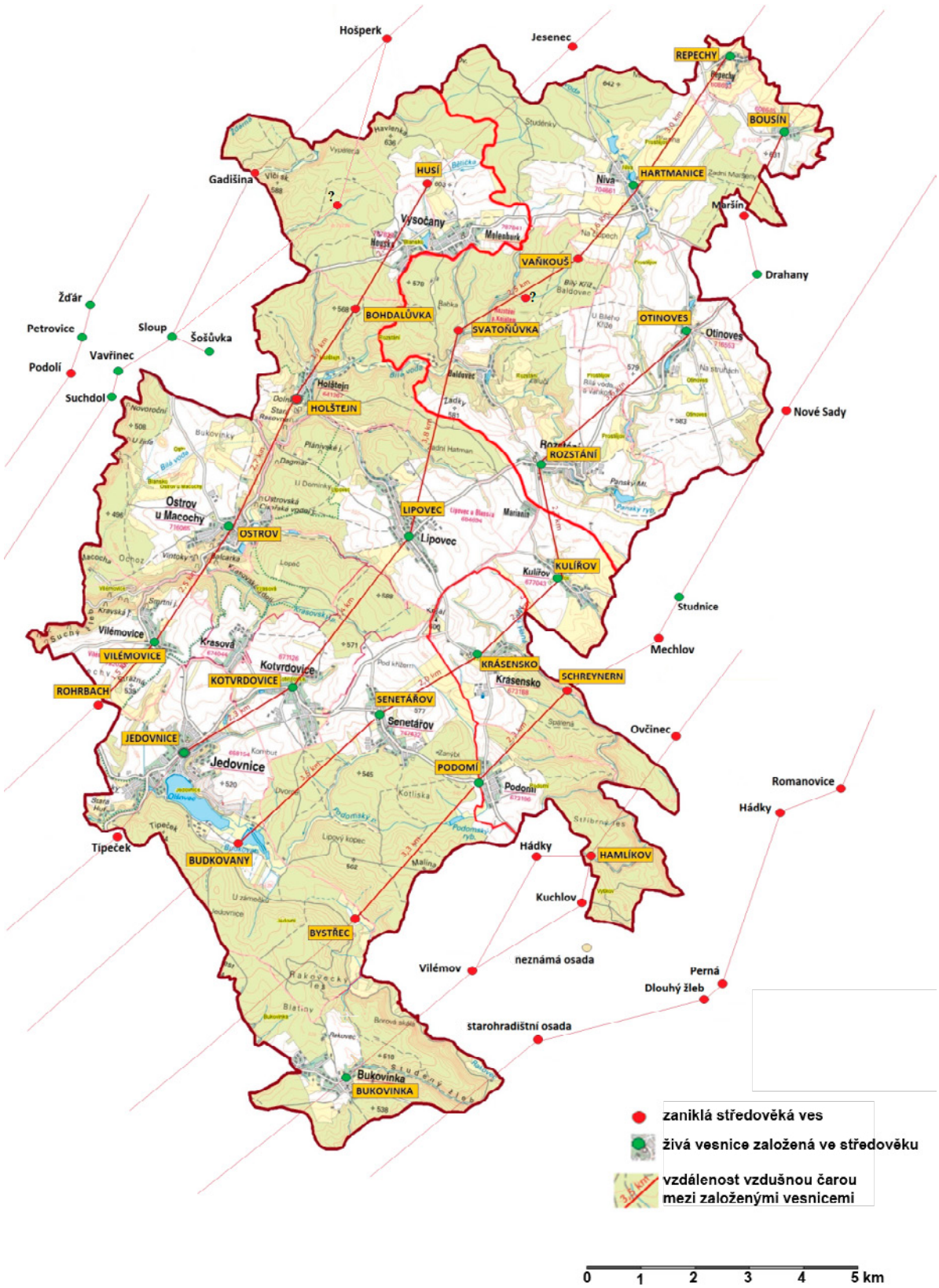

Obr. 25: Grafické znázornění vzdáleností mezi vesnicemi založenými při kolonizaci holštejnského panství, rozložené do čtyř tras (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Vzdálenost mezi vesnicemi na holštejnském panství											
západní trasa			centrální trasa			východní trasa I. severní			východní trasa II. jižní		
od	do	km	od	do	km	od	do	km	od	do	km
Husí	Bohdalůvka	2,5	Repechy	Hartmanice	3	Bousín	Otinoves	4	Schreynern	Podomí	2,3
Bohdalůvka	Holštejn	1,9	Hartmanice	Vaňkouš	1,6	Otinoves	Rozstání	3,6	Podomí	Bystřec	3,3
Holštejn	Ostrov	2,7	Vaňkouš	Svatoňůvka	2,5	Rozstání	Kulířov	2,2	Bystřec	Bukovinka	2,9
Ostrov	Vilémovice	2,5	Svatoňůvka	Lipovec	3,8	Kulířov	Krásensko	2,1			
Vilémovice	Rohrbach	1,5	Lipovec	Kotvrdovice	3,4	Krásensko	Senetářov	2			
			Kotvrdovice	Jedovnice	2,3	Senetářov	Budkovany	3,5			
průměr vzdáleností		**2,22**			**2,76**			**2,9**			**2,83**

Obr. 26: Vzdálenosti mezi vesnicemi založenými při kolonizaci holštejnského panství (zpracoval: V. Kolomazníček).

bezejmenné vesnice mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka, resp. mezi Jedovnicemi a Kotvrdovicemi (*obr. 25–26*). Celková vzdálenost mezi vesnicemi je přesto docela značná. V prostorech mezi sídly lze s velkou pravděpodobností předpokládat např. menší osady nebo spíše jednotlivé usedlosti využívané k individuální činnosti (např. výrobní, těžební, zemědělské nebo pastevecké). V roce 2020 byla ostatně objevena dosud zcela neznámá zaniklá ves v prostoru mezi ZSV Bohdalůvka a ZSV Husí.

V okolí Jedovnic můžeme dále pozorovat daleko hustší výskyt vesnic, což je zřejmě způsobeno důležitostí tohoto sídla. Obdobné seskupení vsí můžeme pozorovat např. na menších panstvích (vesnice v okolí tvrze v Petrovicích?) nebo v zemědělsky příhodnějších oblastech.

Místa budoucích vsí byla velmi pečlivě vybrána, než na ně lokátor mohl přivést budoucí osadníky. Mezi hlavní kritéria, která musela budoucí vesnice splňovat, patřila dostupnost důležitých přírodních zdrojů (více *Holota 2014*, 104–106). Za nejdůležitější lze považovat vodní zdroj, který nesměl chybět v žádné vesnici a sloužil obyvatelstvu i hospodářským zvířatům, nepostradatelný byl samozřejmě v zemědělství. Významné byly kamenné lomy vyskytující se takřka v každé vesnici nebo v nejbližším okolí. Založená ves musela mít příhodné pozemky pro pastviny a musela disponovat poměrně rozsáhlou plochou využívanou v zemědělství. Každý z novousedlíků obdržel v průměru po jednom tzv. franckém lánu, což bylo 23 ha (*Belcredi 2006*, 23).

3.2 Vyhodnocení osídlení v období kolonizace

Na sledovaném území severní části holštejnského dominia z období od 13. do 15. století bylo do současné doby doloženo čtrnáct vesnic, z toho tři vsi neznámého jména (z nich byla jedna ves nalezena v roce 2020[34]). Jde převážně o vesnice, které vznikly během kolonizace ve 13. století.

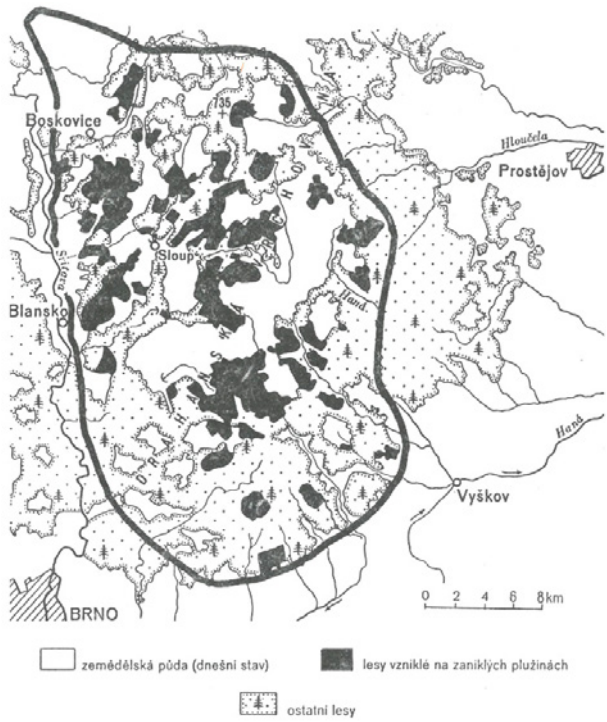

Obr. 27: Zalesnění zemědělské půdy v pozdním středověku na Drahanské vrchovině (podle: *Černý 1992*, obr. 86).

Přesný počet nově založených vesnic není známý. Některé vsi přetrvaly dodnes, některé v průběhu staletí zanikly, a to buď v důsledku nevhodného založení, vyčerpání půdy, nebo násilným způsobem. Jisté je, že kolonizací rozsáhlého vnitřního prostoru a přístupových cest zkoumaného regionu Drahanské vrchoviny na přelomu 13. a 14. století byla krajina zbavena souvislého lesního pokryvu (*obr. 27*).

34 Nově objevená vesnice se nachází na samé hranici holštejnského dominia v katastru obce Housko a nelze ji bezpečně zařadit do tohoto panství.

Intenzita zanikání osad na holštejnském panství					
	severní část		jižní část		souhrnně
	počet	%	počet	%	počet
přetrvávající	8	57	7	54	15
zaniklé	6	43	6	46	12

Obr. 28: Zanikání osad v holštejnském panství (sestavil: V. Kolomazníček).

Vznikly obrovské, na mnoha místech splývající holé plochy plužin, které měly v této poměrně vysoko položené krajině negativní ekologický dopad. V důsledku došlo ke snížení vlhkosti ovzduší, zvýšené větrnosti, zrychlenému vysychání půd, snížení hladiny spodních vod, rychlejšímu tání sněhové pokrývky v jarních měsících, zvýšenému splachování půdy dešťovými srážkami a s tím spojenému rychlému stoupání hladin vod ve vodotečích a rybnících, zaplavování okolních nízko položených terénů, jakož i k zanášení koryt potoků a den rybníků splavenou půdou (*Černý 1992*, 122).

Z tabulky, v níž jsou shromážděny údaje k zániku vesnic holštejnského panství (*obr. 28*), je zřejmé, že k zániku vsí v severní i jižní části došlo téměř v polovině případů. Zajímavé je, že k pustnutí vesnic došlo převážně jihozápadně od Jedovnic a severovýchodně od Holštejna (včetně samého Holštejna). V prostoru mezi těmito sídly došlo jen k minimálnímu, nebo téměř k žádnému zániku dnes známých vesnic.

Osídlení středověkých vsí holštejnského panství je doloženo ve dvou dnešních krajích, ve třech okresech a na osmnácti katastrech (*obr. 29*). Na některých katastrech je doloženo více zaniklých středověkých osad, na jednom katastru není doposud zaznamenáno žádné středověké osídlení. Severovýchodní část holštejnského středověkého dominia se nachází v Olomouckém kraji v okrese Prostějov, zbytek náleží do Jihomoravského kraje. Menší díl panství leží v okrese Vyškov, větší část se nachází v okrese Blansko.

Martin Gojda (*2007*, 38) rozděluje sídelní historické zóny krajiny na tři části. Podle něj poslední třetí sídelní zóna začíná být trvaleji osídlována teprve ve vrcholném a pozdním středověku, ve 13.–15. století. Touto typickou krajinou

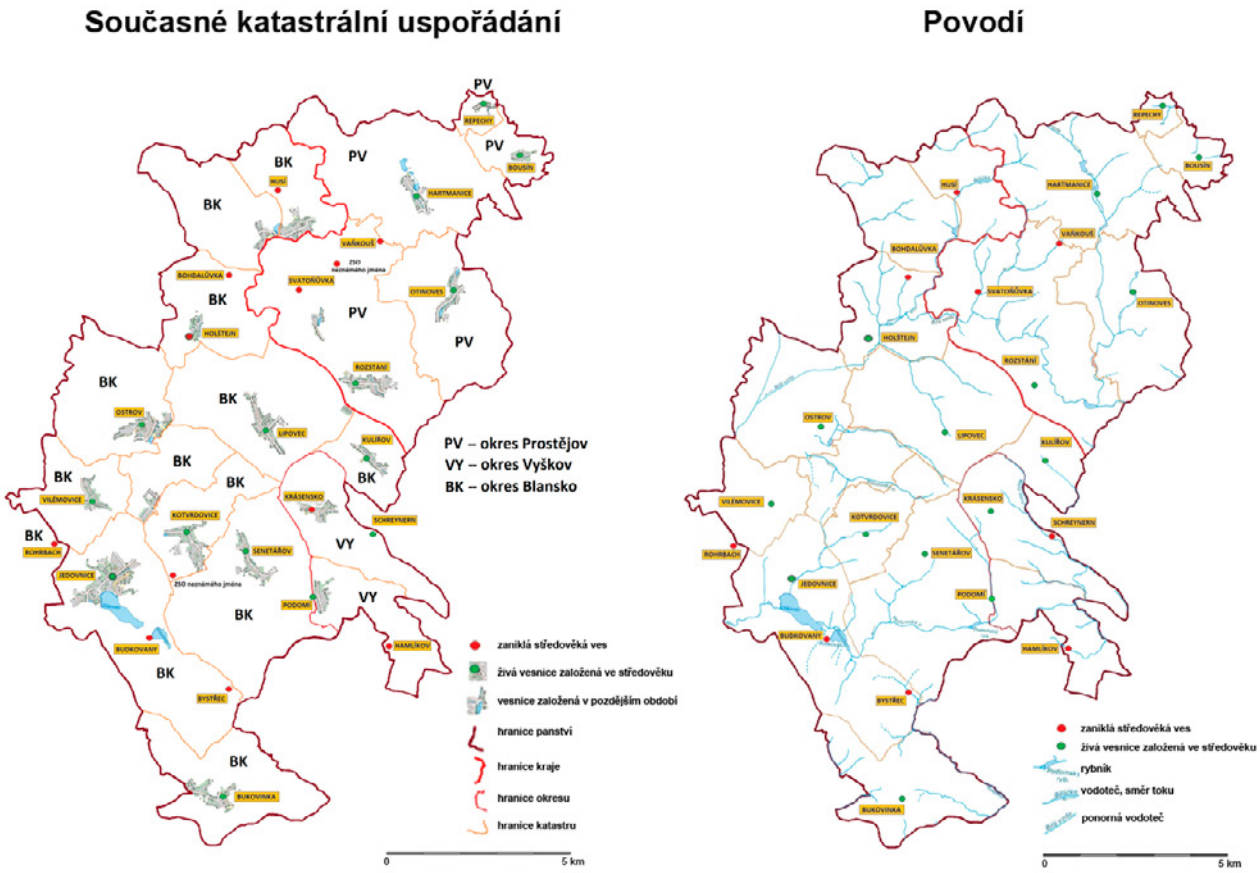

Obr. 29: Holštejnské panství. Vlevo současné katastrální uspořádání, vpravo hydrologie povrchových vod (grafická úprava: V. Kolomazníček).

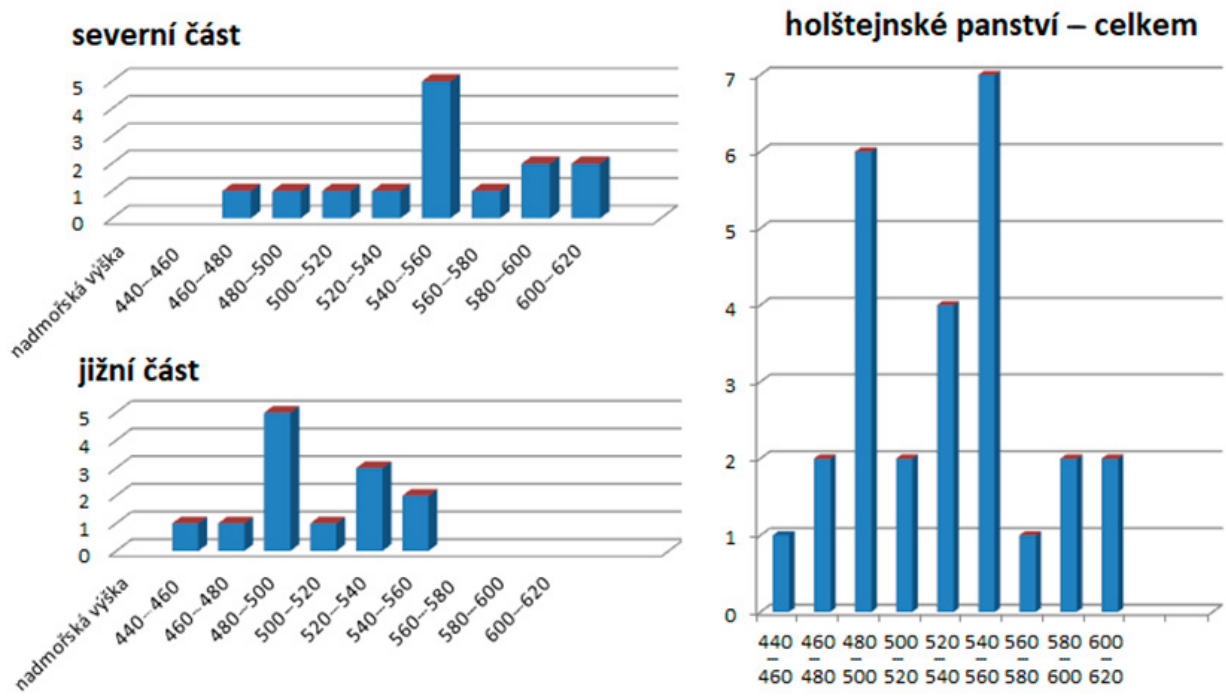

Obr. 30: Průměrná nadmořská výška jednotlivých vesnic na holštejnském panství (grafická úprava: V. Kolomazníček).

je území ležící ve vyšší nadmořské výšce (údolní dna a rozsáhlejší náhorní plošiny 500–600 m n. m., vrcholové části až 800 m n. m.). To přesně odpovídá charakteristice osídlení holštejnského panství na Drahanské vrchovině. Průměrná nadmořská výška vsí holštejnského panství činí 529,9 m n. m. U ZSV je průměrná nadmořská výška 516,4 m n. m. Nejvýše položená vesnice Vaňkouš leží ve výšce 610–618 m n. m. Nejníže položenou osadou je Bystřec ve výšce 450–460 m n. m. (*Kolomazníček 2017*, 24). Grafy (*obr. 30*) znázorňují, že severní oblast panství je položena ve vyšších nadmořských výškách než jeho jižní část. Zánik zdejších vesnic však probíhal ve vyšších polohách se stejnou intenzitou jako v nižších polohách, takže nadmořská výška v souvislosti s lepší úrodností a výnosností nemohla mít na destrukci vesnic větší vliv (k příčinám zániku vsí blíže *Holota 2014*, 117–119).

Nejzávažnější příčinou zániku vsí byla špatná lokace, ale ani u vesnic, jež byly lokovány správně, nebylo jejich přežití jednoduché. Za nejčastější příčinu zániku vesnic byly dříve v prostoru holštejnského panství považovány husitské války. Tuto osvědčenou interpretaci do značné míry vyvrátily nové studie. Velmi výstižně líčí těžký život ve středověké vsi Ludvík Belcredi (*2006*, 15–20), který na základě dochovaných písemných pramenů popisuje složitá, ale i přívětivá léta vesnice Bystřec a jejího okolí na jihu holštejnského panství. Zánik vesnice tedy nemusel nutně souviset přímo s fyzickým napadením vsi, mohl s touto primární destrukční událostí souviset pouze nepřímo. Do dnešních dnů disponujeme četnými důkazy o tom, že i po vypálení byla vesnice velmi často obnovena. Hlavním důvodem obnovení byla dobrá ekonomická základna takto postiženého sídla. Pokud by ale rozpad vsi probíhal dlouhodoběji a měl by vliv na širší okolí, méně výnosná vesnice mohla být plánovitě opuštěna a přeživší obyvatelstvo přesunuto k osídlení do jiné, ziskovější a rentabilnější vesnice.

Každá ze zkoumaných ZSV v prostoru severní části holštejnského panství měla několik společných atributů, které vytvářely výchozí základnu k jejímu založení. Předpokládám, že prostor jižní části holštejnského dominia měl do velké míry stanoveny stejné výchozí vlastnosti. Nejdůležitějším znakem byla přítomnost vodního zdroje. Následovaly co nejvýhodnější geografické podmínky s návazností na nově vznikající plužiny a nemálo potřebné pastviny. Velmi důležitý byl stavební materiál. Dřeva zde byl dostatek, po jeho těžbě se logicky v reliéfu krajiny žádné stopy nezachovaly, ale evidujeme množství milířů. Další důležitou surovinou potřebnou nejen při stavbě obydlí byl kámen, po jehož těžbě se dochovaly povrchové doly ležící přímo ve vesnici nebo v její bezprostřední blízkosti. Tam, kde byl kamene dostatek (např. v podobě táhlého skalního masivu jihovýchodně od středu ZSV Husí), můžeme pozorovat kromě centrálního lomu také větší množství těžebních jam, které navazovaly přímo na jednotlivé usedlosti.

Založené osady ve většině případů kopírovaly průběh přírodního vodního toku nebo uměle vybudované komunikační spojnice. Téměř vždy šlo o lánovou ves, dlouhou v průměru cca 0,5 km, položenou v mírném svahu. Některé vesnice tedy po celé své délce mohly měnit orientaci, ale téměř vždy (pokud to bylo možné) byly usedlosti vybudovány v nejvýhodnějších místech s dostatkem slunečního svitu, který hrál mezi přírodními podmínkami důležitou roli.

Vesnice severní části panství byly nejčastěji orientovány od severovýchodu k jihozápadu (4× lánová vesnice – Husí, Bohdalůvka, Vaňkouš, Otinoves), dále od severozápadu k jihovýchodu (3× lánová vesnice – Hartmanice, Lipovec, Kulířov; 1× návesní typ vsi – Ostrov) a od západu k východu (3× – Rozstání, Bousín, neznámá ves mezi Vaňkoušem a Svatoňůvkou; 1× – část vesnice Svatoňůvka, zbytek nelze určit, typ hromadné vsi). Vesnici Repechy nelze do typologického schématu zařadit a městečko Holštejn patřilo k návesnímu typu osady, ale předpokládaná osa vsi probíhala od severu k jihu (*obr. 31*).

Všechna lidská sídla známá z minulosti, včetně sídlišť z období středověku, byla zakládána v přímé návaznosti na vodní zdroj. Rovněž při konstituování vesnic v prostoru holštejnského panství byl kladen velký důraz na tuto životodárnou složku. Celé někdejší holštejnské dominium se z velké části rozprostírá na náhorní plošině, kde vyvěrá nespočet bezejmenných drobných toků, z nichž v nižších částech vrchoviny vznikají říčky. Na západní straně Drahanské vrchoviny ústí do řeky Svitavy a na východě napájí vody řeky Moravy. Jsou to velmi malé vodoteče, které ve vesnici v četných případech přímo pramení (*obr. 29 vpravo*), vesnicí pouze protékají, nebo je vodní tok v co nejbližší vzdálenosti od vesnice (např. Holštejn, Ostrov). Ve dvou případech je však vesnice přímo bez tekoucího vodního zdroje – jsou to Vilémovice a ZSV Rohrbach. Obě lokality leží v krasové oblasti, která je na povrchové zásoby vody velmi chudá. V těchto místech se však nalézají krasové závrtky, které podle Ervína Černého (*1992*, 41) mohly sloužit jako zásobárny vody.

Podle povrchových sběrů však Josef Plch usuzuje, že Rohrbach ležel blíže k Jedovnicím. Zaniklou vesnici umisťuje téměř k břehu (ve středověku snad největšího) dnes již zaniklého Podvorského rybníka v Jedovnicích. Ani Vilémovice nemohly být zcela bez vodního zdroje. Taková vesnice by s velkou pravděpodobností nebyla vůbec zbudována, anebo by zanikla brzy po svém založení. Měli bychom tudíž předpokládat, že zde byl v místech silného pramene vybudován rybník, který sloužil obyvatelům nejen jako zdroj pitné vody, ale mohl být využívaný (po nějaké konstrukční úpravě, např. dále po toku vybudovaného vodního zdroje) také k chovu drobných hospodářských zvířat. K tomuto závěru mě vede nejen vodní rezervoár nacházející se přímo na návsi současné vesnice, ale rovněž identické relikty vodních staveb z ostatních ZSV.

3.3 Církevní stavby a duchovní správa holštejnského panství

V Čechách i na Moravě se na počátku 13. století rychle rozvíjela síť farních kostelů nebo skromnějších kaplí (*Štefan – Varadzin 2009*). Tyto drobné sakrální objekty, budované často jako součásti panských dvorců, se vyznačují pestrou škálou proměnlivých uměleckých hodnot. Jednolodní podélné nebo centrální (rotundy) kostelíky byly nejčastější formou (*Žemlička 1990*, 303). Nevelké raně gotické kostelíky s polygonálním závěrem bez vnějších opěráků jsou známy v Čechách i na Moravě a nejvíce dokladů lze datovat do druhé poloviny 13. až počátku 14. století (*Měchurová 2002*, 18).

V řídce osídlené oblasti Drahanské vrchoviny vyrostly zhruba v letech 1250–1300 desítky nových vsí s významným podílem kolonistů z rakouského Podunají. Po založení vesnic logicky následovalo budování farní správy, tedy i výstavba farních kostelů. Na holštejnském panství máme z historických pramenů doloženo šest farních kostelů.

Kostel byl primárně střediskem náboženských obřadů. Konaly se zde pravidelné mše a bohoslužby, každý v něm dostal své jméno, pravidelně se zpovídal kvůli rozhřešení, vstupoval tam do manželství, odtud byl také konán pohřeb na sousedícím hřbitově. Farář vždy v neděli oznamoval všechny novinky, které osadník měl vědět, a na týden dopředu ohlašoval kalendář církevních svátků. Podle toho hospodáři rozvrhli cyklus svých prací (*Petráň – Petráňová 2000*, 85–87, 129; *Grulich 2007*, 181). Kostel byl rovněž místem sociální kontroly. Farní obec spojovala širší komunitu, která zahrnovala obyvatele několika vesnic, u nás sestávala v průměru ze šesti až sedmi sídel. Farnost dosahovala přibližně 4 km od kostela (*Boháč 1986*, 273).

Při dodržení této dostupnosti jsem vytvořil hypotetickou mapu (*obr. 32*) farních obvodů v oblasti. Ludvík Belcredi (*2006*, 36) se domníval, že do farnosti Husí patřily z holštejnského panství vesnice Vaňkouš, Svatoňůvka a Bohdalůvka. Další blízké vesnice, které mohly spadat pod tuto farnost, byly Hošperk, Gadišina a snad i nově nalezená ZSV v údolí Olejnického potoka. Všechny tři vesnice leží v přímé blízkosti cca do 3 km severozápadně od ZSV Husí, ale nenáležely do holštejnského dominia. Jedním z raných příkladů zajišťování místní farní správy pro vsi v blízkém okolí Husí mohla být nedochovaná centrála ve Žďárné na boskovickém panství, snad ještě z první poloviny 13. století (*Doležel 1996*, 185). Ves Husí

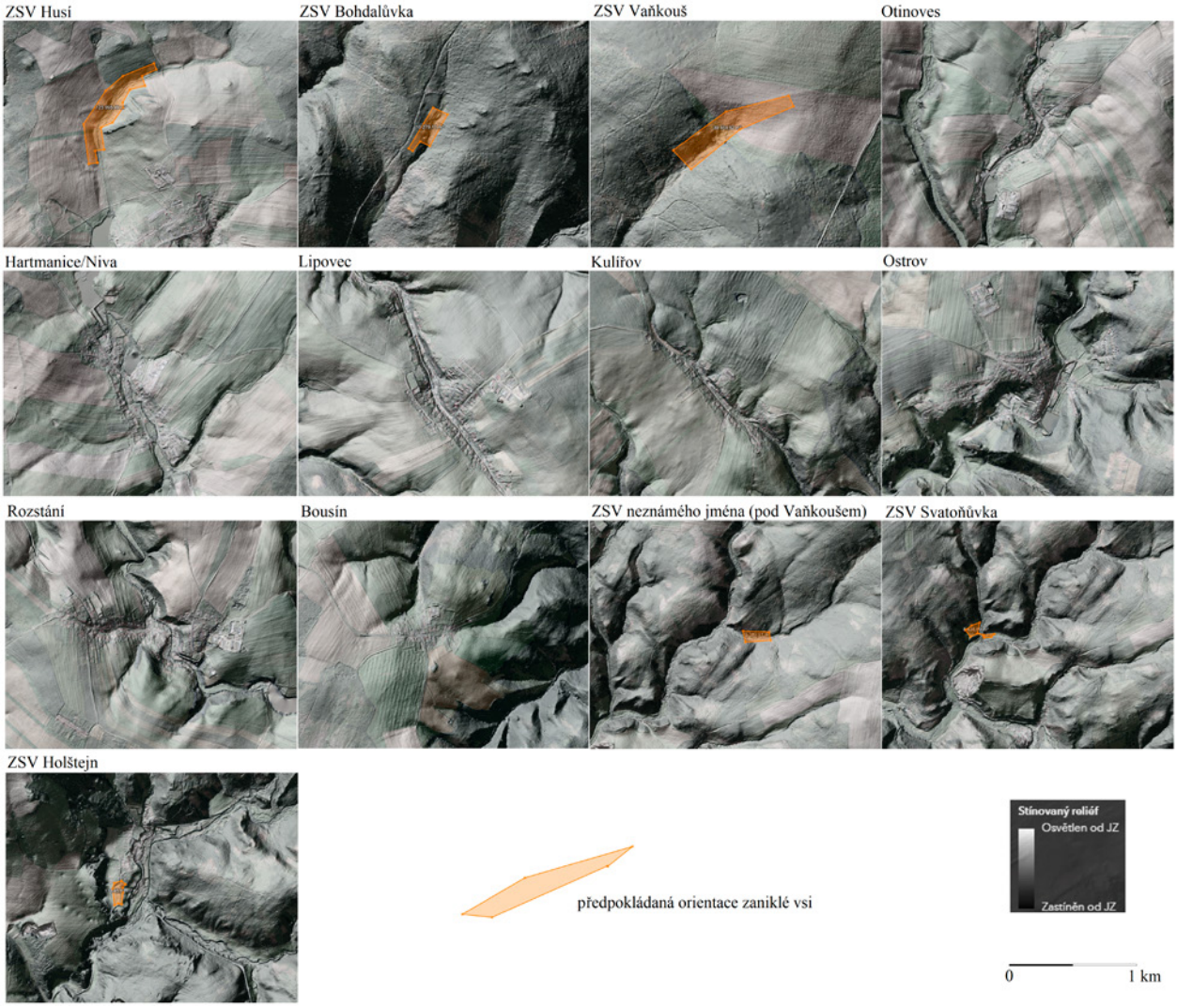

Obr. 31: Orientace vsí v severní části holštejnského panství. Odshora první řada: orientace severovýchod–jihozápad; druhá řada: orientace severozápad–jihovýchod; třetí řada: orientace západ–východ; čtvrtá řada: orientace sever–jih (zpracoval: V. Kolomazníček).

byla osídlena již koncem 12. století, tedy i kostel zde mohl stát již dříve (k duchovní správě na panstvích Drahanské vrchoviny blíže *Doležel 1996a*).

3.3.1 Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bukovince

Bukovinka se poprvé zmiňuje v listině Hartmana z Ceblovic (později z Holštejna) vystavené 5. března 1268, kdy ji Hartman jako její držitel odkázal premonstrátskému klášteru v Zábrdovicích u Brna. Roku 1283 Hartman rozšířil odkaz o nový kostel Nanebevzetí Panny Marie (mezitím v osadě založený) a původně vyjmuté lesy (*Slavík 1897*, 68; *Doležel 2003*, 136). Od Hartmanovy smrti (po roce 1302?) náležela Bukovinka ke Křtinám a spolu s nimi byla majetkem premonstrátské kanonie v Zábrdovicích. Kanonie vlastnila v okolí ještě vsi Ochoz, Proseč (u Ochozu) a Křtiny. Farnost Bukovinka zanikla patrně za husitských válek, kdy církevně připadla ke Křtinám, a kostel sloužil dále jako filiální. Starý kostel stál v dědině a v letech 1670–1690 měl tři oltáře a ostatní bohoslužebné příslušenství. Mše svatá se tu sloužila pětkrát do roka. V 18. století zde údajně ještě stával kamenný náhrobek s nápisem, že Pavel poustevník, jenž tu žil a kostelík obnovil, umřel a pochován byl zde roku 1475; vyobrazen byl v rouše poutnickém a vkleče před sochou Panny Marie (*Slavík 1897*, 68). Roku 1772 kostel vyhořel, ale již roku 1773 byl vystavěn opodál (cca 100 m jihozápadně od starého kostela), dnes na jižním okraji obce, kostel nový, zasvěcený Nanebevzetí Panny Marie. S původním kostelem jsou ztotožňovány relikty situované v jihovýchodní okrajové části navazující na hřbitovní zeď, které jsou považovány za presbytář. Zachované zbytky,

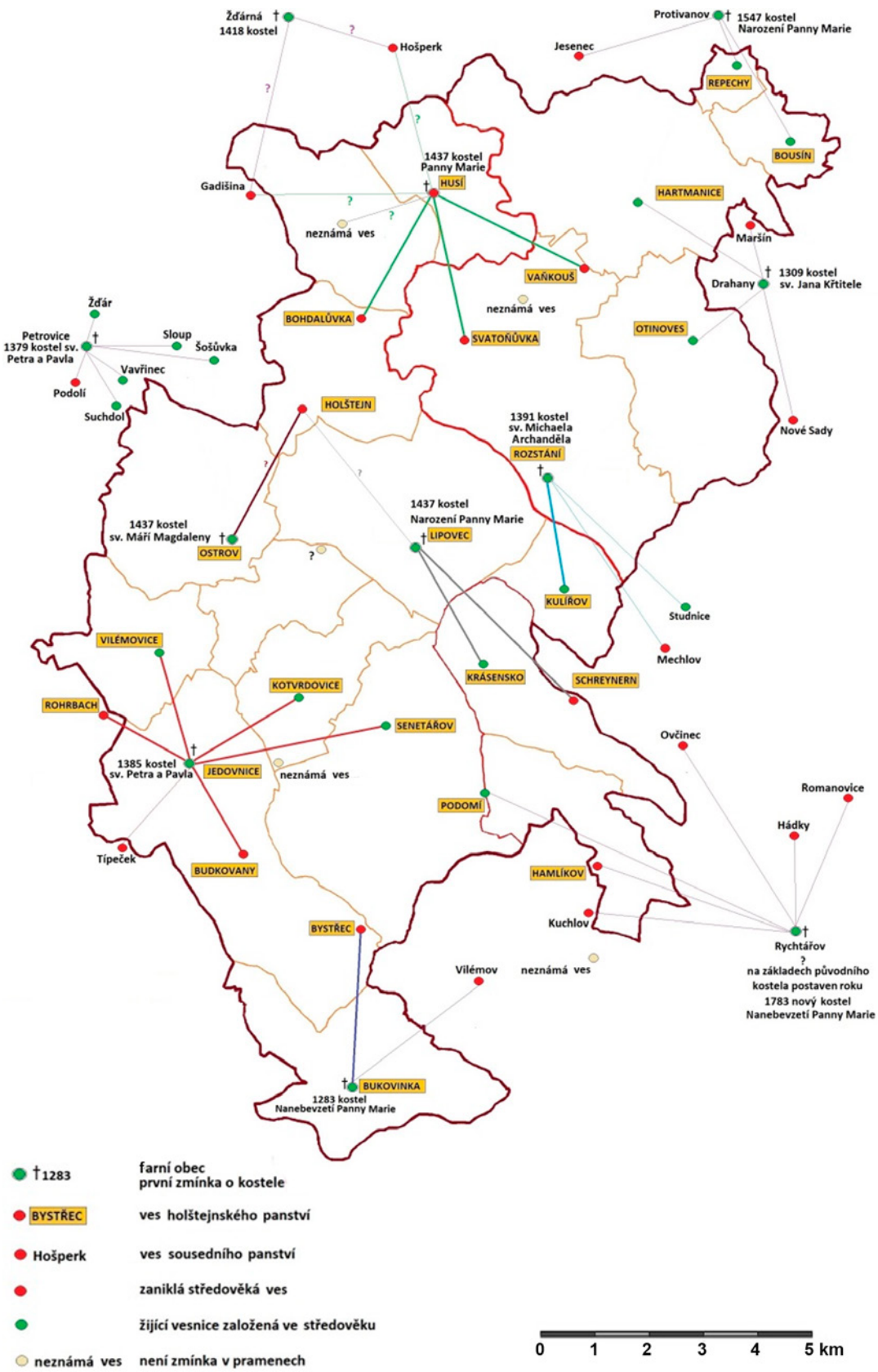

Obr. 32: Hypotetické farní obvody (zpracoval: V. Kolomazníček).

jejich výbava a dimenze, však takovou interpretaci nepotvrzují; interpretace půdorysně obdélného a zaklenutého prostoru je tudíž otevřená (např. márnice, osárium aj.; *obr. 33–34*).

3.3.2 Kostel Panny Marie v Husí

O kostele ležícím v ZSV Husí už od prvopočátků kolovaly pověsti a zkazky mezi obyvateli nově založených obcí, Molenburku a Houska. Chrám Páně, dle místní tradice zasvěcený Panně Marii, zanikl patrně válečnými bouřemi v 15. století, neboť byl údajně roku 1493 vypálen a jako pustý se připomíná roku 1564 (*Knies 1902*, 87). Existenci tohoto kostela potvrdil Ervín Černý, který prováděl prospekční výzkum ZSV Husí v druhé polovině 20. století a kostel i se hřbitovem lokalizoval. V listopadu 2019 byl proveden geofyzikální výzkum, který potvrdil základy církevní stavby a snad i hřbitovní zdi.

Vesnice Husie se poprvé zřejmě zmiňuje k roku 1349 pod jménem Hertwigslog (*Hartwigova Seč*), ke které patřil les Thenwald (*von Chlumecky et al. hrsg. 1856*, 2 – č. 23). Pod slovanským názvem se zmiňuje poprvé roku 1371 (*Hussy*) a pak roku 1385 (*Husschie*). Další záznam pochází teprve z roku 1437 (*ves Husie s lesem*), kdy je navíc zmíněn kostelní patronát, což je doklad, že v Husí existoval farní kostel. Založení vsi i vznik kostela ovšem můžeme předpokládat již někdy po roce 1250. Z mlhavé historie konkrétně vystupuje kněz Matěj, bývalý farář ve vsi Hussy, který se dal na loupení, byl roku 1407 v Praze zatčen a odsouzen jako „*svatokrádežník, lotr a vrah dvou osob*“ (*Plch 2012*, 24).

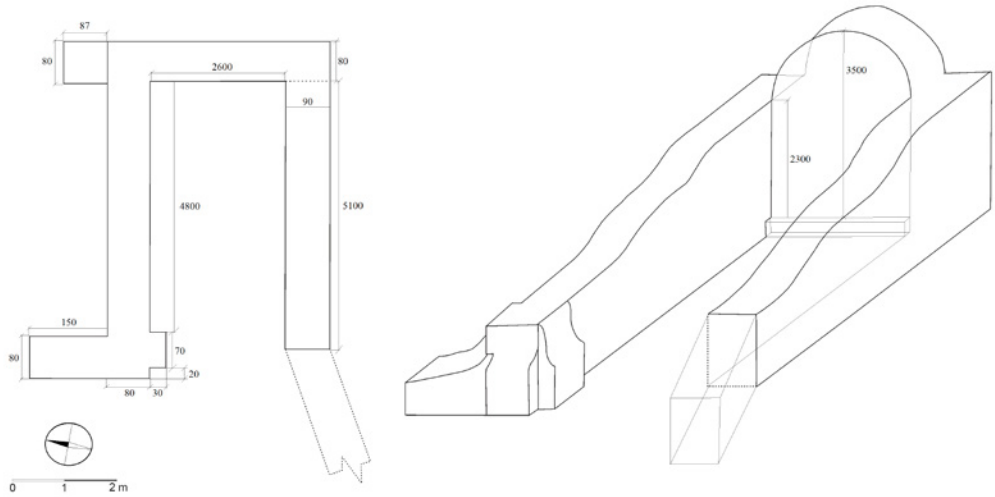

Obr. 33: Půdorysný plán údajného kostelního presbytáře v Bukovince (kresba: V. Kolomazníček).

Obr. 34: Ruiny údajného presbytáře kostela v Bukovince (foto: V. Kolomazníček, 2021).

Obr. 35: Kostel sv. Petra a Pavla v Jedovnicích se nachází na vyvýšeném místě v trati zvané Na Valech (foto: V. Kolomazníček, 2021).

3.3.3 Kostel sv. Petra a Pavla v Jedovnicích

První zmínka o farním kostele v Jedovnicích pochází z roku 1385. Současný kostel je novostavbou z let 1783–1785 a byl vybudován na místě staršího chrámu (*obr. 35*). Z původního kostela zůstala zachována věž, která ovšem pochází teprve z roku 1671. Kostel představuje podélnou jednolodní stavbu s nepatrně odsazenou apsidou. Po stranách jsou symetricky umístěny čtyřboké útvary kaple a sakristie. V ose západního průčelí předstupuje hranolová věž (*Kuča 1999*, 603–604; *Samek 1999*, 44; *Hosák 2004*, 310, 980). Kostel nikdy nebyl pouhou kaplí. Místní název Na Valech pro část kostelní výšiny asi nesouvisí s tvrzí, i když přítomnost tvrze sousedící s kostelem na nejvyšším místě v obci není nic neobvyklého. Keramické nálezy, které odtud byly získány, jsou datovány od druhé poloviny 13. století (*Kos 2014*, 218). Zvlněný terén ukrývá spíše pozůstatky zdi zrušené části hřbitova (před věží), které snad byly považovány (mylně) za zbytek valů. Výkopové práce, které zde byly prováděny, nedosáhly horizontu hrobů, ale podařilo se zachytit a následně zdokumentovat relikty kamenných zdí, které můžeme přiřadit původnímu kostelu. Odkryty byly v prostoru boční kaple a sakristie. Na základě konfigurace a jejich orientace lze předpokládat, že kostel měl transept. Vlastní zdivo lodi nebo presbytáře se zachytit nepodařilo. Z otisku původního krovu na východní straně věže vyplývá, že kostel byl užší, a tedy zřejmě i kratší než dnešní stavba. Ve výklenku v jižní zdi kostelní lodi byl částečně odkryt neorientovaný hrob. Jeho vztah ke kostelu není zcela jednoznačný. Je však pravděpodobné, že výklenek sloužil jako hrobka (*Holub – Merta 2008*, 401).

3.3.4 Kostel Narození Panny Marie v Lipovci

O lipoveckém kostele existuje taktéž první zmínka v kupní smlouvě Voka V. z roku 1437. Kostel roku 1600 vyhořel. Destrukce asi nebyla rozsáhlá, protože za padesát let byl obnoven. V roce 1822 ale vyhořel podruhé a z rozhodnutí rájecké vrchnosti byl poté postaven nový kostel několik desítek metrů od původního středověkého kostela (*obr. 36*). Středověké stáří dnešní stavby kostela potvrdil stavební průzkum, který určil čtyři stavební etapy. Nejstarší spadá do výstavby původního kostela z roku 1490. Jde o jižní stranu lodi s jednoduchým hrotitým portálem (*Šabatová 2005*, 142). Původní malý kostel stál na hřbitově, byl klenutý, v presbytáři 17 m dlouhý a 10 m široký a měl dva oltáře. Nový kostel byl vystavěn na výšině v gotickém stylu teprve v letech 1828–1830 za velké podpory hraběte Salma (*Knies 1902*, 121).

Obr. 36: Kostel Narození Panny Marie v Lipovci z první třetiny19. století stojí v blízkosti zaniklého středověkého kostela (foto: V. Kolomazníček, 2021).

3.3.5 Kostel sv. Máří Magdaleny v Ostrově u Macochy

O kostelním patronátním právu v Ostrově se zmiňuje listina z roku 1437 (*Papajík 2007*, 126), dále se připomíná kněz Fridrich z Ostrova (*Knies 1902*, 142). Jan Knies také uvádí, že roku 1630 byla farnost přidělena jako filiálka do Jedovnic. Kostel i s farou vyhořely roku 1650 a spolu s nimi velká část dědiny. Nová farní budova byla vystavěna až roku 1785. O kostelu není zmínka, takže je možné, že nebyl požárem tolik poškozen. Neuvádí se ani jiné místo stavby[35], takže můžeme předpokládat, že kostel i s farou stojí na původních místech (*obr. 37*). Středověké stáří dnešní stavby kostela potvrdil stavební průzkum, který identifikoval čtyři stavební etapy, z nichž nejstarší spadá do doby výstavby původního kostela z roku 1490. Jde o jižní stranu lodi s jednoduchým hrotitým portálem (*Šabatová 2005*, 142). Koncem 17. století se kostel uvádí jako velmi sešlý, ale poté byl opraven a dokonce rozšířen (roku 1779 byla přistavěna věž, roku 1785 došlo k rozšíření). V roce 1797 se Ostrov stal opět samostatnou farností.

Poloha pro kostel byla vybrána v jihovýchodním cípu rovinného plató zde založené středověké vesnice návesního typu. Je hypoteticky možné, že v blízkosti kostela stála tvrz nebo byl kostel nějakým způsobem fortifikován. Již poloha místa a přírodní podmínky zde tyto stavby předurčují. Ostrov se nachází uprostřed trasy mezi Holštejnem a Jedovnicemi. Bylo zjištěno, že po roce 1371 někteří členové rodu pánů z Holštejna sídlili právě v Ostrově[36] (*Knies 1902*, 140–142). Dnešní kostel měří na délku 19 m, na šířku 15 m.

3.3.6 Kostel sv. Michaela Archanděla v Rozstání

Kostel stojí na okraji západní části, na nejvýše položeném místě předpokládané středověké vesnice, patrně v původním místě (*obr. 38*). Nepochybně již v průběhu 14. století zde existoval farní kostel sv. Michaela Archanděla, jehož podací právo je připomínáno na počátku 90. let 14. století, kdy páni

35 V ostatních případech destrukce sakrálních staveb na holštejnském panství (Bukovinka, Lipovec) byl vystavěn nový kostel poblíž starého kostela.

36 V pramenech jsou uváděni Hynek z Ostrova (1406), Hereš z Ostrova (1406), Vaněk a Ctibor z Ostrova (1437), Hynek z Ostrova (1460) a Anna z Ostrova (1463).

Obr. 37: Kostel sv. Máří Magdaleny v Ostrově u Macochy. Kostel se nachází na hraně návesní plošiny v její jihovýchodní části. Severní strana je dostupná, jižní stranu tvoří těžce přístupné, příkré vápencové svahy zpevněné zdmi z identického kamenného materiálu (foto: V. Kolomazníček, 2021).

Obr. 38: Kostel sv. Michaela Archanděla v Rozstání. Kostel je postaven opět na vyvýšeném místě, které je typické pro všechny sakrální stavby zkoumaného území (foto: V. Kolomazníček, 2021).

z Kravař vykoupili Rozstání od drobných vladyckých vlastníků a natrvalo je připojili ke svému plumlovsko-prostějovskému dominiu. Současný kostel byl vybudován v letech 1768–1779 a je zasvěcen sv. Michaelovi (*Janoušek 1933*, 140).

3.4 Hrady, hrádky a tvrze v západním a jižním sousedství holštejnského panství

Nepokojné poměry, časté potyčky, boje a války, a tedy i neustálé ohrožení veškerého lidského bytí byly pro období středověku charakteristické. Především společensky vyšší vrstvy populace proto hledaly ochranu ve stavbě opevněných míst. Celý proces diferenciace středověké rodové šlechty je tak úzce provázán se vznikem sídel, která mohla naplnit potřeby vrchnosti v symbolickém vymezení vůči ostatním sociálním skupinám a zároveň zabezpečit veškeré aspekty vlastního hospodaření (*Novák 2016*, 125).

Bádání o českých a moravských tvrzích a hradech má hluboké kořeny a za léta snažení generací badatelů byl vytvořen nesmírně bohatý soubor informací. Vymezení tvrzí jako samostatné kategorie sídel je českou a částečně polskou zvláštností, protože v ostatních zemích jsou podobné objekty označovány jako hrady. Pojem tvrz označuje ve středověku a raném novověku drobné opevněné feudální sídlo budované obvykle v těsné návaznosti na venkovské osídlení a hospodářské zázemí, čímž se odlišuje od hradu. Hranice mezi hrady a tvrzemi je neostrá a existuje řada objektů, které bývají zařazovány (historicky i v moderní době) do obou skupin (*Kupka 2001*, 60–65).

Středověký hrad představuje objekt, který v sobě zahrnuje několik základních funkcí a jehož podoba se vytváří právě těmito funkcemi vyvíjejícími se v čase. Za hlavní aspekty musíme považovat rezidenční a jistě i ekonomickou funkci hradu, neboť stavba měla dostatečně reprezentovat svého majitele. Vyjadřovala jeho postavení, ekonomické možnosti, vliv a moc. Dalším důležitým prvkem byla obranná a vojenská funkce hradu.

Zájem o středověké hrady na území České republiky se datuje k počátkům 19. století. Z hradů byly v této době již většinou památky minulého života, které byly díky své tajuplnosti zdrojem nového uměleckého a životního směru – romantismu. Romantické paradigma bylo dovršeno sedmisvazkovým dílem Franze Alexandra Hebera z konce první poloviny 19. století. Byla to první souhrnná práce o českých hradech, doprovázená velkým množstvím kreseb a plánků (*Durdík 2009*, 11). V druhé polovině 19. století se dostaly hrady do popředí zájmu historiků. Rodící se archeologie stála zpočátku spíše stranou. Nejen u nás, ale i v Evropě se jednotlivé hrady zkoumaly spíše z historických důvodů než z potřeby studia hradní problematiky. V průběhu první poloviny 20. století to však byla archeologie, která díky své metodologické výbavě, zejména typologii, přinesla nové významné podněty (*Durdík 1998*). Ke zkoumání hradů v rámci určitého regionu se na Moravě jeví být velmi přitažlivou a vyhraněnou oblastí Drahanská vrchovina (*obr. 39*). Vývoji hradů na Drahanské vrchovině bylo věnováno několik děl. Mezi nejvýznamnější patří studie *Hrady na Drahanské vrchovině do konce 13. století* (*Bolina – Doležel 1988*). K novějším příspěvkům se řadí *Hrady, hrádky a tvrze na Blanensku* (*Hasoň – Koudelka 2015*) a jako poslední zatím vyšel mimořádně kvalitní článek *Hrad Holštejn* ve sborníku *Dějiny staveb* (*Štětina 2016*), který se věnuje chronologii jednotlivých stavebních fází tohoto hradu. Některé hrady Drahanské vrchoviny do svých encyklopedií zařadili Miroslav Plaček (*2001*) a Tomáš Durdík s Pavlem Bolinou (*2001*).

První hrady na Blanensku vznikly kolem poloviny 13. století a bylo mezi nimi zastoupeno několik stavebních typů – bergfritový hrad (s okrouhlou útočnou věží), hrad s obvodovou zástavbou nebo hrad bezvěžového typu (*Hasoň – Koudelka 2015*, 6). Po dalších méně fortifikovaných objektech do dnešních dnů nezůstalo mnoho stop. Byly vystavěny především ze dřeva na kamenných základech. Šlo o tvrze a dřevěné hrádky, z nichž nevznikly plnohodnotné hrady.

3.4.1 Hrad Blansek (okr. Blansko)

Mezi nejznámější hradní komplexy sousedící se zkoumaným územím holštejnského panství patří bezesporu Blansek (*obr. 40–42*), založený olomouckým biskupem Brunem ze Schauenburgu jako správní centrum blanenského panství. Svojí polohou (vzdálenost 5,1 km) byl hradu Holštejnu nejblíže a stal se centrem významného lenního obvodu s více než třiceti many. Jde o rozsáhlou hradní zříceninu na protáhlém skalnatém výběžku směřujícím do Pustého žlebu. Hrad se výslovně připomíná roku 1275, ale Brunovy blanenské listiny z let 1267 a 1270 mohly být vystaveny již na něm (*Plaček 2001*, 101). První zmínka o tomto hradu tedy spadá do takřka identického období jako u hradu Holštejna, čímž vyvstává otázka periodizace a synchronizace stavebního vývoje obou staveb (*Bolina – Doležel 1988*, 310–311).

Hradní komplex dosahuje délky 210 m, s největší šířkou 50 m při vstupu do centrální části hradu. Základní dispozice hradu je dvoudílná. Prezentuje se bezvěžovým jádrem s obvodovou zástavbou a předhradím, zřejmě z poloviny 14. století, které mělo především vojenskou funkci, a hlavní stavbou byla rozměrná obytná věž či věžovitý palác (*Štětina 2001*, 181–189). Ke vzniku mladšího předhradí se zřejmě vztahuje listina z roku 1349, podle níž biskup Jan Volek ukončil stavební činnost purkrabího Mikuláše tím, že mu udělil rychtu ve Svitavách (*Plaček 2001*, 102).

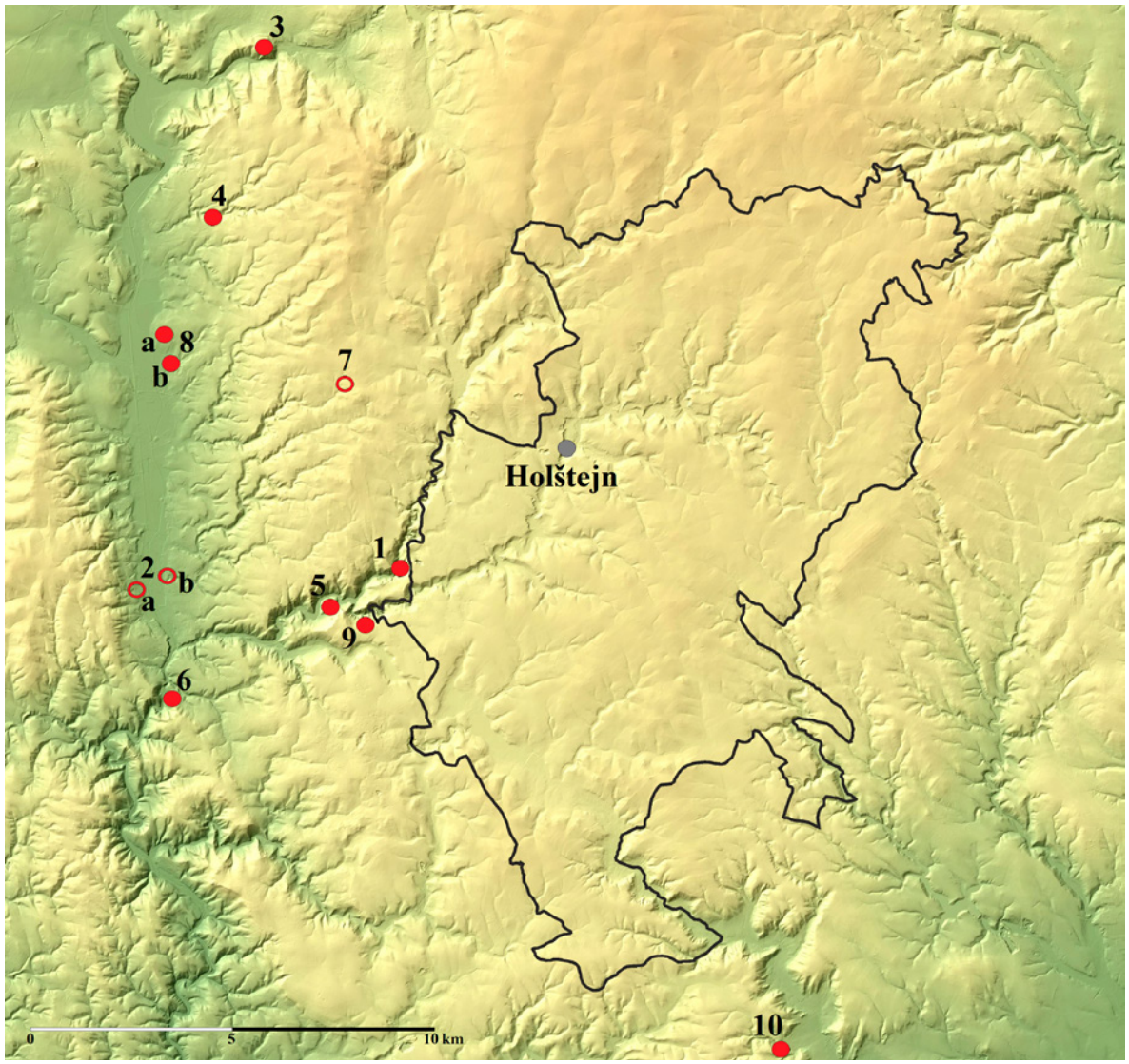

Obr. 39: Hrady, hrádky a tvrze v západní části holštejnského panství. Prázdný kroužek – tvrz; plný kroužek – hrad. 1 Hrad Blansek, 2a Blansko – tvrz/kostel, 2b Blansko – tvrz/zámek, 3 hrad Boskovice, 4 hrad Doubravice, 5 hrad Lečenec, 6 hrad Olomučany, 7 hrad Lečenec, 8a Rájec – Horní hrad, 8b Rájec – Dolní hrad, 9 Rytířská jeskyně, 10 hrad Račice (zpracoval: V. Kolomazníček).

Obr. 40: Hrad Blansek. Pokus o rekonstrukci stavu kolem roku 1400 (podle: *Vojkovský 2008*).

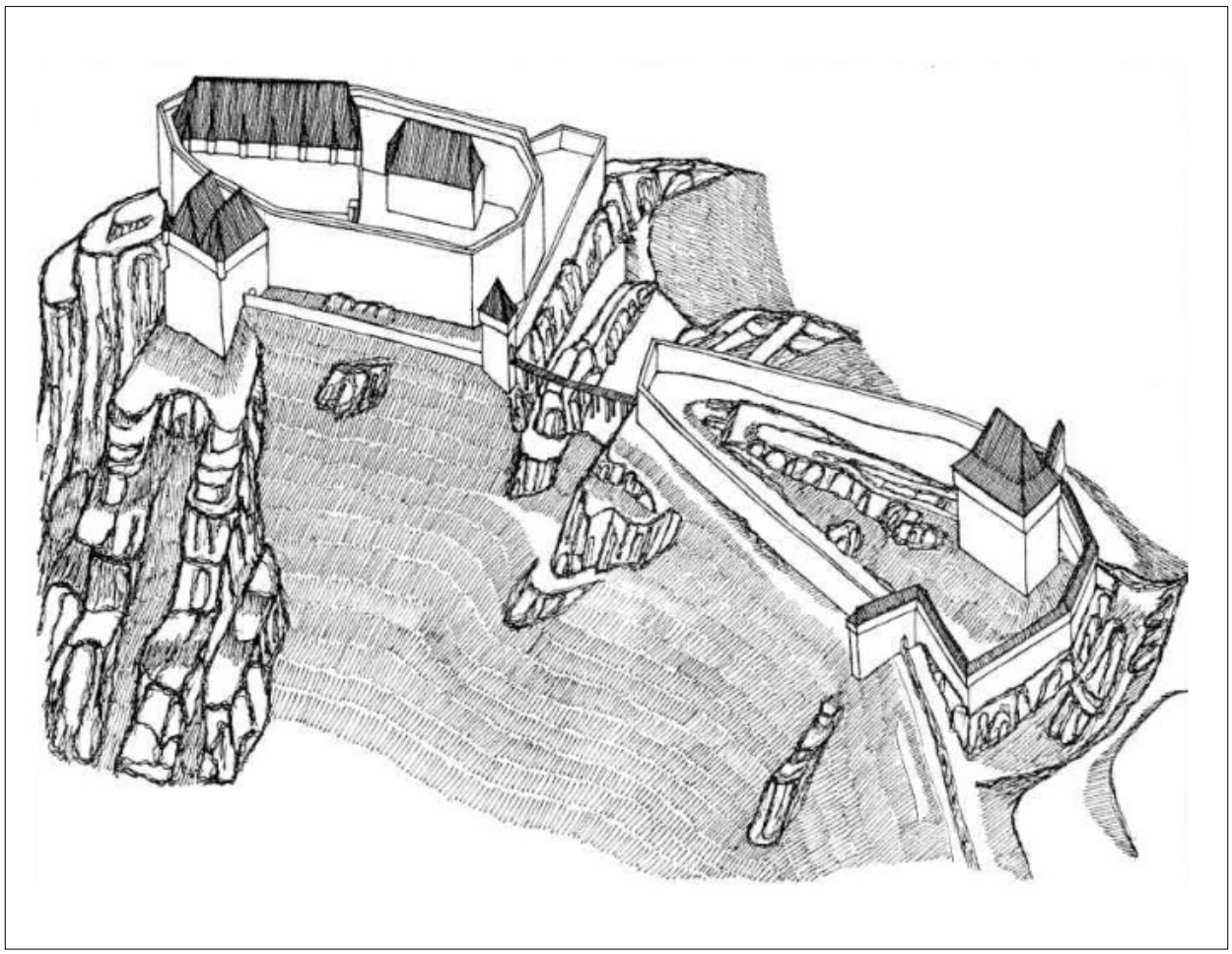

Obr. 41: Hrad Blansek. Pokus o rekonstrukci stavu na začátku 15. století; pohled od severozápadu (podle: *Štětina 2001*, obr. 3).

Obr. 42: Hrad Blansek. Ruiny hradního paláce (foto: V. Kolomazníček, 2021).

Obr. 43: Zámek Blansko stojí údajně v místech původní tvrze; pohled od východu (foto: V. Kolomazníček, 2017).

V centrální části hradu se dochoval velký trojprostorový palác, z něhož jsou dodnes patrné relikty dvou masivních zdí západního oddělení až do výše stropů prvního patra. O vybavení hradu svědčí některé nálezy ze sondáží a povrchových sběrů. Vedle velmi kvalitních keramických fragmentů jsou to hlavně kachle z honosných kamen z počátku 15. století. Hrad se uvádí výslovně jako pustý v roce 1461 (*Plaček 1996*, 84).

3.4.2 Tvrz Blansko (okr. Blansko)

Blansko je známo od roku 1136, kdy brněnský kníže Vratislav vedl s olomouckým biskupem spor o stavbu tamějšího kostela. Můžeme se tedy právem domnívat, že se při kostele nacházela biskupská tvrz či jiné sídlo v podobě dvorce (*Hasoň – Koudelka 2015*, 15). Stejně jako u mnoha dalších raně středověkých sídel uniká našemu poznání nejen podoba, ale i místo, kde se opevněný dvorec mohl nacházet. V úvahu přichází buď prostor na pravém břehu řeky Svitavy při kostele, kde se rozkládala starší osada Blansko, nebo pahorek nad tržištěm vrcholně středověkého městečka v místech dnešního zámku (*obr. 43*). Podle Miroslava Plačka (*2001*, 102–103) nelze vyloučit, že blanenský zámek stojí na místě starší tvrze.

3.4.3 Hrad Boskovice (okr. Blansko)

Velký majestátní hrad (*obr. 44–47*) patřil jednomu z nejstarších moravských panských rodů, píšícímu se po Boskovicích od roku 1222 (*Plaček 2001*, 111). Pochází zřejmě z první čtvrtiny 13. století, leží 12 km severozápadně od Holštejna. Z jižní části hradního jádra jsou k dispozici nálezy převážně tuhové keramiky datované do druhé poloviny 13. století. (*Sadílek 1999*), stejně jako keramické nálezy ve vnitřním parkánu na západní straně (*Konečný – Procházka 1987*, 62). Hrad patří k typu s plášťovou zdí, takže jeho stáří prokazatelně nesahá příliš před rok 1300, avšak keramické nálezy (řazené před polovinu 13. století) objevené 270 m východně od hradního komplexu na vrchu Bašta napovídají, že zde mohl stát předchůdce tohoto hradu (*Plaček 1996*, 89). Zde ho predikuje také Karel Kuča, který ho považuje za původní sídlo pánů z Boskovic, vybudované před polovinou 13. století, což dokládá již zmíněnou keramikou. Po výstavbě druhého hradu sloužil jako pozdně gotické předsunuté opevnění. Zánik tohoto hradu není přesně určen, ale roku 1567 se uvádí jako zřícená bašta. V roce 1703 byl ještě nouzově upravován kvůli vpádům kuruců a roku 1707 byl rozmetán výbuchem (*Kuča 1996*, 197–198).

Jádro současného hradu zabírá skalnatý vrcholek výběžku, a to v podobě zalamovaného okruhu hradby (osy 45 a 35 m), který je směrem k sedlu zaostřen do tupého břitu. Na jihu a jihovýchodě přiléhalo k obvodové hradbě přízemí čtyřprostorového paláce. Brána byla nejspíše na severu a cesta k ní spirálovitě stoupala zhruba trasou dnešního přístupu. Vzhledem k absenci velké věže se předpokládá, že hrad patřil k typu s plášťovou zdí. Tuto prvotní dispozici asi doplnil při obnově okolo roku 1398 parkán a zcela byl přestavěn palác.

Hrad byl totiž roku 1389 obléhán a dobyt markrabětem Joštem (*Konečný – Procházka 1987*, 62; *Plaček 2001*, 112–113). Další stavební úpravy, hlavně rozšíření a modernizace fortifikačních opatření, proběhly po husitských válkách. Byl vybudován nový hradební okruh s hranolovými otevřenými baštami a s úskoky hradby. Na jihozápadě se okruh připojil k parkánu, chránil hrad v širokém oblouku od západu a na nových plochách vznikla nová provozní a hospodářská zástavba (*Plaček 2001*, 114).

Hrad byl roku 1733 opuštěn. Bylo sneseno zastřešení a zdi byly rozebírány na stavební materiál. Nahradila ho rezidence (dnešní Hradní ulice čp. 1) vybudovaná v letech 1729–1733 k občasnému pobytu Dietrichštejnů, nových majitelů boskovického panství (*Kuča 1996*, 198).

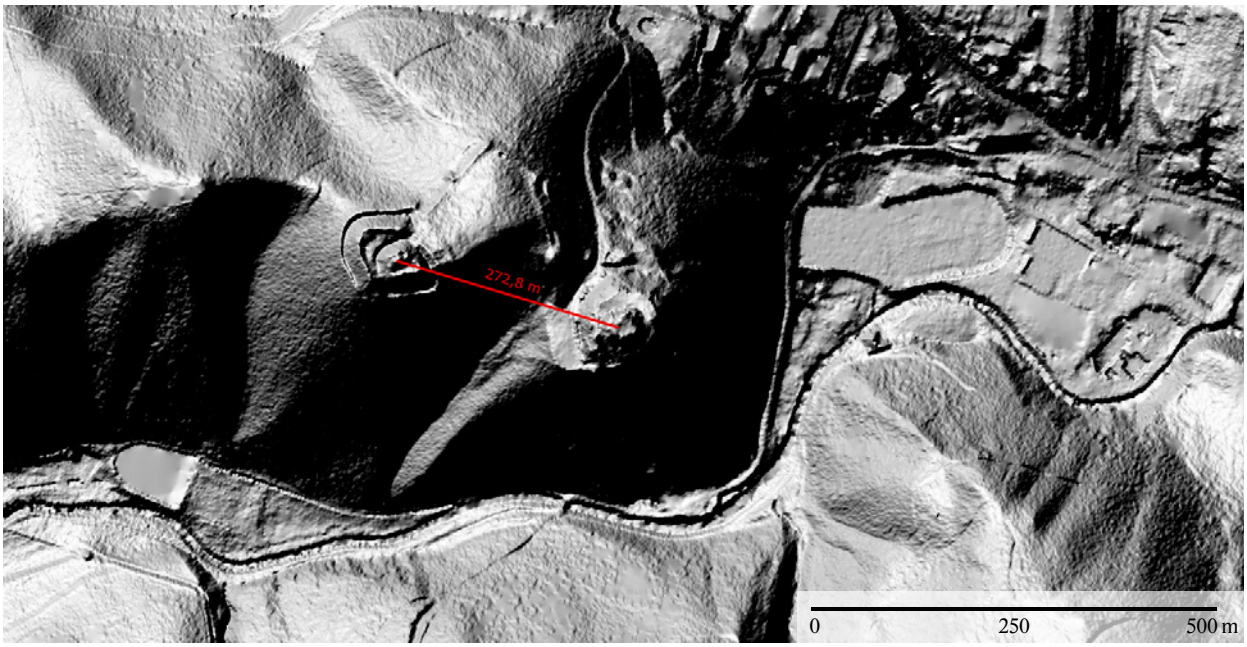

Obr. 44: Hrad Boskovice. Lidarová mapa zachycující terénní situaci předpokládaného staršího hradu (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 45: Pohled na mohutnou plášťovou fortifikaci hradu Boskovice ze západní strany (foto: V. Kolomazníček, 2021).

Obr. 46: Hrad Boskovice. Vstupní areál nádvoří; pohled z palácové budovy (foto: V. Kolomazníček, 2018).

Obr. 47: Hrad Boskovice. Hradní palác (foto: V. Kolomazníček, 2018).

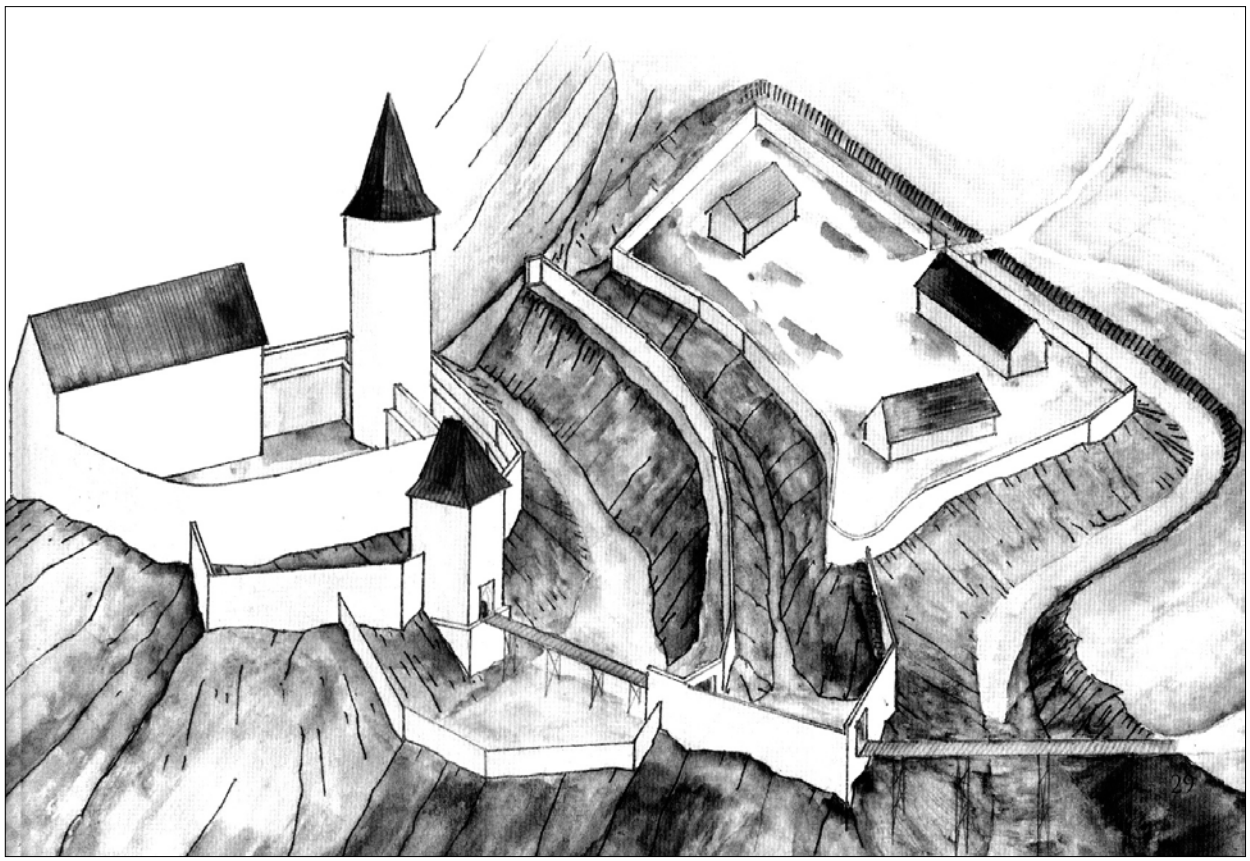

Obr. 48: Hrad Doubravice. Kresebná rekonstrukce podoby z počátku 15. století podle Zdeňka Brachtla (podle: *Hasoň – Koudelka 2015*, obr. na str. 29).

3.4.4 Hrad Doubravice (okr. Blansko)

Hrad se nacházel 10,4 km severozápadně od holštejnského hradu a okolnosti jeho vzniku nejsou zcela objasněny (*obr. 48*). Ruiny hradu jsou dochovány na západní straně Drahanské vrchoviny na výběžku do údolí potoka Nešorky, na strategickém bodě vstupu do Boskovické brázdy. Zbytky hradu jsou až na torzo vstupní věže patrné pouze v zemních reliéfech. Výběžek s velmi příkrými svahy je oddělen od předpolí výrazným dvojitým příkopem a obloukovitým (dnes již velmi slabě patrným) valem. Podle nalezené hradní keramiky lze s jistotou tvrdit, že hrad byl obýván již ve druhé polovině 13. století a je spojován s Holáčem, který se po Doubravici píše roku 1255 (*Plaček 2001*, 196). Můžeme předpokládat, že hrad byl produktem dovršení kolonizačního procesu okrajových částí zdejší krajiny.

Jádro hradu mělo tvar nepravidelného lichoběžníku (44 × 34 m). V jižním úseku se tyčí výrazný suťovitý kužel, asi po okrouhlé věži. Obvod hradu vyznačují hrázky obsahující beztvaré zdivo. Výrazné jsou stopy paláce na severovýchodní, nejlépe chráněné straně hradu o rozměrech přibližně 28 × 8 m. Bez podrobnějšího výzkumu nelze určit počet místností, to samé platí o tvaru věže, kde jen s ohledem na frekvenci výskytu lze soudit na kruhový půdorys. Každopádně jde o rozvinutou bergfritovou dispozici (*Plaček 1996*, 141–142; *týž 2001*, 195–197; *Hasoň – Koudelka 2015*, 28–29).

3.4.5 Hrad Lečenec (okr. Blansko)

Další opevněné sídlo blanenského panství představuje hrad Lečenec (též Lažánky), vystavěný na vyvýšeném konci levobřežní ostrožny v záhybu říčky Punkvy a chráněný ze tří stran skalnatými srázy a příkrými svahy (*obr. 49*). Zbývající stranu kryl dvojitý, částečně ve skále vytesaný příkop. Hradní jádro mělo rozlohu 30 × 15 m. V jeho čele se nacházela přístupová stavba, po níž se dochovaly zřetelné základy budovy zděné na sucho, resp. s použitím hliněného pojiva. S dalším stavením můžeme počítat na východní (*Hasoň – Koudelka 2015*, 38) nebo severní straně, kde se na půdorysu hradu objevuje čtvercový základ. Ohrazení mělo patrně dřevěnou konstrukci, ukotvenou v podloží a tarasních zídkách. Nalezená keramika spadá do přelomu 13. a 14. století (*Plaček 2001*, 339). Předpokládá se,

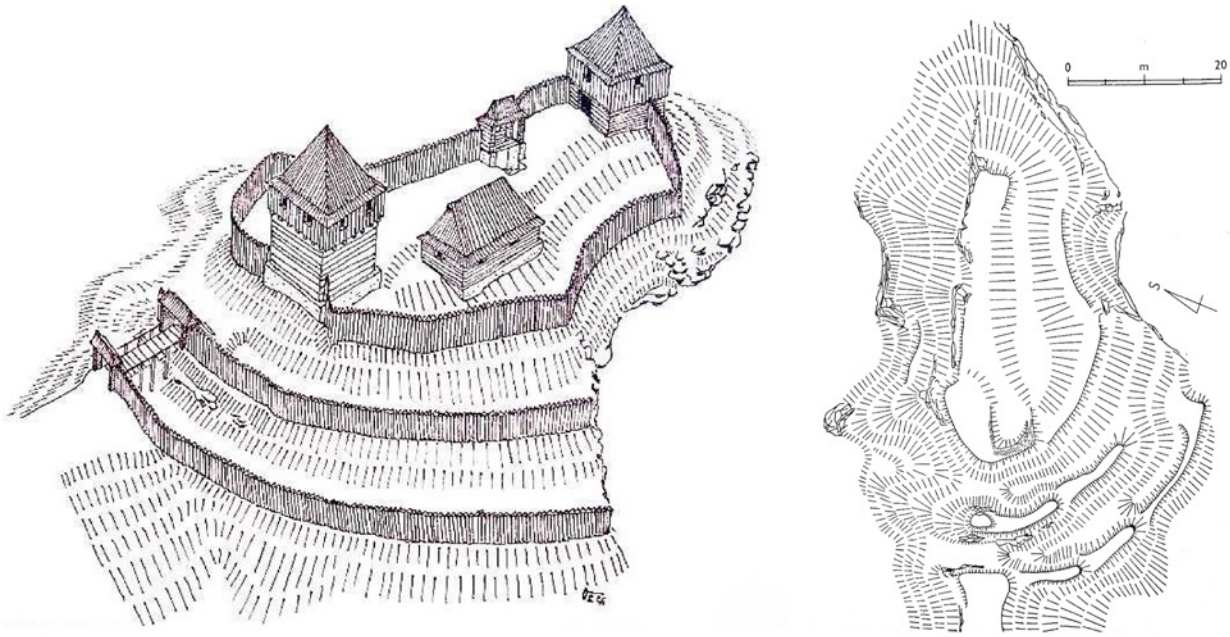

Obr. 49: Hrad Lečenec. Vlevo nákres možné podoby podle Ondřeje Štěpánka, vpravo půdorys podle Jiřího Doležela (podle: *Hasoň – Koudelka 2015*, obr. na str. 38–39).

že mohl být sídlem některého z manů[37] nedalekého hradu Blanseku a střežil důležitou obchodní stezku vedoucí z Blanska do Olomouce.

3.4.6 Hrad Olomučany (okr. Blansko)

První zmínka o hradu Olomučany (*obr. 50*) se objevuje roku 1346 v listině o dělení zboží pánů z Lipé, ale keramiku, která odtud pochází, řadí Jiří Doležel do druhé poloviny 13. století. K hradu se dostal zřejmě Jindřich z Lipé (zmíněný při prodeji holštejnského zboží roku 1349), který ho získal převzetím odumřelých panství od pánů z Obřan. Olomučany mohly být centrem vlastního panství. Jisté je, že není nijak doložena jejich příslušnost k biskupským statkům v okolí Blanska. Nelze však vyloučit, že se na zdejším osidlování podíleli osadníci z okolí Olomouce (*Plaček, 2001*, 456).

Hrad byl dvoudílný, ale byl předělen jen hradbou bez příkopu. Tento způsob je používaný severně od Brna poměrně často. Obdélné předhradí (31 × 26 m) chránila masivní čelní zeď vystavěná na vyvýšeném místě, z které však zůstaly jen kamenité hráze s vystupujícím amorfním zdivem. Zadní hrad měl půdorysný tvar lichoběžníka (41 × 31 m) a rozkládal se za hrázkou po příčné hradbě s kuželovitým pahorkem uprostřed. Hrad zanikl na počátku 15. století nebo v průběhu husitských válek, což do značné míry potvrzuje absence keramického materiálu z pozdějšího období (*Plaček, 2001*, 457; *Štětina 2006*).

3.4.7 Tvrz Petrovice (okr. Blansko)

První zmínka pochází z roku 1374, kdy tvrz a ves Petrovice vlastnil Mikuláš z Petrovic. Tvrz se poté uvádí k roku 1398, kdy přešla do rukou pánů z Osového. Podle půhonu z roku 1406 byla spálena Vokem IV. z Holštejna. Zánik tvrze lze klást na počátek 15. století, protože v dalších letech již není v Petrovicích zmiňována. Stála na zahradě domu čp. 26, kde se nachází kulatý úhor obehnaný příkopem (*obr. 51*; *Nekuda – Unger 1981*, 234). V terénu jsou pozůstatky tvrze dodnes patrné. Jsou dochovány v těsné blízkosti kostela (cca 45 m) na vyvýšeném centrálním prostoru o rozměrech 8 × 8 m, obehnaném asi 16 m širokým měl-

37 Manská soustava byl středověký systém územních a organizačních jednotek vázaných na hrady. Jednotlivá území byla vlastníkem dědičně propůjčována osobám/manům, kteří mu za to byli vázáni službami vojenské a hospodářské povahy. Manové spolu s pozemky získali jistá právní, soudní a ekonomická privilegia. Leník (též man) byl většinou původem z řad nižší šlechty a převážně bez vlastních svobodných statků, který za své vojvodské či jiné služby prokazované panovníkovi, některému jinému významnému šlechtici nebo duchovnímu získával do správy a užívání příslušné majetky – manství. Své many měl ale např. i olomoucký biskup, nešlo tedy o systém vázaný výhradně na hrady.

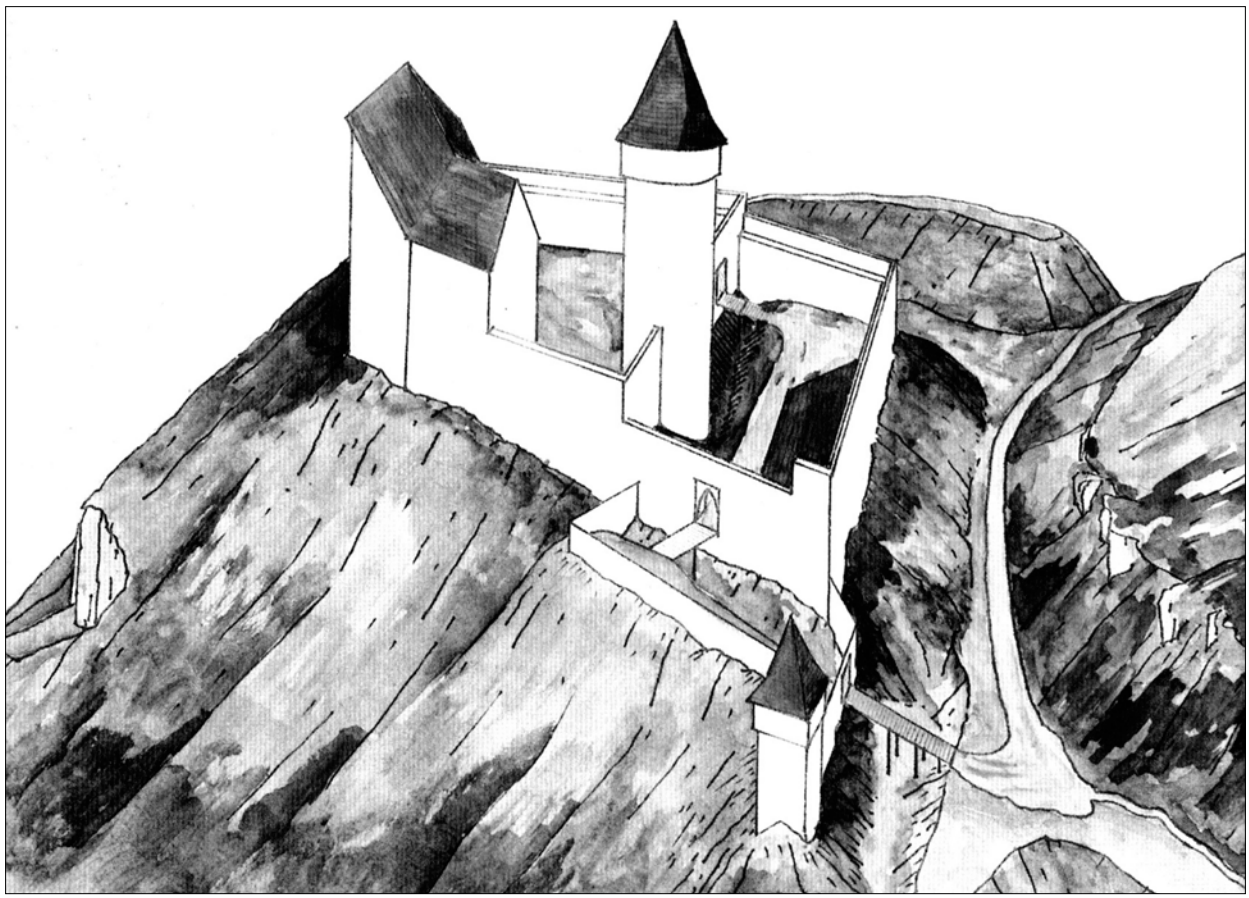

Obr. 50: Hrad Olomučany. Rekonstrukce vzhledu na konci 14. století podle Zdeňka Brachtla (podle: *Hasoň – Koudelka 2015*, obr. na str. 54).

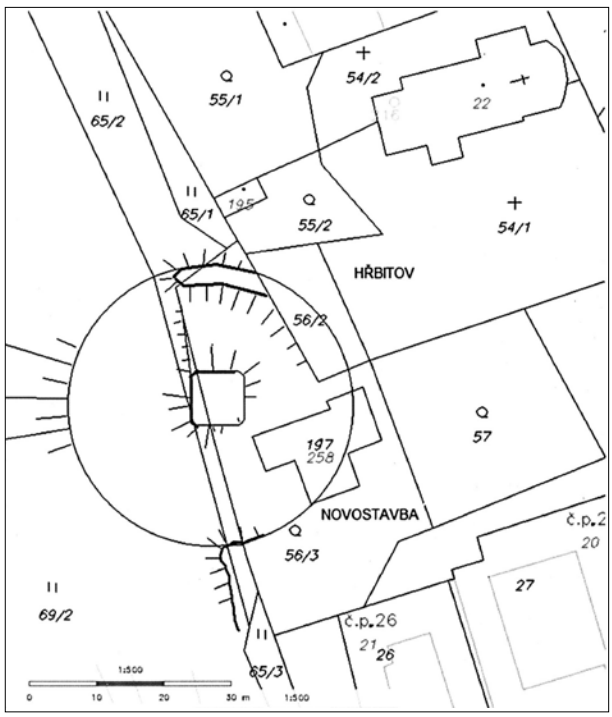

Obr. 51: Tvrz Petrovice. Pozůstatky tvrziště (podle: *Hasoň – Koudelka 2015*, obr. na str. 57).

kým příkopem se zbytkem valu na vnější straně v severní části (*Hasoň – Koudelka 2015*, 56). Naprostou devastací prošla tvrz při nové výstavbě rodinného domu, která zcela narušila jižní část reliéfu. Záchranný výzkum na lokalitě nebyl proveden a archeolog mohl jen konstatovat neodborný destruktivní zásah na této výjimečné historické památce (*Parma 2011*).

3.4.8 Hrad (tvrz) Rájec (okr. Blansko)

Rájec patřil spolu s Blanskem původně k majetku olomouckého biskupství a připomíná se již roku 1141. Před polovinou 13. století přešla část městečka do panských rukou a do konce 13. století také zbytek. Možná proto byla v Rájci dvě středověká sídla (*Plaček 2001*, 533). První zmínka o (Horním) hradu pochází z roku 1376 a je lokalizován severozápadně od Rájce směrem k Doubravici nad Svitavou, do trati Hradisko. Zanikl zřejmě za markraběcích válek, protože se v roce 1412 uvádí jako pustý hrad a v roce 1464 jako pustá tvrz. Dolní hrad byl vystavěn nejpozději do roku 1376 v místech dnešního náměstí v Rájci za jeho východní stranou. Také on byl poničen za domácích válek a v letech 1412 a 1464 je uváděn rovněž jako pustý.

Obr. 52: Pohled z vnitřku Rytířské jeskyně se zbytky středověké fortifikace (foto: V. Kolomazníček, 2016).

Zřícenina hradu byla rozebrána na stavbu nového zámku a z celého areálu se dochoval pouze přihrádek s nárožní válcovou věží (*Kuča 2004*, 289).

3.4.9 Jeskynní hrad Rytířská jeskyně (okr. Blansko)

Jakékoli písemné zprávy o existenci jeskynního hradu (*obr. 52*) chybí, takže lze předpokládat pouze jakési strážní stanoviště, jež střežilo důležitou dálkovou cestu vedoucí právě tímto místem z Blanska na Prostějov a Olomouc. Nejspíše byl majetkem olomouckého biskupství. Nalezené předměty byly datovány zhruba do 13. století s přesahem do poloviny 15. století. Vzhledem k předpokládané době vzniku je možné, že souvisel se zabezpečením majetku biskupství a novou kolonizační vlnou iniciovanou v této části Drahanské vrchoviny biskupem Brunem ze Schauenburgu. O naléhavé potřebě zabezpečit tuto cestu nepřímo svědčí nálezy z nedaleké smrtní jeskyně, kde byly v minulosti objeveny pozůstatky násilně zavražděných lidí, patrně z raného středověku (*Hasoň – Koudelka 2015*, 62–64).

Přístup do skalního hradu je velmi obtížný, a to především kvůli strmému svahu. Do vlastního hradu se vcházelo zřejmě z parkánového prostoru na dřevěnou konstrukci parkánové zdi a odtud dřevěným visutým mostkem ve výši cca 4 m do prostoru hrádku. Tímto způsobem byly řešeny všechny podobné stavby tohoto typu v Evropě. Mostek mohl být při vstupu do tělesa hradu padací. Kamenná zeď kolmá na vstup vznikla při provádění výzkumů pro hromadění odkopaného materiálu. Vstup do prostoru jeskyně je přehrazen dvěma kamennými zdmi, odsazenými od sebe asi 6 m. V první zdi – parkánové – je patrný otvor, zřejmě pozůstatek původního vstupu, jímž se vchází do meziprostoru k vlastnímu tělesu zdi hrádku. Pozdější archeologický výzkum prokázal, že vnější zeď je středověkého původu a pochází nejspíše z mladší stavební fáze. Tato snaha o dodatečné zesílení fortifikace potvrzuje trvalejší strategický význam této jeskynní pevnosti.

3.4.10 Hrad Račice (okr. Vyškov)

Hlavní rezidence račického panství se nachází 15,5 km jižně od holštejnského hradu a 5 km jihovýchodně od Bukovinky, nejjižnější vesnice holštejnského panství. Hrad se vypíná na úzké ostrožně východně nad městečkem. V roce 1312 byl dobyt vojskem Jana Lucemburského s pomocí horníků z Jihlavy. Stopy po obléhacím ležení jsou patrné jihozápadně od zámku (*Kuča 2004*, 267–268).

Nejstarší zmínka o Račicích je patrně v testamentu Kojaty IV. Hrabišice z roku 1227, kdy jsou Drnovice a Račice na Moravě darovány patrně jeho švagrovým či neteřím (*Friedrich ed. 1912*, 301 – č. 303; k historickým problémům této listiny podrobněji *Velímský 2002*, 39–40, 140). Nevíme, zda již tehdy mohlo stát v Račicích nějaké feudální sídlo. Hradní

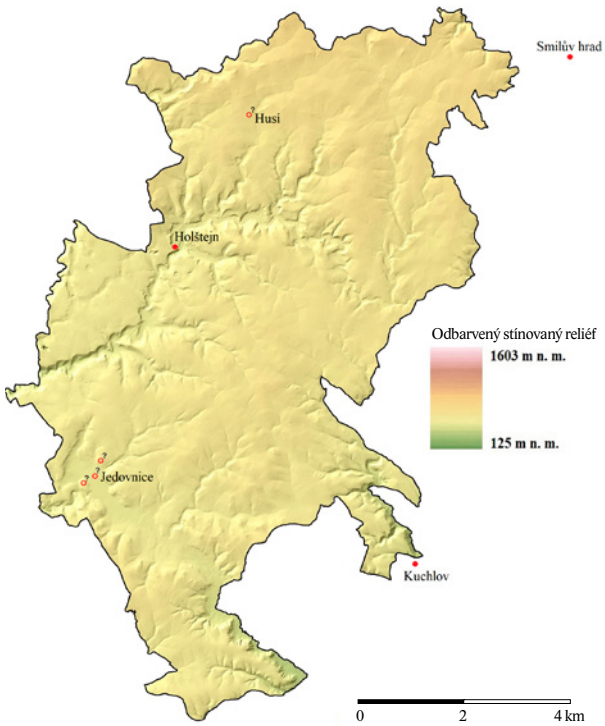

Obr. 53: Fortifikace na holštejnském panství. Prázdný kroužek – tvrz; plný kroužek – hrad (zpracoval: V. Kolomazníček).

půdorys jádra má tvar lichoběžníku. Ve východní polovině obvodu hradu se dochovala dva a více metrů silná hradba. Nejstarší palác zaujal nejlépe chráněnou jihovýchodní stranu. Při délce 32 m byl čtyřprostorový a toto dělení se uchovalo i v prvním patře. V době vrcholné gotiky mohl být rozšířen o zbytek rozlohy křídla. Na protější severní straně v rohu se patrně vypínala hranolová věž (*Plaček 2001*, 530).

3.5 Fortifikační stavby na holštejnském panství

Ve zkoumané oblasti holštejnského panství jsou doloženy čtyři hlavní fortifikační stavby – sídelní hrad Holštejn, hrad Smilovo hradisko, hrad Kuchlov a tvrz v Jedovnicích, původním centru panství (*obr. 53*). Menších obranných staveb (především tvrzí), které sekundárně plnily rezidenční, reprezentační, správní a hospodářskou funkci sídla s návazností na vesnický organismus, mohlo být na panství daleko více. Musíme si uvědomit, že nižší šlechta žila na venkově a měla velmi blízko k venkovskému obyvatelstvu, které bylo tvůrcem všech materiálních hodnot. Velkou roli při objevování těchto staveb hraje vedle písemných pramenů, místních a pomístních názvů především archeologický výzkum a nálezy pozůstatků hmotné i nehmotné kultury.

3.5.1 Tvrz Jedovnice (okr. Blansko)

Jestliže páni z Ceblovic vybudovali rozsáhlé panství a chtěli ho udržet, potřebovali k ochraně svých statků vystavět sídla. Pokud budeme předpokládat, že výchozím místem, odkud postupovala kolonizace do středu budoucího holštejnského panství, byly Jedovnice, musíme nejstarší fortifikační stavbu hledat právě zde. První písemný doklad o zdejší tvrzi pochází ovšem teprve z roku 1415. Existovala ještě na konci 16. století spolu s dvorem a pivovarem (*obr. 54 vlevo*).

První zmínku o Jedovnicích ale máme již z roku 1251, kdy se po vsi pojmenoval Bohuš z Ceblovic, předek pánů z Holštejna. Můžeme předpokládat, že tvrz, pravděpodobně dřevěná, stála v těsné blízkosti kostela, jak bývalo v této době běžným zvykem, navíc v místech vyvýšených nad

Obr. 54: Jedovnice a okolí. Vlevo mapa 1. vojenského mapování; vpravo lidarová mapa: 1 Zaniklý rybník (Podvorský), 2 rybník Olšovec, 3 rybník Dýmák, 4 umístění tvrze?, 5 lokalita Na Valech – umístění tvrze?, 6 umístění tvrze podle J. Plcha (grafická úprava: V. Kolomazníček).

osadou. Tvrz ke kostelu umisťuje také Vladimír Nekuda (*1981*, 142), který se opírá právě o predikát Bohuše z Jedovnic. Této variantě lokalizace tvrze nasvědčuje rovněž topografický název tratě Na Valech. Ten mohl vzniknout později, když bylo místo určitým způsobem fortifikováno, a to díky zde stojícímu kostelu. Opevnění sakrálních staveb je totiž u nás v mnoha případech doloženo.

Tvrz je ovšem někdy kladena také na vyvýšeninu asi 1 km jihozápadně od kostela. Pro tuto druhou variantu v trati Na Kopci svědčí zápis do zemských desk z roku 1437, kde Vok V. vkládá svoji polovinu panství Heníkovi z Valdštejna, který pak roku 1447 získal od Jana Tunkla druhou polovinu Jedovnic „*s tvrzí a rybníky kolem oné tvrze*" (*Hasoň – Koudelka 2015*, 35–37). S největší pravděpodobností šlo o Olšovec, Dýmák a (dnes zaniklý) Tunklovský rybník. Při vizuálním průzkumu lidarové mapy jsou velmi dobře zřetelné klady polohy tvrze právě v tomto místě. Jde totiž o vyvýšeninu obklopenou téměř ze všech stran uměle vybudovaným vodním zdrojem (*obr. 54 vpravo*)

Josef Plch se ale přiklání k teorii, že mohlo jít o nížinnou tvrz, umístěnou mezi oběma uvedenými vyvýšeninami. Tuto domněnku podkládá keramickým materiálem nasbíraným v této lokalitě (*Josef Plch, ústní sdělení*). Podle něj byla tvrz pravděpodobně umístěna mezi dvěma největšími rybníky propojenými vodním korytem, které mohlo vytvářet kolem ní přirozenou překážku. Na tomto místě stával Panský dům, o němž se Josef Plch domnívá, že jde o přestavěnou gotickou tvrz.

Existuje tudíž více možností, kde tvrz stála. Nemůžeme přitom s jistotou tvrdit, že stála pouze na jednom ze tří zmíněných míst. Písemné prameny se totiž o tvrzi pouze obecně zmiňují, ale její polohu blíže nedefinují. K identifikaci tohoto místa by tudíž mohl pomoci výhradně archeologický výzkum. V Jedovnicích ostatně mohly stát dvě tvrze, a to buď současně, nebo po zániku starší tvrze byla vybudována tvrz nová na odlišném místě. To jsou však pouhé hypotézy, pro něž postrádáme jednoznačné důkazy. K domněnce o dvou tvrzích mě vede fakt, že na počátku 15. století byly Jedovnice rozděleny. Polovinu Jedovnic a ves Ostrov připsal Vok III. věnem své manželce Barboře a tuto část poté po ní zdědila jejich dcera Anežka. Druhou polovinu obce měl ve vlastnictví bratr Anežky a Voka IV. – Jiří I. z Holštejna (*Černý-Křetínský 1998*, 9). Jisté je, že všechny tři lokality jsou pro stavbu obranného sídla výhodné. Každá z poloh disponuje určitým aspektem, který dovoluje o lokalizaci tvrze uvažovat.

3.5.2 Hrad Holštejn (okr. Blansko)

Hrad byl pojmenován podle tehdejšího zvyku německy Hohler Stein (Dutá skála). V názvu patrně rezonuje jeho poloha. Hrad se totiž tyčí na vápencovitém ostrohu, pod nímž leží jeskyně Hladomorna (zvaná též Lidomorna). Zástavba je zachována pouze v základových reliéfech, výrazně vystupují nadzemní zbytky severozápadní hradby s výpadní brankou a zaoblené nároží severovýchodní zdi, dříve mylně považované za zbytky věže. Jihozápadně od objektu hradu je plošina, na které bylo menší předhradí, z něhož vedl do hradu přes hluboký příkop padací most. Také zde se nacházejí zbytky zdiva a na poli lze nalézt střepy keramiky. Samotný hrad představoval jednoduchou bezvěžovou dispozici s obvodovou zástavbou a ve své době patřil

Obr. 55: Rekonstrukce hradu Holštejna kolem roku 1400 (podle: *Vojkovský 2008*).

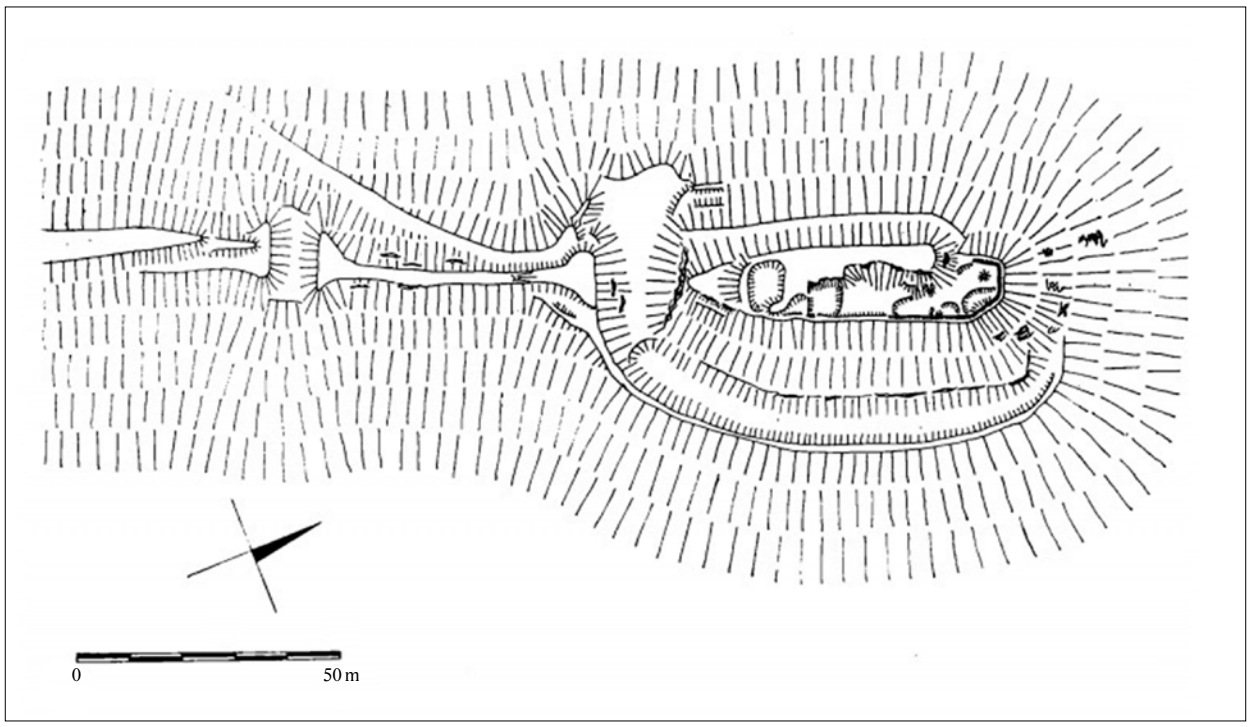

Obr. 56: Půdorys Smilova hradiska. Terénní náčrt zbytků hradu (podle: *Bolina – Doležel 1988*, obr. 8).

k největším a nejpohodlnějším sídlům na Moravě (*obr. 55*; *Hasoň – Koudelka 2015*, 31; *Štětina 2016*, 89–109).

3.5.3 Hrad Smilovo hradisko (okr. Prostějov)

Dochovány jsou pouze skromné zbytky zdiva hradu, který je s největší pravděpodobností pojmenován po Smilovi, synovi Bohuše z Jedovnic a z Drahotuš a synovci Hartmana z Holštejna (*obr. 56*). Vznik hradu lze archeologicky zařadit do poslední čtvrtiny 13. století a jeho účel není zcela zřejmý, neboť neznáme žádné osady, které by k němu příslušely. Snad mohl sloužit jako ochranný objekt blízkého naleziště železné rudy. Po rozpadu kolonizačního dominia pánů, kteří pocházeli z rodu z Ceblovic, získali tuto oblast páni z Kravař. Hrad, který nebyl ani dokončen, ztratil na významu a již počátkem 14. století zpustl. Jediná písemná zmínka o něm pochází z roku 1391, v níž se píše již jen o hoře (*mons*), zřejmě pustém Smilovu hradisku.

Hrad se skládal z vlastního hradu a předhradí. Uzounká přístupová šíje je dvakrát přeťatá příkopem, přičemž druhý příkop se zatáčí kolem hradu, který chrání po celé délce východní strany. Hlavní stavbou byl obdélníkový palác. Jinak se ve velmi dlouhém a úzkém hradu, jehož obvodní zalamovanou zeď lze pozorovat na polovině obvodu, nenacházely žádné zděné stavby. Značná část budov byla pravděpodobně dřevěná. O přítomnosti dřevěných stavení svědčí nálezy vypálené mazanice (*Plaček 1996*, 317–318).

3.5.4 Hrad Kuchlov (okr. Vyškov)

Dochovány jsou zbytky zdiva hradu, jehož vznik lze klást do druhé poloviny 13. století. Písemné zprávy o něm zcela chybí, není známo ani jeho skutečné jméno; název Kuchlov je totiž odvozen od pojmenování lesní trati, uváděné od 16. století. K dispozici je však malá kolekce materiálu, kterou na hradě získal v průběhu 70. let 20. století Ervín Černý (*1959*, 4). Dřívější úvahy o Kuchlovu jako pohraničním hradu zajišťujícím expanzi holštejnských držav jsou nepodloženou chimérou. Hrad mohl v souvislosti s kolonizací Drahanské vrchoviny, na níž se výrazně podílel olomoucký biskup Bruno ze Schauenburgu, vlastnit některý jeho man. Ve druhé polovině 14. století hrad patrně ztratil na významu a zpustl, i když zánik při nějakém vojenském tažení nelze vyloučit. Skládal se z pětibokého předhradí, kde se patrně nacházela dřevěná stavení, a z vlastního hradu, kde se zachovaly zřetelné stopy paláce na severní straně (*Bolina – Doležel 1988*, 331–332).

4.
Severní část holštejnského panství

Zkoumaná oblast severní části holštejnského panství (*obr. 57*) se rozkládá na katastrech obcí Holštejn, Vysočany (Molenburk, Housko), Rozstání, Otinoves, Niva, Bousín a Repechy, přičemž ZSV jsou lokalizovány na třech katastrech. Na katastru Holštejna jsou to ZSV Holštejn a Bohdalůvka, na katastru Rozstání jsou umístěny tři ZSV (Svatoňůvka, Bohdalůvka a ZSV neznámého jména) a na katastru Vysočan, který je rozdělený na katastry Molenburku a Houska, leží ZSV Husí. Ta se rozkládá především na katastru Molenburku, ale ve své jižní části, kde se potok Bělička lomí na jih, přesahuje do katastru Houska.

4.1 Hmotná kultura – nemovité prameny

Tato část knihy je zaměřena především na krajinnou archeologii. Sledovány jsou především nemobilní terénní památky, rozložené ve sledované oblasti. Jednotlivé kapitoly se zaměřují na památky historických staveb, církevních staveb, středověké plužiny, na těžbu a zpracování suroviny a na stopy komunikací spojujících jednotlivé sídelní areály. Specializuje se tedy na složený artefakt, který člověk vytvořil, aby mu sloužil k nějakému účelu.

4.1.1 Stavební památky severní části holštejnského panství

Na lokalitách zaniklých vesnic se po stavebních činnostech našich předků mnoho stop nedochovalo. Snad největší památkou středověkého stavebnictví, zachovanou ve vymezeném území, jsou pozůstatky středověkého hradu Holštejna, vystavěného na vápencovém ostrohu. Zajímavou stavbou je Dolní mlýn (zvaný taktéž Zukalův mlýn), ležící rovněž na katastru obce Holštejn. Další stavební památkou z období středověku jsou církevní stavby (kostely). Ty jsou však stavebně (slohově) přetvořeny nebo byly zničeny, např. požárem, a znovu vystavěny. Stojí však na totožných místech původní výstavby (Ostrov, Rozstání) nebo v jeho nejbližším okolí (Lipovec). Za zmínku jistě stojí i další pozůstatky lidské činnosti, které transformovaly místní kraj, jejich relikty jsou ve zdejší krajině zřetelné a dodnes je spatřujeme. Jde především o zemědělskou činnost, která byla velmi důležitá k obživě středověkého obyvatelstva ve výše položených oblastech, a o pasteveckou činnost, zajišťující chov dobytka a ostatních domácích zvířat. Důležitou

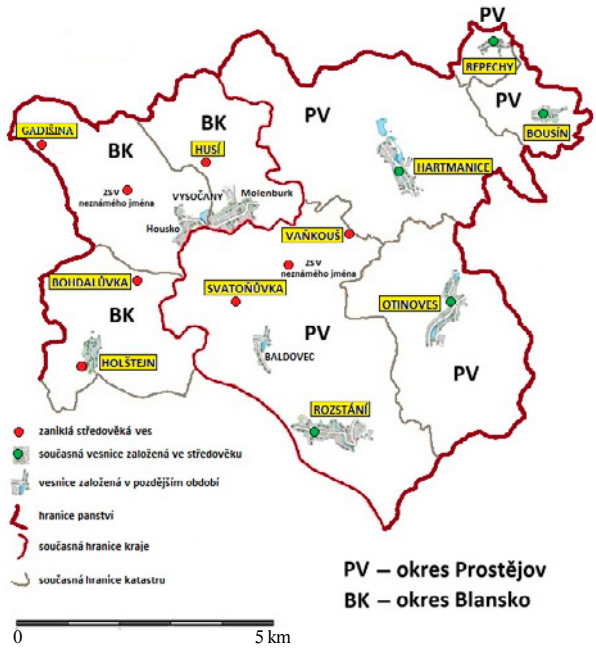

Obr. 57: Holštejnské panství – vymezená část severní oblasti (zpracoval: V. Kolomazníček).

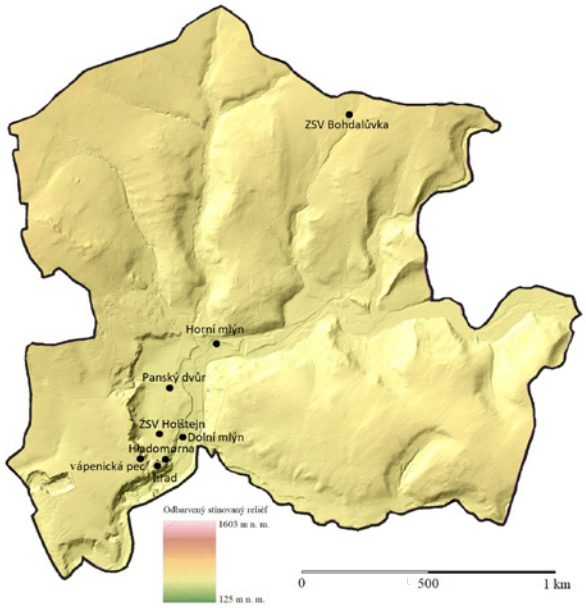

Obr. 58: Katastr Holštejna s vyznačenými archeologickými situacemi (zpracoval: V. Kolomazníček).

součástí byla i těžba a zpracování materiálu. Jde zejména o pozůstatky prospektorských a těžebních prací, ale také staveb sloužících k výrobním činnostem. Pozoruhodné je, že v téměř každé ZSV lze identifikovat malé vodní dílo. Tam, kde nebyly prokázány pozůstatky hráze, můžeme takovou stavbu alespoň predikovat (Svatoňůvka), protože zde ráz krajiny přímo vybízel k vybudování vodního zdroje, velmi důležitého k hospodaření v těžkých přírodních podmínkách. Velice významnou a podstatnou stavbou, která držela celou společnost pohromadě, byla cesta. S nadsázkou by bylo možné konstatovat, že komunikace jsou největšími dochovanými stavbami z tohoto období, a to (nejen) na tomto místě. V nejbližším okolí cest jsou přítomny další stavební pozůstatky, snad ze všech oblastí lidské činnosti.

4.1.2 Katastr obce Holštejn

Holštejn je malá obec, která leží v poloslepém holštejnském údolí cca 11 km severovýchodně od Blanska (*obr. 58*). Nejstarší geologická minulost této oblasti je spojena s kontinentem, který je geology označován jako brunovistulikum. (*Mrázek 2018*, 71). Ze současného geomorfologického hlediska patří tato lokalita do podsoustavy Brněnské vrchoviny (celku Drahanské vrchoviny, severní části podoblasti Moravský kras), která náleží do Česko-moravské soustavy Hercynského systému. Geologický podklad tvoří devonské vápence z velké části pokryté sprašemi a krasovými jevy. V oblasti se nacházejí kaňony (zvané žleby) vyplněné neogenními usazeninami, závrty, slepá a poloslepá údolí s ponory, jeskyně a propast Macocha (*Demek – Mackovčin 2006*). Nejvyšší vrch katastru Holštejna se nachází 0,5 km východně od Helišovy skály a dosahuje výšky 602 m n. m. Půdní pokryv tvoří kambizemě, jejíž vlastnosti se odlišují podle půdotvorného substrátu (*Tomášek 2007*).

Oblast Holštejna byla osídlena již od pravěku. Nejstarším nálezem jsou dvě nepatinované pazourkové čepele, které byly objeveny v roce 1945 učitelem Karlem Šebelou v přední části jeskyně Hladomorny (též Lidomorna) a které Josef Skutil označil za magdalénienské (*Skutil 1946*, 59; *týž 1970*, 322), a škrabadlo nalezené Jiřím Doleželem v roce 1984 v trati Na Městečku (*Doležel 2001*, 130) a datované do mladého paleolitu. Nejznámějším pravěkým nálezem z katastru Holštejna je kamenný sekeromlat (obuch) tzv. jednoduchého typu vyrobený ze serpentinitu a vykopaný v jeskyni Hladomorně (*Šebela 1999*, 60). V blízkém okolí Hladomorny byly nalezeny antické mince. V literatuře se jejich počet různí od tří (*Skutil 1931, 53*) přes pět (*Knies 1902*, 79; *Hosák – Skutil 1966*, 2) až k šesti exemplářům (*Skutil 1927*, 122, 127, 133). Ze středověku jsou na katastru obce identifikovány dvě ZSV (Holštejn a Bohdalůvka).

4.1.2.1 Holštejn

Obec se vyvinula z panského dvora, který byl založen Karlem Ludvíkem hrabětem z Roggendorfu a svobodným pánem z Mollenburgu v roce 1717. Vznik dnešní vsi se datuje do roku 1791. Tehdy zde stál dvůr, dva mlýny, dvě pily, hospoda a devět chalup. V roce 1900 měla vesnice již 42 čísel s 248 obyvateli (*Knies 1902*, 78). Ves má severojižní orientaci a rozkládá se mezi Dolním a Horním mlýnem. V její střední části se nachází rozsáhlá obytná budova (bývalý dvůr), dnešní hospoda (dříve škola). V současnosti má Holštejn 130 budov (z toho 74 obytných) a 156 obyvatel.

Holštejn se rozkládá na severovýchodním okraji Moravského krasu v hlubokém údolí, vytvořeném říčkou Bílá voda (*obr. 59–60*). V prostoru městečka se údolí mírně rozšiřuje a od severu přijímá dvě menší vodoteče. Dnes je tato lokalita známa pod jménem Na Městečku a leží ve výšce 465–470 m n. m. Rozprostírá se v krasovém území, kolem něhož se ze ¾ tyčí strmé vápencové stěny, které převyšují povrch lokality až o 30 m. Terénní situace napovídá, že městečko pod hradem mohlo mít rozměry 200 × 100 m a přístup k němu mohl být buď otevřeným hradním příkopem, nebo ostrovským a lipoveckým žlebem. Geografická situace připouští, že na rozdíl od většiny ostatních vesnic založených v této části Drahanské vrchoviny (krátká lánová ves) šlo o silniční návesní typ osady, položené mimo vodoteč, bez možnosti založit záhumenicovou (neboli pásovou) plužinu (*Černý 1979*, 45), kdy je půda rozdělena do dlouhých pásů napříč katastrálním územím. Podle nových zjištění (viz níže) se mohla jednotlivá stavení nacházet také mimo hlavní intravilán městečka. V jeho nejbližším

Obr. 59: Městečko Holštejn. Celkový pohled z počátku 20. století od severu. V pozadí lze vidět Holštýnskou skálu a vlevo od ní Dolní mlýn, ještě bez nástavby prvního patra na obytné budově z 20. let 20. století. Vlevo dole Horní mlýn (podle: *Absolon 1905–11*, obr. na str. 93).

okolí pak můžeme identifikovat mnoho terénních reliktů bez bližší exaktní interpretace. Zbylou plochu městečka určovala poloha terénního zářezu Bílé vody na severovýchodě. V jižním zúžení se vypíná hradní skála s jeskyní, za kterou se propadá Bílá voda do podzemí Moravského krasu propastí Nová rasovna. Odtud napájí systém Punkevních jeskyní, z něhož vytéká řeka Punkva. Ta vzniká v podzemí ze všech propadlých vodních toků (*Kuča 1997*, 127). Proč nezůstaly Jedovnice jediným sídelním místem vznikajícího panství? Ačkoli odtud probíhala kolonizace, po Jedovnicích se zpočátku nazývali budoucí majitelé panství a Jedovnice ležely na významné obchodní křižovatce cest z Brna na Olomoucko a z Vyškova na Boskovicko, nebyl zde vhodný terén k vybudování reprezentativního sídla. V Jedovnicích v té době předpokládáme pouze tvrz, ale spíše lze uvažovat o méně náročné rezidenci – např. dvorci (*Plch 2018*, 29). Ovšem ani po přesunutí majitelů na Holštejn neztratily Jedovnice své výsostné postavení a statut městečka si udržely po celou holštejnskou éru. Po zániku městečka Holštejna v první polovině 16. století předpokládáme pozůstatek jediné stavby (tzv. Dolního mlýna), protože v krajině velmi chudé na mlýny bylo jistě zapotřebí využít této stavby, bohatě zásobované náhonem potoka Bílé vody (*Černý 1991*, 71). Ke znovuobnovení vesnice došlo roku 1791 z panského dvora. Rozložen byl mezi dva mlýny. Dále se zde nacházel již zmíněný dvůr, dvě pily, hospoda a devět chalup (*Knies 1902*, 78).

Samotný Holštejn se utvářel postupně, což bylo běžné u mnoha dalších městeček. Hrad Holštejn vznikl nedlouho před rokem 1278 a teprve roku 1334 se poprvé připomínají chalupy pod hradem. Tím se vytvořilo podhradí, které sloužilo jako hospodářské zázemí hradu v podobě poplužního dvora. Takový dvůr přiléhající k hradní stavbě se mohl za příznivé politicko-ekonomické situace rozrůst do podoby městečka, jako např. Žumberk, Předhradí u Rychmburku či Podhradí u hradu Lichnice (*Musil – Netolický 2016*, 224). Podobný úděl měl Holštejn. Městečko bylo postupně vybudováno v poloslepém údolí potoka Bílé vody na mírně zvlněné plošině, která dodnes nese název Na Městečku. Celé údolí je na západě lemováno strmými vápencovými skalisky a na východě příkrými svahy, které stoupají z levé strany potoka Bílé vody. Ervín Černý jej lokalizoval podle koncentrace výskytu keramických střepů a stavebního kamení. Další průzkum doložil vysokou koncentraci keramiky z období mezi třetí čtvrtinou 14. století a počátkem 16. století v blízkosti hradní skály (*Černý 1992*, 46). Další keramický materiál potvrzující existenci městečka se nachází ve sbírkách Muzea Blanenska v Blansku. Jde o materiál získaný za neznámých nálezových okolností, původně lokalizovaný přímo na hrad. Na keramických fragmentech

Obr. 60: Městečko Holštejn. Celkový pohled od severu. Uprostřed vápencový ostroh, na němž stával hrad, před ním plošina (lokalita Na Městečku), kde se rozprostíralo středověké městečko. Mlýn se nachází nalevo pod svahem (foto: V. Kolomazníček, 2019).

se ovšem nacházejí stopy po zemědělských nástrojích, hlavně po pluhu, takže jde spíše o omyl v muzejní evidenci a keramické úlomky pocházejí pravděpodobně z prostoru, kde stávalo středověké městečko. Materiál je možné datovat do 13.–15. století. Jde především o fragmenty střepů ze zásobnic a velké množství ostatní keramiky. Keramická hmota vykazuje značnou příměs grafitu (*Kolomazníček 2017*, 18).

Reliéfové stopy po usedlostech se v městečku do současné doby nedochovaly. Podle Ervína Černého (*1991*, 14) se někdejší sídliště (dvorečky pod hradem) vyvinulo v silniční návesní typ osady. Usuzuje tak podle četnější dosti ohraničené koncentrace keramických střepů a stavebních kamenů, které odpovídají lokalizaci jednotlivých usedlostí. S velkou pravděpodobností středem městečka vedla cesta, kterou z každé strany lemovaly usedlosti.

V roce 2018 proběhl v intravilánu obce Holštejn zatím jediný záchranný archeologický výzkum. Byl prováděn formou dohledu po dokončení výkopu základových pasů pro rodinný dům. Během hloubení základových pasů byla narušena vrcholně středověká vrstva ze 14.–15. století. Selektivně byly zdokumentovány a ovzorkovány čtyři profily v různých částech základových rýh. Pod humusovitou vrstvou ornice se nacházela kulturní vrstva složená z hnědé, šedohnědé a prachovité hlíny vyplněné ojediněle uhlíky a kousky mazanice. Podařilo se zachytit také několik tuhovaných střepů. Ve spodní části profilu bylo možné identifikovat rezavo-žluté jílovité podloží (*Bíško 2015*, 4).

Nejzajímavější je, že objekt ležel ve značné vzdálenosti od původní polohy středověkého městečka, cca 434 m od jeho severní hranice. Právem (avšak bohužel bez dostatečného ověření) se tedy můžeme domnívat, že usedlosti se nacházely rovněž mimo intravilán vlastního městečka. Mohly zde být do jisté míry rozptýleny a mohly fungovat jako určité hospodářské zázemí hradního komplexu i samotného městečka, nebo zde mohly být systematicky uspořádány při rozšiřování sídla kolem severní přístupové cesty do Holštejna. Celá oblast tomu prokazatelně nasvědčuje svým krajinným reliéfem. Nachází se na vyvýšené terase po pravé straně hlavního toku Bílé vody. Ta je z této (potenciálně osídlené) západní strany napájena dodnes malými vodotečemi. Celková plocha vyvýšené terasy je cca 15 ha, na délku měří 680 m a šířka se pohybuje od 150 do 280 m (*obr. 61*).

Jestliže se v těchto místech nacházely zbytky po středověkých staveních, byly tyto stopy setřeny novým osídlením při založení Panského dvora roku 1717 a následně nového Holštejna. Do budoucna by bylo vhodné a dozajista velmi přínosné, pokud by proběhly další záchranné

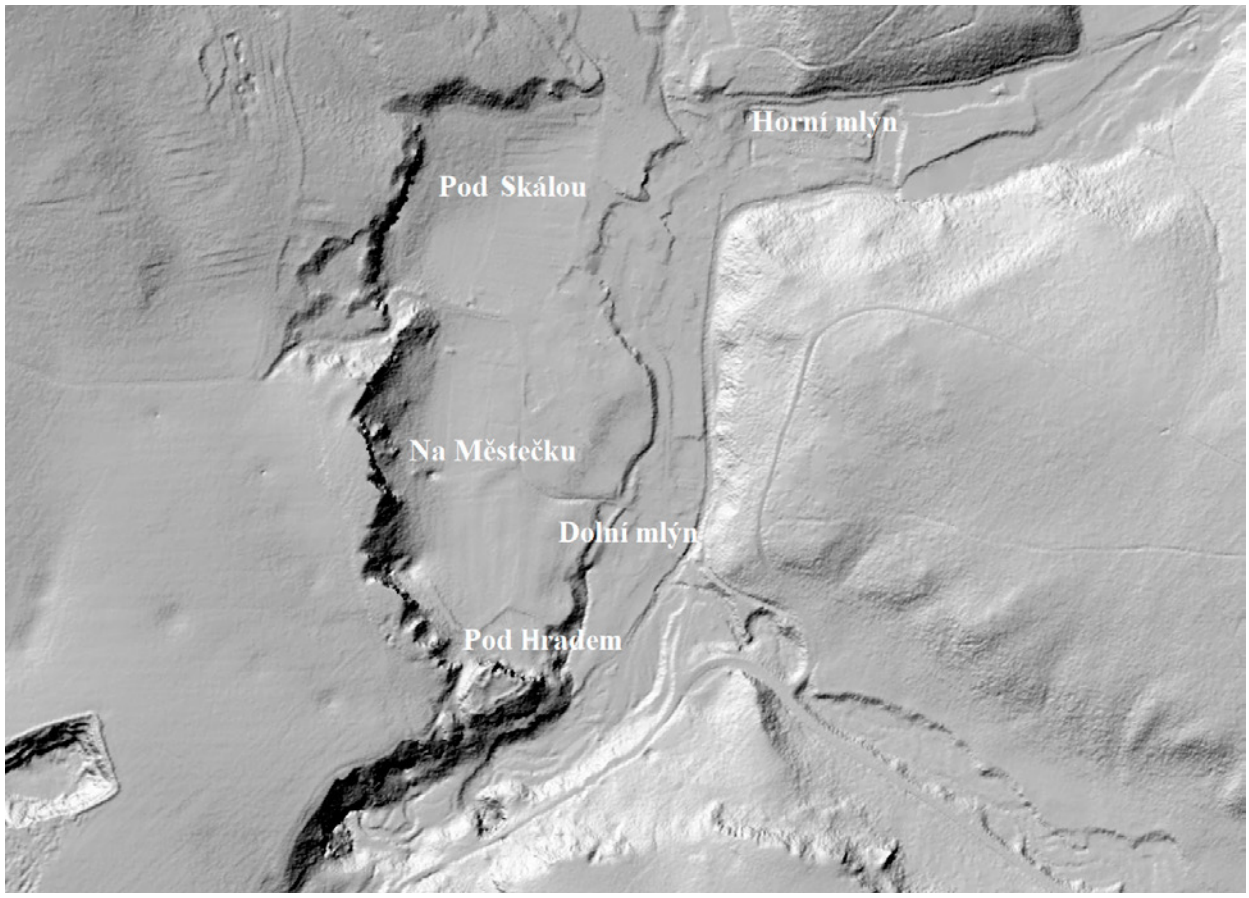

Obr. 61: Reliéf severní strany od hradu Holštejna (trati Pod Hradem, Dolní mlýn, Na Městečku, Pod Skálou, Horní mlýn) (zpracoval: V. Kolomazníček).

výzkumy, které by dopomohly lepšímu poznání utváření zdejšího osídlení z období vrcholného středověku a raného novověku.

Hrad Holštejn

Panské sídlo založené Hartmanem z Ceblovic nedlouho před rokem 1278 se stalo střediskem samostatného holštejnského statku. Roku 1287 dobyl hrad Václav II. (*Hosák 2004*, 310). Nachází se cca 0,5 km jihozápadně od současné návsi obce Holštejna (*obr. 62–63*). Šlo o čtyřúhelný bezvěžový hrad zřejmě plášťového typu na skalní plošině, s palácem, protější budovou a dalšími stavbami. Roku 1436 byl hrad pobořený, roku 1511 zřejmě ještě existoval a od roku 1531 se uvádí jako pustý (*Kuča 1997*, 127; *Plaček 2001*, 227).

Byl vystavěn na ostrohu, který tvoří výškové rozhraní mezi hradem a sníženou terasou na severu. Zde se ve středověku z několika dvorců, které tvořily hospodářské zázemí hradu, vyvinulo městečko. Snad jediným závažným problémem místa vybraného ke stavbě hradu byla absence vodního zdroje. Podle Ervína Černého (*1991*, 12) je možné, že voda byla získávána z míst jihovýchodně od Šošůvky podzemně vedeným potrubím cca 1 km dlouhým. Výškový rozdíl mezi zřídlem a hradem je cca 100 m. Existenci vodovodu dokládá Ervín Černý nálezem pálených a skleněných trub pod povrchem ornice.

Pod hradem leží jeskyně Hladomorna, která byla s hradem spojena skalní chodbou. Tento zčásti uměle vybudovaný komín byl v roce 2010 obnoven. Akce proběhla na základě sondáže, která měla vést ke zpřístupnění domnělé podzemní chodby, a to ve spolupráci s Občanským sdružením Phoenix Holštejn, které se stará o údržbu hradu. Výsledky výzkumu prokázaly, že jeskyně nebyla nikdy začleněna do systému hradu. Její funkce mohla souviset snad pouze s odvodem přívalových vod, kdy sloužila jako kolektor dešťové stoky z prostoru dolního hradního nádvoří. Fragment zdiva, nalezený ve stěně kaverny, naznačuje možnost záměrného přezdění ústí trativodu již ve středověku (*Kos 2011*, 151).

Samotný vchod do jeskyně byl ve středověku zazděn a sloužil jako vězení (*Matoušek – Jenč – Peša 2005*, 181). V současnosti je možné do ní vstoupit širokým, ale nízkým vchodem. V jeskyni jsou na zemi velké balvany, které ztěžují přístup do jejího středu. Uprostřed skalní stěny jeskyně

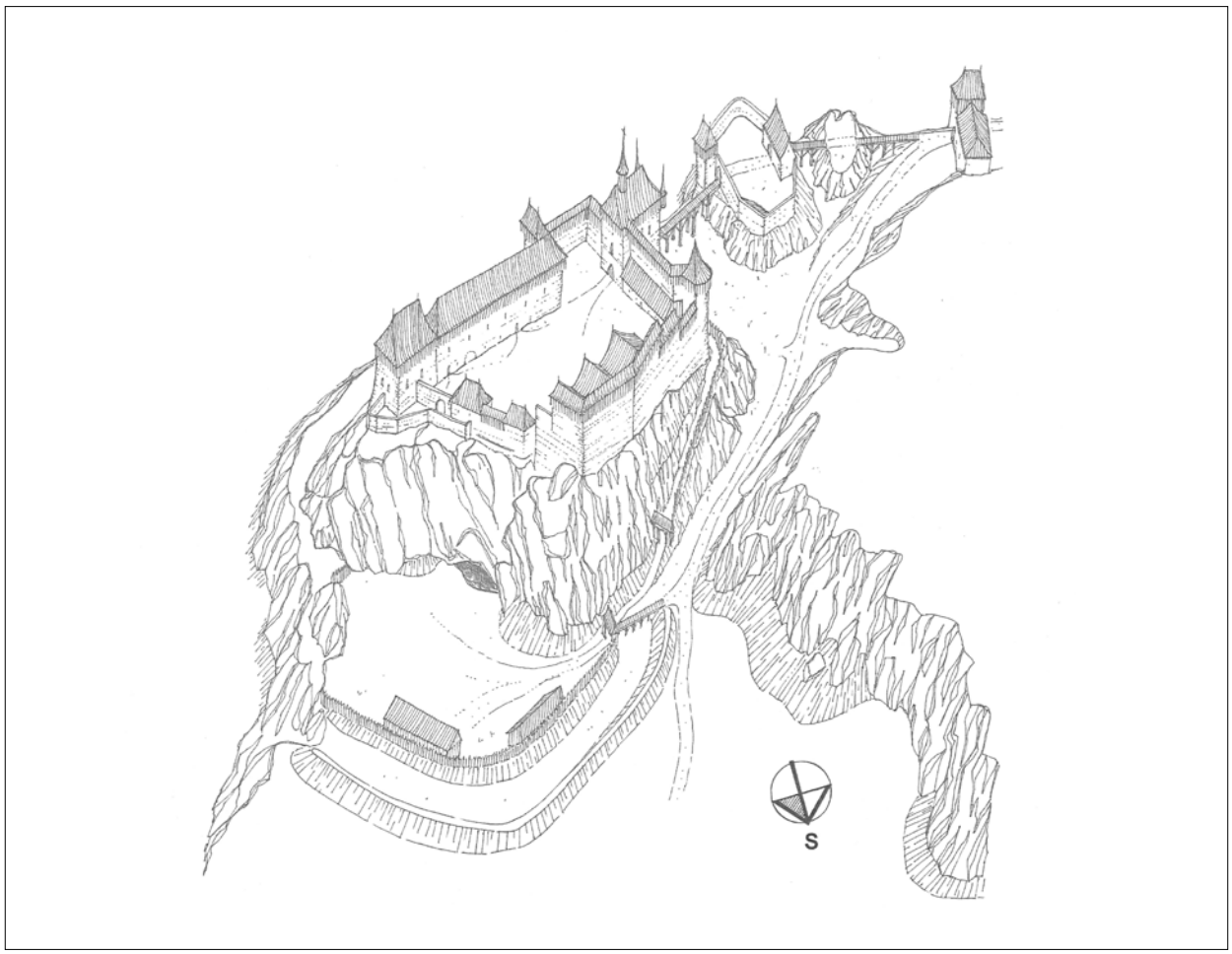

Obr. 62: Hrad Holštejn. Ideální rekonstrukce hradního areálu kolem poloviny 15. století; pohled od severu (podle: *Štětina 2016*, obr. 27).

Obr. 63: Netypický pohled na zříceninu hradu Holštejna od západu. Vlevo vyvýšenina jádra hradu s relikty jihozápadního nároží hradu; ke vstupu do hradu sloužila plošina napravo, na níž bylo vybudováno malé předhradí s padacím mostem do centrální části hradu (foto: V. Kolomazníček, 2019).

Obr. 64: Relikty kamenné zdi hradu Holštejna zachované na severovýchodní straně vstupní plošiny (foto: V. Kolomazníček, 2019).

ve výšce asi 16 m spatřil Jindřich Wankel uměle vytesaný čtverhranný otvor, 1,5 m vysoký a 1 m široký, který vedl do několik metrů dlouhé chodby, v níž byly ještě patrné stopy schodů. Tato chodba byla na konci uzavřena dvěma do čtyřhranu přitesanými kamennými bloky. Wankel (*1984*, 146) chodbu interpretoval jako prostor, z něhož byli z hradu spouštěni nepohodlní lidé do Hladomorny. Při výkopových akcích byly nalezeny asi v půlmetrové hloubce vrstvy lidských kostí, železné hroty šípů, hřebíky, ostruhy, přezky a střepy keramických nádob. Výslechem místních lidí navíc Wankel zjistil, že v dřívějších letech zde byly nalezeny kusy vojenské výstroje a meče (*Papajík 2007*, 14).

Od rozsáhlé východní plošiny je hrad oddělen uměle vytesaným příkopem širokým cca 30 m, který zajistil dostačující obranyschopnost této části hradu a souběžně byl využíván jako přístupová cesta do městečka. U paty severní převislé stěny skalního masivu, na němž se tyčí hradní jádro, si Jan Štětina (*2016*, 101–102) povšiml lichoběžníkového půdorysu, jehož severní a severozápadní obvod dosud vymezuje zřetelný relikt zemního valu. Zcela hypoteticky lze předpokládat, že šlo o hospodářské zázemí hradu.

Jihozápadně od hradního jádra se nachází rovinatá plošina, která pravděpodobně sloužila jako vstup do vlastního hradu, od něhož byla oddělená cca 15 m širokým příkopem. V severovýchodní části byla s hradem spojena mostem, kde v poloze odpovídající protilehlé bráně lze spatřit torzo zdi (*obr. 64*). Jihovýchodně od této plošiny se u přístupové cesty nachází další stavba, tvořená 1,1–1,2 m mocnými zdivy z místního devonského vápence (*Štětina 2016*, 102). Rozsah objektu a jeho přesné využití nelze dnes přesně určit kvůli mladším úpravám okolního terénu.

Hradní kaple

Při zmíněné sondáži, která proběhla za účelem zjištění propojení hradu s jeskyní, byl v prostoru průchodové chodby objeven Markem Bejčkem pozoruhodný architektonický prvek, precizně vytesaný z krinoidového vápence. Jde o segment okenního ostění s trojicí půlkruhových obloučků. Ta podle Jana Štětiny (*2016*, 94, 105) náleží otvoru, u něhož se počítalo se zasklením (viz pravoúhlá drážka), a uspořádání obloučků při spodním okraji fragmentu dovoluje celek rekonstruovat jako osmilistou rozetu (*obr. 65*). Existence rozety opět posiluje hypotézu o možné existenci hradní kaple. Od 13. století osvětlovala hradní kaple v naprosté většině případů rozměrnější hrotitá okna s kružbami. V nejvýraznější formě se s nimi setkáváme v jednotlivých stěnách polygonálních závěrů (*Durdík – Bolina 2001*, 57). Je otázkou, v kterých místech byla kaple na hradě Holštejně situována. Objasnit ji může místo nálezu rozety a analogie těchto sakrálních stavebních prvků na jiných hradech.

Se samostatnými kaplemi, které se nacházely zcela volně v hradní dispozici, se setkáváme poměrně vzácně. Měly

specifický stavební vývoj (*Durdík – Bolina 2001*, 52). Rovněž vzácně je samostatný objekt kaple zapojen do hradeb, nebo přiléhá ke čtverhranné věži. Méně se vyskytují kaple umístěné ve věžích v baštách nebo v síle zdiva, což bylo prostorově nejméně náročné řešení. Nejčastěji se u našich hradů setkáváme s kaplemi, které byly budovány tak, že jejich prostor tvoří součást jiného objektu, většinou paláce, věže nebo různých přístavků a jiných stavebních útvarů (*Durdík – Bolina 2001*, 53–55). Poslední zmíněná stavební varianta by mohla být vhodná pro kapli na Holštejně. Jan Štětina (*2016*, 105) ji hypoteticky umisťuje do prvního patra vstupní budovy v jihovýchodním nároží hradního jádra. Dokládá, že existence rozety a její situování nad průjezdem[38] (nebo jen nad jeho částí orientovanou do nádvoří?) má exaktní analogie v hradní architektuře – např. raně gotická kaple v prvním patře průjezdné věže východomoravského hradu Buchlova nebo situace na brněnském Špilberku.

Na Moravě se kaple předpokládá též v patře vstupní věžovité brány hradu Zubštejna, kde se nacházela křížově klenutá místnost s východním arkýřem (*Plaček 2001*, 729). Palácové kaple šlechtických hradů na rozdíl od královských se nacházely někdy i v přízemí, ale většinou převažuje jejich umístění ve vyšších podlažích. Kvůli nejpohodlnějšímu přístupu nebyly kaple ve věžích situovány vysoko, ale většinou již v přízemí či ve zvýšeném přízemí (Bečov nad Teplou, Landštejn), nebo v prvním patře (Buchlov, Horšovský Týn), přičemž druhé patro je spíše výjimkou (Jenštejn, Karlštejn). Jistý handicap spatřuji v umístění kaple ve vstupním objektu vzhledem k jeho defenzivní funkci, i když snaha, aby kaple navenek reprezentovala postavení svého majitele, mnohdy převážila nad požadavky bezpečnosti hradu, takže se její okna mohla nalézat i na přístupové, a tedy nejvíce zranitelné straně. U hradních kaplí je tento požadavek ještě umocněn ideovou funkcí vyplývající z těsného sepětí se systémem kulturních, především náboženských hodnot vlastních středověké společnosti (*Durdík – Bolina 2001*, 52–62).

Vstupní budova holštejnského hradu má půdorysný tvar obdélníku o rozměrech 9,7 × 14 m. Šlo o jednotraktový objekt, který měl v přízemí dvouprostorovou dispozici. Na větší výšku stavby nepřímo poukazují značné dimenze obvodových zdí (*Štětina 2016*, 94). Prvnímu patru tak můžeme s jistou dávkou obezřetnosti přisuzovat námi předpokládanou hradní kapli.

Další, spíše méně pravděpodobnou lokací kaple by mohla být jižní strana východní budovy hradního jádra, která se taktéž nacházela v blízkosti místa objevu předpokládané okenní rozety. Kaple by tak mohla být začleněna

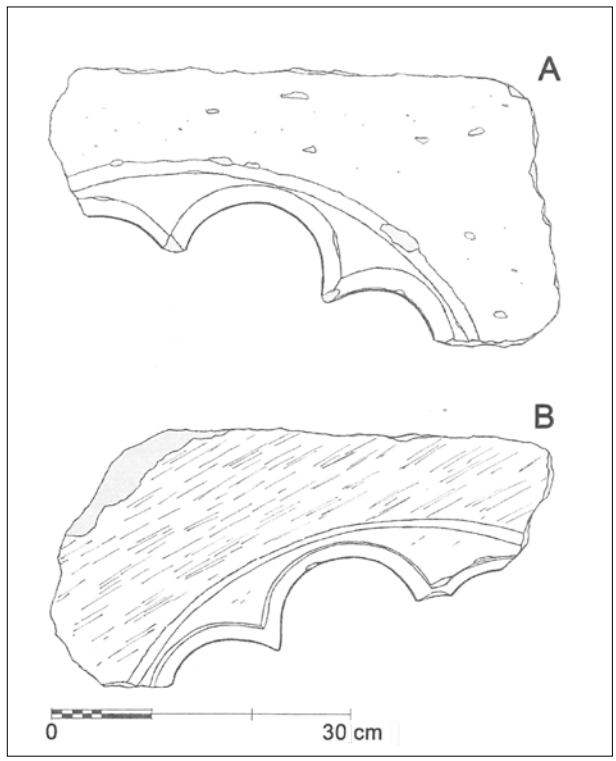

Obr. 65: Torzo okenní rozety z hradu Holštejna (podle: *Štětina 2016*, obr. 12).

do závěru této části zástavby a splňovala by zaručeně analogii již zmíněného stavebního prvku, kdy se kaple stala součástí různých přístavků či jiných stavebních objektů. Slabinou by pak nemuselo být umístění sakrálního objektu v nevýhodném vstupním prostoru, kde se předpokládaly nejdůležitější defenzivní operace. Naopak nevýhodou se může zdát nepropojení tohoto stavebního traktu s hlavním hradním palácem. Kaple se ale mohla nacházet také v blízkosti paláce, protože rozeta mohla být sekundárně přemístěna na místo, kde byla při výzkumu nalezena.

O přítomnosti hradní kaple v objektu vlastního hradu může svědčit rovněž fakt, že v městečku a jeho nejbližším okolí se žádná církevní stavba nenacházela. Nejbližší farní kostely stály v Lipovci, Ostrově nebo Husí (*obr. 32*). Jistou náhradou (potřebnou a pohodlnou) proto mohla být pro majitele hradu stavba sakrálního významu přímo v útrobách hradu. Pro toto tvrzení však zatím nemáme tolik potřebné důkazy. Archeologický výzkum, který by mohl poskytnout více informací, u této historické památky bohužel zatím chybí.

Stavebně historický výzkum

V letech 2015 a 2016 provedl Jan Štětina (*2016*, 91–100) podrobný povrchový průzkum pozůstatků hradu Holštejna, který ho podnítil k podrobnému stanovení stavebního vývoje hradu. Ten rozdělil na čtyři stavební fáze (*obr. 66*).

38 Rozeta byla nalezena v blízkosti severní strany vstupního objektu do jádra hradu.

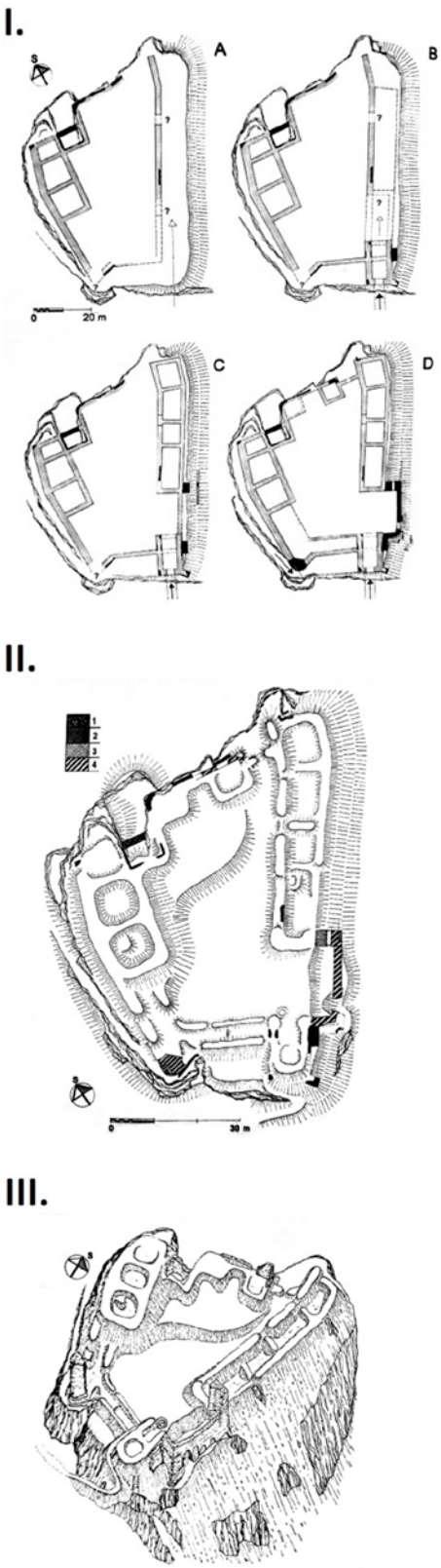

Obr. 66: Hrad Holštejn. I. Studie vývoje půdorysu jádra hradu Holštejna ve čtyřech hlavních stavebních fázích (podle: *Štětina 2016*, obr. 10). II. Terénní nákres hradního jádra ve čtyřech stavebních fázích (podle: *Štětina 2016*, obr. 4). III. Současný stav hradního jádra (podle: *Štětina 2016*, obr. 3).

Nejstarší relikty objektů, které se koncentrují v severozápadní a západní části hradu, klade do raně gotické stavební fáze. Usuzuje tak na základě zdiva zbudovaného z místního vápence šedého až šedomodrého zbarvení. Zásadním počinem tohoto primárního stavebního úseku byla výstavba hradního paláce, který dle mohutnosti terénních reliktů zřejmě dosahoval výšky několika zděných podlaží a nacházel se na nejvyšším místě staveniště. Někdejší palác lze rekonstruovat jako jednotraktovou budovu s trojprostorovou dispozicí o délce cca 30 m a šířce cca 15 m. Zbylý obvod hradu tvořila hradba, která je stavebně patrná pouze v severní části, interpretace východní a jižní strany je problematičtější a autor ji řeší jen hypoteticky.

Druhou stavební fázi vzhledem k míře rozpadu hradu Jan Štětina pouze předpokládá. Za nejdůležitější stavbu této fáze považuje vstupní objekt v jižním areálu hradu (viz kap. Hradní kaple). Při výstavbě vstupu musel majitel počítat již s rozšířením parkánu ve východní části hradu, čímž se mohla snížit obranyschopnost v této části hradního komplexu.

Do třetí fáze klade především zástavbu východního obvodu hradního jádra a další související zásahy. Rozměrná budova o délce cca 52 m a šířce cca 10–12 m vyplnila předpokládaný východní parkán. Podle terénních reliktů lze usuzovat, že šlo o budovu, která se skládala ze čtyř prostor se střídavě obdélnými a čtvercovými půdorysy.

V konečné čtvrté fázi identifikoval autor odlišnosti zejména pomocí použitého stavebního kamene a ojedinělého výskytu pískovcových, sekundárně uplatněných architektonických prvků. Toto zdivo z mladšího horizontu disponuje řadou stavebních detailů a vysokou vypovídací schopností.

Dolní (Zukalův) mlýn

Tato usedlost je jedinou dochovanou stavbou středověkého městečka. Mlýn leží jihovýchodně od dnešní vesnice Holštejn. Jeho současní majitelé, rod Zukalů, je uváděn v Holštejně již k roku 1695, jako mlynáři v Dolním mlýně jsou zmíněni v roce 1788 (*Černý 1991*, 76). Zukalův mlýn se původně nazýval Dolní mlýn. Hrad i městečko sice v průběhu 16. století zpustly, je ovšem pravděpodobné, že z bývalého předhradí přetrval právě alespoň tzv. Dolní mlýn, fungující do současnosti. V 17. století byl nedaleko zřízen Horní mlýn.

Celá usedlost je tvořena několika stavbami a stojí na více parcelních pozemcích. Hlavní stavba se nachází z větší části na ppč. 2, čp. 7 v obci Holštejn (*obr. 67–68*). Skládá se z obytné části a z hospodářského stavení, které k ní přiléhá v jižní části a formuje celou usedlost do tvaru L. Tu obklopuje dvůr, který je obehnán kamennou zdí s několika vjezdy. Je pravděpodobné, že kolem této zdi stály z vnitřní strany usedlosti přístřešky, které jsou zakresleny na mapě stabilního katastru z roku 1826. Nejstarší částí usedlosti

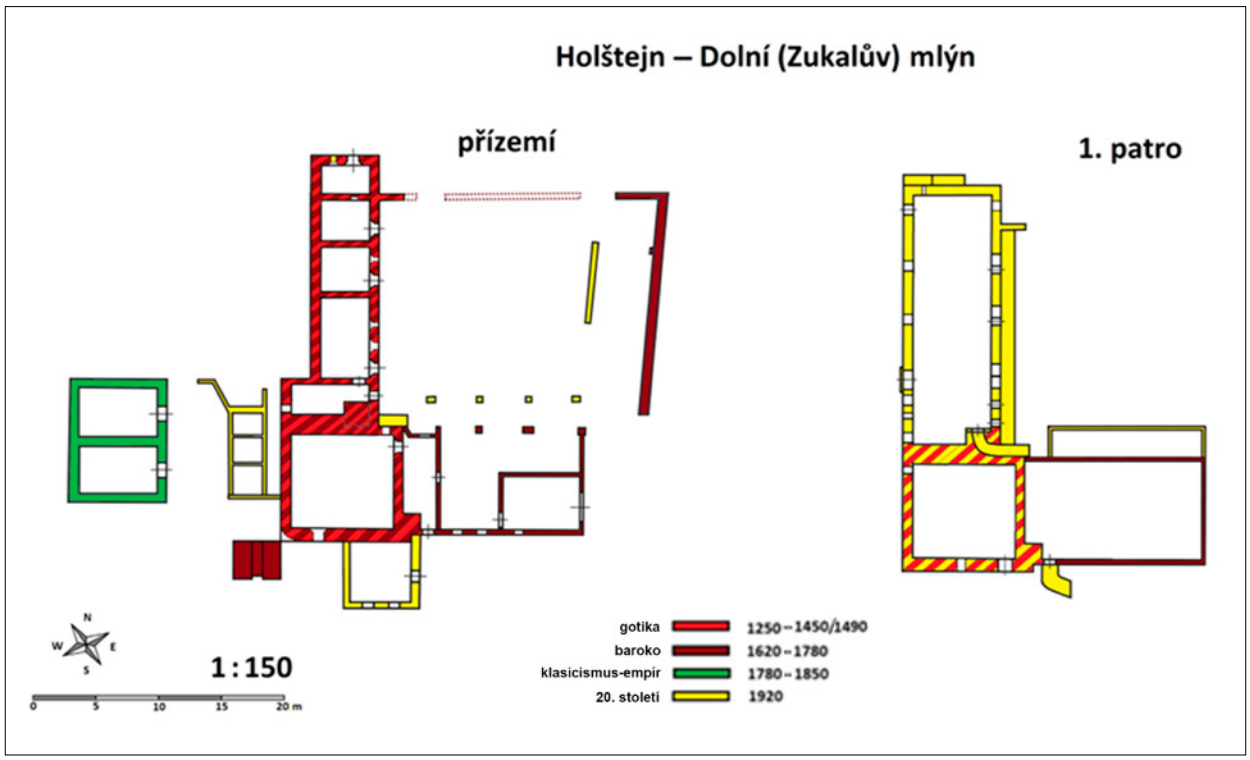

Obr. 67: Holštejn. Stavební vývoj Dolního mlýna (zpracoval: V. Kolomazníček).

Obr. 68: Holštejn. Pohled z jižní strany na Dolní mlýn. Vlevo obytný dům (mlýnice), na který zprava navazuje hospodářská budova. Ve 20. letech 20. století k nim byla dostavěna kamenná přístavba (foto: V. Kolomazníček, 2018).

je hlavní budova, která má tvar obdélníku a pochází snad již z poloviny 14. století. Typologicky připomíná tzv. trojprostorový dům s obytnou místností, komorou, síní a dalšími prostorami. Budova je orientována od severovýchodu k jihozápadu. Postavena byla v příkrém jihovýchodním svahu. Ve středověku byla pravděpodobně užší, protože přízemí budovy nedosahuje šířky stávajícího domu. V přízemních (sklepních) prostorách se dnes nacházejí skladovací prostory a chlév. Ve chlévě jsou dochovány žlaby. Síla zdí dosahuje mocnosti 730 mm a otvory pro okna i dveře se směrem do budovy v polovině rozšiřují. Nejjižnější část obytné budovy se rovněž mírně rozšiřuje. V této části se nalézala mlýnice a budova je zde rozčleněna na mezipatra z dřevěné konstrukce. Vstup je přes hospodářskou budovu a úroveň podlahy klesá o 60 cm. Podle dochovaných stavebních prací je pravděpodobné, že tato část budovy byla jako jediná podsklepená a dosahovala vyšších pater než severní část usedlosti.

Na přízemí tohoto domu byl ve 20. letech minulého století vystavěn dům, který zčásti respektuje půdorysné základy staršího stavení. V severozápadním úseku byl však značně rozšířen a zde základy původního domu nekopíruje. K této domněnce mě vede nejen katastrální výpis, v němž nová přístavba zasahuje do sousedního katastrálního pozemku, ale také již zmíněné přízemní prostory, které nedosahují v této části domu celé šířky. První patro domu je v současnosti nepřístupné. Hospodářské křídlo budovy navazuje na hlavní stavení v jeho jižní části a postupuje směrem k východu. Obvod hospodářského traktu je v jižní a východní části vyzděn z cihel. Severní část je volně otevřená, podepřená ve střední části dvěma cihlovými sloupy. V polovině 20. století byl tento úsek po celé délce ještě rozšířen a zastřešen. V přízemí se nacházejí dvě samostatně oddělené místnosti dřevěné svislé konstrukce. Horní část budovy je roubená po celé délce stavby z cihel. Na štítu východní strany hospodářského traktu jsou dodnes patrné stopy po požáru. Mlýn totiž několikrát vyhořel.

Připustíme-li, že mlýn zanikl spolu s městečkem, pak byl jistě první stavbou, která byla na katastru bývalého městečka obnovena. V pozůstatcích usedlosti můžeme rozpoznat několik fází zrodu. Jako nejstarší část objektu se jeví přízemí s mlýnicí, které vznikly snad již v druhé polovině 13. století. Po zániku městečka Holštejna patrně vznikl hospodářský trakt, který je napojený na usedlost. Je otázkou, jestli vznikl na starších základech. Jedovnické matriky vypovídají, že 108 let před rozparcelováním pan-

Obr. 69: Holštejn. Dolní mlýn. Zaklenutý sklep vybudovaný koncem 18. století ve strmém svahu západně od hlavní budovy (foto: V. Kolomazníček, 2018).

Obr. 70: Holštejn. Dolní mlýn. Masivní barokní dřevěné dveře v prostoru hospodářského traktu Dolního mlýna (foto: V. Kolomazníček, 2018).

Obr. 71: Holštejn. Stopy po požáru Dolního mlýna v severovýchodním nároží hospodářského traktu (foto: V. Kolomazníček, 2018).

Obr. 72: Holštejn. Zachovaný zahloubený prostor obdélníkové pece středověké vápenky (foto: V. Kolomazníček, 2018).

ského dvora (1791) a 34 let před jeho založením zemřel Bartoloměj, syn Tomáše Vaníčka, mlynáře Voštenského (*Černý 1991*, 71). To svědčí o tom, že mlýn stál a přežíval kolem roku 1683.

Na hlavní budovu od západu nenavazující sousední sklep byl podle datace na zdi vybudován koncem 18. století. Jak již bylo uvedeno, mlýn několikrát vyhořel, takže je velmi obtížné zařadit některé stavební fáze usedlosti. K největší rekonstrukci mlýna došlo kolem roku 1920, kdy byla přistavěna stavba na původní budově a byla provedena rekonstrukce přívodu vody vybetonováním náhonu i modernizace mlecího zařízení. K absolutnímu datování stavebních etap by bylo přínosné aplikovat dendrochronologický výzkum, např. z ohořelých roubených trámů nebo dřevěné podlahy hospodářského traktu (*obr. 69–71*).

Vápenická pec

K výstavbě budov a fortifikací, ke zpevňování teras, valů, hrází, cest a k výrobě rozmanitých produktů bylo zapotřebí vyhledat a poté těžit vhodný materiál. Nejhojněji těženým stavebním neorganickým materiálem byl kámen. Povrchový lom se vyskytoval přímo ve vesnici nebo v nejbližším okolí. V okolí městečka Holštejna máme doklady o těžbě vápence a jeho následném zpracování. Tato surovina se zpracovávala i ve vzdálenějších oblastech od místa těžby, ale doklady existují teprve z pozdějšího období. Severozápadně od hradu Holštejna byl v roce 1992 proveden amatérský archeologický výzkum vápenické pece tehdejším starostou obce a vedoucím místního speleologického klubu Jiřím Moučkou.[39] Moučka předpokládal, že vápenek podobného typu je zřejmě v okolí více, tato však byla ojedinělá svým zachovalým zdivem.

Tuto vápenku (*obr. 72*) podle všeho považoval Ervín Černý za pozůstatky bašty, která měla spolu s hradním dvorem a hradbou celé městečko i hradní komplex chránit ze západní strany (*Černý 1991*, 6). Pozůstatky stavby byly v terénu dobře viditelné. Oproti okolí byla zahloubena nejméně o 1,4 m. Obzvlášť dochovaný je vlastní prostor obdélníkové pece o rozměrech 1,8 × 2,1 m. Vápenka byla zahloubena částečně do vápencového svahu v blízkosti příkré krasové hrany nad bývalým městečkem. Keramika, která byla vyzdvižena, byla typologicky zařazena do 14. století (*Merta – Merta 2011*, 131). Vápenka pravděpodobně sloužila k produkci vápna pro hrad Holštejn a později i k vybudování městečka. V nejbližším okolí vápenky jsou stopy po těžbě vápence. Jde o shluky kutacích rýh, které mají podobu dlouhých rozšiřujících se povrchových šachet, jež pravděpodobně sloužily k těžbě této žádané suroviny.

Situaci shodnou s výstavbou hradního komplexu máme k dispozici v případě hradu Obřany u Brna, kde se v obdobné vzdálenosti nacházela dvojice výrobních objektů s celkem čtyřmi vápenickými pecemi z konce 13. století. Byly zde vybudovány patrně ke stavbě tohoto panského sídla (*Merta 1977*). Další analogickou situaci známe z archeologického výzkumu provedeného v Nádražní ulici ve Vyškově. Zde byly na ploše 20 × 18 m odkryty půdorysy dvou velkých vápenických pecí s obdélníkovými jámami a vícero tahovými kanály. Menší z obou vápenek se nápadně podobá zděným pecím prozkoumaným právě při obřanském hradu u Brna a u hradu Holštejna (*Kos 2002*). V Moravském krasu a jeho blízkém okolí se vápenické pece nacházejí poměrně často. Povrchové prospekce se zaměřením na výrobní a exploatační

39 Dostupné na: http://mskholstejn.eu/osobnosti-mouka.

Obr. 73: Holštejn. Pohled na skalní hradní stěnu z prostoru městečka. Vlevo fotografie z počátku 20. století (podle: *Absolon 1905–11*, obr. mezi str. 48 a 49), vpravo současná fotografie (foto: V. Kolomazníček, 2021). Na obou snímcích jsou patrné viditelné stopy příkopu a valu pod strmou severní stěnou hradního jádra.

objekty spojené s výrobou páleného vápna a stavební keramiky provedené Petrem Kosem (*2019*) v letech 2016 až 2019 odhalily šest těchto areálů z průběhu středověku a raného novověku.

Fortifikace městečka Holštejna

Nedávno se objevila hypotéza (*Štětina 2016*, 101–102), že jižní část městečka přiléhala k opevněnému hradnímu komplexu pod skalní vápencovou stěnou přímo pod hradem (*obr. 73*). Tomu odpovídají jasně vystupující stopy na lidarových mapách. Celý příkop i s valem se táhl severovýchodně od skalní strže padající k Bílému potoku až k hradní skalní stěně u západního příkopu, odkud vedla přístupová cesta od městečka do hradu a dále k jižním částem holštejnského panství (Ostrov, Jedovnice, Šošůvka). Tato fortifikace mimo hradní komplex mohla sloužit podle Marka Bejčka (*Plch 2018*, 52) v případě ohrožení k zásobování hradu vodou z jeskyně u Mlynářova propadání. Důvody k opevnění mohly být i jiné. Jeskyně Hladomorna, která leží v areálu tohoto ohrazení, je spojena přímo s hradním jádrem přírodní chodbou. Ta je však z útrob jeskyně velmi těžko přístupná, protože ústí vysoko nad podlahou jeskyně. Celý opevněný areál tak mohl vytvářet uzavřené hospodářské zázemí hradu, se vstupem do jeskyně (údajného vězení, popř. jeskyně mohla díky chladnému klimatu sloužit jako zásobárna potravin a vody). V nároží fortifikace jsou v rekonstrukci hradního areálu zakresleny dvě hospodářské budovy. V těchto místech Ervín Černý nalezl větší koncentraci keramiky, takže se zde s nějakou stavbou počítá.

Zcela hypoteticky je možné, že jakýsi druh ohrazení, zřejmě v podobě lehčí fortifikace, obepínal celý areál této středověké lokality. Příkopem byly zřejmě ve středověku vymezovány různé areály se specifickou jurisdikcí (*Bálek – Unger 1996*, 431). Smysl příkopů vymezujících intravilán vesnice, což byla obydlí, hospodářské budovy, dvory, humna se zahradami a náves, nemusel být obranný, ale především právní – vymezující určitý areál. V místech s dostatkem kamene mohl být areál vymezen kamennou zídkou (*Smetánka 1988*, 27). Kde byl nedostatek stavebního materiálu a dovolovala to situace, mohlo být využito plotu v podobě těžko prostupného křoví, zobrazeného v tzv. Mandevillově cestopisu z počátku 15. století (*Smetánka 1985*, 321). Na fortifikaci středověkého Holštejna poukazuje také romantická kresebná rekonstrukce Josefa Studnáře z roku 1908 (*obr. 13*). Pohled od severu zachycuje opevněné městečko s vlastním hradem. I když některé objekty na malbě působí velmi přehnaně (např. městské kamenné opevnění, gotická kaple radnice s věžičkou), jiné jsou z dnešního pohledu zcela realistické (např. hradní tesaná stezka). Rozhraní terénní situace lokality Na Městečku však naznačuje, že možnost nějaké fortifikační stavby není zcela nereálná.

Celá západní strana je tvořena strmými vápencovými skalisky (*obr. 74*), převyšujícími úroveň městečka o 30 m. Ale i zde pod skalnatou stěnou na lidarové mapě vystupují terénní anomálie, které dokládají možné ohrazení kolem celého středověkého městečka. Zvláště v jižní (dnes zalesněné) části je zřetelný rovný úsek v délce 80 m (vnitřní strana) s 10 m širokým příkopem, za nímž lze zachytit až 100 m dlouhý úsek dokládající vnější část ohrazení. Ten se zde potom pravoúhle lomí a pokračuje asi 28 m na severovýchod. Odtud lze směrem na sever zachytit jen mírné stopy po domnělé fortifikaci. Ta se v její nejzazší části lomí téměř o 90° a navazuje na severní stranu opevnění. Severní strana je nejméně chráněnou částí městečka. Nenacházejí se zde žádné skalní masivy ani příkré strže. Krajina je v těchto místech otevřená a přechází do širokého údolí. Odtud vedly cesty do severní části panství (Bohdalůvka, Lipovec, Svatoňůvka, Husí, Vaňkouš). Na lidarové mapě

Obr. 74: Holštejn. Západní rozhraní středověkého městečka tvoří obtížně přístupná vápencová skalní stěna (foto: V. Kolomazníček, 2018).

lze pozorovat dvě rovnoběžné linie v rozestupu 30 m od sebe v délce 125 m. Případně lze počítat se vstupní bránou do areálu městečka, a to asi ve středu těchto linií. I zde shledáváme na lidarové mapě zajímavé terénní anomálie, podpořené měřením přímo v místě odchylky (*obr. 75*). Celá východní strana ohrazení severní strany postupuje obloukovitě po dnešní cestě k východní straně fortifikace. Na východní straně sestupují příkré svahy ze středověkého Holštejna k potoku Bílé vodě. I zde je možné sledovat potenciální fortifikaci. Na jihu rovnoběžně (v délce cca 32 m) kopíruje již zmíněnou hradní fortifikaci u jeskyně Hladomorny a potom se pravoúhle stáčí k severu, kde se napojuje na východní část severního opevnění. Mlýn, který se nacházel stranou od hlavního komplexu městečka, by

Obr. 75: Holštejn. Terénní nerovnost zachycená v délce cca 100 m v severní části okraje intravilánu zaniklého středověkého městečka. Je možné, že tento úsek tvořil uzavřený severní okraj jeho intravilánu (foto: V. Kolomazníček, 2018).

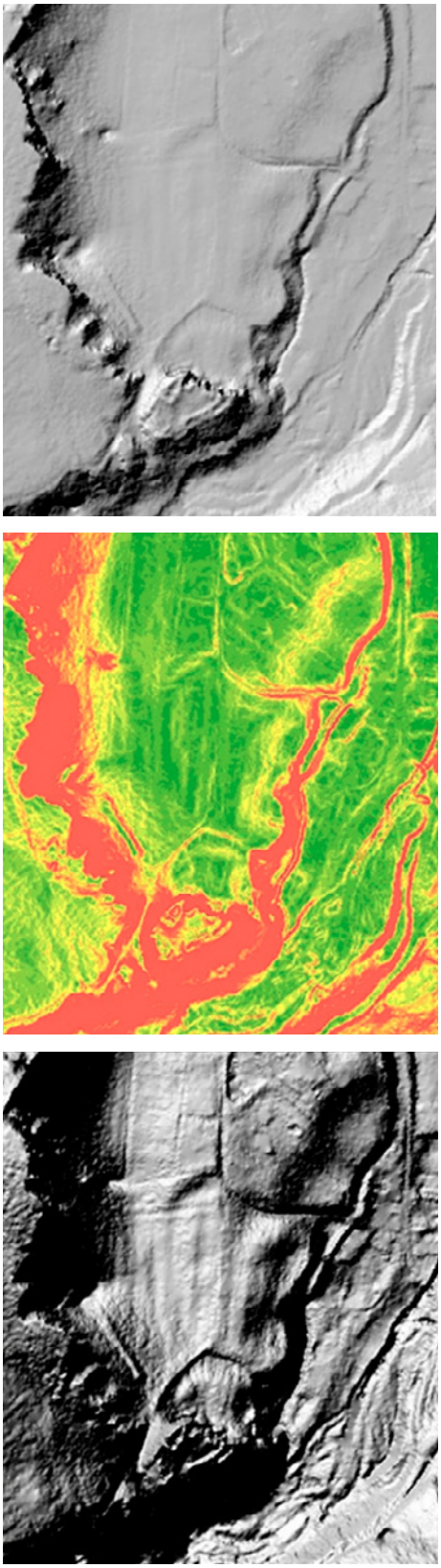

Obr. 76: Holštejn. Lokalita Na Městečku. Terénní anomálie předpokládané fortifikace po obvodu městečka, zachycené na lidarových snímcích. Odshora: stínovaný reliéf; sklonitost svahů; stínovaný reliéf Z-factor 10 (zpracoval: V. Kolomazníček).

Obr. 77: Holštejn. Uměle upravené svahovité terény v okolí městečka. Odshora: uměle upravený příkrý svah (východní okraj městečka); vyvýšeniny v prostoru východního svahu; úseky náspů tvořící západní okraj městečka (foto: V. Kolomazníček, 2019).

ležel mimo ohrazení, pod východní stranou u potoka Bílé vody (*obr. 76–77*).

Jestliže by byl zaniklý Holštejn ohrazen, nebyl by to na Moravě ojedinělý případ. V souvislosti s archeologickými výzkumy i povrchovým průzkumem zde upozornil na příkopy obklopující areály středověkých vesnic i městeček již Zdeněk Měřínský (*1982*, 135). Na jižní Moravě se problematice středověkých ohrazených vesnic věnovali Miroslav Bálek a Josef Unger. Na základě letecké prospekce z let 1992 a 1994 interpretovali podle příznaků v porostu pozůstatky zaniklých středověkých vsí obklopených příkopy (*Bálek – Unger 1996*, 431; na bázi dálkového průzkumu Země nověji *Vágner – Skvrnak – Dresler 2020*). V Čechách se problematiky ohrazených vesnic dotkl především Zdeněk Smetánka v souvislosti se ZSV Svídna (*Smetánka 1985*, 323). Jistou analogii v návaznosti příkopu nebo ohrazení na opevněné sídlo by měl Holštejn u ZSV Kovalov nebo u ZSV Dašovice (*Měřínský 1982*, 6).

4.1.2.2 ZSV Bohdalůvka

Lokalita se nachází v mírném údolí cca 1,4 km jihozápadně od Vysočan (části Housko) v katastru obce Holštejn (*obr. 78*). Reliéf krajiny tvoří náhorní plošina klesající směrem k jihu podél zde pramenící vodoteče. Severní část lokality je snad i kvůli pramenu silně podmáčená až bažinatá. Svah je orientován v severovýchodním směru. V jižní části podél odtékajícího potoka se nachází obtížně přístupná příkrá strž. Hlavní přístupová cesta sem vedla jižně od Holštejna a pokračovala směrem na sever do ZSV Husí. V severním okraji vesnice protínala tuto trasu cesta od Svatoňůvky do Šošůvky.

První písemná zmínka o vsi pochází z roku 1463, kdy je uvedena spolu se Sloupem, Šošůvkou, Gadišinou, Svatoňůvkou, Vaňkoušem a Hartmanicemi (dnes Nivou), avšak archeologické nálezy datují její počátky do druhé poloviny 13. století. V druhé citaci z roku 1492 je ves (i s dalšími osadami) již uváděna jako pustá (*Černý 1992*, 54).

Celou vesnicí protéká od severu k jihu malý potůček, který tu pramení. Zaniklá Bohdalůvka leží ve výšce 555 až 565 m n. m., 1,4 km od dnešního Houska a 1,8 km severovýchodně od Holštejna. V současné době je na tomto místě lesní louka s kaliště m a krmelištěm pro lesní zvěř. Stopy po staveních jsou patrné v okrajových částech louky, zasahujících do lesního porostu. Výška stavení splývá s terénem a dnes již po nich nejsou patrné téměř žádné stopy, jen v nejbližším okolí jsou roztroušeny kameny, snad původní stavební materiál. Některé nesou náznaky opracování (*Kolomazníček 2017*, 34). V jižní části vesnice po levé straně vodoteče byly zachyceny pozůstatky vodního díla v podobě hráze (viz níže), která byla v roce 2020 zanesena vytěženou zeminou ze dna rybníka (*obr. 79*). V trati Primátorka cca 300 m jihozápadně od vesnice jsou dodnes dochovány po okraji lesní louky relikty valovitých mezních pásů (*obr. 80*), tvořících boční hranici zaniklých parcel.

Obr. 78: ZSV Bohdalůvka. Celkový pohled od severu. Kazatelna stojící po pravé straně se nachází poblíž předpokládaných usedlostí č. 4 a 5 (foto: V. Kolomazníček, 2015; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 35).

Obr. 79: ZSV Bohdalůvka. Rybník. Koruna hráze dosahuje šířky 2 m, výška u výpustě 80 cm (foto: V. Kolomazníček, 2015).

Obr. 80: ZSV Bohdalůvka. Valovité mezní pásy v okolí (foto: V. Kolomazníček, 2015).

Přesná lokalizace vesnice byla zjištěna roku 1960 Ervínem Černým v trati Bohdalevská (*obr. 81*). Z této doby pochází ucelený popis dochovaných stavebních reliktů. Pomocí drobných sond bylo po pravé straně vodoteče zjištěno šest ohraničených míst s nápadným množstvím rozpadající se do červena vypálené vymazávky, s koncentracemi stavebního kamení a četnými keramickými střepy. U reliktu č. 1 (jde o nejjižnější usedlost ZSV) byl nalezen hrot šípu s tulejkou. Na protilehlé straně vodoteče byla zachycena jedna vyvýšenina, kde mohla stát usedlost, a dále osm zhroucených kamenných teras, které probíhají od předpokládané levé řady domů do vzdálenosti cca 50–60 m, a lze zde proto předpokládat až sedm usedlostí (*Černý 1992*, 54).

4.1.3 Katastr obce Vysočany

Název obce Vysočany je novodobý a pochází z roku 1964, kdy obec vznikla sloučením Molenburku a Houska. Obě původní vesnice mají do jisté míry odlišný historický vývoj a do současnosti se udržela tzv. zdravá rivalita mezi jejich obyvateli. Příslušnost ke správním celkům však byla vždy identická. Po svém založení náležely až do roku 1849 pod panství Rájec, od roku 1850 k politickému okresu Boskovice a poté přešly v roce 1960 pod nově vzniklý okres Blansko, kam spadají dodnes. Katastrální území Vysočan je rozděleno na katastry Houska a Molenburku. Spojené katastry sousesedí na severu s katastry obcí Ludíkov, Žďárná a Protivanov, na východě s katastrem obce Nivy, jižně s katastry obcí Rozstání a Holštejn a na západě s katastry obcí Šošůvka a Sloup (*obr. 82*).

Katastry Molenburku i Houska se nacházejí v ústřední části Drahanské vrchoviny na nejvyšší a nejrozsáhlejší planině, zvané Protivanovská planina. Na jejím složení se podílejí převážně kulmské droby, v menší míře slepence a břidlice. Geomorfologicky zde převažuje plošinatý, mírně zvlněný, k centru se postupně zvyšující povrch, rozdělený na ploché hřbety a široká úvalovitá údolí mezi nimi. Do takového stadia se zde vyvinul zarovnaný povrch ze starších třetihor, dnes na východním a západním okraji klenbovitě prohnutý. Převažují zde hřbety severojižního směru, klenbové stavbě planin pak odpovídá vějířovitě uspořádaná údolní síť, typickými znaky povrchu jsou také izolované skalní útvary na vrcholech hřbetů (modifikované procesy mrazového zvětrávání v chladných obdobích pleistocénu). Významnější vrcholy se v obou katastrech nacházejí v jejich severních částech. Vrch Havlenka (636 m n. m.) leží v katastru Molenburku a výraznější skalnatý hřeben s vrchem Vlčí skála (588 m n. m.) leží v katastru Houska.

Přirozenou vegetací na planině je 5. vegetační stupeň – jedlobukový (*Hynek 2008c*, 61), klimaticky přísluší

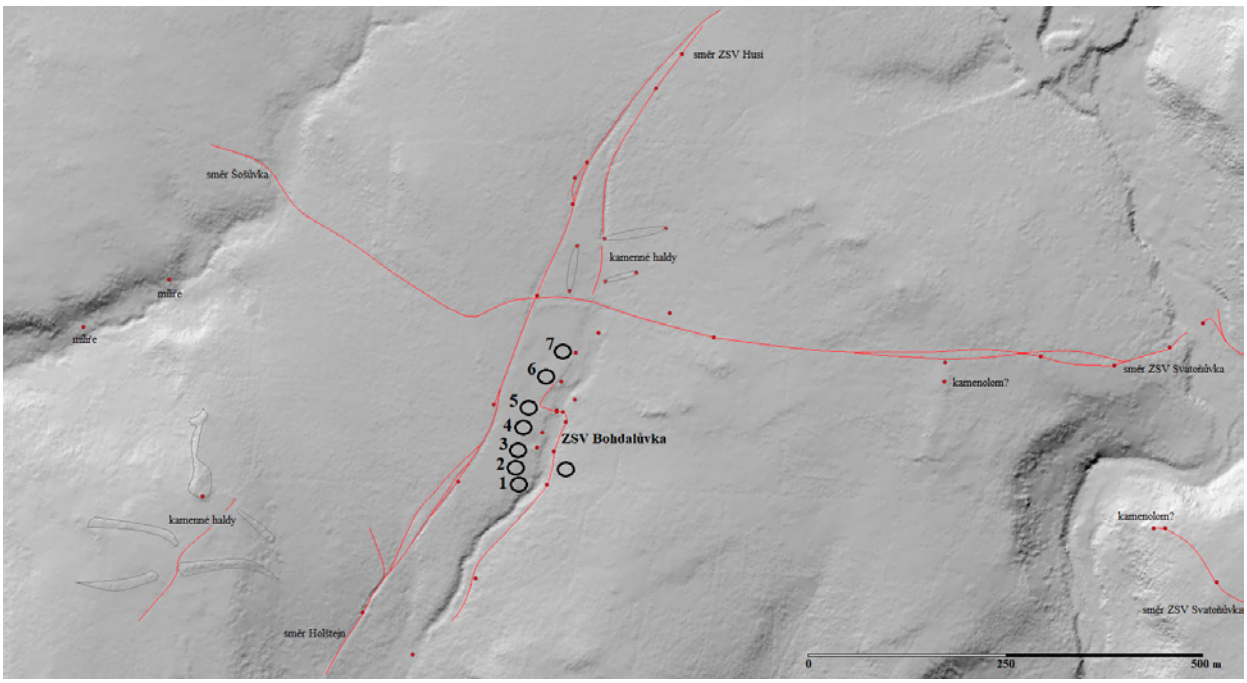

Obr. 81: ZSV Bohdalůvka. Lidarová mapa vesnice s předpokládanými přístupovými cestami. Severně a jihozápadně jsou vyznačeny kamenné haldy (grafická úprava: V. Kolomazníček).

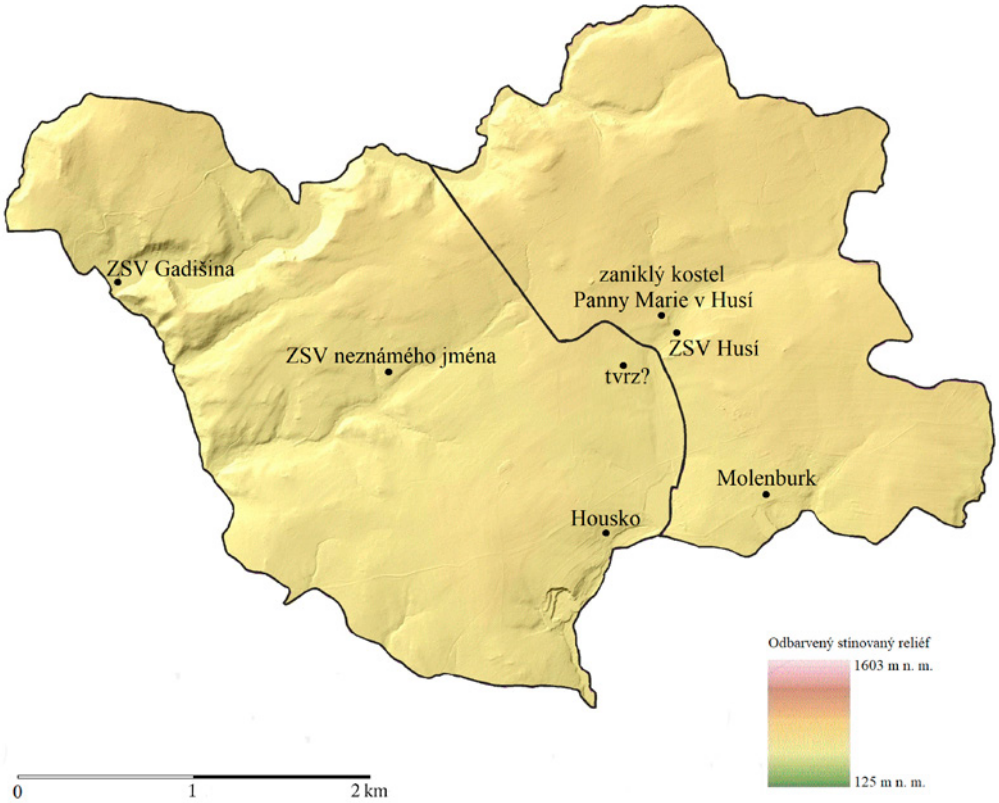

Obr. 82: Katastr obce Vysočany s vyznačenými archeologickými situacemi (zpracoval: V. Kolomazníček).

ke chladnému klimatu. Chladné klima je specifické krátkým až velmi krátkým, mírným až mírně chladným létem, normálně dlouhou až dlouhou, mírně chladnou a vlhkou zimou, s normálním až dlouhým trváním sněhové pokrývky (*Hynek 2008b*, 55).

Charakteristickým půdním pokryvem v oblasti Drahanské vrchoviny je tzv. drahanský kulm. Mateční materiál půd zde tvoří spodnokarbonské droby se slepenci a spodnokarbonské břidlice. Na těchto substrátech se vytvořily hnědé půdy a pseudogleje s jejich přechodovými subtypy – oglejenými hnědými půdami a hnědými pseudogleji. Výskyt pseudoglejů je způsoben planinovým povrchem Drahanské vrchoviny v její vrcholové části, kde je zpomalený odtok, kvůli němuž dochází k sezónnímu zamokření. Přispívají k tomu i prachovité až jílovité zvětraliny a svahoviny, jež vysychají jen v případě melioračních zásahů. Hnědé půdy se nacházejí většinou na svazích s větším sklonem, kde jsou svahoviny v pohybu způsobeném gravitací směrem k úpatí. Drahanský kulm zasahuje kromě vrcholové planiny a okrajových svahů i do poměrně hlubokých žlabovitých údolí s úzkými nivami, zatímco na planině se nacházejí ploché hřbety. Ve žlebech jsou mělké půdy, hnědé půdy a úzké pruhy naplavených půd, zatímco na planině jsou údolí úvalovitá a široká, s naplavenými půdami glejovými až semiglejovými (*Hynek 2008a*, 48).

4.1.3.1 Katastr obce Housko

Založení vsi je datováno k roku 1760. Vznikla nedaleko sklárny (dnešní čp. 14) z počátku 18. století (*Knies 1902*, 87). Ves se rozkládá po pravé straně vodoteče na mírném jihovýchodním svahu náhorní roviny. Původní osada se stejnojmenným názvem ležela cca 1,3 km severovýchodně, v místech zvaných U Kostela (viz kap. ZSV Husí). Koncem 18. století měla obec 20 čísel se 150 obyvateli, v roce 1905 mělo Housko 46 čísel s 321 obyvateli. K obci náleží mlýn s panským rybníkem, myslivna, dvě samoty a pila. Podle statistických údajů z roku 2020 měla obec 118 čísel (z toho 80 pro bydlení).

Na katastru obce se nachází cíp jižní části ZSV Husí, na samém okraji katastru severozápadně od dnešního Houska v trati Vlčí skála leží ZSV Gadišina a v roce 2020 byla objevena nová ZSV v trati Olejnice. Zaniklou ves identifikoval Marek Bejček při průzkumu toku a pramene Olejnice.

ZSV Gadišina

Vesnici objevil v roce 1979 Ervín Černý v lese při okraji louky Kocmánky, ke které se váže pověst, že na ní kdysi stála vesnice neznámého jména. Mezi starými vývraty stromů zde identifikoval stopy po pěti staveních a nedaleko nad nimi menší zaniklou plužinu.

První zmínka o vsi pochází z roku 1386, kdy se nazývá Kadyczyna, dále pak Gadišina (1463) a Radišina (1492). Při této poslední nominaci se již uvádí jako pustá (*Černý 1992*, 57–60). V žádném z výčtů vesnic holštejnského panství se neobjevuje.

ZSV neznámého jména (u Olejnického potoka)

Neznámá zaniklá ves se nachází po pravé straně potoka Olejnice cca 200 m severovýchodně od přítoku bezejmenné vodoteče. Stála na trojúhelníkovém plató situovaném na mírném jižním svahu ve výšce 566 až 575 m n. m. Severní strana je k vesnici volně otevřená a stoupá pokračujícím jižním svahem až k hřebenu pahorkového pásma (597–612 m n. m.) táhnoucího se v ose jihozápad–severovýchod ve vzdálenosti cca 500 m od středu ZSV. K východní a jižní straně klesá svah ke korytu vodoteče. Olejnický potok protéká v ose jihozápad–severovýchod a tvoří zde docela široké údolí v celkové délce cca 800 m a s největší šířkou cca 110 m. Přibližně v polovině délky tohoto úvalu sem z jihu ústí drobná bezejmenná vodoteč. Na protější straně tohoto přítoku leží mírně vyvýšená podlouhlá plochá terasa směřující k severu o délce cca 150 m a s plochou cca 3 730 m^2, která tvoří přirozenou západní hranici ZSV.

ZSV se nalézá v katastru obce Housko cca 1 570 m severozápadně od středu vesnice v trati Olejnice. Ves zachytil při detektorovém průzkumu Marek Bejček z Holštejna, který cíleně sledoval okolí prameniště Olejnického potoka. Severozápadně cca 1 700 m od nově objevené vesnice se nachází ZSV Gadišina (Kadyczyna 1386, Gadišina 1463, Radišina 1492). Její lokalizace ale není doposud spolehlivě vyřešena. Při dvou zmínkách z let 1463 a 1492 je Gadišina uvedena buď mezi Šošůvkou a Bohdalůvkou, nebo mezi Bohdalůvkou a Lúčkou (*Černý 1992*, 57–58). Otázkou přesné lokalizace této ZSV se zabýval Ervín Černý (*1992*, 57–60), který podle názvů tratí, zaniklých plužin a jiných atributů hypoteticky umístil Gadišinu do různých (podle historických záznamů) předpokládaných poloh. Nově objevená ves tedy může (ale nemusí) být další předpokládanou lokací ZSV, onou zaniklou Gadišinou.

Jde o ploché trojúhelníkové plató nad soutokem dvou vodotečí. Podle prvotního zaměření šlo o typickou dvouřadou lesní lánovou ves o celkové délce cca 150 m, se vzdáleností obou řad cca 40 m. Předběžně lze usuzovat, že vesnice měla deset až dvanáct usedlostí (*obr. 83*). Zajímavé příznaky jsou také na plošině nad potokem (*obr. 84*) cca 150 m k jihozápadu (suterén stavebního objektu, lochu, terasy?). V terénu jsou sledovatelné markantní pozůstatky jednotlivých domů s kamennými otopnými zařízeními, též mírně zahloubené dvory či svahované podesty dochované v lepším stavu v jižní linii. Severní řada je poznamenána značnou destrukcí. Hlavním důvodem je lesní cesta vedoucí

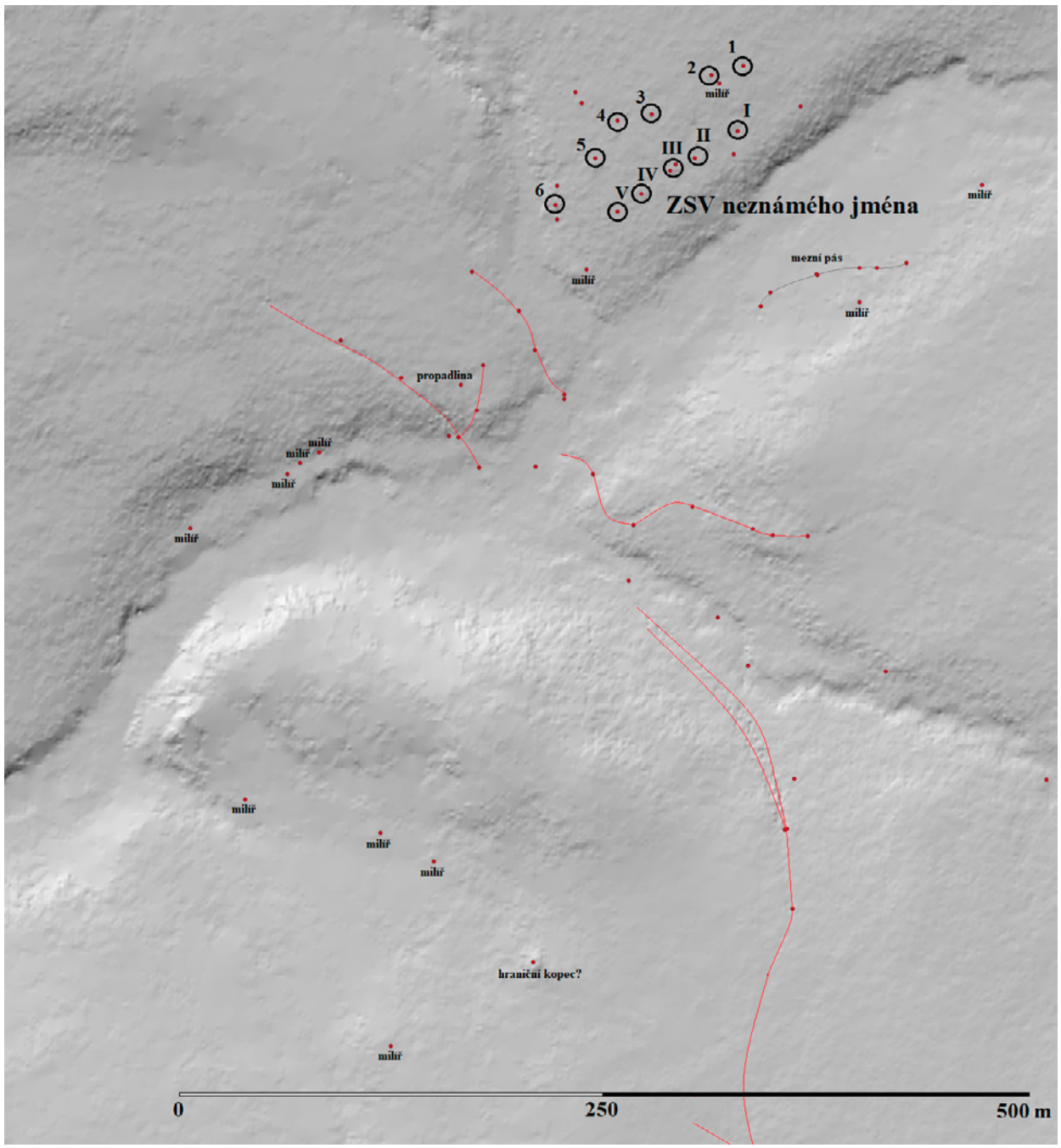

Obr. 83: ZSV neznámého jména v katastru obce Housko (zpracoval: V. Kolomazníček).

přímo přes usedlosti, která zde vznikla pravděpodobně později spolu s milíři, jež se tu nacházejí. Na vyvýšené terase jihozápadně od zaniklé vsi jsou poblíž potoka na vyvýšené terase dochovány relikty dalších pěti milířů v řadě. O důležitosti uhlířství v této oblasti svědčí rovněž milíře ležící v přímé blízkosti na protější straně potoka jihovýchodně od vsi a další seskupení čtyř milířů, které se nachází cca 300 m jižně. Jde o časově mladší milířiska kruhového tvaru o průměru cca 12 až 18 m.

K vesnici vedla od jihu přístupová cesta, která je dodnes velmi dobře zachovaná v délce cca 200 m (*obr. 85*). Jde o úvozovou cestu, která se ve spodní části svahu rozděluje na dva proudy a v horním úseku se zase spojuje. Podle velkého množství kamenného materiálu lze usuzovat, že mohla být v tomto strmém úseku zpevněna. Tím bylo docíleno výhodnější dostupnosti do vsi, hlavně v deštivém období. Významným vodítkem pro předchozí výklad situace může být topografický název této trati Konačka, což

Obr. 84: Zanesená propadlina dosahující hloubky 1,2 m jihozápadně od zaniklé vsi neznámého jména v katastru obce Housko (foto: V. Kolomazníček, 2020).

Obr. 85: ZSV neznámého jména na katastru obce Housko. Pozůstatky (kamenité?) úvozové cesty jižně od zaniklé vsi (foto: V. Kolomazníček, 2020).

může být zkomolenina slova kameňačka, používaného pro cesty zpevněné kamenem (*Olivová-Nezbedová et al. 1995*, 322).

4.1.3.2 Katastr obce Molenburk

Ves byla založena roku 1724 Karlem Ludvíkem hrabětem Roggendorfem, svobodným pánem z Mollenburgu, osady v Dolních Rakousích. Vesnice má nepravidelnou náves rozloženou podél silnice a řadu domků nazvaných Pastvisko. Roku 1793 měla 32 čísel se 230 obyvateli, v roce 1905 se zvětšila na 81 čísel s 550 obyvateli. Roku 1817 zde Hugo Salm nechal vystavět školu a v roce 1870 se započalo se stavbou kostela, která byla ukončena roku 1873 (*Knies 1902*, 127–129). Narodil se zde Jan Hudec, spisovatel a překladatel z jazyků slovanských a tajemník české univerzity v Praze.

Na katastru obce se nachází ZSV Husí, která leží cca 1,1 km severozápadně od molenburského kostela.

ZSV Husí

Lokalita se nachází v mírném údolí cca 1 km severně od Vysočan, po obou stranách potoka Běličky (*obr. 86–87*). Reliéf krajiny je tvořen mírným jihovýchodním svahem, který klesá směrem k potoku a od něho stoupá severozápadním svahem ke skalnatému hřebenu zvanému Panská skála. Ráz krajiny zde vytváří malé údolí potoka Běličky (575–585 m n. m.) mezi Panskou skálou (602 m n. m.) a lokalitou Za Kostelem (606 m n. m.). Podél levé strany vodoteče jsou dobře viditelné terasy ve svahu. U skalnatého hřebene Panské skály můžeme předpokládat povrchový lom, který v minulosti zřejmě sloužil jako zásobárna kamenného

Obr. 86: ZSV Husí. Celkový pohled na centrální část zaniklé vsi od západu. Nalevo kostelní vyvýšenina, středem protéká vodoteč, naproti skalní hřeben Panská skála (foto: V. Kolomazníček, 2019).

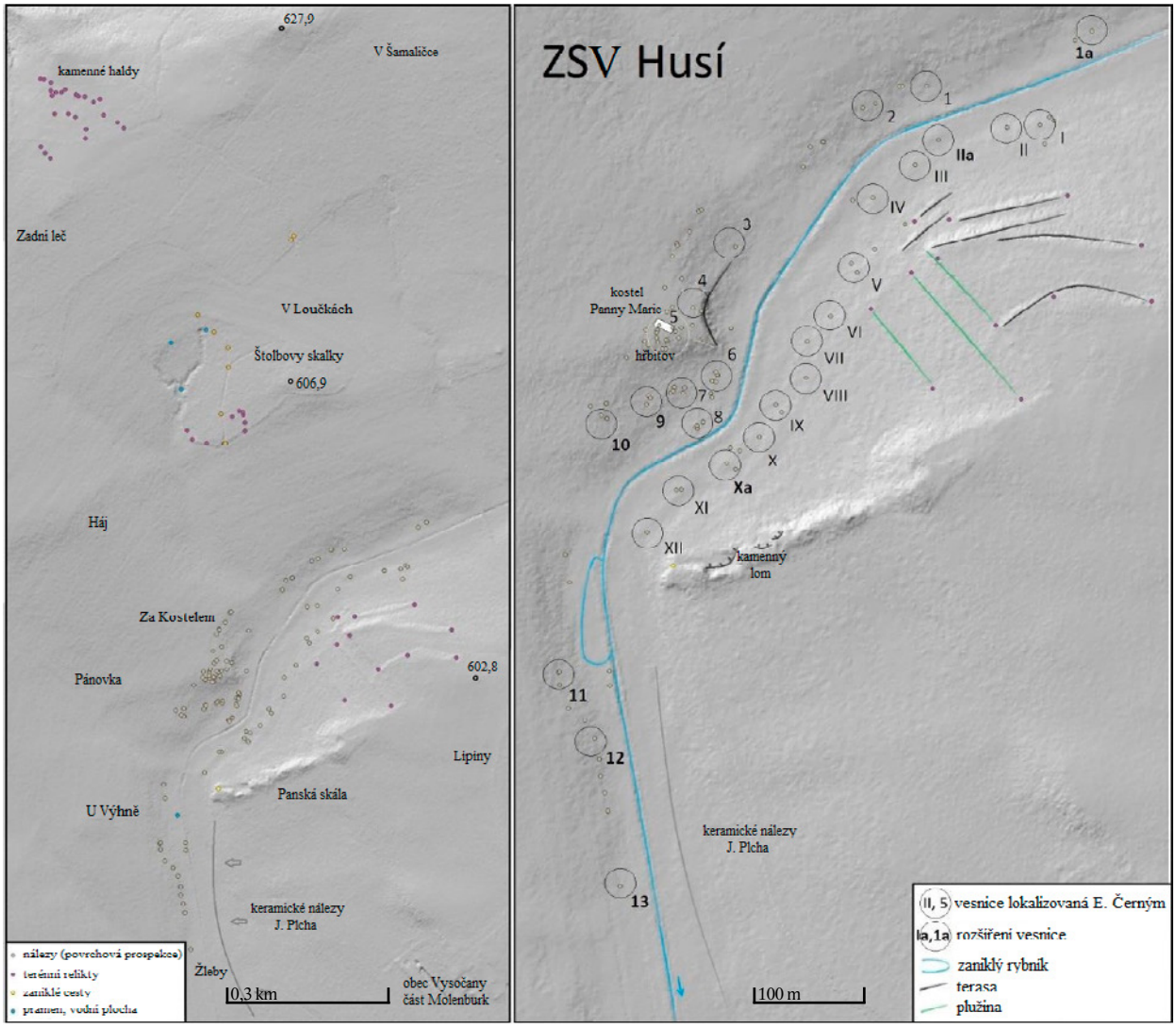

Obr. 87: ZSV Husí. Celková geografická situace. Vpravo rekonstrukce na základě nedestruktivního výzkumu (povrchové prospekce) s umístěním kostela a hřbitova po provedení geofyzikální prospekce. Stav v roce 2019 (zpracoval: V. Kolomazníček).

stavebního materiálu. Vesnice je ve své severní a střední části orientována ve směru severovýchod–jihozápad, poté se ostře stáčí k jihu. V celé své délce sleduje po obou stranách protékající vodoteč. Koryto vodního toku však není původní, v polovině (?) minulého století bylo totiž narovnáno.

Zaniklá ves leží necelý kilometr severně od dnešní obce Vysočany a rozkládá se na katastrech Molenburku a Houska. První zmínka o ní pochází z roku 1349 pod názvem Hertwigslog. Z názvu je evidentní, že první kolonizátoři a obyvatelstvo byli německého původu a nejpravděpodobněji pocházeli z dolnorakouských zemí z okolí města Lávy (*Doležel 2003*, 135). Prvotní název ZSV se dochoval ve výčtu obcí patřících pod holštejnské panství při koupi hradu Vokem ze Sovince. Tato koupě byla zaknihována a vložena do moravských zemských desk (*von Chlumecky et al. hrsg. 1856*, 2 – č. 23). Při dalším výčtu držav holštejnského panství došlo k počeštění jména vesnice. Roku 1371 je již zmiňována jako Hussy, 1385 Husschie, 1437 Husie, 1493 Húsko, 1511 Hustí, 1550 Housko.

Podle prvotních průzkumů Ervína Černého (*1992*, 56) šlo o typickou zaniklou ves dochovanou v lučním terénu podél vodoteče, která odpovídá krátké dvouřadé lesní lánové vsi, dlouhé 415 m. Vzdálenost mezi dvěma řadami se pohybuje od 50 do 100 m. Na základě keramického materiálu je její vznik datován do druhé poloviny 13. století. Ještě v 50. letech minulého století bylo možné usedlosti lokalizovat v podobě okrouhlých vyvýšenin až 0,5 m vysokých, o průměru 5 až 7 m. Dnes jsou již tato místa rozorána a srovnána s povrchem země, avšak při podrobnějším vizuálním průzkumu jsou některé relikty stavení stále patrné. Podle původní nálezové zprávy zde stálo cca dvacet torz vyvýšených usedlostí. Dvanáct stavení leželo na levé straně vodoteče a osm se jich uchovalo po straně pravé, zde se však po rozorání mezí v 50. letech 20. století téměř žádné stopy nedochovaly. Housko je jedinou zaniklou středověkou vesnicí na Drahanské vrchovině, kde je doložen kostel. Ležel na nejvyšším dominujícím místě obce. Tato stavba byla podle molenburského kronikáře patrná ještě v 18. století. Přesná poloha kostela je zaznamenána na mapě císařského stabilního katastru, je také patrná na letecké fotografii z poloviny minulého století. V roce 2019 byly základy této sakrální stavby potvrzeny geofyzikálním průzkumem.

Měření vodivosti na lokalitě ZSV Husí

Pro měření vodivosti dne 6. května 2020 (*obr. 88*) na území obce Vysočany (katastry Molenburku a Houska) bylo použito zařízení obchodního označení SoilXplorer od rakouského výrobce Geoprospectors. Toto zařízení je určeno pro využití v oblasti zemědělských aplikací, kde se používá pro stanovení mapy půdní textury, která následně slouží k optimalizaci sítě odběru půdních vzorků, dále mapy hloubky přechodových vrstev rozhraní (lze vykládat jako hloubku zhutnění nebo přechod mezi ornicí a podorniční vrstvou, resp. skalnatého podkladu), mapy vlhkostních poměrů na pozemku apod. Zde byla testována jeho použitelnost i v jiných disciplínách.

Půdní skener je bezkontaktní měřicí zařízení, které měří půdní vodivost (konduktivitu), jež je následně softwarově zpracována pro další využití. Měření půdní vodivosti je

Obr. 88: ZSV Husí. Půdní senzor SoilXplorer použitý při měření vodivosti (foto: J. Kos, 2020).

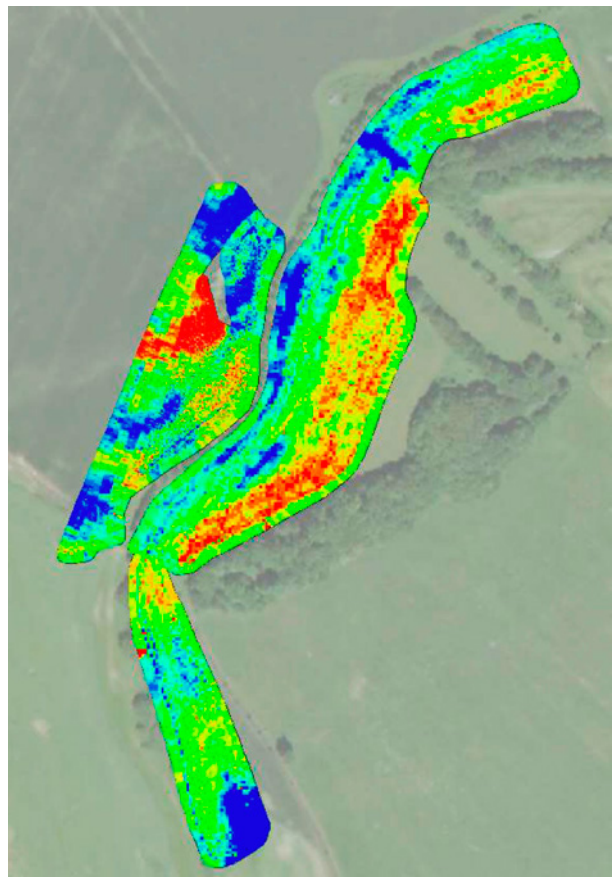

Obr. 89: ZSV Husí. Měření vodivosti. Rozsah naměřených hodnot ze 70 cm (R3 RAW 70 cm) (podle: *Kos 2020*, obr. na str. 7).

zajištěno pěti elektromagnetickými cívkami, z nichž jedna cívka vytváří elektromagnetické pole a čtyři cívky[40] následně tyto magnetické siločáry zachycují, indukují v sobě napětí a následnou komparací je stanoven odpor, kde jeho převrácená hodnota je půdní vodivost. Každá ze snímacích cívek odpovídá danému hloubkovému rozsahu. Hloubkový dosah je zhruba 115 cm podle umístění skeneru nad povrchem podložky. Na základě agronomického modelu systém vypočítá strukturu půdy, relativní obsah vody, živin a zhutnění půdy. Protože snímač SoilXplorer nevyžaduje přímý styk s půdou, je nezávislý na povětrnostních podmínkách a stavu vegetace. Kromě toho tento snímač dokáže v reálném čase řídit hloubku zpracování půdy a měnit výsevek při zakládání nových porostů.

Samotné zpracování těchto dat je úlohou pro samostatný desktopový software vyvíjený výrobcem společně se zařízením. Pro měření na území obce Vysočany (katastry Molenburku a Houska) byl zvolen rozestup jednotlivých jízd po pozemku tak, aby na sebe těsně přiléhaly, a bylo tak nasbíráno co nejvíce dat. Měření proběhlo po obou stranách vodoteče se záměrem získat údaje o přesné lokalizaci ZSV. Pro ještě přesnější data byla v prostoru kostelní vyvýšeniny aplikována metoda dodatečných jízd kolmo proti jízdám předešlým. Za nosný prvek měřicího zařízení byl zvolen zemědělský traktor jako nejprostupnější terénní vozidlo. Po zpracování dat a jejich následné konverzi do dalšího softwaru typu FMIS (*famer management information system*) pro možnost implementace podkladových map a barevnou úpravu rozsahu naměřených hodnot lze z mapy pozorovat jisté výrazné změny půdní vodivosti v hloubkách 0,4–1 m, kterou lze interpretovat jako větší koncentraci slabě vodivých částic, např. kamení, jež se v tomto kontextu při dosavadních znalostech oblasti jeví jako pozůstatky stavebního materiálu a základových zdí zaniklých staveb. Tyto výrazné kontrastní změny půdní vodivosti jsou vyznačeny červenými odstíny barev (*obr. 89*).

V současné době si výzkum rozsáhlé plochy jen těžko můžeme představit bez takovýchto podpůrných měření, orientovaných především ke zjištění základů usedlostí a ostatních sekundárních staveb. V archeologii je nejvíce používaný geofyzikální průzkum. Ten je sice v současnosti velice přesný, pro mnoho badatelů však nedostupný a finančně velmi nákladný. Aby bylo možné rozpoznat alespoň pozůstatky zpevněných ploch (základů) pod povrchem, bylo provedeno měření pomocí vodivosti. Tato nová technologie používaná v zemědělství by mohla být v budoucnosti prospěšná k sekundárnímu vyhodnocování a potvrzování nových archeologických situací. Pokud by u nás došlo k masivnímu rozšíření této inovační technologie a výsledky z těchto měření by byly na vyžádání dostupné, mohly by získané údaje odhalit prvotní archeologické situace na zkoumané lokalitě.

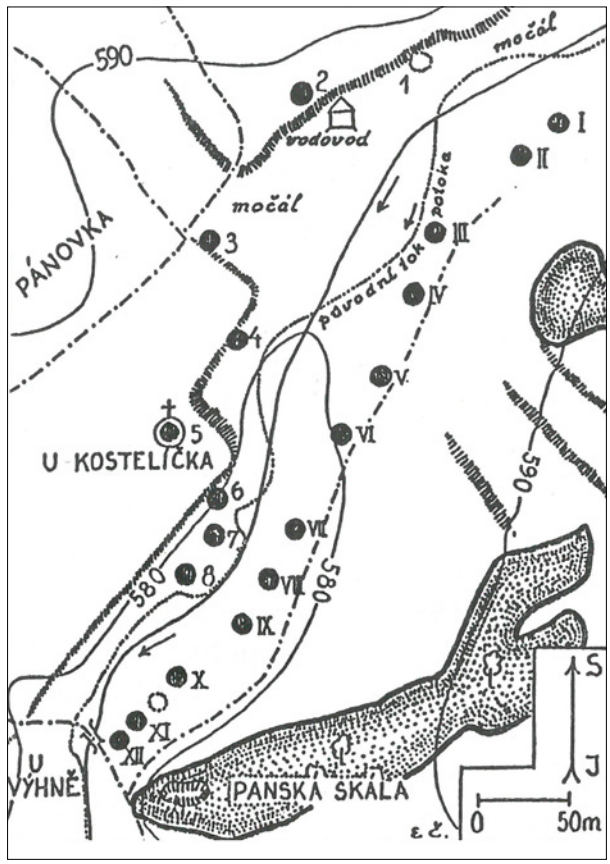

Obr. 90: ZSV Housko (podle: *Černý 1992*, obr. 37).

INTERPRETACE ROZLOŽENÍ ZSV NA ZÁKLADĚ MĚŘENÍ VODIVOSTI A POVRCHOVÉ PROSPEKCE

Podle prvotních výzkumů Ervína Černého (*1992*, 55–57), založených na povrchové prospekci, se vesnice rozkládala po obou stranách malé vodoteče v délce cca 500 m, s orientací severovýchod–jihozápad. Po pravé straně vodoteče jsou usedlosti usazené na hraně hřebene mírného svahu. Výjimkou jsou jednotlivá stavení ležící jižně a východně pod kostelním návrším. Po levé straně vodoteče lokalizoval Ervín Černý usedlosti podle typických vyvýšenin, které byly v době sjednocení polí a meliorace srovnány buldozerem (*Jarůšková 2015*, 3); lokalita je ostatně do dnešních dnů využívána jako pastvina. Výsledky měření ale prokazují, že usedlosti byly položeny na upravených terasách výše od toku potoka.

Při sestavování předpokládaného rozestavění jednotlivých usedlostí v ZSV Husí jsem vycházel z původního kresebného náčrtu Ervína Černého (*obr. 90*). Vzhledem

40 Na katastrech Molenburku a Houska bylo provedeno měření snímačem zavěšeným ve výšce 40 cm nad zemí ve čtyřech vrstvách (10 cm, 40 cm, 70 cm a 100 cm).

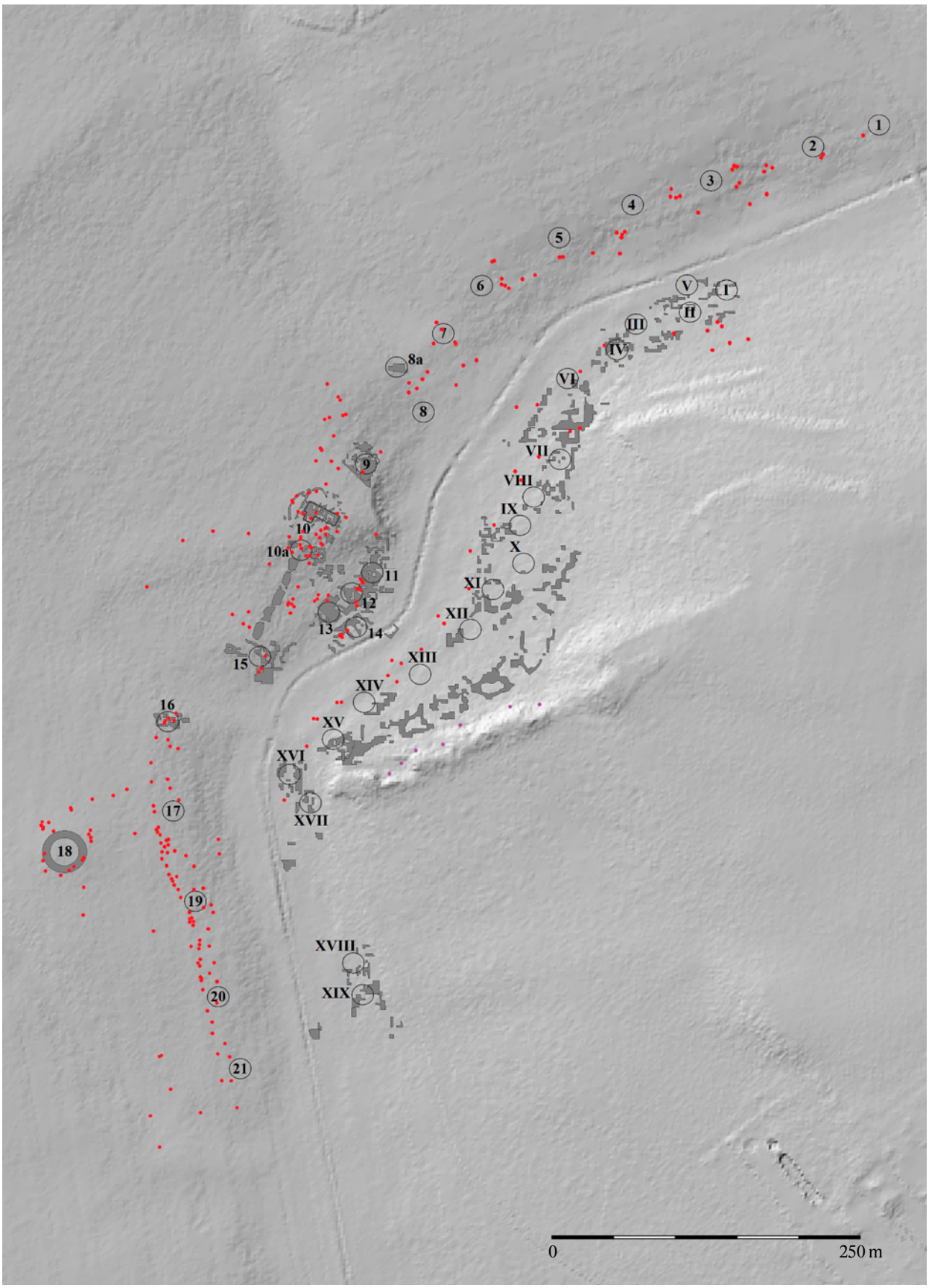

Obr. 91: ZSV Husí. Rekonstrukce na základě nedestruktivního výzkumu a měření vodivosti. Stav v roce 2020 (zpracoval: V. Kolomazníček).

Obr. 92: ZSV Husí. Zvlněný reliéf krajiny po pravé straně vodoteče v severovýchodní části (foto: V. Kolomazníček, 2021).

k rozšíření vesnice byla tedy jednotlivá stavení přečíslována (*obr. 91*). Pro lepší přehled jsem u jednotlivých objektů do závorky udal původní číslo usedlostí s písmenem E detekované Ervínem Černým.

Pravá strana vodoteče

Důležitým záměrem bylo získat informaci z parcely č. 512 (katastr Molenburku), kde bylo provedeno geofyzikální měření se záměrem identifikovat základy zaniklého středověkého kostela. Výsledky z obou měření byly poté komparovány s cílem zjistit účinnost sonarového průzkumu (půdním senzorem SoilXplorer) při identifikaci obvodových základů zaniklých staveb. Získané výsledky byly následně využity k zaměření rozlohy celé vesnice a jednotlivých usedlostí.

V prostoru kostelní vyvýšeniny byla plocha monitorována napříč v odstupech 2 m. Pouze prostor osázeného pole (včetně zaniklého kostela) západně od louky byl měřen s odstupem 4 m a rovnoběžně s kolejovým řádkem v poli, aby nedošlo k poškození nebo zničení již osázené plochy. I přes toto méně přesné měření výsledky prokázaly přítomnost zdiva zaniklého kostela (objekt č. 10), které se v podstatě shodovaly s předchozím geofyzikálním měřením. Celková plocha pravobřežní zkoumané strany činí 1,9 ha v celkové délce cca 360 m a zachytila předpokládané usedlosti č. 8–16. Na základě naměřených hodnot z obou průzkumů a povrchové prospekce byla provedena predikční rekonstrukce rozlohy zaniklé vesnice.

Severní část – objekty č. 1, 2, 3 (E1), 4, 5

Povrchová prospekce uskutečněná severovýchodně od vodárny odhalila potenciální nová stavení v této části vesnice. Předpokládaná usedlost č. 1 je nejseverněji položená usedlost. Jde o první z mnoha vyvýšenin položených po pravé straně vodoteče, kterou zde tvoří mírně zvlněný reliéf krajiny (*obr. 92*). Usedlost byla lokalizována na základě shluku kamení, strusky, keramického a stavebního materiálu (především mazanice). Mezi první až pátou usedlostí je vzdálenost 250 m. Usedlosti jsou od sebe vzdáleny v rozestupech 50 m, tvoří přímou linii, leží na vyvýšené terase a detekce všech jednotlivých usedlostí byla takřka identická jako u usedlosti č. 1. První usedlostí detekovanou Ervínem Černým je současný objekt č. 3.

U vodárny – objekty č. 6 (E2), 7, 8 (E3)

Nacházejí se severozápadně od současné vodárny. V této části vesnice dochází k prvnímu (z celkových dvou) ostřejšímu lomu směrem k jihu. Povrchové sběry potvrdily lokaci dvou usedlostí z doby průzkumu Ervína Černého.[41] Mezi těmito usedlostmi, na hraně svahu 130 m severovýchodně od kostela, se nachází vyvýšenina (zachycená na lidarovém snímkování). Její průměr je cca 50 m; v blízkosti vyvýšeniny (cca 60 m východně od ní) stojí novodobá vodárna. Na

41 Černého plány vesnic (např. *Černý 1992*, obr. 37) jsou vynikajícím vodítkem pro zrevidování lokality. Vyznačení některých usedlostí do mapy je ale pouze provizorní, bez bližšího popisu situace. Je tedy pravděpodobné, že při nové revizi s použitím nových měřicích postupů (zejména lokace podle GPS) dochází k odchylkám a záměnám dříve detekovaných usedlostí. Např. objekt č. E3 nemusí být novým objektem č. 8, ale objektem č. 7 umístěným na výše zmíněné vyvýšenině, a objekt č. E4 může být novým objektem č. 8, na původním plánu detekovaným dále od kostela než nový objekt č. 9.

lokalitě se vyskytuje mazanice, stavební kamení[42] a četné množství keramického materiálu.

Cca 170 m severovýchodně od kostela, opět v okrajové části prováděného výzkumu, se podle naměřených hodnot nachází usedlost č. 8, která byla již dříve lokalizována Ervínem Černým (E3). Stavení leží v mírném svahu orientovaném na jihovýchod. Půdorysné základy stavby byly naměřeny pouze ve svrchních částech půdy. Od 0,5 m hlouběji se intenzita nevodivosti ztrácí a stopy po zastavěné ploše mizí. Památky po základových pásech jsou více uchovány v jižní části usedlosti, která se nachází na zatravněné louce. Severní část zasahuje do zemědělsky obdělávané oblasti, postihnuté občasnou hlubokou orbou. Hlavní budova usedlosti kopíruje stanovený úzus urbanizace této strany vesnice, ale osa budovy se již stáčí více k severu. Součástí usedlosti se zdá být rovněž čtvercová stavba stojící severovýchodně v blízkosti hlavního domu. Otázkou jsou nevýrazné stopy po stavbě (hospodářské budovy, nebo samostatná usedlost?), nacházející se cca 20 m jihozápadně od této usedlosti.

Další výraznou naměřenou anomálií je prostor, který se nachází cca 50 m severně od usedlosti č. 8. Protože jde opět o hraniční oblast měření, a tudíž z tohoto prostoru máme opět jen velmi kusé informace, můžeme zde další stavební objekt pouze předpokládat. Předběžně byl tento objekt v mapce označen jako č. 8a.

Prostor kostelní vyvýšeniny (trať Pánovka) – objekty č. 9, 10, 10a

V těsné blízkosti severovýchodně od kostela se podle výsledků naměřených hodnot nachází objekt č. 9, který je situován na návrší s ostrým přechodem do prudkého svahu od severovýchodu k jihozápadu. Pod tímto svahem je silně močálovitý terén. Ten může být důsledkem zasypané vodní plochy. Vzhledem k důležité poloze by mohlo jít o usedlost vyššího významu (např. rychta, silněji ohrazený dvůr, popř. tvrz[43]). V rovinách, kde nebyl dostatek míst chráněných výškovými rozdíly, byla od 13. století stavěna menší opevněná sídla, u nichž zpravidla důležitou úlohu hrála voda jako fortifikační prvek (*Nekuda – Unger 1981*, 33).

Stavba se nachází na vyvýšeném strategickém místě, prakticky ve středu vesnice přímo v jejím lomu s dobrým vizuálním rozhledem a je situována stejně jako kostel ve směru severozápad–jihovýchod. Od kostela je vzdálená cca 28 m. Severozápadně od budovy byly v hloubce 1 m v okrajích (zřejmě ohrazení) naměřeny vyšší hodnoty. Na výstupní mapě z měření jsou dobře zřetelné kamenné základové pásy táhnoucí se od těchto bodů rovnoběžně podél stavby. Podle naměřených hodnot měla budova čtvercový půdorys o rozměrech cca 8 × 8 m s dvorem nebo s přilehlou zídkou (fortifikací?) navazující na hlavní budovu o rozměrech 15 × 15 m. Východní strana ohrazení pravděpodobně kopírovala terénní reliéf zakončený příkrým svahem (*obr. 93*). Jistou analogii stavby můžeme spatřovat v půdorysném základu tvrze ve Mstěnicích (*Nekuda – Unger 1981*, 200–210; *Nekuda 1985*, 179). Ta je sice podstatně větší, ale velikost opevněného jádra značně kolísá, zřejmě ve vztahu k významu majitele sídla (*Nekuda – Unger 1981*, 32). Je to způsobeno tím, že drobný šlechtic si nemohl dovolit zbudovat sídlo na vhodném, již samou přírodou chráněném místě, jak to činila bohatá šlechta, ale musel volit místo, které mu umožňovalo každodenní dozor nad hospodářstvím i na úkor obranyschopnosti. Z toho vyplývá velká pestrost stavebních typů (*obr. 94*), které drobná šlechta využívala k budování svých opevněných sídel, a vyplývá z něj rovněž velká péče, kterou drobný šlechtic musel věnovat svému hospodářství, jež se mnohdy skládalo z nevelké vesnice a dvora, na němž hospodařil ve vlastní režii (*Nekuda – Unger 1981*, 35), ať už z důvodu nedostatku pracovních sil (financí), nebo kvůli upevnění postavení mezi poddanými.

V prostoru sídelního areálu ZSV Husí můžeme sledovat další varianty pravděpodobného výskytu a podoby rezidenčních a hospodářských objektů v majetku elit. Na druhou stranu je třeba vzít na vědomí také fakt, že přítomnost vrchnosti ve vsi nemusela nutně znamenat existenci tvrze či jiného opevněného sídla v pravém slova smyslu. Opomíjení studia středověkých vrchnostenských dvorů nelze brát na lehkou váhu a je třeba naše výzkumné otázky zaměřit tak, abychom mohli plně pochopit fungování středověké vsi, včetně jejího vztahu k vrchnosti realizovaného v prostoru dvora. Dvůr definujeme jako hospodářsko-sídelní jednotku v podobě usedlosti většího rozsahu tvořené komplexem stavebních objektů, jež sloužily jednak k obývání, jednak k zemědělskému hospodaření. Kromě obytné budovy rozlišujeme nejčastěji stodoly, chlévy, sýpky, stáje, špýchary a kolena. Tyto stavby byly často ohrazeny společně s volným prostranstvím dvora, kde probíhal běžný provoz a byl zde dostatek prostoru pro manipulaci s vozy a dobytkem (*Rous 2010*, 20–21). U mohutnějšího ohrazení uvažujeme v omezené míře i o funkci fortifikační (srv. *Kypta et al. 2012*). Jisté připomínky k druhé variantě vznesl David Novák (*2016*, 129), který ji zmiňuje pouze jako symbolickou a skutečnou funkci ohrazení spatřuje jen v jeho právním významu. Fortifikační úlohu naopak nepodceňuje u dvorů umístěných v předpolí sídel, kde svým způsobem tvoří jejich předhradí.

42 Jde o shluky vyoraného kamení o průměru cca až 25 m. Nacházejí se především na vyvýšených místech. Doprovází je množství mazanice a keramický materiál.

43 Sousedství tvrze s kostelem není výjimečné. Jistou blízkou analogii lze spatřit v nedalekých Petrovicích (viz výše).

Vzhledem k velikosti, farnímu významu a hraničnímu postavení v rámci holštejnského panství můžeme s nějakou stavbou vyššího významu v ZSV Husí hypoteticky počítat. Bez dalšího podrobnějšího archeologického výzkumu je však velmi těžké určit, zda zde šlo pouze o hospodářskou usedlost, nebo o vrchnostenské sídlo. O přítomnosti stavby správního, rezidenčního nebo obranného charakteru na této lokalitě prozatím mlčí také historické písemné prameny.

Nejznámějším a nejlépe prozkoumaným objektem je sakrální stavba s obvodovou zdí a hřbitovem umístěná přímo ve středu vesnice – objekt č. 10 (E5) (*obr. 95*). Jihozápadně od kostelní zdi se podle naměřených hodnot rýsuje stavení, které buď kopíruje hraniční zeď, nebo na ni v její centrální části přímo kolmo navazuje. Podle velikosti této stavby bych se spíše přikláněl k druhé variantě. Východně od této stavby se pravděpodobně rozkládá samostatný hospodářský trakt budovy. Tato usedlost nebyla registrována Ervínem Černým a neprokázaly ji ani pozdější výzkumy, založené na povrchových prospekcích. To bylo zřejmě způsobeno vzájemnou blízkostí této usedlosti a kostela, čímž obě stavby při povrchovém průzkumu splynuly v jediný celek. Vzhledem k návaznosti na kostelní objekt můžeme připustit, že šlo o stavbu spojenou s úřadem a chodem kostela, tedy o faru. Obvod hlavní budovy je čtvercový o rozměrech cca 7 × 7 m. Mohlo by též jít o relikty zaniklé kostelní věže, která byla přistavěna k lodi kostela v její jihozápadní části a kterou zde předpokládá Miroslav Kovář (viz níže). Predikovaná budova se však nachází cca 5 m jižněji od věže vně hřbitovní zdi. Zde musím ovšem zmínit, že naměřené hodnoty vodivosti nejsou tak přesné, jak bychom si přáli, a proto může docházet ke sloučení bodů a následnému sjednocení předpokládaných budov, nebo naopak. Naměřené hodnoty naznačují také další budovy jižně a východně od hlavního domu. Usedlost je označena a dodatečně přidána na predikční plán zaniklé vesnice jako objekt č. 10a (*obr. 93*).

Prostor pod kostelní vyvýšeninou –
objekty č. 11 (E6), 12 (E7), 13 (E8), 14?, 15

Dalším místem s předpokládanými usedlostmi po pravé straně vodoteče byla lokalita pod kostelním návrším, kde Ervín Černý (*1992*, 56) předpokládal tři usedlosti. Sonarové měření zde sice prokázalo silné odchylky měření vodivosti, avšak přesnější interpretace je naprosto nemožná. Měření zde prokázalo kamennou suť v hloubce od 10 cm do 1 m, naměřená odchylka se vyskytuje na ploše v ose severovýchod–jihozápad s délkou 60 m a šířkou 20–25 m. V tomto pásmu můžeme tedy usedlosti předpokládat, avšak k přesnějšímu stanovení polohy jednotlivých stavení by bylo lepší aplikovat vhodnější měřicí technologii. Jde o travnatou plochu, kde se nacházejí viditelné vyvý-

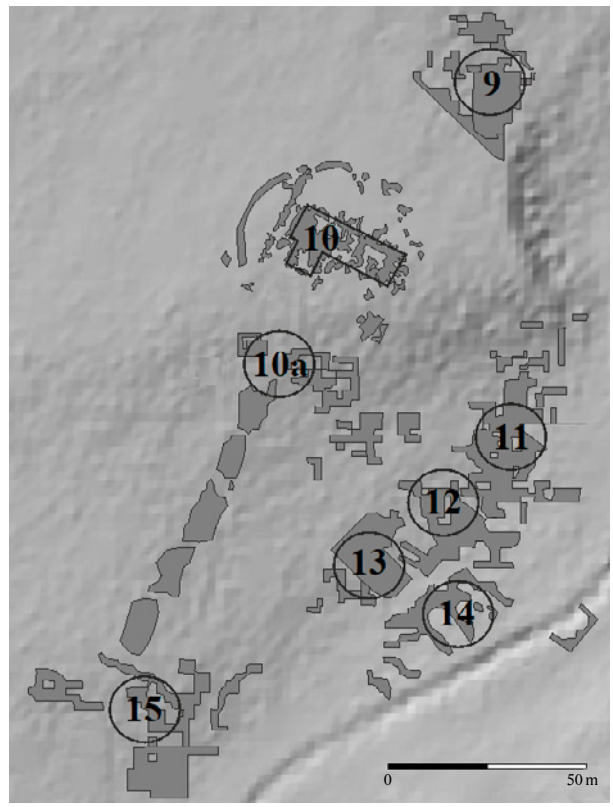

Obr. 93: ZSV Husí. Měření vodivosti, pravá strana vodoteče, prostor v okolí kostelní vyvýšeniny (zpracoval: V. Kolomazníček).

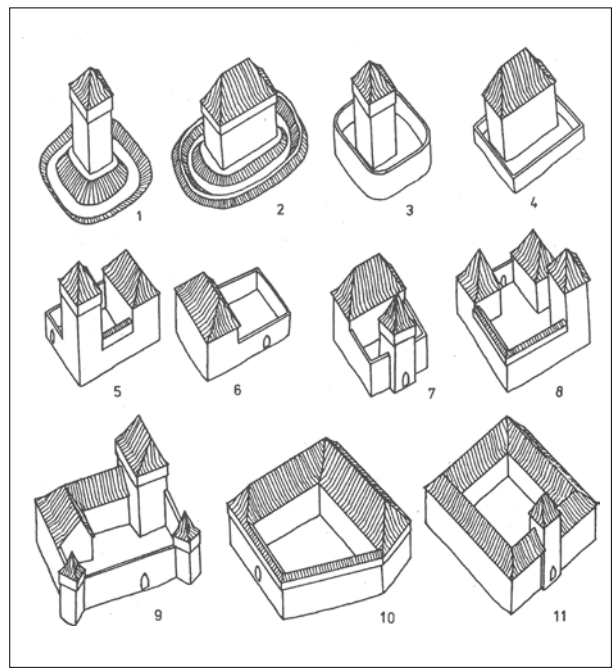

Obr. 94: Základní typy utváření tvrzí podle Petra Chotěbora a Ladislava Svobody. 1–4 tvrze s volně stojící (izolovanou) stavbou, 5–8 tvrze se stavbami na obvodu (z nichž 6 a 7 jsou palácovým typem), 9–11 tvrze s rozvinutou obvodovou zástavbou (podle: *Plaček 2001*, obr. 126).

Obr. 95: ZSV Husí. Kostelní vyvýšenina; pohled ze skalního hřbetu Panské skály od jihovýchodu (foto: V. Kolomazníček, 2021).

šeniny, doprovázené keramickým materiálem a velkým množstvím mazanice.

Odlišná situace panuje u usedlosti č. 15 (*obr. 93*), kde výsledky měření prokázaly poměrně přesně usedlost ve tvaru L o rozměrech cca 25 × 25 m na severní a východní straně. Předpokládáme, že hlavní budova byla situována ve směru severozápad–jihovýchod a pravděpodobně respektovala stavební styl urbanizace po pravé straně vodoteče společně s orientací kostela. K hlavní budově přiléhal v její jihovýchodní části hospodářský trakt s dvorem. Další možnou stavbou patřící k usedlosti je čtvercový objekt vystupující směrem k předpokládaným usedlostem č. 11–14.

Jižní část (tratě U Výhně, Dolní Polačka) – objekty č. 16, 17, 18, 19, 20, 21

Posledním na jih směřujícím objektem (detekovaným sonarem SoilXplorer) po pravé straně vodoteče je usedlost ležící cca 100 m jihovýchodně od usedlosti č. 15. Leží v druhém ostrém lomu vesnice směrem k jihu a nachází se již na katastru současného Houska. Objekt leží na hraně měřené oblasti, kde docházelo k otáčení vozidla. Přesto jsou zde zjevné známky po usedlosti č. 16 o počtu několika stavení s hlavní budovou respektující orientaci budov této části zaniklé vesnice. Topografický název této části území je U Výhně, takže s jistou dávkou odvahy můžeme vyslovit hypotézu, že se zde mohla nacházet kovárna.

Další část ZSV s usedlostmi č. 17–21 byla detekována vizuální prospekcí, jež byla podpořena povrchovou prospekcí (*obr. 96*). Všechny objekty jsou seřazeny v řadě v severojižní orientaci na vyvýšené terase obdobně jako usedlosti č. 1–5 v severní části vesnice. V celé délce se nalézá keramika doprovázená mazanicí, ojediněle struskou. U předpokládaných usedlostí se vyskytují shluky kamení. Jediná usedlost detekovaná mimo tuto řadu je vyvýšenina (objekt č. 18) položená v severní části západně od linie předpokládaných usedlostí.

Tato vyvýšenina o průměru cca 55 m se nachází asi 170 m východně od současného toku vodoteče a 350 m jihovýchodně od kostela (*obr. 97*). Vzhledem k poloze na vyvýšeném místě může jít hypoteticky o další (dle mého úsudku pravděpodobnější) místo, kde stálo sídlo vrchnosti. Na dřívějších půdorysech ZSV zachycena není (*Černý 1992*, 56; *Kolomazníček 2019*, 122). Leží na vyvýšené terase dále od hrany svahu, mimo hlavní linii řady usedlostí. Na lokalitě se nachází značné množství kamení, mazanice a keramického materiálu.

Na lidarových snímcích z jiných lokalit znázorňujících zbytky tvrze můžeme pozorovat vyvýšeniny s dobře uchovaným obvodovým valem, který však na tomto místě dochovaný nebyl, což je ale důsledek zarovnání a zavezení zdejší lokality za účelem zemědělské činnosti. Letecký snímek[44] lokality do jisté míry podporuje domněnku opevněného sídla typu motte, kde jádrem opevnění byl uměle navršený

44 Dostupné na: https//www.mapy.cz.

Obr. 96: ZSV Husí. Zvlněný reliéf krajiny po pravé straně vodoteče v jižní části (foto: V. Kolomazníček, 2021).

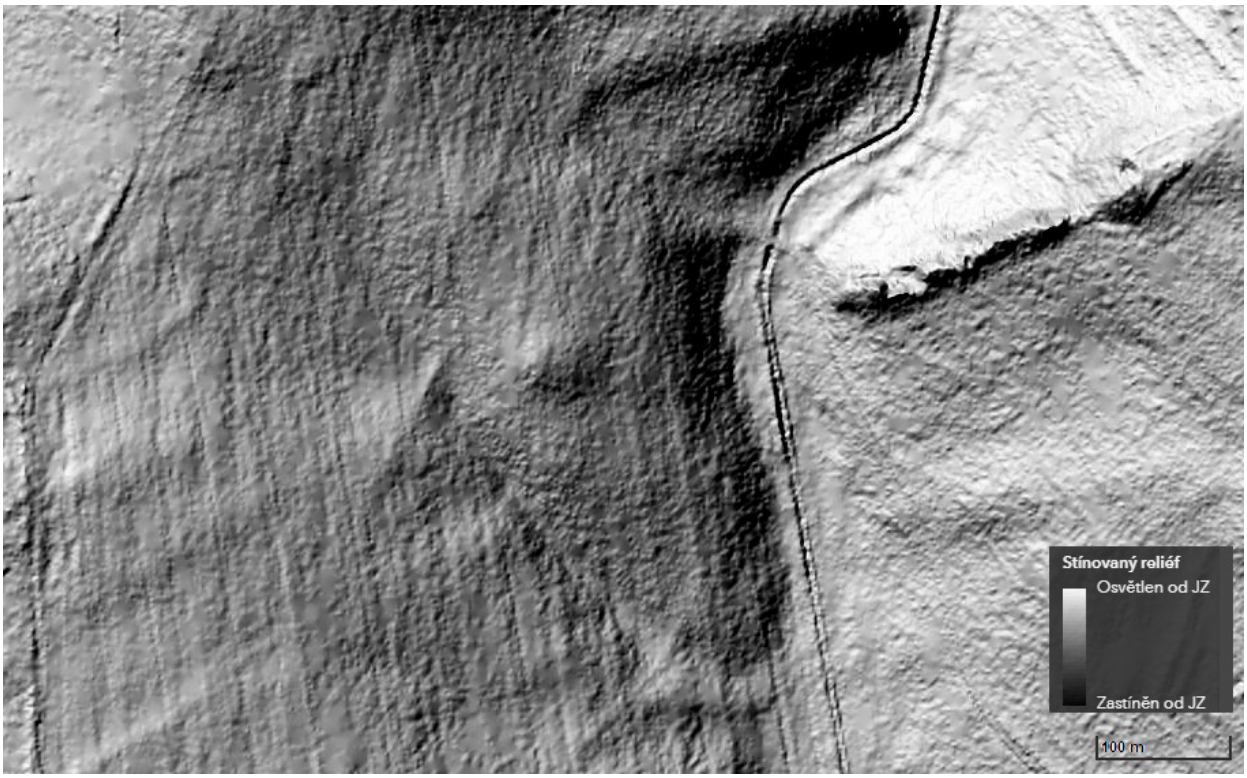

Obr. 97: ZSV Husí. Zachycená vyvýšenina na lidarovém snímku uprostřed. Z jihozápadu se k ní přibližuje cesta, která se před ní rozvětvuje. Severnější cesta postupuje směrem ke kostelu, jižní cesta pravděpodobně sloužila jako přístup k tomuto objektu, který obcházela a poté postupovala rovněž směrem ke kostelu (zpracoval: V. Kolomazníček).

kopec do výšky několika metrů materiálem získaným při hloubení příkopů. Příkop o průměru cca 35 m je zřetelný tmavší zelenou barvou způsobenou větším vzrůstem zemědělské plodiny (*obr. 98*).

Zajímavým útvarem je velmi dobře identifikovatelná přímá linie (dlážděná cesta?) vedoucí od severní části usedlosti č. 15 k usedlosti č. 10a (faře) a dále k usedlosti č. 4 (rychta, dvůr, tvrz?). Cesta má šířku 5 m a celkovou délku cca 200 m (*obr. 93*), je orientována ve směru severovýchod–jihozápad.

Poslední usedlosti, s nimiž můžeme počítat podle naměřených hodnot, jsou lokalizovány východně pod kostelní vyvýšeninou. Svojí polohou by navazovaly na jižní část zástavby vesnice. Naměřené plochy mají poměrně ostré hrany, ale v hlubších místech se intenzita kamenného podloží ztrácí. Tato část je však v těchto místech silně

podmáčená, což prokázaly i výsledky měření. Celá oblast leží v nivě vodoteče, a místo tak mohlo být v deštivých částech roku často zatopené. Mezi zpevněným břehem potoka a kostelní vyvýšeninou můžeme hypoteticky počítat s malým vodním dílem, které by sloužilo jako rezervoár vody a sekundárně rovněž jako fortifikační prvek předpokládané stavby (rychty, dvora, tvrze), umístěné na zmíněné vyvýšenině. Zcela vyvrátit existenci usedlosti (označené jako č. 8b) však nemůžeme, protože tok vodoteče byl údajně v první polovině 20. století narovnán a odkloněn z původního směru (*Černý 1992*, 56). Usedlosti tak mohly stát na vyvýšené terase mimo dosah vody, stejně jako protější část vesnice.

Na této straně vodoteče, jak již bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, byla ZSV Husí prozkoumána sonarovým zařízením pouze ve své centrální části. Příčinou bylo, že severní a jižní intravilán zaniklé vesnice je v současné době využíván v zemědělství a v době měření kvůli zničení vyseté zemědělské plodiny zde nebylo možné monitorovat půdní profil zaniklých staveb. Výsledky měření však napovídají, že vesnice byla na této straně vodoteče daleko rozlehlejší. Stejné závěry vyplývají z povrchových prospekcí.

Levá strana vodoteče

Levobřežní strana zaniklé vesnice byla zkoumána měřením vodivosti v délce 763 m a na celkové výměře 4,8 ha (*obr. 89*). Tato polovina vodoteče byla ve své střední části ochráněna od zemědělské činnosti. Nebyla zde provedena meliorace a země nebyla přeměněna v ornou půdu. V současnosti jsou tyto pozemky dlouhodobě využívány jako pastviny. Měření zde nepostupovalo tak precizně „napříč" jako na protilehlé straně (v okolí kostelní vyvýšeniny), ale probíhalo pouze v souběžných pásech navazujících těsně na sebe, čímž nejsou hodnoty měření tak přesné. Přesto lze z naměřených hodnot vyčíst předpokládané rozložení usedlostí na základě pravidelných linií navazujících kolmo na sebe. Měření této strany vodoteče probíhalo po celé délce předpokládaného intravilánu ZSV.

Severní část – objekty č. I, II, III (EI), IV, V

Všechny uvedené usedlosti se nacházejí převážně na zatravněné ploše, jen objekt č. I zčásti zasahuje na zemědělsky obdělávanou plochu. Není naprosto jasné, zda usedlost č. I je první usedlostí při vstupu do vesnice z této části, nebo jestli vesnice nepokračovala dále proti proudu vodoteče. Rozpoznání usedlostí napomohl mírně zvlněný reliéf terénu a keramický materiál (nálezy jsou pouze v krtčích hromádkách) doprovázený stavebním materiálem. Přítomnost stavení byla potvrzena měřením vodivosti. Šlo o uzavřený kompaktní celek ve tvaru obdélníku o rozměrech 25 × 100 m až na objekt č. V, který se nacházel blíže k vodnímu toku a byl určen pouze podle naměřených anomálií. Jižně od těchto usedlostí je prudký svah (v současnosti zalesněný). Nachází se zde vysoké schodkovité mezní pásy v širokých pásmech o několika patrech zpevněné naházeným kamením. Stopy po těžbě lomového kamene zde nejsou k dispozici.

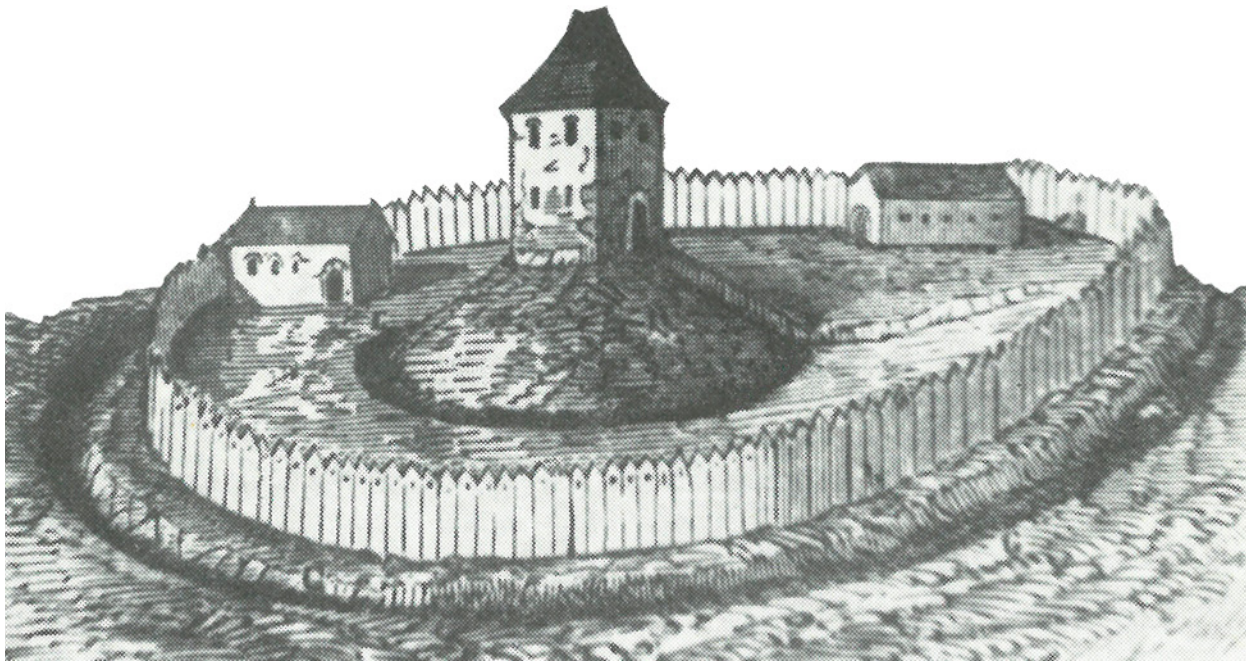

Obr. 98: Ideální rekonstrukce hrádku typu motte podle Arcisse de Caumonta (podle: *Nekuda – Unger 1981*, obr. 17).

Centrální část (trať Panská skála) – objekty č. VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV

Výsledky měření (*obr. 99*) naznačují, že v centrální části, na protější straně od kostela, byly usedlosti v těsné blízkosti vedle sebe (přibližné analogie: ZSV Svídna, ZSV Pfaffenschlag, ZSV Mstěnice). Stejný trend rozestavění budov pokračoval v menší míře ještě severněji za ohybem vesnice směrem k severovýchodu (viz výše). Velmi nápadné je, že takovýto způsob rozestavění usedlostí je jen po celé délce skalního hřebene táhnoucího se jihovýchodně od intravilánu vesnice s viditelnými přístupy ke kamennému lomu, který se zde nachází. Za touto přírodní překážkou shluky naměřených hodnot mizí a předpokládané usedlosti jsou od sebe vzdálenější, podobně jako na protilehlé straně (nebo na ZSV Bystřec; *Belcredi 2006*, 24–32).

Naměřené hodnoty v jižní části jsou ale v rozporu s vizuální situací lokality, kde jsou vyvýšeniny o výšce až 0,5 m a průměru 5–7 m umístěné blíže k vodoteči. Relikty těchto předpokládaných usedlostí se tak ocitají na západní hranici naměřených hodnot vodivosti nebo těsně za ní. Při komparaci s lidarovým snímkováním tyto vyvýšeniny leží vždy v rohu viditelného čtvercového ohraničení. Na ty pak z jihovýchodní strany navazují pravidelné vymezené objekty (z měření vodivosti), zachycující snad přilehlé ohraničené zázemí (dvorky) jednotlivých usedlostí (*obr. 100*). Detailnější vymezení individuálních stavení je ale bez přesnějšího zaměření nebo podrobnějšího archeologického výzkumu zcela nejasné. Další variantou silněji naměřených hodnot situovaných blíže k hranici skalnatého masivu může být zpevnění svahu v podobě dnes již méně viditelných schodkovitých mezních pásů, které sloužily k zachycování vody v době srážek. Celá levobřežní strana se totiž nachází v méně svažitém terénu. Výraznější kompozice těchto pásů je opticky zřetelnější v úseku mezi usedlostmi č. VI–VIII pod zachovalými relikty plužin. Dále směrem k jihu jsou stopy po těchto pásech už nepozorovatelné.

Celá naměřená situace ale může být zkreslena údajným zarovnáváním terénu buldozerem (*Jarůšková 2015*, 3). Sutě kamení z jednotlivých usedlostí mohly být vytaženy výše od koryta vodoteče, směrem ke skalnatému hřebenu, aby bylo docíleno schůdnějšího terénu k lepšímu využití lokality pro pastvu. Tím mohlo v této části vesnice dojít k výsledným naměřeným anomáliím, které nejsou slučitelné s vizuální prospekcí zkoumaného pozemku.

Jižní část (trať Žleby) – objekty č. XVI, XVII, XVIII, XIX

Předpokládaná usedlost č. XVI byla zachycena půdním senzorem (SoilXplorer). Lokace objektu byla podpořena nalezeným keramickým materiálem a mazanicí. Stavení se nachází u ohybu vodoteče, kde dochází k druhému lomu vesnice směrem k jihu. V bezprostřední blízkosti, u západního cípu skalnatého hřebene (Panská skála), byly

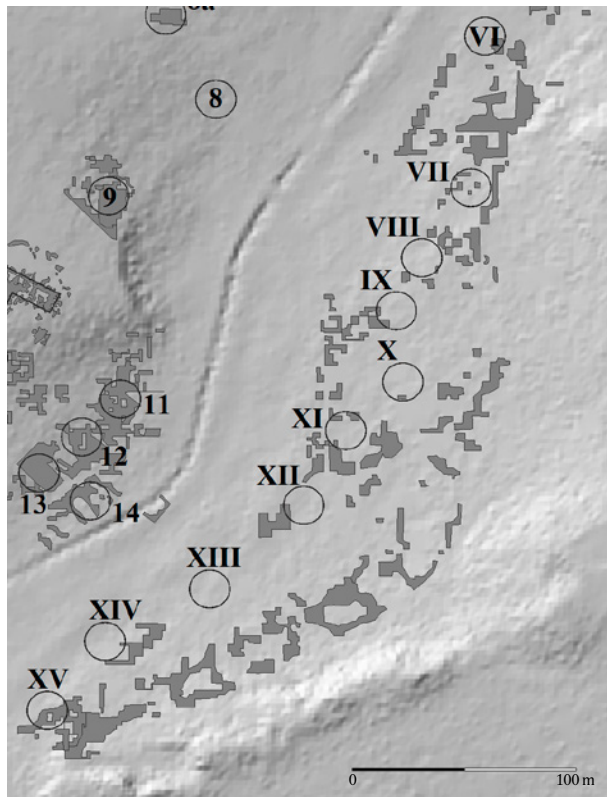

Obr. 99: ZSV Husí. Měření vodivosti, levá strana vodoteče s předpokládanými usedlostmi č. VI–XV v centrální části vsi (zpracoval: V. Kolomazníček).

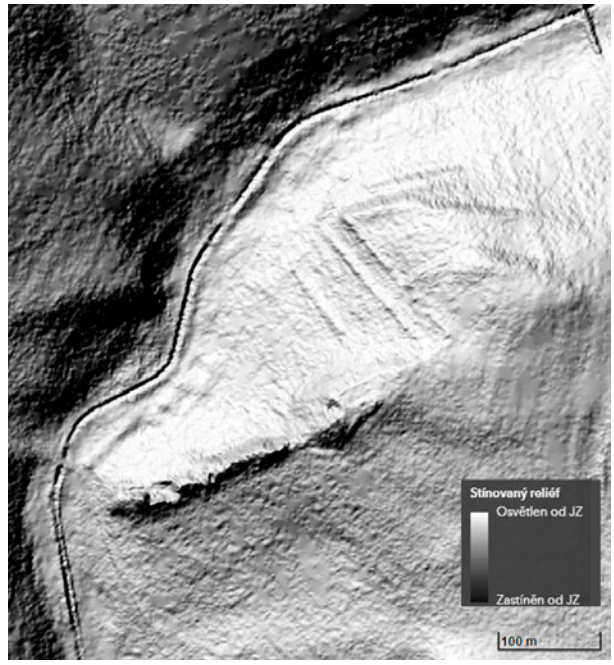

Obr. 100: ZSV Husí. Severně od Panské skály jsou podél vodoteče zachyceny čtvercové objekty (stopy po usedlostech nebo dvorcích), východně od nich valovité relikty plužinových pásů a dále pozůstatky vysokých mezních terasovitých pásů (zpracoval: V. Kolomazníček).

v hloubce 100 cm naměřeny poměrně ostré hodnoty připomínající základy obdélníkové stavby, dodržující orientaci rozestavění štítu budovy s usedlostmi na protilehlé straně vodoteče. Poté následuje cca 160 m proluka bez naměřených hodnot. Zbylé objekty lze předpokládat za tímto hluchým místem, kde naměřené hodnoty podporují umístění dalších staveb. Po celé délce této části vesnice se nachází keramický a stavební materiál. V současné době je lokalita využívána k pastvě.

INTERPRETACE ROZLOŽENÍ INTRAVILÁNU VESNICE

Hned v úvodu je nutno podotknout, že interpretace rozložení jednotlivých usedlostí v intravilánu vsi je pouze hypotetická, učiněná výhradně na základě vizuální prospekce podpořené povrchovými sběry. Provedený průzkum vodivosti do jisté míry potvrdil umístění jednotlivých usedlostí, ke zpřesnění výsledků by bylo ale zapotřebí provést důkladnější archeologický výzkum. Přesné osazení stavby můžeme určit pouze u objektu č. 10 (kostel), ostatní rozložení usedlostí je v současnosti pouze domněnkou.

Výsledky výzkumu vodivosti prokázaly naměřené anomálie v prostoru ZSV Husí po obou stranách vodoteče. V místě kostelní vyvýšeniny byla zkoumána pouze centrální část zaniklé vesnice. Podle naměřených hodnot je možné přiklonit se (jde ovšem pouze o střízlivý nástin) k dispozici urbanizace vesnice po téměř celé pravé straně vodoteče a na obou protilehlých stranách periferií vsi tak (jistá analogie se ZSV Bystřec), že jednotlivé usedlosti byly od sebe rozestavěny ve větší vzdálenosti a tvořilo je více samostatně stojících budov. Urbanizace levobřežní centrální části vesnice vykazuje znaky scelení jednotlivých usedlostí formou propojení jakéhosi oplocení. Celková délka tohoto kompaktního středového uskupení je cca 350 m. To se v centrální části rozšiřuje a zdá se, že zde obytné a hospodářské budovy nestojí vedle sebe, ale za sebou směrem k toku vodoteče. Další, ale ne tak rozsáhlý shluk budov v celkové délce cca 90 m se nachází v severovýchodní části intravilánu zaniklé vesnice.

V současné době není možné zjistit, do jaké vzdálenosti vesnice v této části dosahovala, protože měření dále neprobíhalo. Jisté náznaky anomálií na výstupní mapě z měření máme, ale jde o hraniční místo nálezů z prováděných povrchových průzkumů. Právem se tedy můžeme domnívat, že zde vesnice končila. Opačná strana ZSV byla zkoumána v délce cca 270 m jižně od Panské skály v místech, odkud Josef Plch získal keramický materiál z povrchových sběrů v dubnu a květnu 2000, květnu 2001 a dubnu 2009. Jistá stopa po základech usedlostí v tomto úseku vesnice s největší pravděpodobností existuje přímo u cípu jihovýchodního skalního masivu Panské skály a na vyvýšené terase v jižní části měřeného území východně od vodoteče.

Naměřené hodnoty na ZSV Husí prokázaly přítomnost kamenných základů usedlostí, z velké části v místech identických s lokalizacemi učiněnými při povrchové a vizuální prospekci Ervína Černého (*1992*, 55–57) v druhé polovině 20. století, při revizi intravilánu vesnice na základě lidarového snímkování a při povrchových sběrech z let 2015–2019. Nejvýznamnější odchylkou je odklon řadové zástavby po levé straně vodoteče, která tento tok nekopíruje, ale drží se na vyvýšené terase blíže ke skalnímu hřebenu Panské skály. Čtvercové relikty zachycené na lidarové mapě blíže k vodoteči mohou znázorňovat hospodářské zázemí usedlostí v podobě k nim přilehlých dvorků. Celková délka měřené plochy intravilánu ZSV dosahuje cca 740 m, s největší šířkou cca 180 m v centrální části. Další zajímavé poznatky by mělo přinést dodatečné měření vodivosti pravé strany vodoteče, které by snad mělo proběhnout v roce 2022.

Celková délka vesnice podle posledních výzkumů dosahovala 1 km po pravé straně vodoteče, přičemž nejsevernější a nejjižnější hranice vesnice je přesně vymezena výskytem keramického a stavebního materiálu. Po celé délce si držela řadovou linii o dvou lomech převážně se severovýchodní až jižní orientací umístěnou v mírném svahovitém terénu a jen v okolí kostelní vyvýšeniny se z této pravidelnosti odchyluje. Délka levé strany vesnice není přesně ohraničená, i když na této straně probíhalo daleko rozsáhlejší měření vodivosti, které potvrdilo centrální část vsi (s protilehlou stranou vesnice pod kostelním návrším mohla tvořit náves).

Zaniklý kostel Panny Marie v Husí

O existenci středověkého kostela v tomto místě svědčí živé povědomí místních lidí z nedalekých vesnic Molenburku a Houska (dnes Vysočan). Traduje se i jeho zasvěcení Panně Marii. Jedovnický farář Gilg píše k roku 1805 o pobořeném kostelíku a mapy stabilního katastru z roku 1826 zachycují zcela přesně polohu obvodových zdí kostela i ohradní hřbitovní zdi (*Plch 2012*, 25). Od roku 1784 do roku 1850 žádali místní zastupitelé obou obcí o výstavbu nového kostela celkem sedmkrát. Teprve roku 1851 bylo vyhověno jejich žádosti s podmínkou, že kostel vybudují na své náklady. Díky iniciativě věřících a sloupského faráře P. Aloise Wolfa byla roku 1864 zahájena výstavba kostela v Molenburku, který byl vysvěcen roku 1873. Prvním farářem se stal roku 1877 P. Vendelín Hrubý. Na nový kostel, který byl v Molenburku vystavěn, byl údajně sekundárně použit kamenný materiál ze zaniklého kostela v Husí. Tato informace však doposud nebyla potvrzena. V současné době na ploše zaniklého kostela probíhá aktivní zemědělská činnost, takže pozůstatky středověké sakrální stavby jsou vizuálně naprosto nerozpoznatelné.

FARÁŘ MATĚJ Z HUSÍ

Další zajímavou zmínku, která se snad váže ke kostelu a farnosti v Husí, zjistil Josef Plch (*2018*, 56–57) z publikace *Akta korektorů duchovenstva diecése pražské z let 1407–1410*, kterou roku 1921 vydal pomocný pražský biskup Antonín Podlaha. Je zde zpráva o faráři z nedalekého Husí, která dokresluje zdejší situaci v době předhusitské:

„Úžasné jsou zprávy o tom, že někteří kněží a klerikové oddali se loupežením a krádežím. V březnu roku 1407 jat byl v diecési pražské kněz Matěj, plebán (farář) v Hussy v olomoucké diecési, dříve nájemce fary v Deštném v téže diecési. Vyšetřováním v Boskovicích na Moravě konaným zjištěno bylo toto:

Řečený Matěj zdržoval se v Boskovicích v jakémsi domku spolu s jakýmsi Janem, jenž se vydával za povozníka; každý z nich měl u sebe souložnici. Roku 1406 v noci na neděli před Popeleční středou přišel řečený Matěj na faru boskovickou, vzbudil plebána Václava a vypravoval, že zlého skutku se dopustil, že totiž těžce zranil bratra svého, s nímž bydlí. I bylo dáno obvyklé znamení zvonem, přišli i oba rychtáři s několika konšely. Po zpovědi povolal umírající Jan shromážděné a vyznal, že jest knězem, že byl před devíti nebo deseti lety vysvěcen v diecési litomyšlské, že po šest let žil životem nekněžským a že spolu s plebánem Matějem a jinými ještě druhy spáchal mnoho svatokrádeží. Když nešťastník zemřel, vyslýchána byla jeho konkubína, dle jejichž výpovědi nalezli pak mezi věcmi jeho ostatky svatých, sáčky s kalichy a malý stříbrný křížek; mimo to nalezeny byly paklíče. Nadto bylo zjištěno, že plebán Matěj zabil v Březové jakéhosi ševce. Plebán Matěj z Boskovic uprchl a byl v Čechách jat. Při výslechu byl mučen. Dne 21. dubna 1407 byl prohlášen za svatokrádežníka, lotra a vraha dvou osob a odsouzen k pranýři na dvě hodiny a do žaláře na pět let, kdež ve středu a v pátek měl býti jen o chlebě a vodě; potom měl býti vypovězen navždy z diecése pražské; zmírnění trestu vyhrazeno bylo arcibiskupovi a jeho nástupcům, jakož i korektorovi.

Ale již 27. května roku následujícího (1408) z rozkazu arcibiskupa Zbyňka a v jeho přítomnosti byl kněz Matěj propuštěn ze žaláře s napomenutím, aby život svůj polepšil, zlodějů a zločinců se nepřidržoval, nýbrž s počestnými živ byl, a to pod trestem ustavičného žaláře; musel se také zavázati, že nebude znepokojovati ty, kdož měli účastenství v jeho uvěznění – a to ani on sám, ani skrze osoby jiné – aniž se užije nějakých reskriptů apoštolských proti nim.“

JEDOVNICKÁ MADONA (MADONA Z HUSÍ)

Josef Plch (*2012*, 23–24) zmiňuje, že se v jedovnickém kostele sv. Petra a Pavla, vpředu na pravé straně, nachází dřevěná socha Panny Marie umístěná na stupňovitém podstavci na zdi (*obr. 101*). Na evidenčním listu památky, založeném roku 1964 a revidovaném roku 1976, se můžeme dočíst: „*Socha Madony v presbytáři. Polychromované, částečně zlacené dřevo, výška 110 cm, zadní strana rovná. Na měsíci stojící štíhlá postava Madony ve zlatém plášti s lámanými záhyby v místech pravé nohy, který si pravicí přidržuje u levého boku, na kterém drží nahé sedící děcko, dívající se směrem od matky. Oba mají na hlavách zlaté barokní korunky. Začátek 16. století. Kvalitní práce pozdně gotického řezbáře, po opravě. Kolem r. 1681 přenesena ze zřícené kaple v Housku, pak uložena ve věži a od r. 1805 na svatostánku.*“ Dále se o soše Madony zmiňuje jedovnický farář Jan Nepomuk Gilg ve farní pamětní knize v kapitole Pozoruhodnosti z dějin Jedovnic: „*Roku 1805 jsme na základě ustavičné žádosti farníků umístili nad svatostánkem hlavního oltáře kostela dřevěnou sochu*

Obr. 101: Soška Madony na čestném místě presbytáře v kostele sv. Petra a Pavla v Jedovnicích. Pochází pravděpodobně ze zříceného kostela Panny Marie v Husí (foto: V. Kolomazníček, 2019).

Panny Marie, která byla více jak 120 let uložena v místnosti ve věži, avšak na náklady farníků byla ozdobena. Tato socha byla přinesena z Molenburku neboli vesnice Housko, vesnice v kopcích rájeckého panství, z tamního pobořeného kostelíka, a umístěna ve věži, zbudované roku 1681.“ Restaurování a vyzdobení sochy se uskutečnilo na náklady farníků v roce 1805 – Maria i dítě dostaly typické barokní královské korunky, součástí výzdoby asi byli i dva cherubíni (okřídlení andělé), kteří snad měli zvýraznit symboliku nanebevzetí; jejich klečící sošky jsou dnes v depozitáři (*Plch 2012*, 26). Další informaci o původu sochy najdeme ve druhé farní knize, jde o poznámku neorganicky dopsanou do nesouvisejícího textu z roku 1959: „*Roku 1493 vyhořela vesnice Housko i kostel P. Marie a soška P. Marie se přemístila do Jedovnic.*“ A na dnešním farním webu se můžeme dočíst: „*Gotická Madona od neznámého mistra pochází z poutního kostela v nedalekém Housku, který byl zničen za husitských válek. Její nynější umístění dokazuje, že staré a nové umění může vytvořit obdivuhodný soulad.*“

Obr. 102: ZSV Husí. Křížky nalezené na kostelní vyvýšenině (foto: V. Kolomazníček, 2019).

Problémem je, že uměnovědci se shodují v datování vzniku sochy z kostela v Husí kolem roku 1500, což potvrdili i další experti. Ztvárnění Panny Marie se však u nás objevuje již od 15. století. Pak jsou ale jen dvě možnosti – buď kostel v Husí nezanikl společně s vesnicí, nebo z něj socha nepochází. Lze si jistě představit i to, že s obnovou vsi mohlo dojít k obnovení zaniklého kostela a že do něj mohla být socha odněkud přivezena. Někdy poté (nejspíše za stavovského povstání či za třicetileté války) Housko definitivně zaniklo (*Plch 2012*, 25). Otázkou je, co se stalo s kostelem a hřbitovem. Můžeme tedy přepokládat, že po zničení středověké vsi v husitských válkách (nebo po jejím obnovení a následném zániku) kostel s hřbitovem přetrval a nadále sloužil okolním vsím. Mezi pamětníky současné vesnice Vysočany se navíc traduje, že v okolí zaniklého kostela byl utopen zvon, který z něho pocházel. Ten byl údajně vyzvednut a v současnosti se nachází v kostele v Pustiměři.

Že zde kostel musel stát i po zničení středověké vsi, nasvědčují nálezy, které se v okolí tohoto sakrálního místa vyskytují. V nejbližším okolí kostela se nachází nejen středověká keramika, ale i střepy z pozdějšího období. Lze zde tedy předpokládat nejméně jednu usedlost, která sloužila kostelníkovi, jenž zabezpečoval chod sakrální stavby a hřbitova. Nejvíce novověké keramiky, která se prolíná s keramikou středověkou, se nachází jižně od zaniklého kostela. Na místě stavby kostela a v jeho blízkém okolí jsem nalezl sakrální předměty (*obr. 102*) a mnoho lidských kosterních pozůstatků.

UMÍSTĚNÍ KOSTELA V HUSÍ

Kostel se nacházel na dominantním vyvýšeném místě, přibližně ve středu zaniklé vesnice (*obr. 103*). Z tohoto strategického místa byla dobře pozorovatelná celá lánová ves, táhnoucí se od severovýchodu k jihozápadu v celkové délce cca 1 km. Katastr o rozloze 1 137 m² leží po pravé straně malé vodoteče, na nejvyšším místě (585 m n. m.) ZSV. Lokalita je situována do mírného svahu (*obr. 104*). Západní strana je otevřená a terén zde pozvolna klesá. Severní strana (opět nechráněná) leží taktéž v mírném svahu a krajina se zde naopak postupně zvedá. Od severovýchodní strany je lokalita chráněna prudším svahem (příkopem?) táhnoucím se k jihu v délce 100 m, se strmým převýšením 5 m. Ten nenavazuje přímo na kostelní katastr, ale nachází se na katastru sousedním (parcela č. 648/69), asi 15 m od kostela. Tento sousední pozemek je v jižní části zatravněný a v současnosti působí jako pietní místo lokality. Jižní strana lokality navazuje na východní strmý sráz, směrem k západu se opět zvedá a napojuje se na plochou otevřenou část krajiny na západní straně. Jihovýchodní část zaniklého kostela je jako jediná zatravněna. Na ostatní ploše pozemku probíhá aktivní zemědělská činnost. Relikty stavby nejsou zřetelné. Lokalita byla rok před objevením (Ervínem Černým) rozorána za účelem

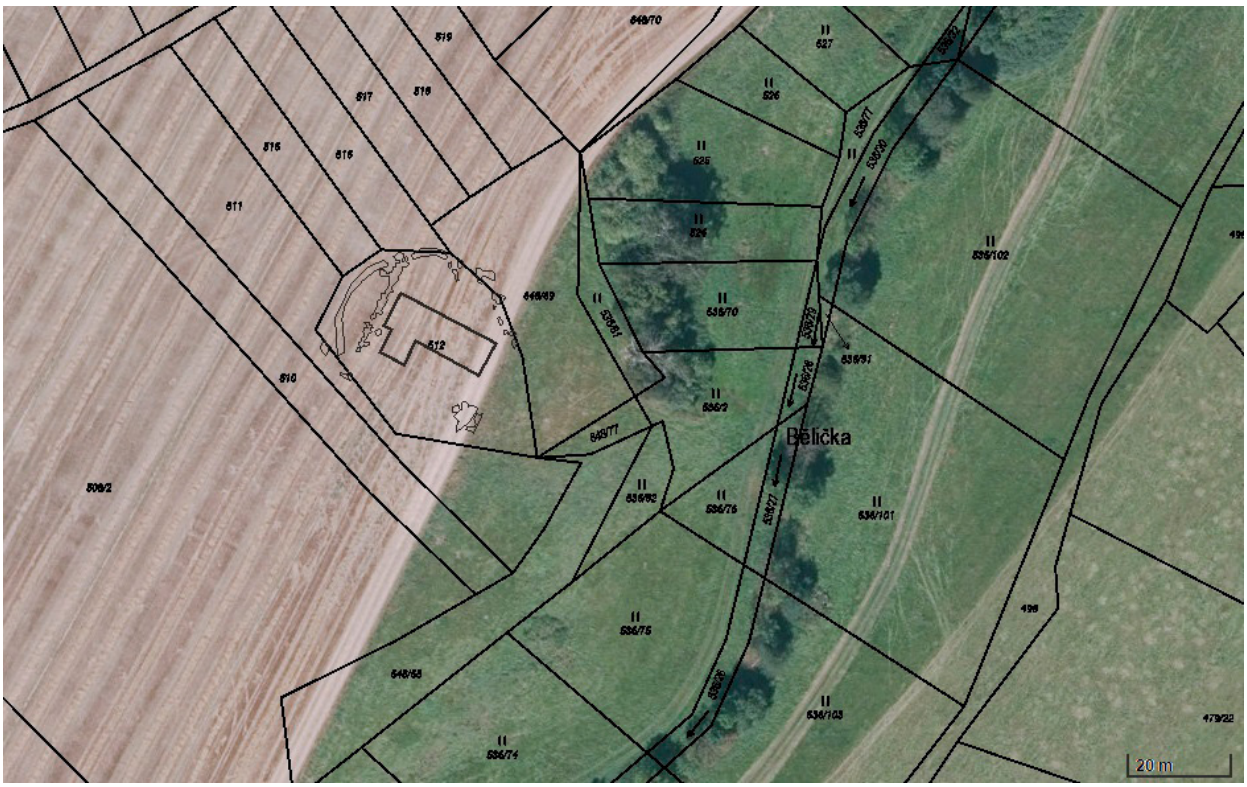

Obr. 103: ZSV Husí. Umístění a orientace zaniklého kostela. Po obvodu parcely jsou zřetelné zbytky hřbitovní zdi zachycené geofyzikálním měřením (zpracoval: V. Kolomazníček).

sjednocování zemědělské půdy. Na ploše zhruba 15 × 15 m byla vyorána spousta stavebního kamení a především velké množství lidských kosterních pozůstatků (*Černý 1982*, 315–316; *týž 1992*, 55–57). Tuto situaci potvrdil později např. Jiří Doležel (*1999a*, 437–438), který při informativní návštěvě lokality v červnu 1996 mohl pouze konstatovat hlubokou orbou pokračující poškozování areálu zaniklého kostela na terénní terase na pravé, severozápadní straně údolí, barbarsky přeměněného na ornou půdu roku 1965. Podle nalezených lidských kosterních pozůstatků (část lebeční klenby a úlomek kosti dlouhé končetiny) dále podotkl, že dochází k narušování hrobů původního kostelního hřbitova zejména na jihozápadní okrajové hraně kostelního návrší. Při další prospekci (*Doležel 1999b*, 352) bylo na totožném místě vyzvednuto 24 fragmentů lidských kosterních pozůstatků (více úlomků dlouhých kostí končetin a lebečních kostí včetně dvou zubů, část kosti patní a úštěpek pánve). Nejistý naproti tomu zůstává původ a zařazení v tomto prostoru nalezené půlkruhové železné přezky.

GEOFYZIKÁLNÍ VÝZKUM ZANIKLÉHO KOSTELA V HUSÍ

V listopadu 2018 byl na katastru Molenburku na parcele č. 512 uskutečněn geofyzikální výzkum, který provedli Martin Moník a Zuzana Lenďáková z Přírodovědecké fa-

Obr. 104: ZSV Husí. Vlevo situace pod kostelní vyvýšeninou, vpravo torzo kamenné zídky na stráni pod kostelem (foto: V. Kolomazníček, 2019).

kulty Univerzity Palackého v Olomouci. Cílem bylo zjistit přítomnost kamenných základů zaniklého kostela.

Pro návrh vhodné metody k vizualizaci objektů jsou zásadní informace o materiálovém složení (kamenné či zděné základy staveb) a horninovém kontextu objektů neboli o geologickém pozadí (kvartérní eolické, fluviální a deluviální sedimenty – viz níže). Tyto dva parametry podmiňují identifikaci geologických anomálií. Třetí klíčovou podmínkou jsou prostorové možnosti na lokalitě (prostor rozdělen do menších ploch přítomností chodníků, nerovný povrch v důsledku stavební činnosti). Vzhledem ke kontextu se jako nejperspektivnější nabízelo měření pozemním radarem neboli georadarem (*ground penetrating radar*, GPR) ve čtvercové ploše.

Měřené území se nachází 1,2 km severozápadně od kostela v obci Vysočany. Největší část měřené plochy je na parcele č. 512 a přesahuje do sousedních parcel č. 511, 515, 516 a 648/69. Nadmořská výška na lokalitě dosahuje 581–584 m, sklonitost svahů se pohybuje v rozmezí od 3 do 13°. Regionálně geologicky spadá území do moravskoslezské oblasti Českého masivu. Na geologické mapě 1 : 50 000 (Česká geologická služba), list 24–23 (Protivanov), se v okolí studované lokality nacházejí droby moravskoslezského paleozoika (droby stáří spodního karbonu), ověřené ve vrtech ID GDO 431851 (75 m severovýchodně od lokality) a ID GDO 431852 (225 m jihozápadně od lokality). V obou vrtech byly droby zachyceny 0,3 m pod povrchem.

V rámci úkolu byla měřena jedna plocha o rozměrech 30 × 30 m (*obr. 105*). Měření georadarem bylo provedeno přístrojem SIR 3000 (GSSI, USA) s použitou anténou o frekvenci 400 MHz. Lokalita byla měřena v modu Geology Scan s přednastaveným typem půdy 2 (soil type 2), dielektrickou konstantou 10 a rychlostí načítání stop 50 scan/unit. Hloubkový dosah byl nastaven na 70 ns a rozlišení na 1024 samples. Výsledná rychlost šíření vln (dvoucestný čas) je nastavena na 0,115 m/ns, vzhledem k neznámé přesné rychlosti šíření vln interpretované hloubky nemusí odpovídat skutečnosti. Naměřená data byla filtrována v programu ReflexW (Sandmeier, Německo) s použitím standardních filtrací (dewow, background removal, static correction, manual gain, bandpassfrequency), výsledné profily byly převedeny do 3D modelu v programu GPR process (L. Conyers, USA), následně interpolovány v programu Surfer (Golden Software, USA) a vizualizovány pomocí vektorové grafiky Corel Draw X6. Jako mapové podklady byly použity online verze map z veřejně dostupných mapových serverů Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (dále jen ČÚZK): katastrální mapy ČÚZK (http://nahlizenidokn.cuzk.cz), digitální model reliéfu 5. generace výškopisných dat ČÚZK (http://ags.cuzk.cz/dmr/) a WMS ortofoto serveru ČÚZK.

Výsledky a interpretace

Pomocí georadaru byla proměřena plocha o rozměrech 30 × 30 m, ve které byly zachyceny zbytky zdiva a základů kostela a pravděpodobně zbytky kruhové zdi okolo kostela. Uvnitř této zdi můžeme na západní straně rozpoznat ještě liniovou anomálii, táhnoucí se v ose jih–sever. Může jít o starší relikty základů hřbitovní zdi, která byla v mladším období stržena, aby se zvětšilo pohřbívací místo kolem kostela (*obr. 106*).

Plocha byla měřena celkem 61 profily s rozestupem 0,5 m ve směru severovýchod–jihozápad. V měřené ploše bylo zachyceno několik liniových anomálií. Jak v profilech,

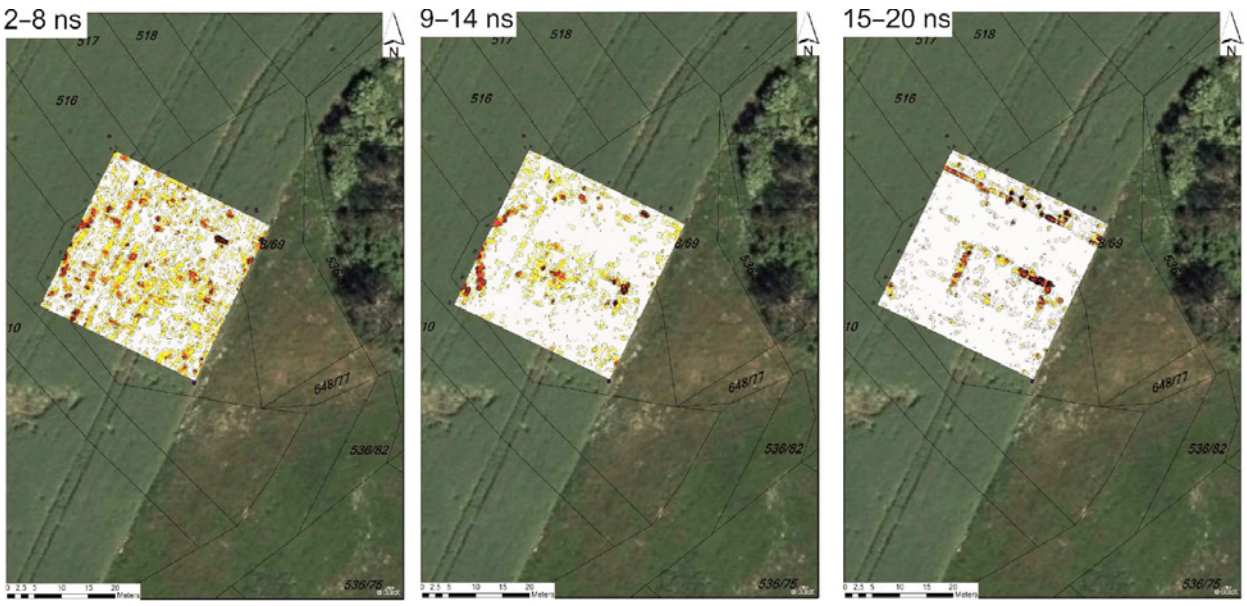

Obr. 105: ZSV Husí. Geofyzikální měření v prostoru kostela: měřené plochy o rozměrech 30 × 30 m (podle: *Lenďáková – Moník 2018*, příloha 2).

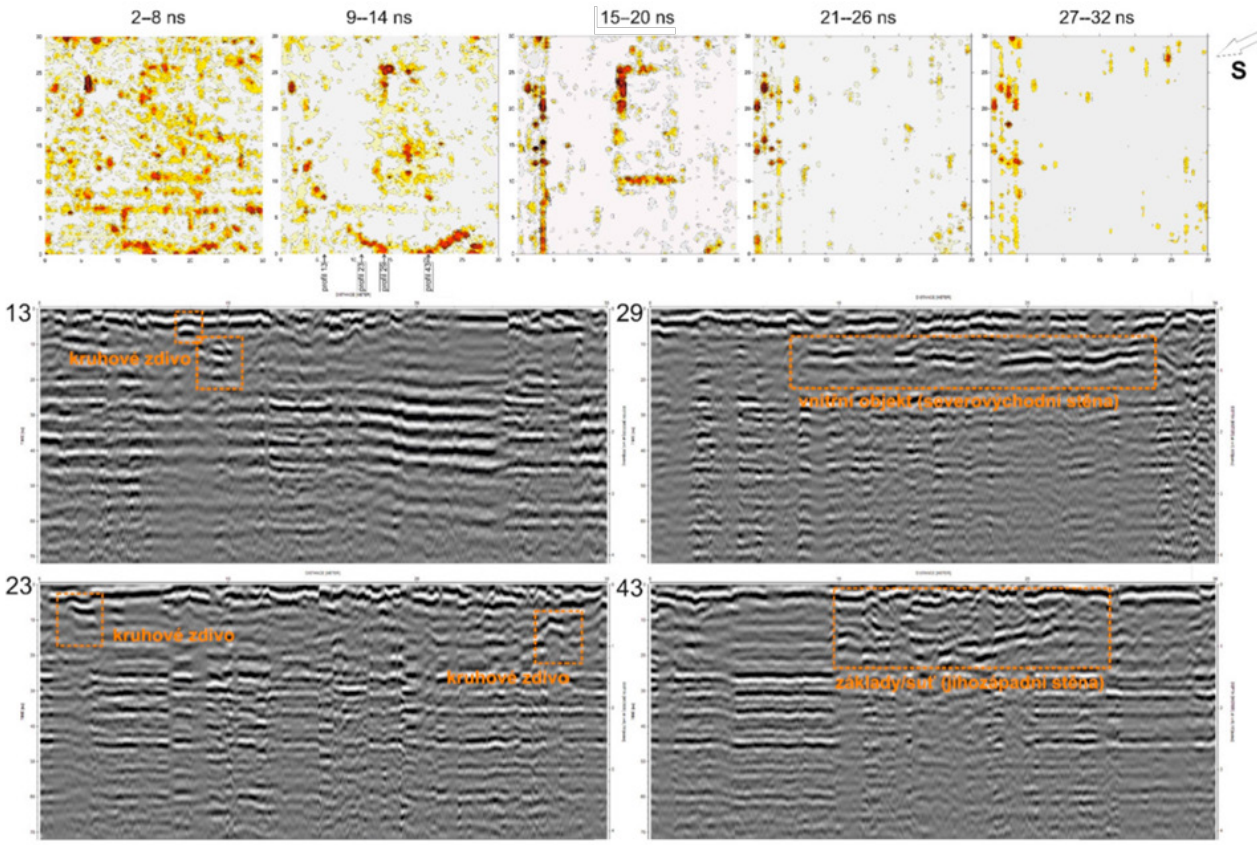

Obr. 106: ZSV Husí. Geofyzikální měření v prostoru kostela: horizontální řezy měřenou plochou a vybrané profily s jejich interpretací (podle: *Lenďáková – Moník 2018*, příloha 1).

tak v horizontálních řezech je zřetelná zakřivená anomálie (nejzřetelnější v severozápadní části plochy), která je zachycena do hloubky max. 14 ns. V profilech se tato anomálie projevuje jako bodový přechod z rychlejšího do pomalejšího prostředí. Zřejmě tedy jde o zbytky kamenného zdiva (snad zídky okolo kostela). V centru plochy je patrná obdélníková anomálie (výraznější v severní a východní části), která je oproti předchozí anomálii více zahloubena (20 ns). Anomálie se v některých profilech projevuje jako bodové, v některých jako liniové (profil 29 – zřejmě průjezd antény přesně přes linii zdiva) těleso. V jihozápadní části je linie obdélníku jen slabě patrná, při porovnání s profily je vidět nahromadění mnoha anomálií v místě předpokládané zdi, což nasvědčuje přítomnosti suti v tomto místě. V hloubkovém řezu 15–20 ns je patrná liniová anomálie ve směru měřených profilů (na 3,5 m), nejde však o anomálii způsobenou přítomností zdiva nebo jiného objektu, ale o chybu měření jednoho profilu (*Lenďáková – Moník 2018*, 3).

INTERPRETACE (PŮDORYSNÉHO) VZHLEDU KOSTELA V HUSÍ

Většina dosavadní domácí literatury věnované dokumentaci sakrálních objektů (nikoliv výhradně torzálních) se donedávna obvykle orientovala podle badatelského zaměření jen na určitý historický segment vývoje objektu (např. románské či gotické prvky), čemuž bývala zpravidla uzpůsobena struktura katalogového hesla, např. patrocinium, poloha a základní charakteristika památky, nejstarší písemné doklady a status, patronát, stavební vývoj na základě písemných pramenů a rozboru stavby (včetně základních údajů o proměnách vybavení), prvky středověké architektury, kresby půdorysu, nálezových situací, profilů (*Kibic ml. 2010*, 28). Komplexnější zpracování bývá většinou výsadou ojedinělých průzkumových elaborátů, jejichž některé výstupy, přínosné metodicky i obsahově, bývají v různé formě v posledních letech rovněž publikovány (*Honys et al. 2015*, 17).

Kostel v Husí byl situován ve směru severozápad–jihovýchod. Na délku měřil cca 20 m a průměrná šířka stavby byla cca 8 m. Kostel lze za současného stavu vědomostí interpretovat jako sálovou stavbu s odsazeným presbytářem, který byl opatřen polygonálním, případně půlkruhovým závěrem. Oblý závěr je ovšem pouhou domněnkou, protože nebyl proveden podrobnější výzkum. Vzorky dochované středověké architektury raně gotických kostelů z druhé poloviny 13. až začátku 14. století jsou značně heterogenní. Typické pro toto období jsou objekty

s pravoúhlým a polygonálním presbytářem. Můžeme tedy předpokládat, že časové období výstavby kostela v Husí spadá již do gotiky, ale na vesnicích se mohlo stavět ještě podle bývalého stavebního slohu. Nejvýznamnějšími stavbami byly nadále kostely. Stavěly se z místního kamene, méně často z pálených cihel. Stavby jsou málo členité, klenby jsou těžké, jejich tlaky se rozkládají do šířky. Vyžadují tak silné zdi a omezují šířku prostorů. Drobné venkovské kostelíky druhé poloviny 13. století se vyznačují zhruba čtvercovým presbyteriem o jednom poli křížové žebrové klenby, nad nímž se v některých regionech zvedá stejně široká a poměrně nízká věž (*Herout 1981*, 68).

Na severní straně vnější obvodové zdi lodi lze s nepatrnou nadsázkou detekovat stavební prvky podoby opěrných pilířů (tzv. opěráků)[45]. To by nasvědčovalo zaklenutí lodi, otázkou však je, v jaké etapě výstavby. Klenutí lodí vesnických kostelů nebylo běžné a poukazovalo by na vyšší standard stavby. Podle Karla Nováčka (*ústní sdělení*) se ale na výsledku geofyzikálního měření podílí celý součet faktorů a zděný základ je jen jedním z nich. Plán zaznamená odlišný projev různého stavebního materiálu (cihly vs. různé druhy kamene), čitelnost ovlivňuje hloubka suti pod povrchem, její mocnost, ale i směr měření (anomálie se mírně deformují v ose měření). Nevíme tedy zcela přesně, jak vypadala konstrukce kostela (kompaktní, celozděná nebo dřevěná na nasucho skládaných kamenných podezdívkách), nevíme, jak byl kostel bořen (strhávání zdí, těžba materiálu s následnou dislokací nevyužité sutě a základovými negativy). To vše může půdorys kostela na mapě anomálií výrazně zkreslit. Přes všechny výhrady a nejasnosti byl proveden pokus o kresebnou rekonstrukci půdorysu kostela v Husí podle naměřených hodnot získaných z geofyzikálního průzkumu (*obr. 107*).

Exkurz: Na okraj vyhodnocení výsledků geofyzikálního průzkumu kostela v Husí (Miroslav Kovář)

1. Úvodem

Vyhodnocení výsledků geofyzikálních průzkumů tenduje k závěru, že kostel v Husí, vyrůstající asi ve druhé polovině 13. století, byl jednolodním objektem o délce 20 m a šířce cca 8 m, s chórem a závěrem, který je hypoteticky interpretován jako půlkruhový. Dokumentované relikty bezpečně dokládají, že presbytář byl odsazen od lodi. Stavba nebyla rigorózně orientována, ale její osa probíhala ve směru severovýchod–jihozápad. Lze připomenout, že nejde o rys zcela výjimečný.

Bližší posouzení zaniklé stavby je velice komplikované. Hodnocení stavby by výrazně napomohl pečlivý rozbor písemných pramenů širšího lokálního kontextu.

2. Funkce

Sluší se připomenout, že v době, kdy byl patrně budován kostel v Husí, se již pozměnila sociální struktura společnosti. Starší raně středověké „venkovské“ kostelíky 12. století byly zpravidla budovány jako „kaple“ svých vlastníků, tedy jako tzv. panské či vlastnické kostely. Zřetelná je jejich refugiální funkce. Ty je třeba odlišit od kostelů farních, prosazujících se již od sklonku 11. století rovněž ve venkovském prostředí. Proces proměny souvisí se sílící pozicí pozemkové šlechty a původní „vlastník“ kostela se stává jeho patronátním pánem. Diecézní správa pak přejímá řízení a správu kostela a do farní správy jsou integrovány předchozí soukromé kaple (shrnutí např. *Žemlička 2009*, 271). Do farní sítě náležel i kostel v Husí. Transformace církevní organizace se projevuje mj. při budování nových farních kostelů, a to proměnou jejich provozu. Vyvstala potřeba ochrany bohoslužebných předmětů, což se projevovalo zřizováním sakristií (viz níže). Zřetelný je odklon od budování tribun, což souvisí s prosazováním patronátního práva ke kostelu. Vedle liturgického provozu, který probíhal v kostele, měla řada kostelních areálů, ale i vlastních staveb, refugiální a obrannou funkci. Tento rys, projevující se také vlastní hmotou výstavby kostela, je ovšem společný rovněž starším kostelíkům románským. V jednoduché variantě představovalo opevnění areálu val a příkop. Jindy je areál obehnán zdí, s uzavíratelným průjezdem ve zvonici. Specifické je umisťování kostelních depozitářů, u kterých se uvažuje o útočištné funkci, do méně přístupných poloh, např. nad sakristie (z domácí literatury souborně již *Sommer 1988*, 196). Kostelní stavba byla někdy dokonce vybavena ochozem na krakorcích, případně podsebitím. I věže (též chórové) mívaly obranný charakter (*Sommer 1988*, 197).

3. Obecné poznámky ke stavební formě dokumentovaných reliktů kostela

3.1. Materiál

Při výzkumu vesnických farních kostelů nelze opominout skutečnost, že řada stávajících kostelních staveb navazovala na starší předchůdce. Jejich forma mohla být co do struktury zdiva dosti odlišná. Na tomto místě je třeba připomenout fenomén dřevěných kostelů, doklady jejich existence se v posledních letech výrazně rozšířily. Velmi ilustrativním příkladem je kostel v *Zahrádce* u Ledče nad Sázavou, kde byla uvnitř interiéru stávajícího pozdně románského kostela objevena podezdívka, jež příslušela staršímu dřevěnému kostelíku, který je datován do doby

45 Opěráky se vyskytují v opěrných systémech např. katedrál, zvláště pak v době gotiky. Jejich funkce spočívá v zachycení šikmých tlaků klenby a hmotnosti střechy.

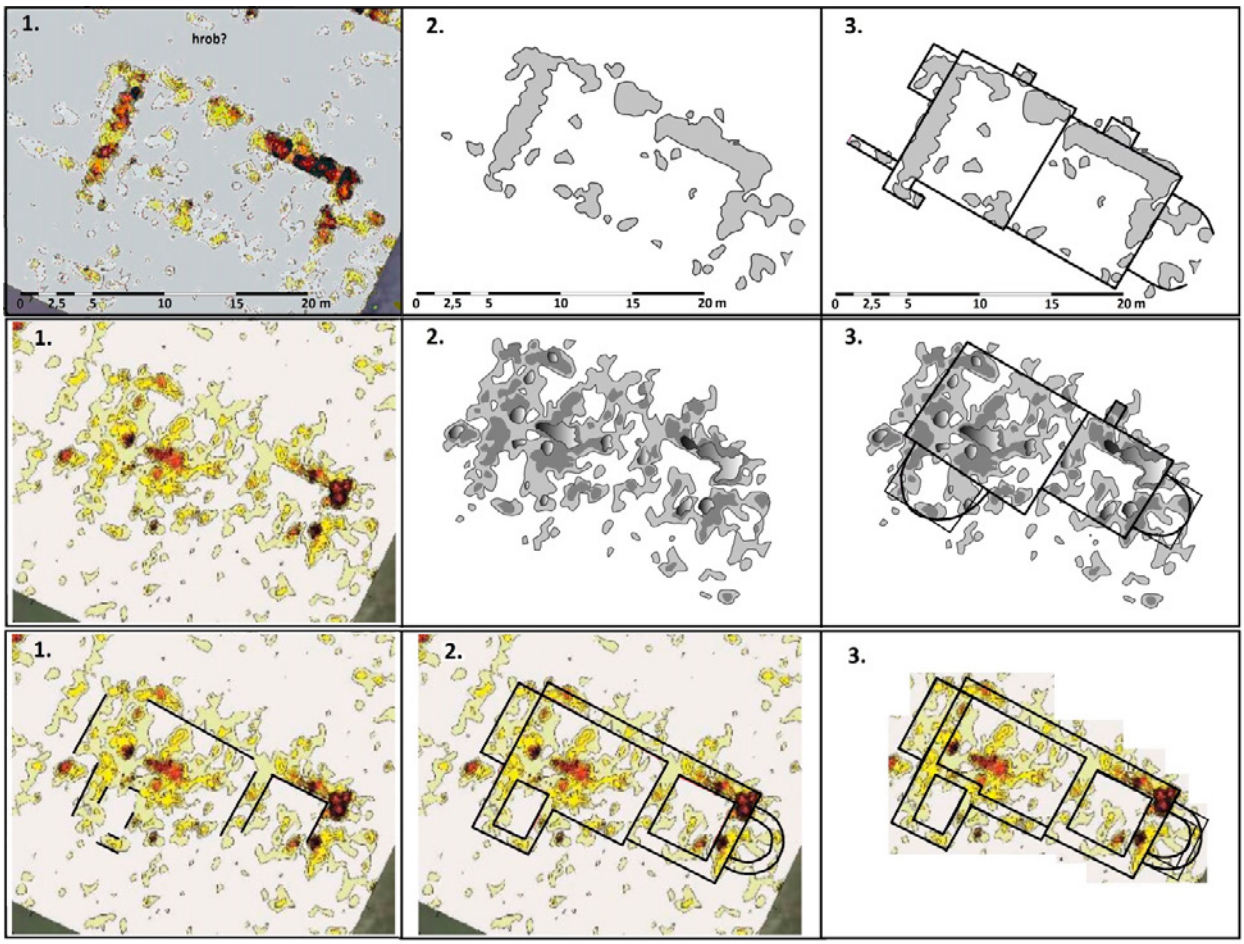

Obr. 107: ZSV Husí. Hypotetická rekonstrukce půdorysu základu kostela podle naměřených hodnot (zpracoval: V. Kolomazníček).

kolem roku 1200. Vedle řady diskutovaných příkladů je třeba ještě připomenout bezpečně doložitelné pozůstatky dřevěného kostela v *Nesvěticích* na Mostecku, kde na nasucho kladené základy navazovala dřevěná stavba 13. století (přehledně např. *Frolíková-Kaliszová 1999*, 537). Nově přibývá náznaků existence středověkých dřevěných kostelních staveb např. také na západě Čech – *Čečovice, Dobrá, Planá* (*Čechura 2005*, 362, 363, 366).

Charakter zdiva, jeho technologie a struktura, je významným aspektem při studiu staveb. V případě venkovských farních kostelů lze z něj dokonce usuzovat na regionální souvislosti, tak jako např. u pozoruhodné skupiny cihlových staveb ve východočeském a dílem středočeském Polabí (*Dražice, Chlumec nad Cidlinou, Jabkenice, Kovanice, Kratonohy, Osice, Stará Voda, Veleliby, Žlunice*; *Kuča 1994*, 215).

3.2. Kostelní loď

U středověkých venkovských kostelíků byla **loď** zpravidla neklenutá (náročněji realizované stavby však měly v některých případech lodi klenuté), plochostropá nebo opatřená průhledem do krovu či bedněným podhledem stropu, který někdy pronikal v neckovité formě do prostoru krovu. Z domácího materiálu lze připomenout již dříve známý příklad z kostela *sv. Víta v Havlíčkově Borové* (*Sommer 1992b*, 22, 23), z kostela *sv. Bartoloměje v Třebovli* nebo obecněji loď kostela *sv. Michala v Praze-Podolí*. Ze západní Evropy jsou doloženy běžné příklady, u kterých byly vazné trámy ponechány viditelné, a to i v případě, že krokvoví bylo kryto obložením (srv. např. *Araguas 2000*, 18). Je třeba zdůraznit, že kostelní lodi byly často následně prodlužovány a odtěžená západní zeď (při orientované stavbě) se může projevit v půdorysu anomálií (příkladů existuje nesčetně). V západní části lodi kostela v Husí nelze vyloučit vestavěnou zpěváckou kruchtu, asi méně pravděpodobně tribunu. Vykročení lodního prostoru na jednu z bočních stran může být výsledkem např. dodatečného rozšíření starší lodi. Jde opět o jev velmi běžný. Připomenout lze např. kostel *sv. Mikuláše v Lubech*. Zde byla loď kostela z poloviny 14. století rozšířena v 15. století jižním směrem (*Rykl 1990*, 86). Prolomená lodní zeď byla pak někdy dodatečně vynesena arkádami (*Praha – Malá Strana, kostel sv. Vavřince*; románský kostel

byl ve třetí čtvrtině 14. století rozšířen o boční loď, která je spojena s původní lodí prostřednictvím hrotité arkády). Je třeba zdůraznit, že loď se někdy stala cílem prvotních adaptací původní stavby (oproti úpravě či novostavbě chóru). Připomenout lze alespoň výstavbu nové čtvercové lodi nejpozději z konce 13. století u pozdně románského kostelíka *sv. Vavřince v Želině u Kadaně*.

Oddělení presbytáře a chóru je běžné, ale nikoliv závazné. Lze doložit případy, kdy chór a loď nejsou odsazeny, a prostor tak získává jednotnou formu označovanou jako *Chorkirche*. Velice známý je např. kostel *sv. Václava ve Chvojínku*, z méně známých připomeňme až pozdně středověký kostel *Všech svatých v Rabí* (*Junková 2017*, 108, 109).

3.3. Chór

Pokud připustíme, že závěr presbytáře kostela v Husí měl podobu **apsidy**, pak je třeba zdůraznit, že tuto formu, zcela obecnou ve století předcházejícím, nelze považovat výlučně za formu „románskou". Sálové kostely s apsidou jsou velmi rozšířeny v jihovýchodním Německu (Horní a Dolní Bavorsko, Horní Falc) a přibližně, dle současného rozdělení, v prostoru stávajícího Korutanska, Dolních Rakous, jihozápadních (a středních) Čech, jižní Moravy a v prostoru jihozápadního Slovenska. Jejich výskyt je hustý rovněž v oblasti severomořského pobřeží (Oldenburg), kde se ovšem příklady odlišují od jihoněmeckých (*Bachmann 1941*, 162). Forma apsidy však nebyla útvarem výlučně spojitelným s románskou architekturou. V periferních oblastech docházelo často k aplikaci tohoto typu závěru, a to u staveb, které vznikaly dokonce ve třetí čtvrtině (či druhé polovině) 13. století. Připomenout lze zajímavou skupinu staveb ve středním Posázaví, kterou zastupuje kostel *sv. Václava v Hodkově,* kostel *sv. Martina v Měchnově*, kostel *sv. Havla v Otrybech,* který je bezpečně datován formou portálu (kolem 1260–1270), kostel *sv. Michala v Soběšíně*, kostel *Narození Panny Marie ve Vilémovicích* a jiné stavby. Z Benešovska lze zmínit kostel *sv. Petra a Pavla ve Šlapánově*, kostel *sv. Václava ve Vranově* a již vzdálenější kostel *sv. Jana Jakuba Většího v Křeči*. Z prostoru Českomoravské vrchoviny lze uvést alespoň kostel *sv. Vavřince ve Výskytné nad Jihlavou* (*Líbal 2001*, 554), ze severních Čech pak kostel *Božího těla v Jindřichovicích pod Smrkem* (snad druhá polovina 13. století). Snad až ve 14. století došlo k vybudování závěru v podobě apsidy u posázavského kostela *sv. Bartoloměje v Ledcích*. Vesnické sálové kostely s apsidou jsou považovány za jeden z nejstarších stavebních typů v Německu. Vykytují se zde již v předrománském období (viz výše) a byly rozšířeny především na jihu, západě a jihovýchodě. V severním Německu je výskyt uvedeného typu (s výjimkou některých oblastí) řídký (asi nejpřehledněji *Bachmann 1955*, 252). Samotný apsidovitý tvar závěru však nemusí být jednoznačným dokladem středověkého stáří. Někdy byl apsidovitým závěrem zakončen původně ploše uzavřený závěr a byla tak vytvořena dispozice, která by na první pohled byla jednoznačně – s ohledem na typologii vesnických kostelů – klasifikovatelná. Ve skutečnosti je však takový závěr až novověkého původu, jak jsme doložili např. u kostela *sv. Šimona a Judy v Ondřejově* (viz níže).

Ani v případě, že chór rekonstruujeme jako **pravoúhlý (kvadratický)**, není situace snadná. Vesnické kostely s pravoúhelníkovými chóry – nejčastěji blížícími se čtverci – jsou rozšířeny již od přelomu 7. a 8. století v podobě dřevěných a zděných staveb v severní Evropě (např. *Bachmann 1955*, 253). V říšském prostředí je jejich rozšíření u románských kostelů rovnoměrné (*Bachmann 1941*, 164, 166). Pravoúhlé presbytáře se u našich venkovských farních kostelů prosazovaly, pokud pomineme starší předstupně (velkomoravské kostely), již kolem poloviny 12. století. Připomenout lze známý kostel *sv. Martina v Radomyšli* (*Nechvátal 1999*, 179), kde je jeho prvotní výstavba datována do doby kolem poloviny 12. století. Románským pravoúhlým závěrem byl v jihozápadních Čechách opatřen kostel *sv. Petra a Pavla ve Starých Prachaticích* budovaný z kvádříkového zdiva (*Muk – Reichertová 1972*, 220, 223) a kostel *Panny Marie v Albrechticích u Sušice*. Starší kostel *ve Starých Prachaticích* vyrůstal ve 12. století, případně již na sklonku 11. století (*Muk – Reichertová 1972*, 225). Do 12. století je také kladen čtvercový chór kostela *sv. Vavřince pod Petřínem v Praze* (zde je uveden pouze pro svou formu). Cenný je zjištěný mírně obdélný pravoúhlý chór s osovým románským oknem a mírně stlačeným záklenkem dnes již také pražského kostela *Nanebevzetí Panny Marie v Dolních Počernicích*. Neorománsky přestavěný kostel je vyzděn z pískovcových kvádrů a je datován do sklonku 12. či do počátku 13. století. Právě tento dobře analyzovaný příklad dokládá obecnou proměnu venkovských kostelíků. Původně plochostropá románská loď byla v gotice prodloužena na západ a následně k ní byla přistavěna pozdně gotická věž. Stávající klenba lodi pochází až z renesanční přestavby (*Kašička – Nechvátal 1975*, 173–175, 177, 178, 181, 184).

Nelze vyloučit, že v nalezené situaci je dokumentován typ kostela, který je označován jako „plně vyvinutý" (či jako normální), ovšem v jeho „zgotizované formě". Ta náležela v pozdním středověku – vedle chórového kostela – k nejrozšířenějšímu typu. V případě románské stavby jde o sálový kostel s **chórovým kvadrátem a odsazenou apsidou** (v gotice tedy „nahrazenou" polygonálním závěrem). Tento typ je považován za nejmladší z románských typů kostelních staveb. Románské kostely tohoto typu jsou koncentrovány po obou stranách středního Labe v oblasti Magdeburku. Z tohoto centra postupuje výskyt sledovaného typu do Braniborska, na východ k Odře. Druhou oblastí hojného výskytu této dispozice je Meklenbursko a Šlesvicko-Holštýnsko, na jihu Sasko, Durynsko a Slezsko (*Bachmann 1941*, 160). Jeho

rozšíření je tedy obecné zejména v oblastech severního Německa, kde je často kombinován se západní věží (*Bachmann 1955*, 254). U nás takový typ přichází v časné podobě např. u kostela *Nejsvětější Trojice v Hořepníku*, kostela *sv. Máří Magdaleny v Černici* (polovina 13. století) i *v Českém Krumlově*, především pak u kostela *sv. Mauricia v Mouřenci* (30. léta 13. století) a ve spojení s rotundou u kostela *ve Zborovech*, který je datován do poloviny 13. století (pro jihočeskou oblast přehledně např. *Kuthan 1972*, 99–101). Příkladů gotických, které představují zcela běžný typ našich venkovských kostelů (sestávající tedy z lodě, chóru, polygonálního závěru, případně věže), je u nás nesčetně.

Při hodnocení této dispozice je třeba mít na zřeteli značnou opatrnost. Apsida byla totiž někdy přiložena ke kvadratickému chóru dodatečně, dokonce v novověku. Takový stav jsme zjistili společně s Jiřím Bernatem v případě kostela *sv. Šimona a Judy v Ondřejově*. Zde byla tato dispozice dříve spojována s polovinou 13. století, ovšem apsida je ve skutečnosti výsledkem pozdně barokní přestavby z roku 1783.

Z těchto časných stavebních typů se vesnické kostely uplatnily ještě v půdorysné podobě **pravoúhelníkového sálu**, které měly tvar nečleněného obdélníka. Tento typ náležel k progresivnímu řešení, které známe převážně ze severního Německa, a z německé jazykové oblasti je tento typ doložen již v románském období (*Bachmann 1955*, 255). Nálezová situace však nenasvědčuje tomuto dispozičnímu řešení.

Specifické jsou **obdélné presbytáře**, které vytvářejí zajímavou skupinu např. v jižních Čechách. Jedním z nejstarších dokladů tohoto typu, příznačně s ohlasy cisterciácké stavební tvorby, je kostel *Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdě*. Kostel je datován do episkopátu Jana III. z Dražic (1258–1278; *Kuthan 1994*, 458). Jednoduchá dispozice kostela s obdélným presbytářem a dvojicí klenebních travé našla značnou oblibu v jižních Čechách. Připomenout lze zajímavý kostel – s rezidui raně gotického tvarosloví – *sv. Bartoloměje ve Slavkově u Českého Krumlova*, jehož původně obdélný presbytář byl zaklenut dvojicí obdélných travé (*Sommer 1992a*, 19). Obdélné presbytáře se v průběhu gotiky uplatnily také v jiných geografických oblastech. Ze severních Čech je možné připomenout presbytář kostela *sv. Jakuba v Bedřichově Světci*, který vyrůstal někdy ve druhé čtvrtině 14. století (např. *Líbal 2001*, 13).

Pokud nalezenou situaci budeme klasifikovat jako **sálový kostel s neodsazeným polygonálním chórovým závěrem**, což je nepravděpodobné, šlo by naopak o formu spojovanou s variantou vesnického kostela, který přinesla gotika (*Chorkirche*). Tento stavební typ byl živý velmi dlouho, až do druhé poloviny 18. století (*Bachmann 1955*, 256).

Polygonální závěry (viz níže), pokud pomineme ryze pozdně románská řešení (*Vinec* aj.), máme v domácím materiálu doloženy u venkovských kostelíků od 40.–50. let 13. století (např. kostel *sv. Jana Křtitele ve Velkém Boru* /výzkum B. Nechvátala/, *Královské Poříčí* – kostel *sv. Kunhuty*, *Olšová Vrata* – kostel *sv. Kateřiny* na Sokolovsku, *Vílanec* na Jihlavsku aj.). Polygonální závěry lze u nás doložit např. u nejstarších gotických klášterních staveb již ve 30. letech 13. století (*Český Dub – komenda*, presbytář *sv. Františka v Anežském klášteře v Praze* /1238–1245/, *Tišnov* /po 1233/).

3.4. Sakristie

Nápadná je zřetelná **absence sakristie**, která by byla případně zřetelná na dokumentovaných anomáliích při presbytáři kostela v Husí. Tato situace by s velkou opatrností mohla nasvědčovat většímu stáří přinejmenším chórové partie. Sakristie postupně doplňovaly dispozice našich kostelíků přibližně od doby těsně před polovinou 13. století (např. *Radová-Štiková 1983a*, 118) a v polovině 14. století byly běžnou součástí vesnických kostelů. Při výkladu dokumentovaných reliktů kostela je však třeba mít na paměti ještě další skutečnosti, které formovaly výslednou podobu farních kostelů. Při východním závěru presbyteria byly zejména v baroku zřizovány nové sakristie, které byly přístupné přímo portálem osazeným v chórovém závěru a vyhovovaly symetrickému pojetí dispozice. Připomeňme např. pěkný plán dodatečně zřízené sakristie na nerealizovaném projektu pro kostel *sv. Vavřince v Kostomlatech*, který byl pořízen po požáru kostela v roce 1671 (*Honys 2009*, 5, 6).

3.5. Věž

Nelze bezpečně vyloučit přístavbu **věže** při jihozápadním nároží lodě. Je třeba připomenout, že věže byly součástí již našich „velmožských" kostelů. Obecně výstavba masivních věží, oddělených od kostela nebo s ním spojených (ale vlastně dilatovaných), souvisí často se zavěšením těžkých zvonů. Ty nahradily menší zvonky v sanktusnících ukotvených v krovu nebo např. prosté (arkádové) zvonice zakončené horizontální linií či štítem (*Enlart 1929*, 615). Od pozdní gotiky se uplatňují samostatně stojící zvonice (*Kašička 1994*, 20). Oddělení věží, vznikajících až v pozdním středověku, které plnily funkci zvonic, souviselo s dynamickou zátěží, která často poškodila starší konstrukce. Vynikajícím příkladem je kostel *sv. Bartoloměje* ve středočeském *Kolíně*. Raně gotické průčelí věže kostela trpělo namáháním při zvonění a severní věž byla provozem zvonu poškozena. V roce 1500 se ve druhém patře zřítila zvonová stolice a následkem toho byla vybudována severozápadně od chrámu nová zvonice, která je datována rokem 1504 (*Patrný – Beránek 2014*, 109). V řadě případů souvisela výstavba takových věží s renesančními či barokními přestavbami kostelů (příkladů je opět značné množství).

Jednotlivé stavební typy je obecně možné rozdělit podle charakteristických znaků. Vedle účelu stavby (viz výše) je to forma chórové partie a postavení věže. **Umístění kostelních věží** bylo velice rozmanité. V našem prostředí je běžná jednolodní dispozice se západní věží, tedy forma, kterou máme doloženu již pro románské období. Připomeňme alespoň kostel *Nanebevzetí Panny Marie v Mohelnici* (např. *Merhautová 1971*, 172). Kostelní věž nemusí být umístěna symetricky, ale může být posunuta k jednomu ze západních vnějších nároží lodi. Vzpomeňme např. raně gotický kostel *sv. Mikuláše v Nechvalicích*.

Již v románském stavitelství nacházíme dispozice, kdy je věž umístěna v jednom ze západních koutů lodi. Takové umístění věže se vyskytuje především v jižních Čechách, kde mají prioritu ve svém výskytu i počtu, a u skupinky staveb středočeských (*Frynta – Chotěbor 1975*). V asymetrickém umístění věže, obdobně jako v připojení sakristie, je spatřován ústup od osového řešení tradičních jednolodních kostelů (*Radová 1987*, 111). Ve středních Čechách je románský původ s koutovou věží předpokládán u kostela *sv. Václava ve Straškově* (viz *Sommer 1986*, 602) a románský původ tohoto řešení je zvažován také v *Libiši*. Další příklady jsou raně gotické (*Hovorčovice, Hostín*), z druhé poloviny 13. století a počátku věku následujícího – *Slivenec* (*Frynta – Chotěbor 1975*, 276). Poněkud stranou uvedených skupin pak stojí vynikající a důležitý kostel *sv. Jakuba v Chýlici* na Rokycansku, který je datován do 13. století (ke kostelu např. *Poche 1978*, 395); již v rané gotice měl klenuté kněžiště, ke kterému na severní straně přiléhala sakristie. Významný je rovněž tím, že věž, na rozdíl od dalších příkladů, byla směrem do interiéru opatřena plnou zdí (*Radová-Štiková 1987a*, 113). U těchto kostelů byl vstup do kostelní lodi situován zpravidla na té boční straně, kde se nacházela koutová věž. V průběhu dynamických barokních adaptací byly dobově nevhodné asymetrické věže někdy odstraněny, jak dokládají kostely v *Kozlech* a *Sadské* (*Radová-Štiková 1987b*, 125). Ojediněle se uplatnila koutová věž také ve východních Čechách (*Jiří Slavík, ústní sdělení*).

Věže se u gotických staveb také někdy vyskytují po boku lodi, případně u presbytáře. Věž, jak již bylo uvedeno, mohla být umístěna **nad chórem**. Uvedené umístění věže charakterizuje kostely, které vytvářejí nápadnou skupinu ve východní části středních Čech a dále významnou skupinu jihočeskou. Středočeská skupina, resp. některé z jejích reprezentantů (*Církvice, Chotusice, Nová Ves*), patrně souvisí s aktivitou cisterciáckého kláštera v Sedlci v době kolem roku 1300 (souborně již *Sommer 1986*, 596, 599).

V jiných případech stály vížky na **vloženém úzkém travé mezi lodí a presbytářem**. Věž mohla také spočívat **nad kvadratickým polem** vloženým mezi presbytář a loď. Množství těchto případů nacházíme rovněž v jižních Čechách. Vížky vztyčené nad dvojicí pasů mezi chórem a lodí (dokumentované příklady *v Bošilci, Černicích, Dolním Bukovsku, Nákří, Ševětíně, Štěpánovicích*, ve farním kostele *ve Vyšším Brodě* a *v Zahájí*), které vymezují obdélné klenební pole, vzbuzují pozornost již dlouhou dobu (již *Braniš 1896–97*, 211). Příznačné je, že v případě studia pouhého půdorysu se řešení s ryzí chórovou lodí může projevovat jen nápadně zesíleným zdivem.

4. K proměně forem presbyteria

Pro rámcový odhad stáří dokumentovaného půdorysu je podstatný tvar jeho chórové partie a obecně jeho vztah k lodi. Bez zajímavosti není letmé porovnání se situací v některých oblastech širší střední a východní Evropy, ale především Čech, jež dokládá obecné tendence v proměně chóru. V případě hodnocení kostela v Husí je prozatím jisté pouze to, že **kostel sestával z obdélné lodi a odsazeného presbyteria**, u kterého není závěr bezpečně doložen. Jak již bylo uvedeno, pravoúhlé presbytáře mají delší tradici. V této souvislosti nás tedy zajímá, kdy lze předpokládat nástup závěru polygonálního na místo pravoúhlého a vyznění závěru ve tvaru apsidy. Poslední dvě varianty se jeví patrně jako nejpravděpodobnější, pokud se budeme snažit rekonstruovat chór.

Nejprve však připomeňme, že u nás nejrozšířenější forma vesnického (stále ještě vlastnického) kostela předcházejícího 12. století **byla jednolodní stavba se západní věží a apsidou**, na západě vybavená tribunou, s jejímž provozem souvisela uvedená věž. Připomeňme rovněž, že za prototyp nejrozšířenějšího schématu v severním a středním regionu Evropy a ve dvou regionech německých je považováno řešení sestávající ze západní zvonice, střední lodi a navazujícího chóru a apsidy (*Scharfe 1973*, např. 16). Výše uvedený typ kostela, vedle rovněž zastoupených rotund, se u nás prosazuje od počátku 12. století a přetrval do 13. století. Z významných dokladů připomeňme alespoň kostel *sv. Jakuba v Jakubu* u Kutné Hory, který byl vysvěcen v roce 1165 (ze záplavy literatury např. synteticky *Radová-Štiková 1983*, 14). Jak byl tento typ živý ve středověku i v polovině 13. století, dokládá např. kostel *sv. Martina v Řepích* (dnes Praha 6). K obdélné klenuté (!) lodi se na západní straně připojovala klenutá věž – přístupná v patře zvenčí – a na východě apsida. Kostel patrně vybudoval pražský měšťan Frovin někdy v raných letech vlády krále Václava I. (*Prix – Varhaník – Zavřel 1992*, 14, 15). Pozoruhodné je velmi pozdní vyznění této formy kostela. Ještě po polovině a hluboko ve druhé polovině 13. století se uvedený typ, konkrétně pravoúhlá loď s apsidou na východě, uplatnil u zajímavé skupiny staveb v širší oblasti středního Posázaví (*Hodkov, Měchnov, Otryby, Soběšín, Šlapánov, Vilémovice*; souborně podnětně *Radová-Štiková 1983b*, 19). Jak již bylo uvedeno, oblé apsidy lze v několika případech považovat také za díla novověká, v nám známých dokumentovaných případech barokní. Takovou oblou apsidou bylo zakončeno

starší gotické prodloužení lodi kostela *sv. Jana v Jankově* u Votic (*Sommer 1992c*, 171, 175).

Předpokládá se, že polygonálně zakončené chóry u nás zobecňují v poslední čtvrtině 13. století (*Líbal 1948*, 59). U raně gotických kostelů je konstatována převaha čtvercových či lehce obdélných presbyterií (*Líbal 1994*, 12, 13). Současně lze však doložit zmíněné dlouhé přežívání závěru ve tvaru apsidy.

Pokud v rychlosti projdeme české regiony, pak zjistíme, že např. ve středních Čechách byl polygonálním závěrem, ovšem v interiéru řešeným jako oblým, opatřen již pozdně románský kostel *sv. Václava ve Vrbčanech* (*Radová-Štiková 1983b*, 14). Polygonální závěr se uplatnil také u slavného kostela ve *Vinci*. Časný raně gotický polygonálně zakončený chór se uplatnil rovněž v nedalekém kostele *Všech Svatých v Olešce*, který je datován do pozdní doby vlády krále Přemysla Otakara II. (*Rišlink – Jouza – Valentová 1998*, 35). K tomu se sluší připomenout, že polygonálně zakončené presbytáře jsou na východním okraji Prahy a v jejím tamějším okolí velmi řídké, zastoupené příklady v *Praze-Hloubětíně, Praze-Dubečku, Praze-Záběhlicích*, v bývalé *Krušině – Pankráci a Slušticích* (*Sommer 1990*, 93–95; *Kovář – Vaněk 2020*, 27, 28). Z poloviny 14. století připomeňme polygonální závěr poklasického kostela sv. *Petra a Pavla* v obci *Horka* (*Kroupa 1991*, 81), s opěráky raně gotického tvaru. Západně a severozápadně od Prahy není materiál dosud uspořádán, ovšem polygonální presbyterium, patrně značné důležitosti, je doloženo v *Unhošti* (ovšem 1329 městečko), patrně z poloviny 14. století, a polygonální závěr nahradil starší románský chór kostela nedaleko odtud *ve Svárově*. Pravoúhlý – ovšem asi pozdně románský – chór je zastoupen patrně spíše ojediněle, jako např. v *Nabdíně*, na Kladensku (*Líbal 2001*, 271). Na Slánsku se polygonální závěr uplatnil ve druhé polovině 13. století u kostela *sv. Petra a Pavla v Hořešovicích* (stále aktuálně *Líbal 2001*, 111).

Ve středním Povltaví se nejstarší polygonální závěr uplatnil u kostela *sv. Václava ve Chvojínku* (*Mencl 1962*, 237), který bývá datován na konec 13. století.

Také na Čáslavsku dominují u gotických kostelů pravoúhlé chóry, polygonálně uzavřené presbytáře jsou u vesnických kostelů vyhrazeny stavbám z poloviny 14. století (*Kluky, Markovice, Žleby*?; *Kibic ml. 2010*, 21, 80, 81, 107, 109, 110). Na sousedním Kutnohorsku se objevují polygonální presbytáře ve fondu vesnických kostelíků až od počátku 14. století (*Kibic ml. – Vaněk 2012*, 28). Ve středním Pojizeří přežívají pravoúhlé presbytáře do počátku 14. století a od přelomu 13. a 14. století se zde prosazují u vesnických kostelů polygonálně zakončené presbytáře (*Nejezchlebová 2012*, 152, 154).[46]

V řadě dalších českých regionů se setkáváme s podobnou tendencí, kdy převažují gotické vesnické kostely s pravoúhlým chórem. Z tohoto úhlu pohledu je zajímavý synteticky zpracovaný materiál v severních a severozápadních Čechách. Starší vrstva románských staveb je zde zastoupena kostely s apsidou (*Bezděz, Deštná, Drchlava*; *Gabriel – Kracíková 2007, 281*). Polygonální presbytáře se zde pak uplatnily jako vrcholně gotické adaptace starších presbytářů, případně u nečetných novostaveb. Příznačná je situace na dobře zpracovaném Frýdlantsku (*Kracíková – Belling 2003*, 110, 111), ale také na Českolipsku, kde se prosazují polygonální chóry – jinak zde v průběhu gotiky hojně zastoupené – u venkovských kostelíků od poloviny 13. století. Na Českolipsku jim konkurují nečetné chóry pravoúhlé (*Hostíkovice, Kuřivody*; *Kracíková – Smetana 2000*, 106, 107; *Gabriel – Kracíková 2007*, 281).

Na Lounsku se v druhé polovině 13. století ustálila forma jednolodního kostela s obdélnou lodí a kvadratickým presbytářem, tedy forma, která zde přežívá opět až do poloviny 14. století. Výjimkou je u nás neobvyklý kostel *sv. Štěpána v Chotěbudicích*, který byl opatřen na východě i západě závěry o sedmi stranách dvanáctiúhelníka (*Skopec 2012*, 170, 171, 177). Z domácích regionů chybí syntetické zpracování některých okresů severozápadních Čech, přes některé novější záslužné regionální práce. Velkým limitem je demolice řady kostelů, které tvořily nepochybně důležitou část našeho památkového fondu. Tak např. na Chomutovsku byly zbořeny kostely, z nichž četné měly pravoúhlý čtvercový – nepochybně ještě středověký – chór. Připomenout lze kostel *sv. Linharta v Březenci*, kostel *sv. Václava v Čachovicích*, kostel *sv. Jakuba Staršího v Kralupech u Chomutova,* ovšem se starším jádrem, kostel *Všech svatých v Krbici*, kostel *sv. Máří Magdaleny v Lomazicích*, kostel *Nanebevzetí Panny Marie v Nové Vsi* či kostel *sv. Mikuláše v Přísečnici* (*Laurenčíková – Gaža 2001*, 5, 7, 9, 10, 11, 12). Zdá se, že zde přežíval čtvercový chór hluboko do 14. století. Některé kostely byly opatřeny polygonálním chórem.

Ve zpracované sondě sakrálních staveb Sokolovska, kde rezonoval vliv štaufské architektury, rovněž nacházíme řadu románských a gotických kostelů s pravoúhlými presbytáři. Již ve 40. letech 13. století se zde však prosadil polygonálně uzavřený presbytář (*Královské Poříčí, Olšová Vrata*), užívaný zde poté ve druhé polovině 13. století (*Konůpek – Zeman 2012*, 9).

Západočeský materiál byl před lety souborně zpracován a je doplňován novými syntézami (Horšovskotýnsko) a monografiemi. Řada zdejších raně gotických kostelíků je opatřena pravoúhlými závěry, z nichž starší vrstvu je možné datovat do poloviny 13. století. Připomeňme kostel *sv. Jiří*

46 Výjimku z polygonálně zakončených chórů představuje známý kostel ve *Vinci*. Dále je však třeba připomenout, že za raně gotický je považován vlastně toliko presbytář kostela v *Mukařově*.

v Přimdě, jehož pravoúhlý chór je na Horšovskotýnsku považován za nejstarší (*Kaigl 2011*, 185), a otázkou je podoba staršího kostela v *Čečovicích*. Časnou stavbou byl rovněž kostel v *Tisové,* z poloviny 13. století (*Kaigl 2011*, 188), který byl opatřen chórovou věží. Z dobře datovaných staveb připomeňme kostel *sv. Víta u Srbic* (*Kaigl 2011*, 180, 181, 183, 184), *Šitboř, Dubec, Racov* (asi kolem roku 1310). V západních Čechách se prosazují polygonálně zakončené presbytáře u venkovských farních kostelů výrazněji od první třetiny 14. století (srv. *Líbal 1995*, 253). Zajímavá je skupina úzce souvisejících kostelů již s polygonálními presbytáři, která se objevila na Tachovsku a Domažlicku pravděpodobně pod vlivem huti kladrubského kláštera kolem roku 1300, a to ve *Starém Sedle*, *Semněvicích* a *Prostiboři* (*Kaigl 2009*, 421, 423, 424, 425, 428; *týž 2015*, 14). I zde je třeba připomenout, že řada kostelů zanikla, a poznání vesnických kostelů je tak výrazně limitováno. Jistě zajímavá byla např. stavební historie zaniklého kostela ve *Svatoboru* (okr. Karlovy Vary), který byl založen oseckými cisterciáky (*Krčmář – Procházka – Soukup 2004*, 79). Ze zaniklých staveb byl polygonálním presbytářem opatřen kostel *sv. Václava v Čelivi* (*Krčmář – Procházka – Soukup 2004*, 149).

V jižních Čechách je pro starší období k dispozici pečlivě zpracovaná monografie, pro období gotické pak další syntetická díla. V celkovém úhrnu lze konstatovat, že se zde v raně středověkém období uplatnily jednolodní kostely s odsazenou apsidou (*Albrechtice* u Týna nad Vltavou ze sklonku 12. století). Velmi časně, již ve 12. století, zde nalézáme románské venkovské (a jiné) kostely s kvadratickým chórem (*Milevsko*, *Radomyšl*, *Staré Prachatice*). Kolem roku 1250 je pravoúhlé presbyterium doloženo např. u kostela *sv. Jakuba Většího v Čížové* u Písku (*Adámek – Sommer 2001*, 92, 101) či v *Předbořicích*. Na sklonku raně středověkého období (polovina 13. století) se zde také uplatnily jednolodní kostely s kvadratickým závěrem, často se zajímavě situovanou věží v koutu lodi, kde nacházíme též tribunu. Nalézáme zde také pozdně románské kostely s vloženým chórem mezi apsidu a loď (např. *Křeč*, *Mouřenec*). Polygonální závěry se v jižních Čechách prosadily dosti časně. Nově byl bezpečněji doložen u kostela *sv. Jiljí v Heřmani*, který se připomíná již k roku 1254 a tomuto roku předcházela jeho výstavba (*Varhaník – Noll 1997*, 27, 35). Dále lze připomenout polygonální presbyterium kostela ve *Velkém Boru* a o něco mladší chór kostela *sv. Havla v Myšenci*. Zajímavá je problematika obdélných chórů, jejichž výskyt je v jižních Čechách rovněž nápadný. V jižní části středních Čech jej známe z kostela ve *Vysokém Újezdě*, který byl postaven někdy v době vlády Přemysla Otakara II. Z doby kolem roku 1300, nebo z doby těsně předcházející, připomeňme pozoruhodný kostel *sv. Mikuláše* v *Nedvědicích* se severní sakristií a přiléhajícím depozitářem (*Sommer 1987*, 280, 281).

Syntetické zpracování širšího východočeského regionu je připravováno k publikaci. Ze zpracovaných regionů zmiňme Podorlicko. Zde se koncentruje především pozoruhodná skupina kostelů s obdélnými presbytáři, které zastupují ve 13. století kostely v *Krčíně*, *Starém Městě u Náchoda* a *Václavicích* (konec 13. století). Tento typ presbyteria se zde dále uplatňuje ve 14. století. Připomenout můžeme *Královu Lhotu* či obecněji *Rychnov nad Kněžnou* (kostel svěcen v roce 1313). Z dalších kvadratických presbytářů si zaslouží zmínku kostely v *Ličně* a *Rohenicích* (přehledně *Slavík 2000*, 182–184). Obdélné presbytáře zde nalézáme také jinde (*Rohozná*).

Čtvercové presbytáře se zde uplatnily rovněž u raně gotických staveb (*České Libchavy*, *Dolní Město*, *Lískovice*, *Mladé Buky*, *Opatovice nad Labem*, *Sázavka*, *Sebranice*, *Stará Voda*, *Staré Ždánice*, *Svratka*, *Trutnov – Horní Staré Město*, *Vlčice*, *Žižkovo pole aj.*), a to dokonce s chórovou věží (*Boršov*; *Líbal 2001*, 29). Přežívají zde i na počátku 14. století (*Jedlová*, *Licoměřice*) a vyskytují se až do doby před polovinou 14. století (*Korouhev*).

Polygonálně uzavřené presbytáře lze doložit, pokud je mi známo, teprve ze staveb dosud datovaných do třetí čtvrtiny 13. století (*Hošťalovice*), do doby kolem roku 1300 (*Rosice – kostel sv. Václava*, *Třebosice*) a do první čtvrtiny/třetiny 14. století (*Brada*, *Libice nad Doubravou*, *Morašice – sv. Vít*, *Otradov*, *Perálec* – chór svěcen 1321, *Skuhrov*, *Smrček*, *Starý Svojanov*, *Telecí*, *Veselá* na Pelhřimovsku). Zobecnělé jsou zde ve druhé čtvrtině/třetině 14. století (*Drahoraz, Loukov*, *Lučice*, *Nepřívěč*, *Rohovládova Bělá*, *Ronov nad Doubravou – sv. Kříž*, *Stav*) a na přelomu první a druhé čtvrtiny 14. století (*Havlíčkova Borová*).

Na Moravě jsou v polovině 13. století budovány vesnické kostely jako jednoduché sálové stavby s emporou, apsidou a ploše zastropenou lodí. Někdy je vyzdvižena západní věž. Rozšířeny byly také kvadratické nebo pravoúhelníkové chóry, ke kterým se často teprve připojovala apsida (např. kostel *Panny Marie v Brně-Bystrci – Veveří*), ale ne závazně (souhrnně *Procházka 2005*, 220). Tento plně vyvinutý typ se uplatnil v případě kostela *sv. Benedikta v Krnově-Kostelci*, který, co se základního typu týče, souvisel s podobnými kostely ve Slezsku (*Prix 2009*, 20, 46, 48). Výjimečně se vyskytne trojlodní bazilika (*Deblín*). Rovněž ve druhé polovině 13. století představuje jednolodní sálový kostel vedoucí stavební formu. Větší změnou je ovšem forma presbyteria – pod vlivem prosazující se gotiky –, která je u novostaveb polygonální a tato forma nahradila původní závěry starších kostelů (*Procházka 2005*, 222). Časné uplatnění polygonálního závěru nalézáme např. u kostela *sv. Jakuba Většího ve Vílanci*, který je datován do doby kolem poloviny 13. století (*Líbal 2001*, 543; nověji *Zimola – Vokáč 2011*, 446). Raně gotický je také nepříliš vzdálený pětiboký chór kostela v *Kostelci u Jihlavy* (*Líbal*

2001, 194), který nahradil původní apsidu, nejpozději z poloviny 13. století (*Zimola – Vokáč 2011*, 438, 443). Vedle těchto řešení se uplatnil u vesnických staveb na Moravě ve 13. století obdélný presbytář, který je reprezentován např. kostelem *sv. Martina v Bohušově* (zde o dvou polích křížové klenby), vystavěným asi mezi lety 1280–1285 pány z Fulštejna (*Prix 2011*, 1).

Přibližně podobná je situace v dalších (mikro)regionech širší střední Evropy.

V Horní Falci jsou výmluvné kostely s chórovou věží nad kvadratickým závěrem – užívaným zde i ve století předchozím (např. *Hof*) – zastoupené např. kostelem v *Oberweilingenu* z počátku 13. století (např. *Morsbach – Spitta 2001*, 61). Starší chóry zde byly často nahrazovány mladšími presbyterii polygonálními (např. *Ammerthal*).

V Sasku má řada zachovaných raných staveb v okolí Lipska až po Labe jednoduchou formu. Sestávají z lodi, k níž se pojí kvadratický chór, který je někdy navíc opatřen apsidou obdobně jako věží (*Rietschel – Langhof 1972*, 13, 14).

Ve Slezsku ve 13. století převládal jednolodní kostel s ploše uzavřeným presbyteriem (též protaženým) a dále „plně vyvinutý" typ. Ojedinělé polygonálně uzavřené chóry, které se zde vyskytují již v rámci pozdně románské architektury, nenalezly ani v době prosazení klasické gotiky většího rozšíření. Dokladované jsou zde v téže době také kostely s apsidami (*Kozaczewski 1995*, 5, 6, 8, 9).

V severněji navazujícím východním Braniborsku a západním Prusku se zřetelně uplatňoval vliv klášterních fundací. Nacházíme zde řídce „plně vyvinutý" typ kostela s lodí, chórem a apsidou, který se prosadil před rokem 1250. Předpokládá se, že výsledkem postupné redukce je sálový kostel s kvadratickým chórem a další redukcí se došlo k formě kostela v podobě pravoúhelníkového sálu (*Ober 2004*, 251, 253). Ve středověkém Prusku mají časné venkovské kostelní stavby jednotný stavební obraz. V pozdním 13. století a v první třetině 14. století, se zde uplatnily neklenuté sálové stavby s navazujícím chórem, který byl zpravidla klenutý a přímo nebo polygonálně zakončený (*Herrmann 2004*, 140). Od poloviny 14. do sklonku 15. století je zde nejrozšířenějším stavebním typem sálová stavba bez chóru a s náročně pojatým štítem (*Herrmann 2004*, 144). Na poloostrově Samland mají kostely uniformní charakter, reprezentovaný protaženou sálovou – původně neklenutou – lodí, ke které se připojuje chór (přímo uzavřený nebo polygonální) a na západní straně věž. Nejstarší příklady (z kamene) jsou ovšem datovány až do druhé třetiny 14. století (*Herrmann 2004*, 149, 151).

Ve východním Braniborsku jsou regiony, kde je doložena u časných staveb značná formální pluralita, která je způsobena povahou fundátorů. Skladebně náročnější jsou kostelní stavby se západním příčně položeným věžovitým korpusem, sálem a navazujícím chórem s apsidou. Jsou zde však doloženy také sálové stavby s připojenou apsidou nebo vůbec s absencí apsidy (*Schumann 2004*, 92).

V oblasti zahrnující přibližně střed bývalé braniborské marky (rámcově oblast kolem Berlína) je apsida považována za průvodní jev pozdně románských kostelů a přímo uzavřený chór pak za rys rané gotiky. Plně vyvinutý typ kostela je zde považován za pozdně románský. Komplikované je časové rozvrstvení přímo zakončených sálových kostelů. V pozdní gotice se zde vyskytují sálové kostely s náročně pojednanými polygonálními závěry v šíři chóru či ozdobné štíty nad přímými závěry (*Waack 2004*, 122, 123, 126, 137).

Dále k jihozápadu, ve středním Durynsku, jsou nověji prezentovány zajímavé nálezy dřevěných kostelních staveb 10. století, které již o století později nahradily stavby kamenné. Podstatné je konstatování, že základní stavební typy vesnických kostelů – tedy sálové stavby s apsidou, dále s přibližně kvadratickým chórem a jejich kombinace (tzv. plně vyvinutý typ) – jsou zde doloženy nejpozději od dohasínajícího 11. století. Pro nás je zajímavé, že kolem poloviny 13. století u kostelů mizí apsida a její místo zaujímá přímo uzavřený chór. Pozdně gotická výstavba se omezila na adaptace již stojících staveb a úpravy oltářního prostoru. Ve druhé polovině 15. století a na počátku věku následujícího sledujeme stavební konjunkturu, jejímž projevem je sálový kostel s polygonálně uzavřeným presbytářem (*Müller 2004*, 263, 264, 270, 272, 273).

V nověji studovaných regionech jižního Slovenska byly dokumentovány nejstarší vesnické kostely jednolodní s protaženou apsidou, případně s pravoúhlým chórem vloženým mezi apsidu a loď. Tyto stavby jsou klasifikovány jako pozdně románské. Do mladší časové vrstvy jsou kladeny kostely s pravoúhlými chóry. Variabilitu kostelů doplňují jednolodní stavby opatřené polygonálním presbytářem, řada z nich však vznikala v rámci přestavby starších objektů (*Pomfyová 2009*, 750, 751).

V maďarské župě Borsod byly nejstarší půlkruhové a podkovovité chóry nahrazovány po roce 1242, ve druhé čtvrtině 13. století, čtvercovými, případně protaženými (obdélníkovými) chóry. Jejich rozkvět je zde doložen pro období druhé poloviny 13. století. Presbyteria byla zaklenuta valenou a brzy na to křížovou klenbou. Nápadná je absence sakristií. Předpokládá se, že při výstavbě vesnických kostelů s kvadratickými chóry byly vzorem klášterní kostely. Od sklonku 13. století a v polovině 14. století nastupují na místo těchto presbyterií chóry polygonální (*Kozák 1965*).

V této souvislosti připomeňme, že ploše uzavřené chóry nalezly uplatnění u rurálních kostelních staveb, dokonce komplikovanějších bazilikálních dispozic, i v jiných částech Evropy. Románské venkovské kostely, dokonce bazilikálního uspořádání, které byly opatřeny ploše uzavřeným presbyteriem, byly dokumentovány také v remešské diecézi (*Collin 1974*, 37).

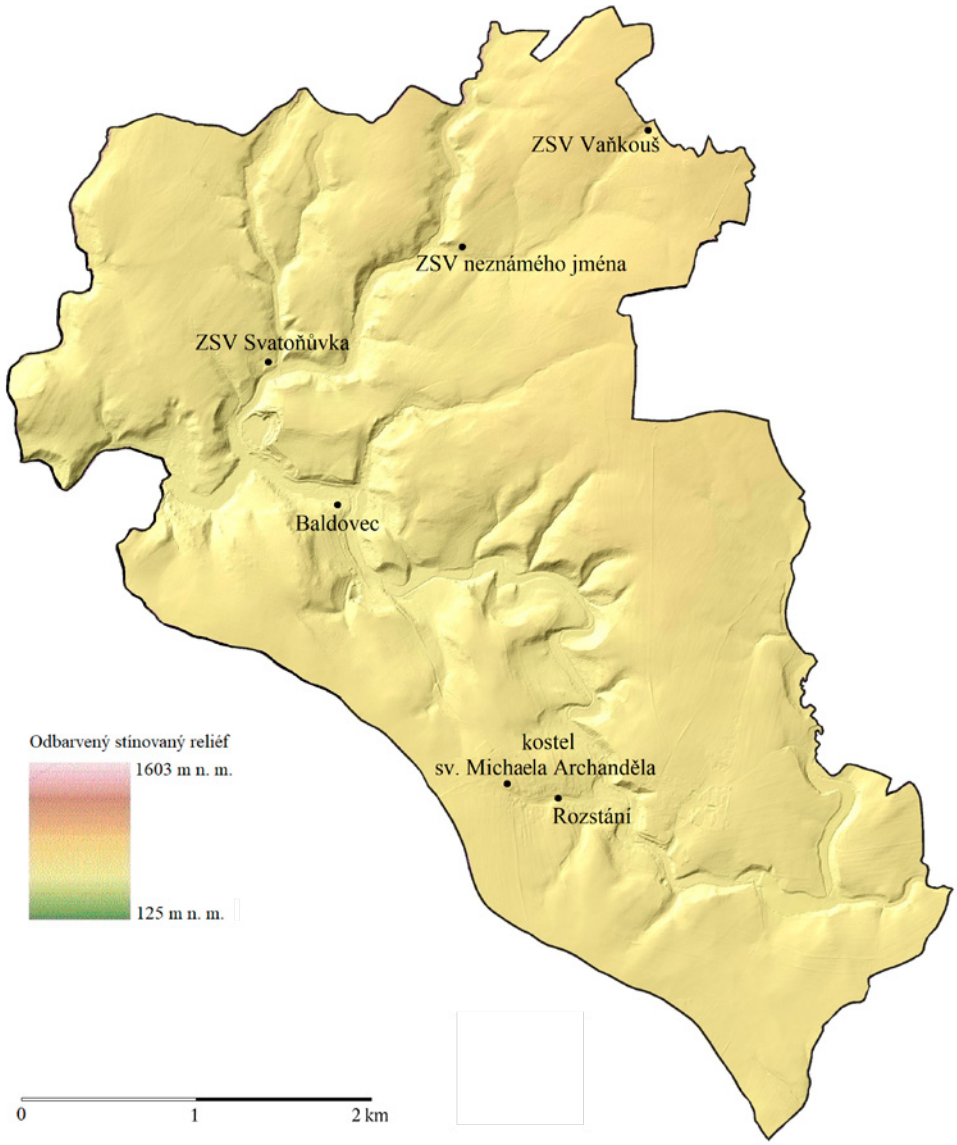

Obr. 108: Katastr Rozstání s vyznačenými archeologickými situacemi (zpracoval: V. Kolomazníček).

5. Závěr

Při hodnocení provedeného geofyzikálního průzkumu je na místě opatrnost. Průzkum prokázal nepochybně **sakrální sálovou stavbu s odsazeným presbytářem, který měl nejspíše polygonální, případně půlkruhový závěr**. Bližší datace však není možná. V případě existence polygonálního závěru chóru je možné uvažovat o výstavbě kostela od doby před polovinou 13. století výše. Rovněž forma zakončení v podobě apsidy umožňuje pouze intervalové datování s přesahem do druhé poloviny 13. století (pokud vyloučíme její mladší původ). Anomálie po jižní podélné straně může souviset s rozšířením lodi či např. s vnějším nástupem na tribunu, které máme doloženy i u jiných kostelů (např. *Český Brod – kostel Nejsvětější Trojice*, 1560–1562), případně s věží – zvonicí nebo předsíní. Nepravidelnosti po severní straně lodi mohou být vysvětlovány řadou okolností. Stěna mohla být připlentována složitým procesem transformace. V západní části lodi nelze vyloučit existenci tribuny, případně kruchty. Před západním průčelím se mohla nacházet předsíň.

Ve druhé polovině 13. století, kdy byl kostel nejspíše budován, je jednolodní kostel s pravoúhlou lodí a odsazeným kvadratickým, obdélným, polygonálním či poklasickým dvoubokým (který však v tomto případě můžeme téměř bezpečně vyloučit) závěrem obecně doložitelnou formou. Přes polovinu 13. století ale přežívají také apsidy, jak již bylo uvedeno. Rozmanité je v uvedeném období umístění věží. Jednolodní kostel s odsazeným chórem u nás, ale

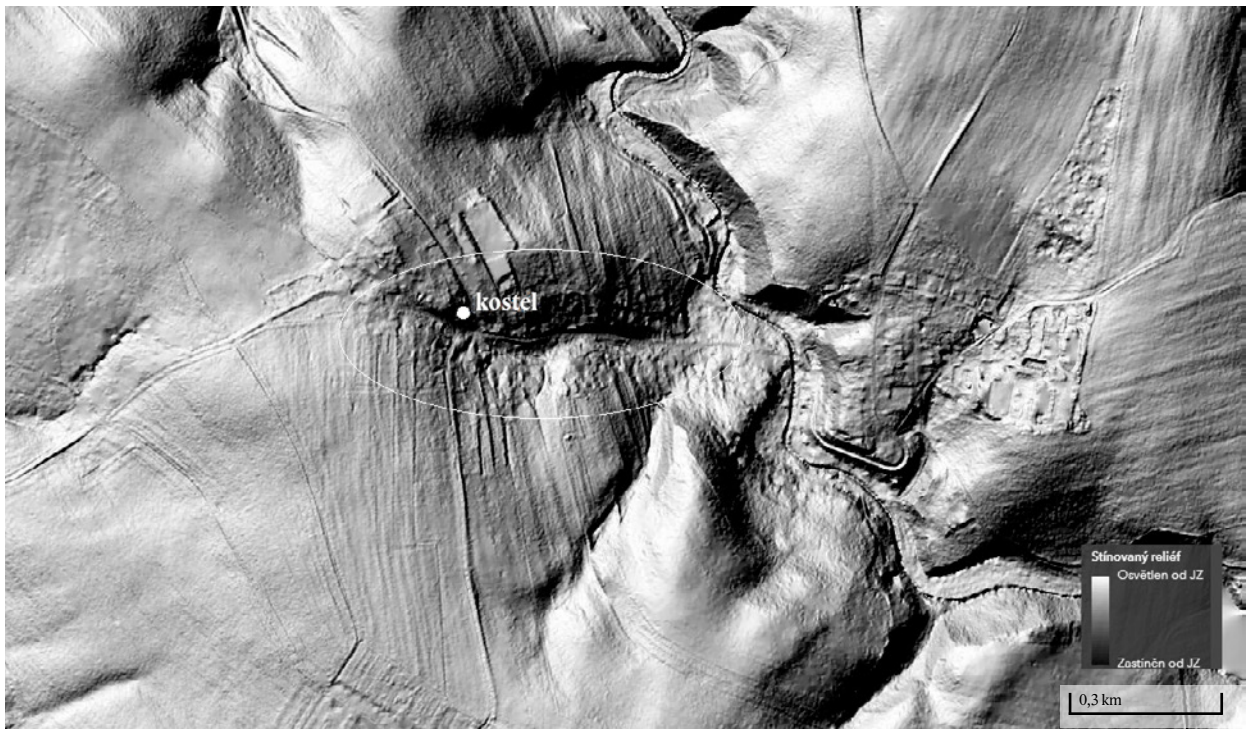

Obr. 109: Terénní profil situace v Rozstání. Středověká vesnice se pravděpodobně rozkládala v mírném údolí v ose východ–západ. Kostel se nachází ve východní části intravilánu vesnice (zpracoval: V. Kolomazníček).

i v širší Evropě, navazuje v základním uspořádání hmoty na řešení raně středověké.

4.1.4 Katastr obce Rozstání

Doposud ojedinělým prehistorickým nálezem z katastrálního území obce Rozstání je v zalesněném prostoru s pomístním názvem Baldovec náhodně získaný bronzový nůž (*Fojtík 2015*, 2). Typologicky náleží k časným nožům s krátkou plochou rukojetí, přesněji k jejich vývojově pokročilejšímu typu Přestavlky (*Řihovský 1972a*, 16–18; *týž 1972b*, 10–11), a dokládá blíže neurčené aktivity lidu kultury lužických popelnicových polí mladší doby bronzové v pramenné oblasti vodního toku Bílé vody.

Na katastru obce Rozstání (*obr. 108*) se kromě jádra obce rozkládá osada Baldovec. Z období středověku jsou zde lokalizovány tři ZSV – Svatoňůvka, Vaňkouš a ves neznámého jména ležící mezi oběma vesnicemi (zčásti leží na katastru obce Niva).

4.1.4.1 Rozstání

Podle archeologických nálezů bylo Rozstání založeno v druhé polovině 13. století a původně náleželo ke skupině vsí holštejnského panství. Po smrti Hartmana z Holštejna se však ves někdy po roce 1316 dostala patrně do rukou pánů z Rájce a Lelekovic, jako držitelů osady připomínaných v první písemné zprávě o Rozstání z roku 1358 (*Doležel – Plch 2000, 184*). Ti v roce 1368 prodali ves Přibíkovi z Křetína, který ji ještě téhož roku vložil do zemských desk své manželce Elišce jako věno. Roku 1390 ji získal Petr z Kravař a Plumlova, a připojil ji tak k plumlovskému panství. Jeho součástí byla až do roku 1592, kdy byla pány z Pernštejna nejprve zastavena a poté v roce 1596 prodána Bernardu Drnovskému z Drnovic, čímž se stala součástí rájeckého panství. V roce 1618 koupil Rozstání majitel plumlovského panství Maxmilián z Lichtenštejna, a připojil ji tak zpět k této državě (*Janoušek 1933*, 140). Osada se svým půdorysem řadí mezi nejtypičtější příklady krátkých lánových vsí příznačných právě pro tuto oblast. Vesnice patřila v regionu k vůbec největším sídelním organismům tohoto typu. Její dnes sledované historické jádro dosahuje délky přibližně 800 m (*obr. 109*) a značný rozsah vsi již v časném novověku potvrzují také údaje vrchnostenských urbářů i lánových vizitací, když v letech 1590 a 1618 zde bylo zapsáno 39 a 38 osedlých (z toho 36 osedlých s polnostmi) a lánová vizitace roku 1667 evidovala 36 poddanských usedlostí, z toho 31 se zemědělskými pozemky (*Jančík 1947*, 27–41). V druhé polovině roku 1998 zde několikrát uskutečnil Josef Plch povrchovou prospekci, při níž se snažil zachytit hmotné pozůstatky z nejstarších fází založení vsi (*Doležel – Plch 2000*, 184).

Obr. 110: ZSV Svatoňůvka. Celkový pohled od jihovýchodu. Dobře viditelné jsou terasy ve svahovitém terénu. Uprostřed usychající jehličnaté stromy, zasažené kůrovcovou kalamitou (foto: V. Kolomazníček, 2019).

Podle všech dostupných zjištění se předpokládá, že vesnice byla založena v orientaci západ–východ. Kostel (569 m n. m.) se nachází na vyvýšeném místě v západním okraji a vesnice sestupovala po obou stranách strání směrem k východu k říčce Bílé vodě (533 m n. m.) v celkové délce cca 820 m. Jižní strana údolí je orientována severozápadním směrem, sklon úbočí je však velmi mírný a strana severní má jižní orientaci. Usedlosti byly umístěny pravděpodobně v místech dnešních obydlí na hranách teras. Východní část doliny uzavírá tok říčky Bílé vody, za kterou je příkrý sráz kopírující tuto vodoteč od severu k jihu s převýšením až 30 m. Z jihovýchodní části sem zasahuje ostrožna ve tvaru výrazného klínu s převýšením cca 20 m.

4.1.4.2 Baldovec

Místní část Baldovec se nachází cca 2 km severozápadně od Rozstání. První zmínka o Baldovci pochází z roku 1722 z drahanské farní matriky. Místo je zmíněno stejně jako v roce 1749 pod názvem Pod Baldovým mlejnem a údajně leželo[47] v místě staré zaniklé osady Valdov (*Janoušek 1933*, 142). Tato zaniklá ves však byla přesvědčivě lokalizována východně od Drahan (*Černý 1992*, 80–82). Osada Baldovec vznikla později, přistavováním domků okolo zmíněného mlýna. V letech 1869–1950 se jako osada neuvádí, od roku 1961 spadá jako místní část pod obec Rozstání v okrese Prostějov.

4.1.4.3 ZSV Svatoňůvka

Terénní výzkumy z roku 1966, které provedl Ervín Černý, potvrdily, že v polno-luční trati Velké psisko stála středověká ves Svatoňůvka. O té se zmiňovala lidová tradice, stejně tak o blízké bezlesé plošině zvané Cerekvisko, na níž měl stát v období Velké Moravy kostel. První zpráva o vsi pochází z roku 1463, při druhé zmínce roku 1492 se již uvádí jako pustá (*Černý 1992*, 75). Podle datování nalezeného keramického materiálu byla vesnice založena již někdy v polovině 14. století (*Černý 1992*, 126). Od roku 1492 se zaniklá ves stala součástí plumlovsko-pernštejnského panství. Krátké odloučení nastalo na přelomu 16. a 17. století, kdy Svatoňůvka spolu se zaniklým Vaňkoušem a osedlými Hartmanicemi, Otinovsí a Rozstáním přešla pod rájecké panství, ale v roce 1618 všechny vesnice koupil zpět nový držitel plumlovského panství Maxmilián z Lichtenštejna za 13 000 zlatých (*Černý 1992*, 75).

S výhradami je možné připustit typ hromadné vsi, protože půdorys zaniklé Svatoňůvky vzhledem k jeho nepravidelnosti nelze zařadit do žádného z běžných půdorysných typů. Při terénním povrchovém průzkumu osady v roce 1966 byly v západní části detekovány stopy po pěti nebo šesti usedlostech po levé straně cesty. Po pravé straně cesty byly bohaté nálezy keramických střepů a drobů do červena vypálené vymazávky. Ve východní části byly zjištěny dvě nízké vyvýšeniny na okraji louky pod příkrým lesním svahem (*Černý 1992*, 76).

V současné době je celý prostor západní části ZSV zatravněný. Celá plocha byla pravděpodobně při založení vesnice vyrovnána v prostoru severně od intravilánu výraznými terasovitými mezními pásy. Tyto pásy jsou dodnes velmi dobře zřetelné. Podle výsledků zmíněné povrchové prospekce je zřejmé, že vesnice se rozkládala pod nejnižší položenou jižní terasou. Nad tímto pásem jsou dochovány další tři terasy – jedna na hranici lesa a další dvě v lesním porostu (*obr. 110–111*). Tyto terasy se vyskytují u parcel probíhajících ve směru vrstevnice na prudších svazích. Jejich účel je jednoduchý: zemědělec skopal nebo vícekrát zoral horní část své parcely a půdu přemístil do dolní části, čímž si zajistil zmírnění příkrého svahu téměř do vodorovné polohy. Voda poté nestékala do údolí a ornice zůstávala na svém místě (*Černý 1979*, 70). Založená vesnice tak byla ochráněna před záplavami, které mohly přicházet ze severního svahu, a v nepříznivém terénu si zajistila důležité hospodářské zázemí. Při nedávné povrchové prospekci

47 Podle Vojtěcha Janouška (*1933*, 217) ležel dnešní Baldovec v místech zaniklého Valdova. Připouští, že náslovné V se mohlo změnit v B (např. Vambeřice – lidově Bambeřice; Vrabec – lidově Brabec atd.), a poukazuje na možný německý původ tohoto místa pod názvem Vartov.

byly nalezeny keramické fragmenty také v západní části ZSV na hranici současného lesního porostu.

Východní menší část ZSV se nachází na mírně vyvýšené terase v úzkém údolí, severovýchodně od soutoku bezejmenné vodoteče s Molenburským potokem. Plošina je dlouhá 125 m, v nejširším bodě měří 26 m. Celá plocha je v současné době zatravněná. Keramika se zde vyskytuje vcelku hojně, hlavně v krtincích nebo na pokraji svahu při vývratech stromů. Ervín Černý zmiňuje dvě usedlosti, ale mohlo jich být více. Pod touto terasou se snad mohla nacházet menší vodní nádrž, která měla hráz v západní části. Po této domnělé hrázi dnes vede cesta podél bezejmenného potoka směrem do Molenburku.

Asi 200 m jihozápadně od zaniklé vsi se nachází čtyřúhelníkový relikt s propadlou vkleslinou. Může to být podsklepený menší jednoprostorový dům. Rozměry této stavby jsou po obvodu 4 × 4 m (*obr. 112*), hrany objektu jsou ostré a obvod pravidelný. Jižně od objektu je upravený násep vysoký 60 cm, který je horní částí okraje spojen s tímto objektem a pokračuje rovnoběžně východním směrem cca 3 m za hranu reliktu. Při odstranění stromového spadu a svrchní části zeminy jsem zde nalezl malé množství uhlíků. Hypoteticky bychom mohli uvažovat o milíři čtvercového půdorysu, ostatně čtvercová milířiště tohoto typu a podobných rozměrů známe ze sousedního račického panství (*Černý 1979*, 62). Otázkou však zůstává, zda milířiště bylo osamocené, protože z ostatních lokalit jsou známa vždy ve větším počtu. Jiným vodítkem při funkční interpretaci může být absence silné černé uhelné vrstvy

Obr. 111: ZSV Svatoňůvka. Terasovité mezní pásy v prostoru lesního porostu (foto: V. Kolomazníček, 2017).

Obr. 112: Čtyřúhelníkový objekt s vkleslinou ležící poblíž ZSV Svatoňůvka (foto: V. Kolomazníček, 2017).

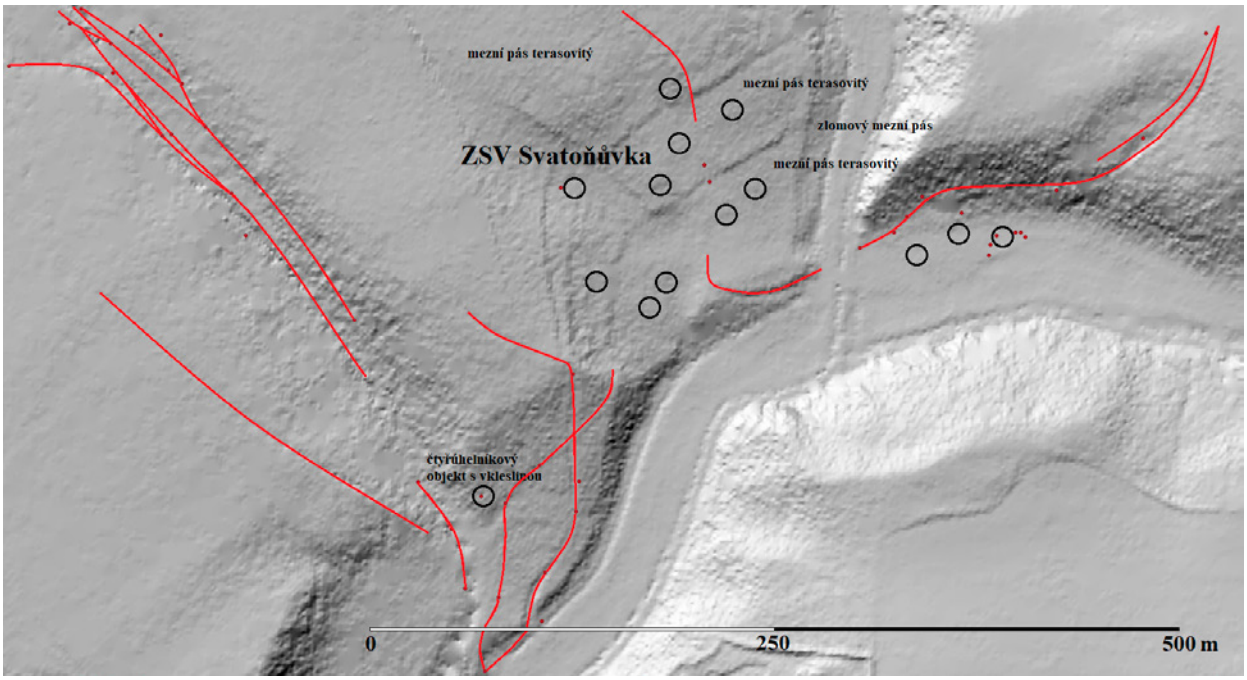

Obr: 113: ZSV Svatoňůvka. Lidarová mapa (zpracoval: V. Kolomazníček).

pod povrchem, která je ovšem typická pro všechna milířiska. Proto bych se při interpretaci předběžně přikláněl spíše k menšímu příbytku, nikoliv k milíři. Nedaleko této lokality se kříží úvozové cesty vedoucí do Holštejna, Husí a Vaňkouše. V současné době zde probíhá rozsáhlá těžba dřeva, která popsaný relikt zcela zahlušila nejen stromovým spadem, ale také stopami po manipulaci těžké techniky.

Lokalita se nachází v místě soutoku Molenburského potoka a bezejmenné vodoteče cca 1 km jižně od Molenburku. Předpokládaná rozloha intravilánu osady byla cca 25 200 m^2 (*obr. 113*). Založená vesnice neměla příliš vhodné terénní podmínky. Měla nepravidelný tvar, čímž se lišila od ostatních vesnic, a byla rozdělena na dvě části. Západní část vesnice se rozprostírala na vyvýšeném plató severozápadně od soutoku a tvořila centrální část vsi. Východní část byla rozložena na vyvýšené terase v úzkém údolí Molenburského potoka po jeho pravé straně. Dnešní odlesněná část údolí měří po soutok s Bílou vodou cca 1 200 m s šířkou 70 m v centrální části.

Reliéf krajiny tvoří prudký jižní svah, který přiléhá k oběma částem zaniklé osady. Západní část ZSV se nachází na vyvýšenině zvané Velké psisko po pravé straně bezejmenného potoka. Východní část se rozprostírá mezi oběma potoky na louce táhnoucí se k ZSV Vaňkouš. Nad soutokem vodotečí vévodí terénu nápadná ostrožna, vyčnívající 40 m nad údolím. Západní (event. jižní) část ostrožny mohla být využívána jako kamenolom. Celá západní strana je obnažená a téměř kolmá stěna může být pozůstatkem po dávné těžbě.

Celé údolí ZSV se nachází v nadmořské výšce 512–525 m, profil terénu se svažuje severozápadním a jižním směrem. Charakter celé lokality zvýrazňují mezní pásy (terasy), táhnoucí se od severovýchodu k jihozápadu, kde se v západní části vsi prudce lomí k jihu.

4.1.4.4 ZSV Vaňkouš

Vesnice byla objevena až roku 1971 na základě analýzy zápisu o popisu hranic mezi Hartmanicemi, Bousínem a dalšími vesnicemi. Důvodem takto pozdní lokalizace vesnice bylo její dřívější mylné umístění do trati Vaňkóše necelý 1 km severně od Rozstání. První zmínka o vesnici pochází z roku 1348, zanikla mezi roky 1481 a 1492, kdy se uvádí spolu se Svatoňůvkou, Bohdalůvkou, Radišinou a Lúčkou jako pustá. V této době nebylo mnoho válek, jako o příčině zániku se tudíž uvažuje o požáru, epidemii moru nebo přesunu obyvatel polovylidněné vesnice do ekonomicky výnosnějších vesnic (*Černý 1992*, 78). Osudy opuštěného Vaňkouše jsou identické s osudy sousední Svatoňůvky. Od roku 1618 setrvává jako pustá ves v rámci plumlovského panství. Koncem 17. století byl v západní části zpustlé osady vybudován panský dvůr, který však

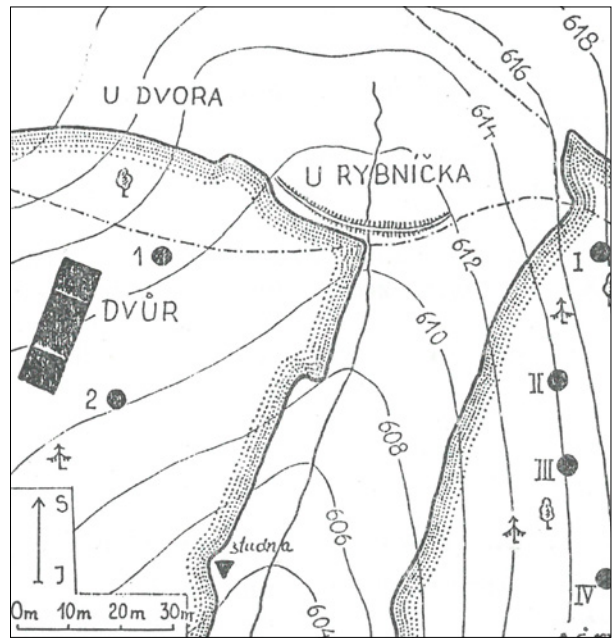

Obr. 114: ZSV Vaňkouš (podle: *Černý 1992*, obr. 56).

byl roku 1793 ponechán k zpustnutí (*Černý 1992*, 77). Pozůstatky po tomto tříprostorovém domu o rozměrech 25 × 7,5 m jsou dodnes velmi dobře viditelné.

Jde opět o krátkou dvouřadou lánovou osadu, umístěnou v mírném svahu. Jejím středem protéká od severu k jihu malý potůček, který zde pramení. V blízkosti pramene byla vybudována obloukovitá rybniční hráz. Rybník ležel patrně ve středu vesnice, která od něj pokračovala pravděpodobně na sever i na jih. V severní části ZSV již nejsou žádné stopy po staveních, protože terén je zde rozorán a používán k zemědělským činnostem. Jistý vizuální důkaz o existenci usedlostí v této části ZSV může poskytovat studium lidarové mapy, která vykazuje jisté anomálie podél zaniklé přístupové cesty. V tomto úseku se vyskytuje velké množství keramiky, kterou lze datovat do druhé poloviny 13. století až na počátek 15. století (*Kolomazníček 2016*, 42). Spolehlivě dochované stopy po zaniklé vsi jsou patrné jen v okrajích lesa Babky, po obou stranách luční nivky (*Černý 1992*, 77). Po levé straně vodoteče bylo zjištěno pět okrouhlých vyvýšenin bez centrální vklesliny. Tato východní část ZSV je dnes osázena lesní školkou a terén je zcela nepropustný vzrůstající vegetací, takže revizi těchto objektů v současné době nelze provést. Na protilehlé straně jsou pod zmíněným panským dvorem pozůstatky po dvou usedlostech. Jde o méně výrazné vyvýšeniny na hraně terasy, které doprovázejí vyhloubené sondy po detektorových průzkumech. Na celé ZSV Vaňkouš Ervín Černý předpokládal celkem šestnáct usedlostí. Po celé pravé straně vodoteče dnes probíhá těžební činnost, takže rovněž tyto dříve viditelné relikty nyní postupně mizí, neboť jsou rozježděny a srovná-

Obr. 115: ZSV Vaňkouš. Celkový pohled od severovýchodu. Uprostřed je viditelná hráz zaniklého rybníka (foto: V. Kolomazníček, 2017).

ny těžkou lesní technikou. Nepodařilo se zde identifikovat studnu vyznačenou na plánu Ervína Černého (*obr. 114*). Celá lokalita podél vodoteče je v současnosti využívána především jako krmeliště a kaliště pro lesní zvěř.

ZSV Vaňkouš je nejvýše položenou vesnicí v bývalém holštejnském panství (*Kolomazníček 2016*, 25). Rozkládá se ve výšce 610–618 m n. m. v tratích U Dvora a Babka mezi vesnicemi Vysočany a Niva na mírně zvlněné plošině, která přechází od pramene vodoteče směrem na jihozápad v mírné údolí. Vesnice se nachází na náhorní planině a na rozdíl od jiných zkoumaných vesnic se v její blízkosti nevyskytuje žádná výrazná přírodní dominanta. Terén má po celé pravé straně vodoteče charakter jihozápadního a po levé straně severozápadního svahu. Jde o slepé, v severní části uzavřené, mírné široké údolí, orientované od severovýchodu k jihozápadu s převýšením cca 10 m od koryta vodoteče k pásu hřebenu po obou stranách ZSV. Údolí dosahuje šířky cca 65 m v centrální části vesnice (*obr. 115–116*).

Rozlohu intravilánu lze velmi těžko určit, protože severní část ZSV je dlouhodobě zasažena zemědělskou činností. Na základě výzkumu zaniklých plužin (*Černý 1992*, 78) můžeme přesto podle velmi střízlivých odhadů stanovit délku zaniklé vesnice na cca 500 m se vzdáleností mezi usedlostmi na obou stranách vodoteče 80–90 m.

4.1.4.5 ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka)

Vesnici objevil v roce 1969 Ervín Černý. Jméno osady se nepodařilo zjistit. S největší pravděpodobností šlo o vesnici založenou v prvních letech kolonizace, která byla z důvodu špatné lokace brzy opuštěna, protože při výčtu holštejnských vsí z let 1463, 1492 a 1597 není o ní ani zmínka. Jedním z důvodů tak brzkého zániku vsi mohla být velmi špatně založená plužina, tj. ves mohla být opuštěna někdy koncem 13. nebo počátkem 14. století (*Černý 1992*,

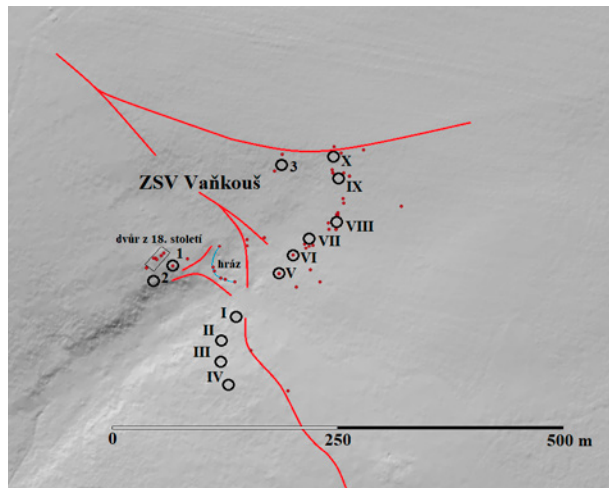

Obr. 116: ZSV Vaňkouš. Lidarová mapa. Ponecháno je původní číslování usedlostí podle Ervína Černého, další předpokládané usedlosti, především v severovýchodní části, jsou očíslovány nově (grafická úprava: V. Kolomazníček).

78–79). Při vstupu do ZSV v její západní části se nalézá povrchový důl na těžbu kamene, patrně využívaného ke stavbě usedlostí. Po lidských sídlech se do dnešních dnů mnoho stop nezachovalo. Podle Ervína Černého se po levé straně vodoteče dochovalo sedm zaokrouhlených vyvýšenin o rozměrech 5 × 5 m. V dnešní době lze jejich umístění v terénu jen těžko ověřit. K identifikaci usedlostí v terénu může pomoci pouze zveřejněná informativní mapka (*Černý 1999*, 79), na níž jsou tyto usedlosti zachycené. Ve vyznačených vyvýšeninách se údajně nalezlo kromě žluté hlíny a velkého množství stavebního kamení jen velmi málo keramického materiálu. Na protilehlé straně vodoteče v západní části Ervín Černý odhadoval další dvě stopy po zaniklých usedlostech. Ty se taktéž nepodařilo ověřit, ale na stejné straně lze více na západ rozpoznat v příkré stráni dva pozůstatky jakýchsi základů staveb v podobě prohlubní, které jsou ohra-

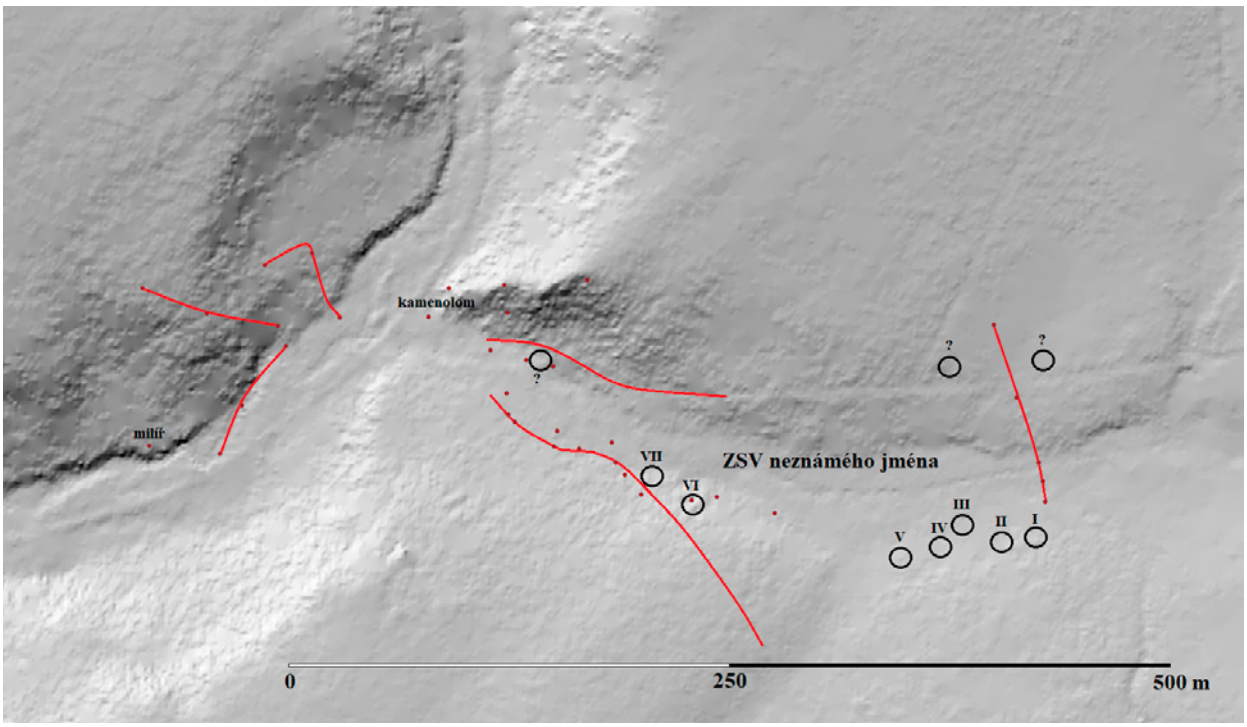

Obr: 117: ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka). Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 118: ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka). Celkový pohled od usedlosti č. VI směrem k západu (foto: V. Kolomazníček, 2019).

ničeny kamennou zídkou. V současné době jsou zasypány klestím a odpadem z vytěženého lesa. Je možné, že jsou to relikty zmíněné Ervínem Černým, které však byly nepřesně vyneseny do mapového podkladu. Počet usedlostí nelze přesně odhadnout. S přihlédnutím k plužinám zjištěným v severní části (*Černý 1992*, 79) se můžeme domnívat, že osada mohla mít deset usedlostí (*obr. 117–118*).

ZSV byla orientována ve směru východ–západ a vysazena v úzkém údolí kolem vodoteče přitékající od Vaňkouše, v nadmořské výšce 548–555 m. Vesnice patřila spíše mezi menší s délkou cca 150 m a šířkou mezi řadami usedlostí cca 60 m. Na sever od ZSV se zvedá strmá stráň převyšující dno údolí o 25 m. Jižní stráň není tak příkrá a západně od ZSV se směrem k jihu jen pozvolna zvedá. Šířka údolí dosahuje východně od ZSV až 60 m, v intravilánu vsi jen přibližně 25 m. Všechny lokalizované usedlosti po levé straně vodoteče jsou situované na severním svahu. Protější strana je orientována jižně až jihozápadně. Dalším důvodem brzkého zániku vsi, třebaže nikoliv nutně primárním, mohla být její špatně založená jižní linie v příkřejším severním svahu s nedostatkem slunečního svitu během roku. Ve vyšších nadmořských výškách Drahanské vrchoviny mohou být totiž zbytky sněhové pokrývky na severních stranách patrné ještě koncem dubna.

5.
Povrchové kamenné doly

V plužinovém terénu bývaly kamenolomy zakládány v menší vzdálenosti od ZSV. Právem se můžeme domnívat, že byly založeny vždy spolu s vesnicí a využívány k výstavbě podezdívek domů, ohnišť, pecí, k dláždění dvorků, cest a dalších staveb (*Černý 1979*, 103). Ve zkoumaném kraji, který vyniká vertikální členitostí, se vyskytují především lomy stěnového typu. Jejich úpatí je dnes většinou zarostlé bujnou vegetací. Stopy kamenolomu v přímé blízkosti intravilánu vsi se nacházejí v ZSV Husí, ZSV Svatoňůvka a ZSV neznámého jména. V bezprostřední blízkosti ZSV Bohdalůvka neevidujeme důkazy o existenci lomu. Z této lokality ale známe místa s velkým množstvím kamení nahromaděného do dlouhých kamenných pásů,[48] takže můžeme předpokládat, že zde nebyla nouze o tento stavební materiál. Otázkou je, zda se hodil ke všem stavebním úkonům, nebo musel být dovážen kámen určený k různým specifickým stavebním činnostem. Stejná situace je u ZSV Vaňkouš, odkud nejsou zatím potvrzeny vizuální stopy po dolování kamene. Obě vesnice se však nacházejí spíše v mírném úbočí na hraně náhorní plošiny bez výrazné přírodní dominanty, takže zde můžeme předpokládat spíše kamenolomy jámové. Ty jsou však v současném terénu velmi těžko zjistitelné, protože jsou zčásti zanesené a zarostlé bylinnou nebo křovinnou vegetací, ojediněle i stromy. Jsou-li hlubší, může být jejich dno trvale nebo sezónně zvodnělé. Mnohé z uvedených typů lomů byly příležitostně využívány také po zániku ZSV ke stavbě domů a cest lidmi z okolních osad (*Černý 1979*, 104).

Asi nejlépe dochovaný stěnový kamenný lom se nachází na katastru obce Molenburk v přímé návaznosti na ZSV Husí (*obr. 119*). Můžeme tak ostatně usuzovat rovněž podle místního názvu Panská skála, neboť obdobná toponyma (skála) označují polohu, v níž je exponován lom kamene. Takový název obecně pochází z tvaru s významem štípati – kláti, koliti (*Štajnochr 1999*, 51). V terénu tomu nasvědčují umělé závrtky (kutací jámy), které se vyskytují téměř výhradně v linii po celé severozápadní straně tohoto skalnatého hřebene dlouhého cca 350 m (*obr. 120*). Nachází se zde sedm takových jam o různých velikostech, ale může jich být i více. Menší těžební jámy mohly být zaneseny za dlouhá staletí lesním spadem a v současnosti jsou jen těžko rozpoznatelné. Z lidarového snímku lze s vysokou

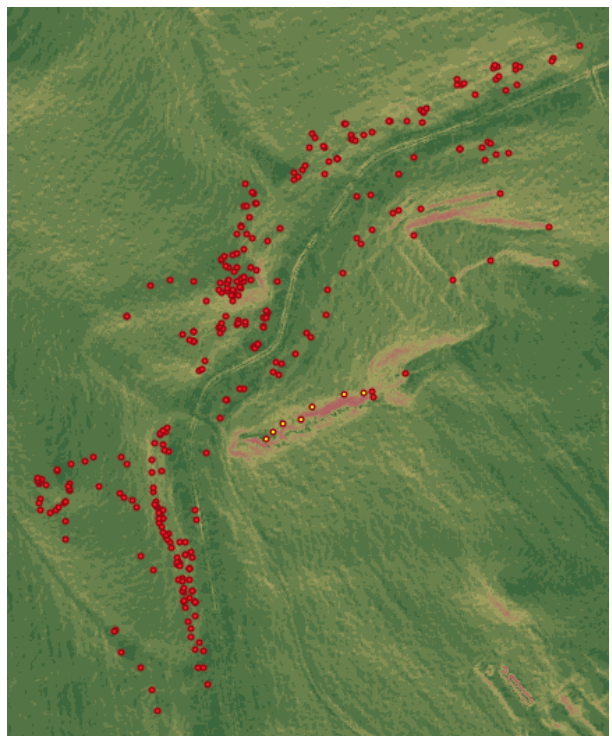

Obr. 119: Kamenný lom Panská skála. Lidarový snímek. Žlutě jsou označeny zachycené stopy v terénu po těžbě kamene (grafická úprava: V. Kolomazníček).

48 O těchto kamenných haldách více v kap. 6 Středověké plužiny a pastviny.

Obr. 120: Kamenný lom Panská skála. Jedna z předpokládaných těžebných jam v podobě závrtu do skalní stěny (foto: V. Kolomazníček, 2020).

pravděpodobností usuzovat, že celá západní část byla od severu odtěžena a do dnešních dnů se zachoval pouze úzký obnažený skalnatý hřbet.

V západní části se nachází centrální těžební část. V celé délce na severní straně úpatí hřebene Panské skály lze předpokládat cestu[49] vedoucí podél levobřežní strany zaniklé vesnice s transportní návazností na kamenný lom. V lese, východně od ZSV Husí, snad právě na lokalitě Panská skála, se Ervín Černý (*1992*, 57) zmiňuje o dvou kolomazných pecích, které ale klade do mladšího období. Stopy po těchto pecích jsou v současné době nerevidovatelné.

Další předpokládaný (stěnový?) kamenný lom se nachází v polovině cesty mezi ZSV Svatoňůvka a ZSV Bohdalůvka, blíže ke Svatoňůvce (*obr. 121*). Jde o rozsáhlé kamenité pole, ležící na hraně náhorní planiny s příkrým srázem. Ve srázu stojí obnažená svislá skalní stěna a v jejím okolí lze identifikovat již spadem zanesené a vegetací zarostlé těžební pozůstatky po domnělém lomu. I když je lom umístěný blíže ke Svatoňůvce, jeho využití spadá spíše do teritoria působnosti Bohdalůvky, protože ve Svatoňůvce se přímo na okraji intravilánu nacházely rozsáhlé kamenolomy. Je ale možné, že se zde kámen začal těžit v pozdějším období a byl využit na vyrovnání a zhutnění základů milířů, jejichž pozůstatky stojí nedaleko. Téměř identické místo, v podobě kamenných polí, se nachází na

Obr. 121: Lom mezi ZSV Svatoňůvka a ZSV Bohdalůvka. V blízkosti se nacházejí rozsáhlá kamenná pole a až 80 cm vysoké náspy umístěné ve svahu (foto: V. Kolomazníček, 2019).

protější straně kopce směrem k ZSV Bohdalůvka. Obě místa leží na zaniklé cestě spojující obě vesnice.

Lom v ZSV Svatoňůvka můžeme považovat za místo zrodu tradice těžby kamene na této lokalitě, která trvá do současnosti. Hlavní stěnový kamenný lom zaniklé vesnice můžeme předpokládat v přechodu mezi oběma částmi vsi, severně od soutoku bezejmenné vodoteče s Molenburským potokem. Západní část ostrožny tvoří v určitých částech svislé kamenné stěny, její ostatní části mají příkré svahy zanesené spadem a zarostlé vegetací (*obr. 122*). Další lom mohl ležet po levé straně Molenburského potoka. Dnes jsou ovšem stopy po něm takřka nerozpoznatelné, určité

49 V některých částech jsou rozeznatelné památky po zaniklé komunikaci. Nelze zcela určit, zda šlo o průtah vesnicí, nebo o účelovou cestu přímo ke kamenolomu. Osobně bych se přikláněl k druhé variantě s využitím cesty pro soukromé vesnické účely.

Obr. 122: V blízkosti ZSV Svatoňůvka pokračuje těžba kamene do současnosti. Pohled na současnou lomovou stěnu odhalenou těžbou dřeva. Snímek byl pořízen cca 100 m západně od zaniklé vsi (foto: V. Kolomazníček, 2020).

předpoklady o těžbě kamene lze čerpat pouze z lidarových map. Dnes hrana současného lomu leží cca 220 m jižně od soutoku zmíněných vodotečí (*obr. 123*).

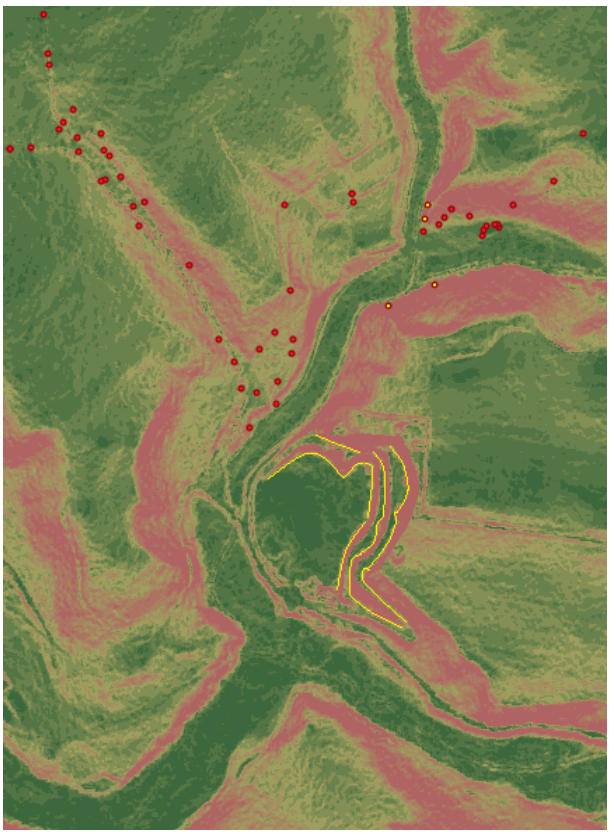

Obr. 123: Lidarový snímek prostoru s předpokládanou těžební činností v ZSV Svatoňůvka. Žlutými body jsou označeny v terénu zachycené stopy po těžbě kamene, žluté linie označují současnou těžbu kamene (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Další lokalita, kde se nachází kamenný stěnový lom, leží opět v bezprostřední blízkosti ZSV, tentokráte neznámého jména (mezi Vaňkoušem a Svatoňůvkou). Jde o skalní hřeben zakončený do tvaru hrotu, který nese stopy těžby kamene v podobě vydloubnuté prohlubně v cípu tohoto skalního útvaru. Leží podobně jako u Svatoňůvky opět u soutoku dvou vodotečí, ale stopy po těžbě zde nedosahují takových rozměrů. Kámen zde byl těžen pouze ve středu výběžku (*obr. 124*).

Kamenný lom musíme předpokládat také v Holštejně. Vyskytují se zde obrovská ložiska vápence a od severovýchodu sem zasahuje droba,[50] jež byla těžena v severních částech holštejnského dominia, takže lze předpokládat, že k těžbě zde byla využívána rovněž tato hornina. To, že nebyl ke stavbě hradu využíván jen vápenec, dokazují relikty hradních fortifikačních zdí a budov nebo obnažené zdi starých hospodářských stavení přímo v Holštejně, na které se používalo stavební kamení právě z opuštěného hradu. V hradním komplexu nalézáme vápenec spíše v základových částech staveb, zatímco v obci Holštejn se použitý kamenný materiál ve zdech budov prolíná v různých výškových profilech podle toho, kdy byl (z hradu?) dovezen.

Pozůstatky po těžbě kamene jsou dnes neprokazatelné, resp. neidentifikovatelné. Lokalita se nachází v hlubokém údolí, je obklopena strmými vápencovými stěnami v jižní a východní části. Severní a východní úsek tvoří příkré svahy porostlé vzrostlou vegetací.

50 Droby jsou klastické sedimentární horniny pískovce se zvýšenou příměsí jílovito-prachové složky a živcových a horninových zrn. Na území České republiky jsou droby hojné ve svrchně proterozoických sedimentech drahanského kulmu a kulmu Nízkého Jeseníku (*Bulisová 2006*, 68).

Obr. 124: Lom u ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka). Těžba probíhala směrem do středu výběžku. Ve spodní části lze pozorovat rozdvojení směrem vpravo. Dno je zaneseno lesním spadem (foto: V. Kolomazníček, 2019).

6.
Středověké plužiny a pastviny

6.1 Zemědělství

V České republice byl váženým odborníkem v této oblasti Ervín Černý, jehož publikace *Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Drahanské vrchoviny* (*Černý 1979*) je uznávaným metodologickým základem výzkumu plužin i v současnosti. Plužina je jedním ze základních pojmů užívaných v dějinách středověkého osídlení. Na tvar plužin mělo vliv několik skutečností, především přírodní prostředí a charakter orebního nářadí. Plužinu rozdělujeme do několika typů (*Černý 1979*, 89–91). Na zkoumaném území převažuje záhumenicová plužina, charakteristická pro lesní lánové vsi. Skládá se z pásů až 100 m širokých, 2,5–3 km dlouhých. Poznatky z výzkumu plužin jsou hojně využívány při určování počtu usedlostí v jednotlivých zaniklých osadách. Obvyklá plocha pole, kterou měl novousedlík získat k obdělávání, byl tzv. jeden lán, což odpovídá poměrně rozsáhlé ploše 23,5 ha. Tato výměra však byla na Drahanské vrchovině dodržována jen málokde (*Belcredi 2006*, 23).

Zajímavé mohou být informace o velikosti sklizeného produktu. V českém středověku mohly být výnosy obilí běžně kolem trojnásobku až čtyřnásobku vysetého zrna, což znamenalo až 600 kg z 1 hektaru (tedy desetinu dnešních výnosů). Obilí se stále mlelo ručně na mlýnku, který sestával ze dvou kruhových kamenů (žernovů). Ale od 13. století už dodávaly mlynářské výrobky také vodní mlýny. Ekonomickým základem zemědělské usedlosti byly pole, louky a pastviny. Rozsah obdělávané půdy např. v Pfaffenschlagu (*Nekuda 1992*, 25) byl zjištěn jednak pomocí pylové analýzy, jednak dokumentací stop bývalých polí v lesním terénu. Kombinací těchto pramenů bylo zjištěno, že rozsah orné půdy představoval 123 ha a stejnou rozlohu měly louky a pastviny. Podle stejného vzoru můžeme předpokládat rozsáhlé pastviny v okolí zaniklých vesnic na sledovaném území Drahanské vrchoviny.

6.2 Pastvinářství

Společenstva pastvin a luk představují vývojově mladé, převážně člověkem vytvořené polopřirozené svazky, které jsou svou existencí vázané na určitý hospodářský režim, např. kosení, pastvu, sešlap apod. (*Hejný – Slavík 1997*). Přírodní podmínky Drahanské vrchoviny jsou méně vhodné pro pěstování zemědělských plodin. Nacházejí se zde svažité pozemky s horší bonitou zemědělské půdy, které mohly být využívány jako pastviny. Na svažitých pozemcích se pravidelnou pastvou udržuje kulturní krajina a vypásání zamezuje nežádoucímu zaplevelení luk. Na pastvinách se chová zejména skot, koně, ovce a kozy. Travní porosty patřily již v raném středověku k důležitým zemědělským plochám, ale pícniny[51] se zde ještě nepěstovaly, protože neexistovaly ani udržované louky (*Bulisová 2006*, 187). Různorodost porostu pastviny je ovlivněna obsahem živin v půdě, vodním režimem (srážkami, podzemní vodou), přístupem světla, topografickými podmínkami (nadmořskou výškou, orientací ke světovým stranám, svahem) a typem obhospodařování. Expozice svahu ke světovým stranám ovlivňuje zejména v horských oblastech délku vegetační sezóny (rozdíly mohou být až několik týdnů).

Zatímco pastva skotu by měla probíhat v méně svažitých terénech, ovce a kozy se mohly pást ve velmi svažitém terénu. Skot by se neměl pást na svažitých územích, neboť vzniklé vyšlapané chodníky (prtě) mohou vést k erozím (*Pavlů – Hejcman 2007*, 76–78).

51 Odvětví rostlinné výroby zabývající se pěstováním rostlinných druhů používaných jako krmivo pro hospodářská zvířata na orné půdě, loukách a pastvinách. Až do 18. století byly výhradním zdrojem píce pro dobytek přirozené louky, pozemky s vytrvalým jetelotravním porostem (*Bulisová 2006*, 191).

Obr. 125: ZSV Husí, trať Panská skála. Pastva v lese (foto: V. Kolomazníček, 2021).

Středověké pastviny vypadaly zřejmě trošku jinak. Nelze si představit, že by nově příchozí obyvatelstvo mělo k dispozici nějaké rozsáhlé pastviny, kam by mohla být vyháněna stáda ovcí, koz nebo hovězího a vepřového dobytka. Výživa ve středověku na našem území byla téměř výhradně cereální, byla závislá na pěstovaném obilí, a kde jen to bylo možné a les tam nebyl, bylo pole. Dobytek se tedy pásl v jediném možném volném prostoru, v lese (*obr. 125*). Nutno doplnit, že pro pastvu byla využívána také lada, tj. sekce plužiny, která byla ponechána ladem, aby regenerovala. Mohlo se pást i na lukách, zvláště na tzv. jednosečných, které se ve vegetačním optimu sklidily a po vymlazení byly užity jako pastvina. Druhotná byla pastva (i sklizeň) na trávnících (od tráviti, strava), na tzv. oddělených segmentech půdy, která nebyla předmětem plužního hospodářství, např. na návsích, při cestách – na svazích a stráních, při pramenech, při rybnících apod. (*Štajnochr 1999*, 51).

Pastva v lesích ale mohla zpomalovat a někdy i zcela zastavit samovolnou obnovu lesa, který se následkem spásání změnil na otevřenou pastvinu. Velmi záleželo na druhu porostu. Jestliže se dřeviny množily pomocí odnoží (dub, lípa, jasan, habr), snášely lesní pastvu lépe. Pokud se dřevina obnovovala pomocí semen (buk), pastva silně narušovala schopnost rozmnožení a zmlazení tohoto typu stromů v lese nebo jeho výskyt zcela potlačila (*Suchomel et al. 2014*, 32–33). Dubové a bukové lesy se využívaly hlavně pro pastvu prasat, kde nemohla škodit rozrýváním půdy (*Beranová – Kubačák 2010*, 212–213). Nejvýraznější vliv na skladbu lesa a jeho druhové složení měla koza. Největší vliv na travní a bylinný porost měl skot a ovce (*Beranová – Kubačák 2010*, 153–154). Je jisté, že ve středověké vesnici hrál chov dobytka velmi důležitou roli, protože pokud přišel neúrodný rok, stačila obilní produkce sotva pro vlastní spotřebu jejích obyvatel. Ustájení a péče o dobytek znamenaly zvýšení jeho hmotnosti. Kromě masa bylo pro výživu získáváno mléko a sýr, neméně důležitý byl hnůj, který se stal vítaným plošným hnojivem. Dostatečný rozsah lučních ploch a pastvin spolu s plochou polí ležících ladem byl zkoumán v Pfaffenschlagu (*Nekuda 1992*, 27), kde na jednu usedlost připadalo cca 10 ha luk. Jestliže pro výživu jedné krávy je zapotřebí 1,5–2 ha luk, bylo možno chovat v jedné usedlosti čtyři až šest krav. Roční průměrná produkce mléka ve středověku představovala od jedné krávy nejméně 600 l. Při počtu čtyř až šesti krav získala usedlost dostatečné množství mléka jak k výživě, tak k výrobě sýru.

6.3 Plužina městečka Holštejna

Podle počtu parcel v jednotlivých tratích lze usuzovat, že městečko mělo třináct nebo čtrnáct usedlostí. Průměrná

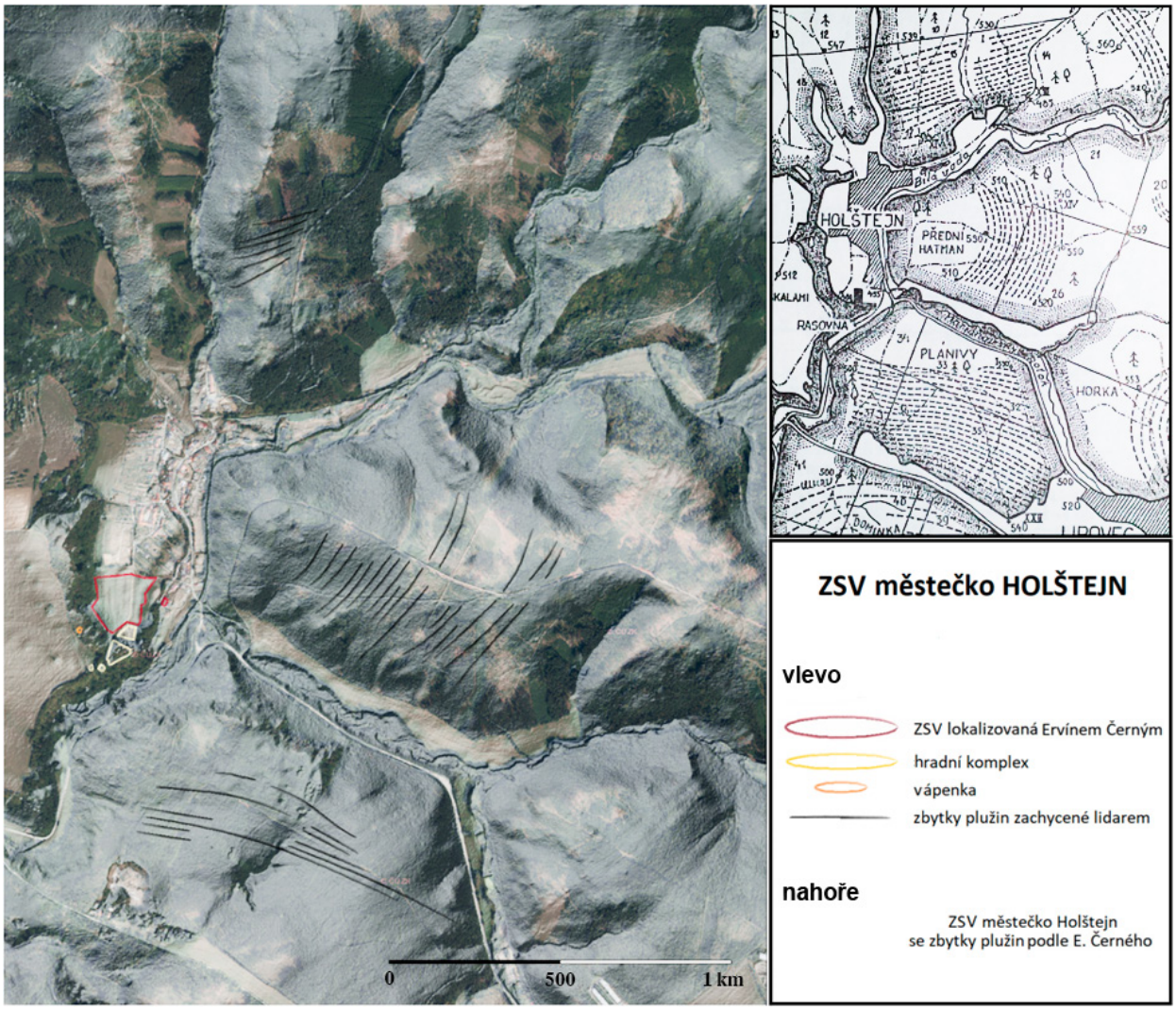

Obr. 126: Zbytky plužiny zaniklého Holštejna na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 27).

výměra orné půdy na jednu usedlost byla cca 12–15 ha. Plužina zaniklého Holštejna je rozptýlena do čtyř vzájemně nesousedících tratí, z nichž jedna (trať západní – Nad Skálami) se používá dodnes (*Černý 1992*, 46). Zbývající tratě jsou pokryty lesem a areálem dnešní vesnice Holštejn. Všechny plužiny zaniklého městečka se dnes nacházejí v holštejnském katastru, kromě trati Plánivy, která náleží do katastru Lipovce. V lesích jsou dodnes patrny stopy po mezích jednotlivých polních parcel. Zajímavá je jižní část plužiny (trať Plánivy), která se skládá z 21 pásových, rovnoběžně od západu k východu probíhajících parcel. Jsou dlouhé 1 000 až 1 200 m a šířka dosahuje 33 m. V západní části plužiny se vyskytuje mnoho krasových závrtků. Plocha této části plužiny je 60 ha. Východní část plužiny se rozkládá na zaobleném hřbetu trati Přední Hartman a nejlépe je rozpoznatelná na lidarových snímcích. Pomístní název této plužiny upomíná na zakladatele hradu Holštejna Hartmana. Tato plužina je menší, její celková výměra je 25 ha. Nacházíme zde třináct parcel, které probíhají obloukovitě od severu k jihu o délce 700 m a šířce 30 m. Nejsevernější plužina je rozdělena na dvě části malým vodním tokem proudícím od ZSV Bohdalůvka ze severu k jihu. Ervín Černý zde nalezl stopy po třinácti a dvanácti parcelách, probíhajících od západu k jihu. Jejich délka se pohybuje mezi 300–400 m a plošné výměry obou částí trati jsou 20 a 14 ha. Na lidarových snímcích je tato plužina rozeznatelná už jen v její sedlovité (severnější) části. Jižnější část je daleko strmější, a proto je zde využití plužiny velmi nepravděpodobné. Plužina zaniklého Holštejna měřila celkem 170–200 ha (*Černý 1991*, 17). Lidarové snímky odhalují, že byla zakládána převážně na jižních svazích (*obr. 126*).

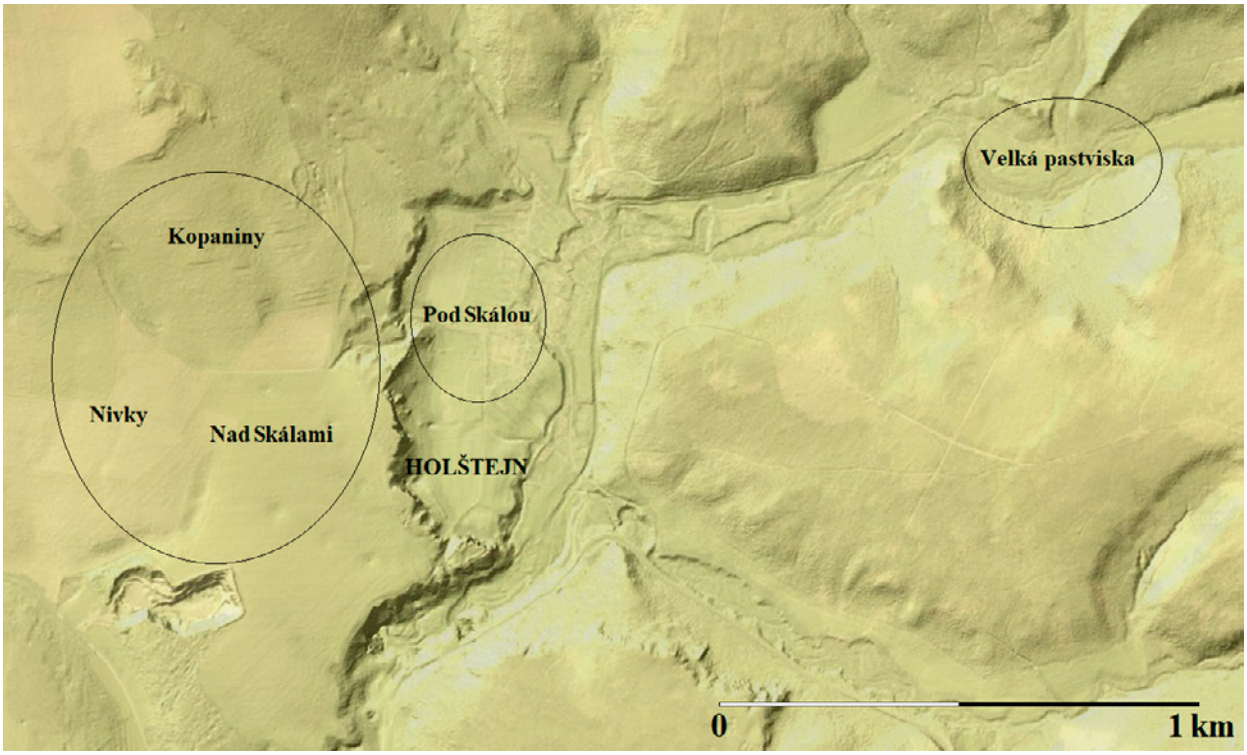

Obr. 127: Předpokládané pastviny v Holštejně na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček).

6.4 Pastvina zaniklého Holštejna

Pastviny v okolí Holštejna předpokládáme na více místech – východně od městečka v tratích Kopaniny[52], Nivky nebo Nad Skálami (*obr. 127*). Jde o velmi rozsáhlou, mírně zvlněnou náhorní plošinu orientovanou převážně jižním směrem. Za nevýhodu lze považovat terénní nedostupnost s převýšením cca 30 m nad úrovní městečka.

Pastvisko se mohlo nacházet rovněž severně od zaniklého městečka v prostoru současné obce, na rozsáhlém vyvýšeném plató (cca 100 000 m^2) nad pravobřežním korytem říčky Bílé vody. Tato poloha je téměř rovinatá s dobrým přístupem k vodnímu zdroji a je orientována taktéž jižním směrem; stejně jako městečko je krytá ze všech stran skalními stěnami.

Další možností je údolí v severovýchodním extravilánu městečka, podél říčky Bílé vody v trati Velká pastviska. Jak napovídá pomístní název, je možné a nejvíce pravděpodobné, že pastviny ležely právě v těchto místech. Rozloha pastvin by mohla dosahovat až cca 150 000 m^2, nacházely se na rovinatém povrchu s výhodnou orientací k jihu.

Nevýhodou dvou posledních zmíněných potenciálních pastvin může být jejich poloha proti proudu vodoteče, čímž mohlo docházet ke kontaminaci vodního zdroje.

6.5 Plužina ZSV Bohdalůvka

Výměra celé plužiny je 110 ha. Při předpokládaných čtrnácti usedlostech by na jednu usedlost připadlo 8 ha. Podle Ervína Černého (*1992*, 55) se plužina rozkládala na mírně svažitém klidném terénu, který směrem k jihu přecházel v neobdělávaná kamenná pole. Po obou stranách vsi ležely tratě širších záhumenicových plužin, dlouhých 600–800 m. Pozůstatky těchto plužin jsou dobře viditelné na lidarových snímcích, zejména ve východní části, naopak v západní části jsou rozpoznatelné méně. Obloukovitě probíhající parcely, které podle Ervína Černého vedly mezi východní a západní parcelou, rozpoznatelné nejsou. Jedním z důvodů může být povrchový lom, který vznikl jižně od Houska, ve východní části této plužiny. Jižně od ZSV v trati Primátorka je dochován valovitý mezní pás oddělující hranici plužiny od předpokládané pastviny (*obr. 80*). V severním cípu ZSV se nacházejí tři dlouhé uměle navršené kamenné vyvýšeniny. Stojí v přímé blízkosti ZSV Bohdalůvka, cca 70 m od nejseverněji položené

52 V trati Kopaniny vystupují na lidarovém snímkování stopy po plužinách.

Obr. 128: Kamenné haldy severně od ZSV Bohdalůvka (foto: V. Kolomazníček, 2018).

usedlosti (*obr. 128*). První halda dosahuje šířky 8 m a je dlouhá 57 m. Druhá je široká 6 m a dlouhá 52 m. Šířka třetí je také 6 m, v severozápadní části má ale šířku 9 m a v posledních 9 m je šířka naopak zúžená na 3 m, dlouhá je téměř 67 m. První dvě směřují od jihu mírně k severozápadu, třetí se stáčí k severovýchodu. Výška je cca 1 m, ta se ale mění po celé délce haldy, v některých úsecích dosahuje i ke 2 m. Stejné kamenné haldy se nacházejí cca 500 m jihozápadně od křížení cest v severní části vesnice. S největší pravděpodobností jde o kamenný materiál, který sem byl přemístěn z polí určených k zemědělské činnosti. V této oblasti by se ale podle Ervína Černého plužiny vyskytovat neměly. Místo se nachází na nejvyšším vrcholu (568 m n. m.) mezi Holštejnským potokem a bezejmennou vodotečí pramenící v ZSV Bohdalůvka v blízkosti (středověké) cesty mezi Holštejnem a ZSV Husí. Význam těchto kamenných hald je nejasný, nanesení kamení z vyčištěných ploch na jedno místo (navíc na vrcholek hřebene) se mi zdá málo pravděpodobné. Severně od těchto hald se na vrcholu hřebene nachází vyvýšenina s nápadným (uměle vytvořeným?) západním svahem (*obr. 129*).

6.6 Pastvina ZSV Bohdalůvka

Pastvinu patřící k ZSV Bohdalůvka lze předpokládat necelých 300 m jihozápadně od zaniklé vsi na dnešní lesní louce v trati Primátorka. Rozloha dnešní louky je cca 10 000 m^2.[53] Rozprostírá se v mírném úbočí ve svahovitém terénu s orientací k jihu. Lokalitou protéká od severu malá vodoteč. Terénní stopy naznačují, že na ní mohla být, v severní části pastviska, vybudována menší vodní nádrž (*obr. 130*).

Další pastvinu předpokládá Ervín Černý západně od dnešního Houska v lesní trati Na Koňačkách, jak už ostatně napovídá její název (*Černý 1992*, 55). Lokalita se sice nachází mezi ZSV Bohdalůvka a ZSV Husí, pastvisko však připisuje k zaniklé Bohdalůvce, od které je vzdáleno o polovinu méně než od ZSV Husí. Terén je zde rovinatý, mírně se svažující západním směrem.[54] Nejbližší vodní zdroj se vyskytuje západním směrem v údolí vzdáleném cca 800 m u pramene Holštejnského potoka.

6.7 Plužina ZSV Husí

Průběh parcel a charakter terénu naznačuje, že šlo o typickou záhumenicovou plužinu o rozloze 125 ha s přímým napojením na jednotlivé usedlosti (*Černý 1979*, 57). Pokud by tato interpretace byla správná, lze podle nové predikční mapy (*obr. 87*) upravit půdorysnou rozlohu vesnice, jež by byla směrem k jihu podstatně delší, než ji původně vymezil Ervín Černý, který zde předpokládal dvacet usedlostí. Plužina přičleněná ke středověké vesnici se rozkládala na výhodném, velmi mírně zvlněném terénu, bez příkrých srázů a strmých úbočí. Pozemky patřící k zaniklé vesnici, jež byly využívány k zemědělským aktivitám, se dochovaly jen ve své okrajové části směrem na severozápad. I ty jsou ale

53 V porovnání s pastvinami na sousedních ZSV jde o velmi malou rozlohu, takže v minulosti bylo pastvisko pravděpodobně rozsáhlejší, ale stopy po jeho ohraničení jsou v dnešním terénu téměř neidentifikovatelné. Hranice v podobě mezního pásu, oddělující domnělou pastvinu od plužiny, byla zachycena pouze v její východní části.

54 Na této lokalitě Ervín Černý (*1992*, 55) předpokládá rovněž plužiny s málo výraznými mezními pásy, které mohly být pasoucím se dobytkem rozšlapány a vymazány z povrchu.

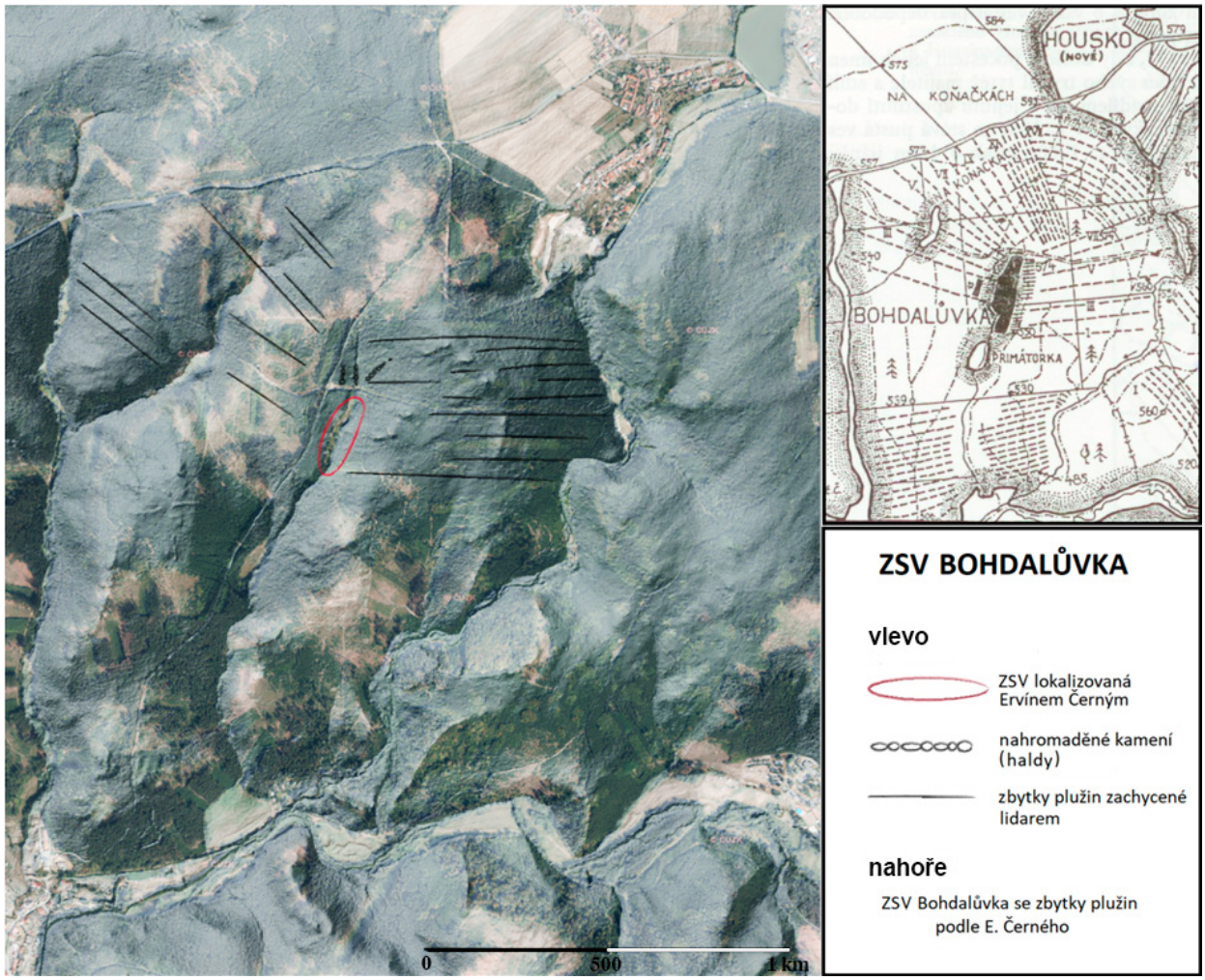

Obr. 129: Zbytky plužin ZSV Bohdalůvka na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 36).

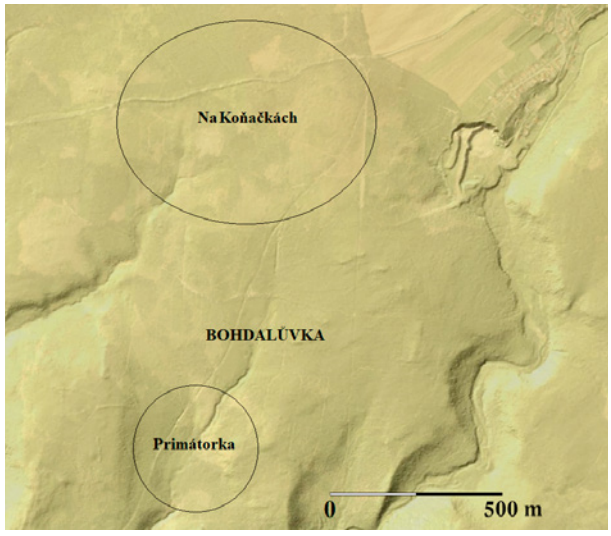

Obr. 130: Předpokládané pastviny u ZSV Bohdalůvka (zpracoval: V. Kolomazníček).

dnes zničeny rozsáhlou zemědělskou činností v 50. letech minulého století, kdy se malá pole a meze rozorávaly za účelem spojování a sjednocování. Zachycené úseky v lesním porostu lze zčásti rozpoznat pouze na lidarových snímcích, a to v konfrontaci s plány předpokládané zaniklé plužiny k ZSV Husí od Ervína Černého.

Velmi dobře zachovalá, i když jen nepatrná část plužiny v délce cca 200 m se nachází v přímé návaznosti na ZSV v její centrální části, za Panskou skálou. Jsou zde tři tratě, táhnoucí se směrem k jihovýchodu. Mezi zaniklými plužinami se dochovaly mezní pásy (převážně valovité, ale i schodkovité), které jsou dnes silně prorostlé vegetací. Východně, v přímé návaznosti na tyto plužiny, se ve svahu nachází mezní terasovité pásy zpevněné nahromaděným kamením v délce od 90 do 170 m.

Terén zaniklých plužin k severu mírně stoupá a stává se kamenitým zejména kolem souvratí. Další stopy po předpokládaných plužinách nacházíme právě zde, na rovinném

Obr. 131: Kamenné haldy severozápadně od ZSV Husí (foto: V. Kolomazníček, 2019). Vpravo typy nahromaděných hald kamení (podle: *Černý 1979*, obr. 26, 27, 40).

plató, a objevují se cca 1 km severně od ZSV Husí. Jde o tzv. kamenné haldy, které probíhají v ose severozápad–jihovýchod v délce cca 200 m. Na rozdíl od kamenných hald u ZSV Bohdalůvka jsou zdejší haldy po celé délce rovnoběžné, se šířkou mezi jednotlivými řadami cca 25 m. Pokud by se klasifikovaly jako mezní pásy, jak je v tomto prostoru předpokládal Ervín Černý (*1992*, 57), byly by to tzv. valovité mezní pásy tvořené kamenitým valem, dosahující výšky 0,5 až 1 m (*Černý 1979*, 72). Kamenné haldy[55], které se zde nacházejí, jsou ale poněkud vyšší (až 1,5 m) a šířka základu dosahuje 4–5 m (*obr. 131*). Pokud jsou to torza zaniklých plužin, můžeme si vysvětlit jejich velikost dodatečným nahromaděním kamení při čištění lesní půdy za účelem zlepšení její bonity před lesní výsadbou. O těchto navršených kameních se zmiňuje i Ervín Černý (*1979*, 84); píše o nich jako o kamenných polích a řadí je do podstatně mladšího období než do vrcholného nebo pozdního středověku.

Terén zaniklých plužin je směrem na jih rovinatý. Vizuální zachycení plužin v terénu, jižně a východně od zaniklé vesnice, je dnes zcela nemožné. Na jihu, kde lze předpokládat ukončení plužiny ZSV Husí s návazností na plužinu ZSV Bohdalůvka a ZSV Svatoňůvka, se rozkládá intravilán obce Vysočany a celá jihovýchodní strana je v současnosti využívána v zemědělství, takže stopy po středověkých plužinách jsou zcela setřeny. Zajímavým úkazem je záhonový úsek cca 1 600 m jihozápadně od ZSV Husí (*obr. 132–133*). Vzhledem k jeho značné vzdálenosti však lze jen těžko předpokládat vztah k zaniklému Husí.

Je doposud nevyřešenou otázkou, v jakých místech se nacházel les Thenwald (zmíněný ve *von Chlumecky et al. hrsg. 1856*, 2 – č. 23). Jednou z možností je lokalizace severozápadním směrem do trati Háj,[56] ovšem zde byly zachyceny stopy plužin. Spíše lze tudíž uvažovat o jeho poloze dále v tomto směru přes trať Zadní Leč[57] k vrchu Havlenka (636 m n. m.) a severně v tratích V Šamaličce a Masník. Les by se vyskytoval po celé délce hřebene směrem k jihu a mohl by tvořit přírodní hranici holštejnského dominia. Severovýchodně od hřebene už les nelze předpokládat, protože na lidarové mapě byly zachyceny plužiny patřící snad k ZSV Jesenec.

55 Hromady kamení mohou ležet i uprostřed parcel. Půdorys těchto hromad je zpravidla elipsovitě protáhlý ve směru dlouhé osy. Možné vysvětlení je, že oráč s potahem s pluhem se mohl snáze vyhýbat úzké delší překážce než překážce kulaté či doširoka rozložené (*Černý 1979*, 83).

56 V Háji roste dubové a lískové dříví. Je nevelký, zhruba pro potřebu dvorů. Dříví se může sekat, avšak nikoliv prodávat (*Olivová-Nezbedová et al. 1995*, 254).

57 Leč je staré česká jednotka plošného obsahu, zejména v lesnictví. Podle pramenů z 18. století tvořil leč čtverec o straně 6 tenat po 120 loktech. Leč se tedy rovná 36 čtverečním tenatům, tedy 518 400 čtverečních loktů, což je přibližně 18,13 ha. Leč tedy velmi přibližně odpovídá jednomu lánu.

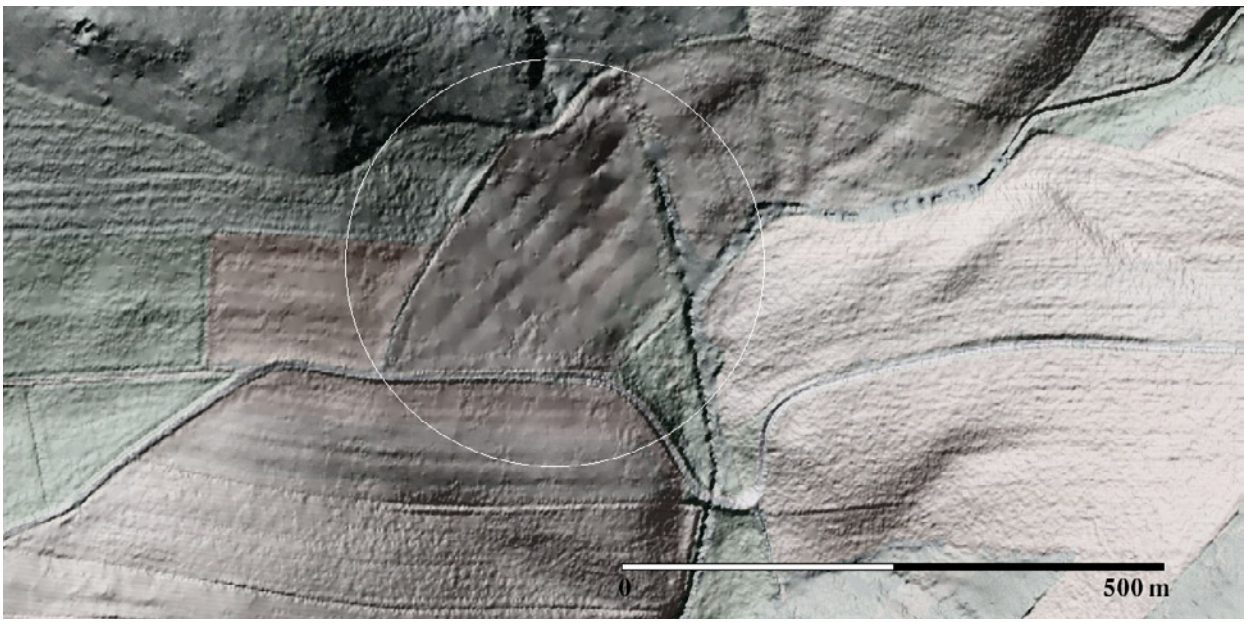

Obr. 132: Záhonový úsek cca 1 600 m jihozápadně od ZSV Husí na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček).

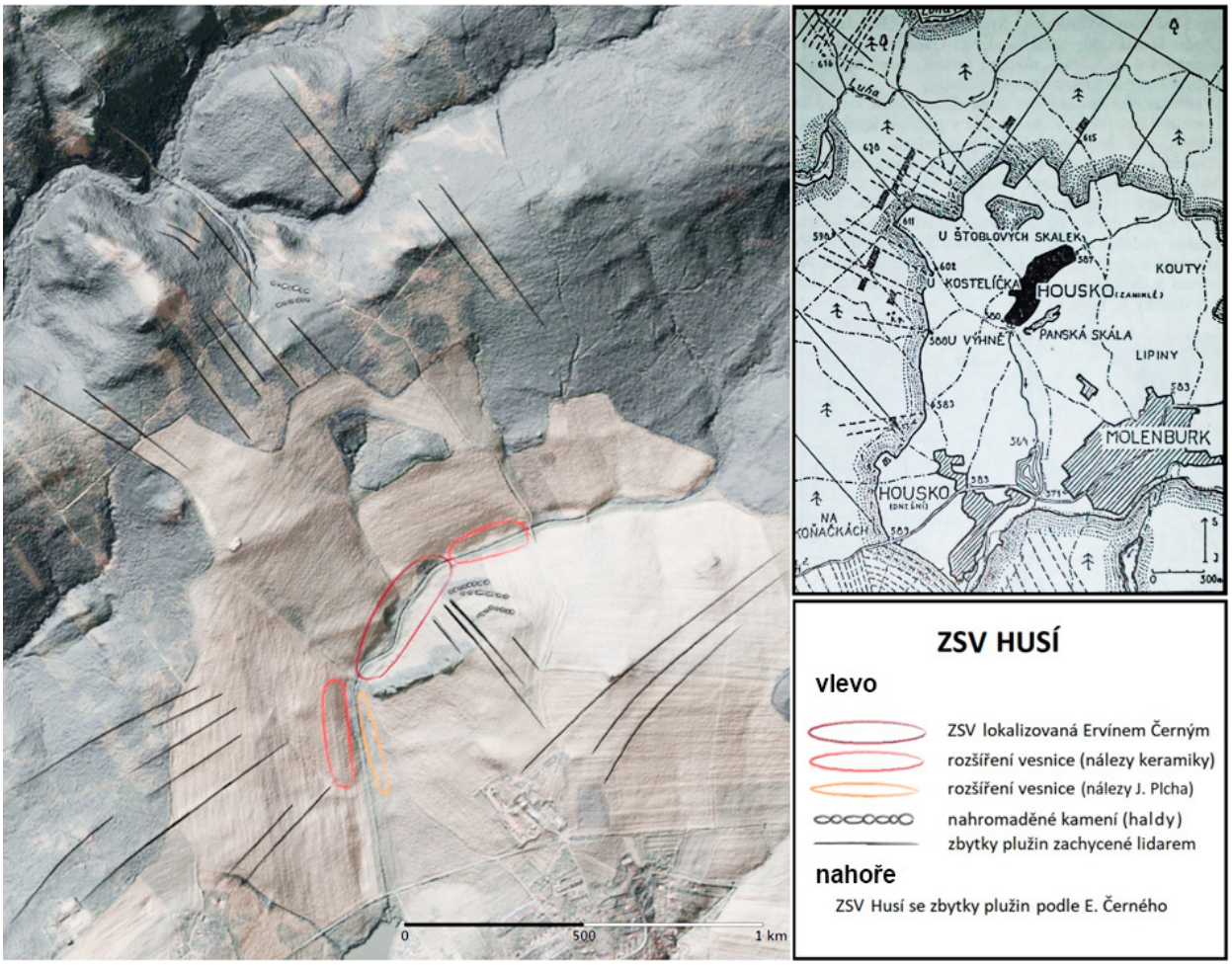

Obr. 133: Zbytky plužin ZSV Housko na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 38).

6.8 Pastvina ZSV Husí

Severně, ve vzdálenosti 400 m od kostela ZSV Husí se nalézá vyvýšenina zvaná U Štolbových skalek. Po celém obvodu je lemována kamením, pravidelně sbíraným na polích po orbě. Tato lokalita, o celkové výměře téměř 47 877 m^2, dnes tvoří osamělý zelený ostrov uprostřed zemědělsky obdělávaného území. Na celém prostranství jsou svahy orientované k jihu, což je pro pastviny v těchto extrémních polohách velice příhodné (*Štajnochr 1999*, 50). Ve východní části leží nejvyšší vrchol pastviny v nadmořské výšce 606,9 m. Středem od severu k jihu protíná lokalitu dodnes vizuálně patrná zaniklá cesta, směřující ke kostelu zaniklé osady. V jihovýchodní části se vyskytují neuspořádaná kamenná pole. Sklonitost oblasti je velmi nízká, spíše rovinatá. Příkré svahy se vyskytují pouze v západním celku, kolem koryt dvou zde pramenících vodotečí (*obr. 134–135*). Ty plynou cca 200 m jižně k soutoku, kde vytvářejí malý přírodní rybník s mírně močálovitým terénem. Severněji položený pramen vykazuje směrem k jihu uměle upravené hluboké koryto, jeho stáří lze však velmi těžko odhadnout.

Pastvina mohla být rozlehlejší. Severovýchodně, v přímé blízkosti, od Štolbových skalek leží trať V Loučkách. Jde o lesní louku zřídka využívanou k zemědělské činnosti, na východní straně ohraničenou mírnou úžlabinou bohatou na povrchový vodní zdroj.

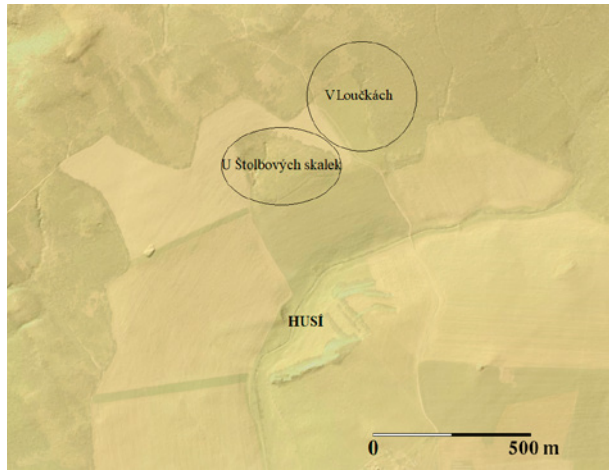

Obr. 134: Předpokládané pastviny u ZSV Husí na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček).

6.9 Plužina ZSV Svatoňůvka

Při výčtu plužin ZSV Svatoňůvka (*Černý 1992*, 75–76) byla celková výměra stanovena na 148 ha, což znamenalo v průměru 12,3 ha na jednu usedlost. Z uspořádání plužiny totiž vyplývá, že zaniklá Svatoňůvka měla asi dvanáct usedlostí.

Plužina byla rozdělena na dvě trati (východní a západní), oddělené Molenburským potokem. Ve východní části se údajně nacházelo šest mírně esovitých plužin. Ty jsou dnes v terénu jen velmi těžko rozpoznatelné. Lidarový snímek zachycuje jen zlomek dřívějších plužin. Na celé lokalitě, především na náhorní plošině v trati Nad Jámy (též Nad Jamkami), probíhá rozsáhlá těžba vyvolaná kůrovcovou kalamitou. Důsledky těžby jsou dobře viditelné na lidarové mapě jako prohlubně ve tvaru trychtýře (*obr. 136*; v současnosti je vykácena rovněž část nad již vytěženou plochou, a to ve dvojnásobně větším rozsahu). Mizí nejen zbytky mezních pásů plužin, ale ztrácejí se i staré cesty a možná také pozůstatky industriální technologické činnosti (milířiště, pece atd.). Vykácená plocha je totiž bez jakéhokoliv předchozího záchranného výzkumu mechanickým frézováním zcela srovnána a uhlazena.

Západní část plužin je dnes celá zakonzervovaná v lesním porostu. Rozkládá se na mírně zvlněné plošině. Jde o výběžek obklopený ze všech stran strmými srázy vyhloubenými potokem Běličkou (severozápadní a západní strana), říčkou Bílou vodou (jižní strana) a bezejmennou vodotečí (východní strana). Jen v severovýchodní části

Obr. 135: Štolbovy skalky – pastviny. Dvě malé nedaleko pramenící vodoteče ústí do nevelkého rybníka (foto: V. Kolomazníček, 2019).

Obr. 136: Časosběrné satelitní snímky z let 2003–2021 dokumentující kůrovcovou kalamitu jihovýchodně od obce Vysočany, mezi ZSV Svatoňůvka a ZSV Vaňkouš (grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 36).

terén plynule přechází v rozsáhlou část náhorní plošiny v katastru obce Molenburk. Délka západní plužiny mezi ZSV Svatoňůvka a dnešní obcí Vysočany dosahuje cca 1 300 m. Má šest parcel bez přímého napojení na usedlosti a v přídatné trati dvanáct kratších parcel rozdělených širokou bezestopou prolukou na dvě nestejně velké části (*obr. 137*; *Černý 1992*, 76).

6.10 Pastvina ZSV Svatoňůvka

Na otázku, kde se rozkládaly pastviny pro ZSV Svatoňůvka, lze jen obtížně odpovědět. Necelých 500 m severně od zaniklé osady se nachází soutok dvou vodotečí, mezi nimiž leží plošina (cca 100 000 m^2) bez detekovaných plužinových pásů. Přístup k vodě by zde byl tedy zajištěn. Celá lokalita má opět velmi výhodnou orientaci na jižní až jihozápadní stranu. Pastvina se mohla nacházet také v prostoru vesnice, kde můžeme predikovat malý rybník u soutoku Molenburského potoka s bezejmennou vodotečí a dále proti proudu Molenburského potoka, kde se nachází rozsáhlejší luční niva. Tyto tzv. husí trávníky při návesních rybnících byly intezivně spásány zvláště husami, hnojeny a sešlapovány. Mají specifický vzhled hustého, velmi nízkého a intenzivního zeleného koberce (*Štajnochr 1999*, 50). Pastviny se ale mohly nacházet také jinde, např. v prostoru soutoku Molenburského potoka s Bílou vodou, kde je vytvořeno rozlehlejší údolí v trati Cerekvisko. Místo leží jižně od ZSV, na protilehlé straně údolí s dobrým přístupem k vodnímu zdroji. Celá plocha od hřebene je ovšem situována na severní stranu, což by mohl být mírný handicap. Z ostatních modelových situací víme, že ve vyšších nadmořských výškách byly preferovanější spíše jižní svahy, ale pokud nebyla jiná možnost, pastviska mohla být založena také v obdobných polohách (*obr. 138*).

6.11 Plužina ZSV Vaňkouš

Celková plocha dochované zaniklé plužiny měří 139 ha, na jednu z předpokládaných šestnácti usedlostí by tudíž připadlo nejméně 8,7 ha. Zaniklá plužina Vaňkouše se rozkládá v zalesněném severovýchodním cípu rozstánského katastru,

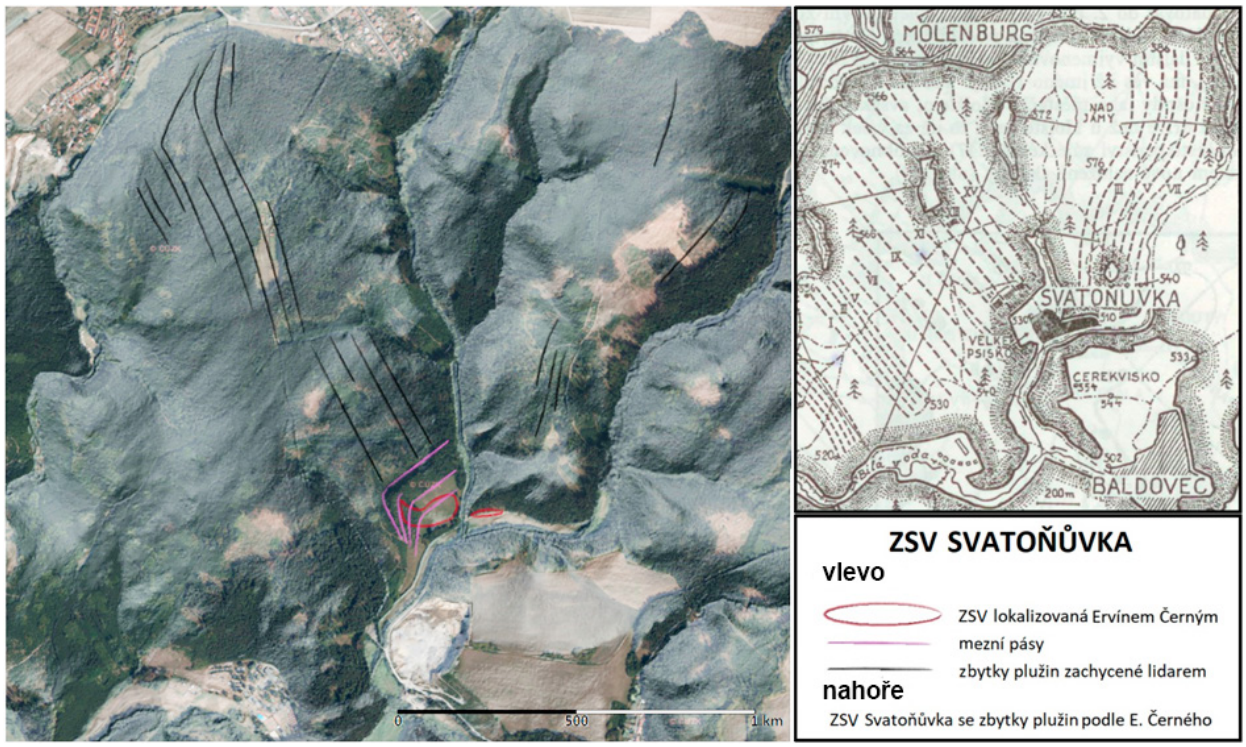

Obr. 137: Zbytky plužin ZSV Svatoňůvka na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 36).

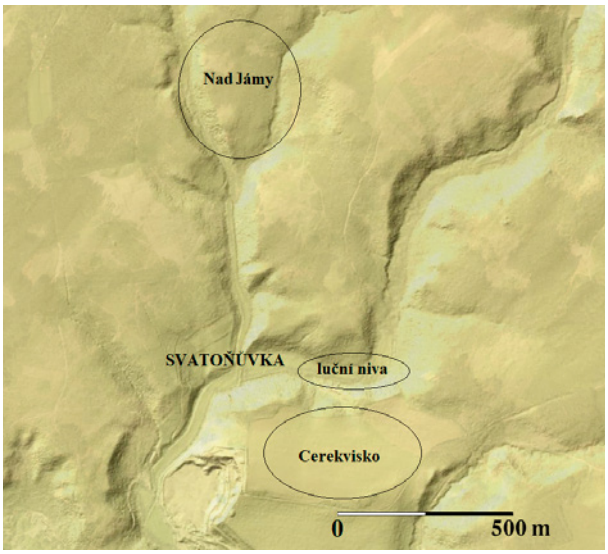

Obr. 138: Předpokládané pastviny u ZSV Svatoňůvka (grafická úprava: V. Kolomazníček).

zvaném Babka, přičemž zčásti zasahuje do dnešních katastrů obcí Niva a Otinoves, kde se k zemědělským činnostem využívá dodnes (*Černý 1991*, 77–78). V jihovýchodní části plužiny, kde terén směrem k jihu stoupá, zjistil Ervín Černý stopy po dvaceti polních parcelách, z nichž část, patrně osm, odpovídá záhumenicovému jádru s přímým napojením na usedlosti. Tomu odpovídají zbytky plužiny zachycené na lidarovém snímku, které se dochovaly v zalesněné části jihovýchodně od severní části ZSV Vaňkouš (*obr. 139*). Z vaňkoušské plužiny jsou na lidarové mapě nejlépe rozpoznatelné. Plužina je z větší části orientována na severozápadní stranu a po překonání hřebene má spíše jihozápadní směr. Jen její východní část směřuje k jihu. Zbývající parcely tvořily postranní přídatnou část plužiny.

Severní část plužiny se v současnosti využívá k zemědělským činnostem, takže její přesná identifikace není možná. Východní část plužiny byla s největší pravděpodobností rozvrácena v souvislosti s výstavbou dvora v 18. století a používána v podobě nepravidelného rozlehlého záhonového úseku až do doby jeho zániku. Pokusy identifikovat zaniklé plužiny na lidarových snímcích byly marné. Mírně esovité plužiny označené Ervínem Černým dnes kopírují lesní cesty. Lehké náznaky plužin jsou lidarem zachyceny v těsné blízkosti těchto cest nebo na hraně plošin u souvratí polností západně od ZSV Vaňkouš.

6.12 Pastvina ZSV Vaňkouš

Identifikovat pastvinu ZSV Vaňkouš je velmi obtížné. Vhodným místem se zdá být plocha podél vodoteče přímo pod zaniklou osadou. Šlo by o úzkou lokalitu (cca 70 000 m^2) rozloženou ve stráních s vodním zdrojem po proudu od ZSV, čímž by se eliminovalo znečištění pitné

Obr. 139: Současný stav zbytku plužin zachycených lidarem v prostoru ZSV Vaňkouš (grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 57).

vody pro obyvatele vesnice. Blízké svahy a vyvýšené terasy by byly výhodné pro úkryt hospodářských zvířat v období dešťů, kdy se koryto potoka mohlo rozvodnit. Celá plocha údolní nivy má příznivou jižní orientaci. Musíme počítat s tím, že pastva skotu by měla být prováděna na méně svažitých pozemcích, jinak vznikají vyšlapané chodníky a hrozí eroze (*Kvítek et al. 2004*, 59; skot by se neměl pást na svazích se sklonem nad 17°, ovce a kozy nad 21–22°). Na svazích by se měla pást malá stáda. To souvisí se snahou zamezit smyvu tuhých a tekutých exkrementů zvířat. Zmíněná kritéria sklonu pro pastvy platí sice pro současná měřítka zavedených pastvin, ale k nim se dnešní zemědělci dopracovali po staletých zkušenostech. Předpokládáme, že pokud by byla pastva umístěna v údolí pod ZSV Vaňkouš, mohlo jít o pastvu pro větší hospodářská zvířata (skot), protože sklon svahu je zde mírný. Pro menší hospodářská zvířata byly využívány méně přístupné, velmi příkré lokality, podobné např. dnešním pastvinám pro ovce v okolí Ostrova u Macochy (*obr. 140*).

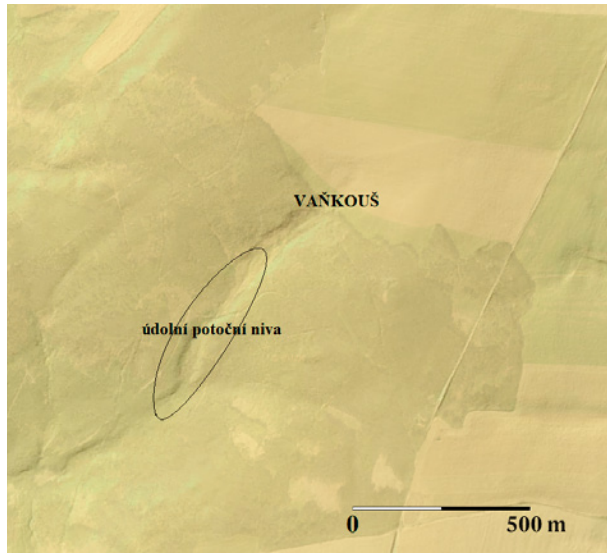

Obr. 140: Předpokládaná pastvina u ZSV Vaňkouš na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček).

6.13 Plužina ZSV neznámého jména (Březina)

Plužina ve své severní části navazuje na plužinu ZSV Vaňkouš a je rozdělena na severní a jižní část. Jižní část plužiny zaniklé vsi, kterou v 60. letech minulého století detekoval Ervín Černý (*1992*, 78–79), má velmi nevýhodnou severní orientaci. Směrem k severovýchodu, k ZSV Vaňkouš, se plužina obrací taktéž na nevýhodnou severozápadní stranu. Je velmi pravděpodobné, že nevhodným založením plužin a nedostatečnou bonitou půdy, která je kvůli velkému množství kamene, včetně balvanů, velmi špatná,

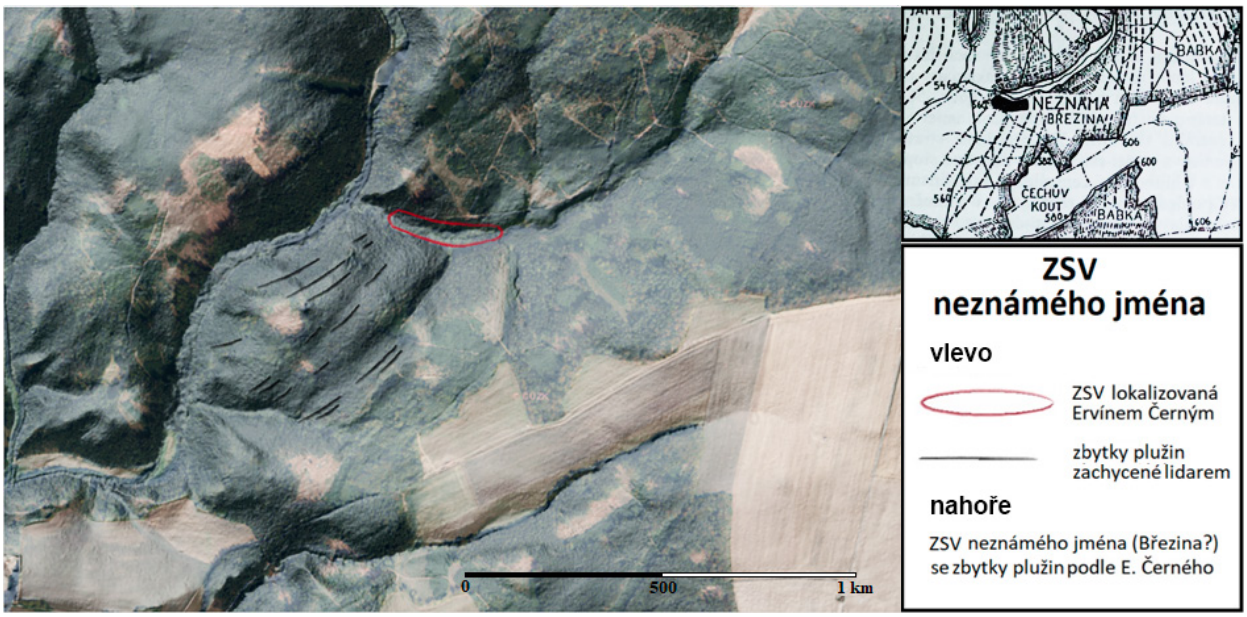

Obr. 141: Současný stav zbytku plužin zachycených lidarem u ZSV neznámého jména. Příklad nevhodného umístění plužiny (grafická úprava: V. Kolomazníček; vpravo nahoře podle: *Černý 1992*, obr. 57).

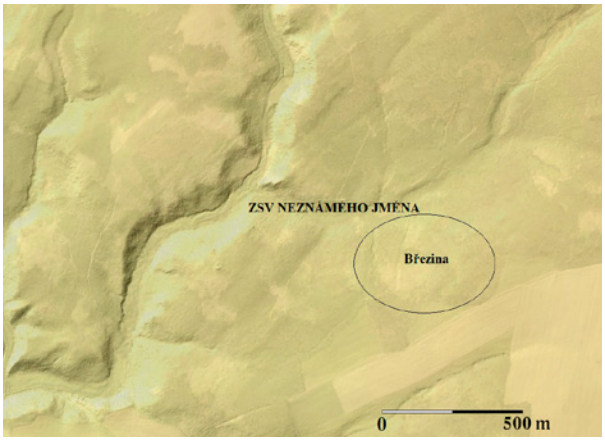

Obr. 142: Předpokládaná pastvina u ZSV neznámého jména (grafická úprava: V. Kolomazníček).

došlo k zániku vsi velmi brzy po jejím založení. Celková výměra plužiny dosahuje jen 53 ha (*obr. 141*).

6.14 Pastvina ZSV neznámého jména (Březina)

Předpokládané pastviny této ZSV se mohly rozkládat v jihovýchodním extravilánu vesnice v mírném údolí s dobrým přístupem k vodnímu zdroji. Pastvina měla severozápadní orientaci a rozkládala se v trati Březina po pravé straně malé vodoteče, dnes již zaniklé. Na lidarovém snímku jsou dobře viditelné stopy po malém rybníku o celkové ploše cca 500 m^2 (*obr. 142*).

7.
Středověké vodní zdroje na ZSV (rybníky)

Tradice zakládání rybníků sahá v českých zemích až do 12. století. Tradiční oblastí jsou jižní Čechy. V horských oblastech se zakládaly jen výjimečně. V krajině je rybník vnímán jako krajinný prvek, buď jednotlivý, nebo tvoří skupiny samostatných či vzájemně vodními toky propojených rybníků. Součástí rybníka je nádrž, přírodní dno a hráz, která je postavena z místních přírodních materiálů. Zbytky hráze jsou v krajině dobře rozpoznatelné a díky nim si všímáme dalších přídavných jevů, jako jsou např. terénní úpravy dna rybníka. Po hrázi obvykle vede cesta (Holštejn, ZSV Bohdalůvka, ZSV Svatoňůvka). Vedle chovu ryb mohou rybníky poskytovat jiné produkty: mohou sloužit např. pro chov hus nebo jiné vodní drůbeže, ale i jako vodní zdroj pro větší hospodářská zvířata (např. skot, ovce nebo koně). Důležitost rybníků vzrostla při vylidnění našich zemí po husitských válkách, kdy se staly pro šlechtu významným zdrojem příjmů (*Václavíková 2011*, 11). V prostředí Drahanské vrchoviny leží rybníky na vodním toku těsně pod osadou, méně pak přímo v osadě nebo nad ní. O některých rybnících, z nichž část je už dávno vysušena, máme archivní zprávy z pozdního středověku a raného novověku (*Černý 1979*, 103).

V přírodních podmínkách Drahanské vrchoviny nelze předpokládat zakládání rybníků k rozvíjení rybníkářství, ale spíše jako pomocný prvek při zemědělství nebo chovu dobytka a další drůbeže. Vodní toky jsou dnes mírné, ale před 700 lety mohly dosahovat daleko silnějšího průtoku. V období sucha však mohly zcela vyschnout,[58] a vodní rezervoáry se tudíž mohly stát jediným vodním zdrojem pro celou vesnici. Mohly být využívány také jako regulátory např. k pohonu mlýnského kola.

Vodní plochy ve vyšších nadmořských výškách nedosahují velikosti chovných rybníků, jako např. v Jedovnicích, které leží níže, ale jde spíše o menší vodní stavby.[59] První písemná zmínka o jakémsi rybníku v Jedovnicích pochází ze zemských desk z roku 1415, kdy Jiří z Holštejna a Jedovnic zapsal své ženě Elišce ze Zástřizel věno „*na tvrzi Jedovnice, na polovině městečka Jedovnice, na starém rybníce a dvoru svém alodním, také na dvoru ve vsi Ostrově a na polovině mlýna v Jedovnicích*“ (*Plch 2014*).

7.1 Městečko Holštejn

Městečko Holštejn se rozprostíralo na vyvýšeném plató, které z jihu a západu obklopovaly příkré vápencové skály.

58 Při dnešním pozorování průtoku menších vodotečí v letních měsících na sledovaném území musíme konstatovat, že u nich dochází pravidelně k závažnému omezení průtoku vody nebo téměř k vysychání. V poslední době se stejná situace opakuje u hlavního toku celé oblasti, říčky Bílé vody. Bylo proto nezbytně nutné zásobit se vodou v obdobích sucha. Lze předpokládat, že vodní nádrže pro chod vesnice byly alespoň dvě, menší pro obyvatelstvo (studánka s nádrží) a větší pro hospodářská zvířata.

59 Predikce velikosti vodních nádrží na ZSV zkoumané oblasti: Svatoňůvka – 1 800 m^2; Vaňkouš – 1 600 m^2; Bohdalůvka – 384 m^2; Husí „Pod Hrází“ – 3 100 m^2, „Hráz cesta“ – 1 700 m^2, „Pod Kostelním návrším“ – 1 600 m^2, „Polačka“ 32 000 m^2; Holštejn „U Dolního mlýna“ – 550 m^2, při rozloze předpokládané jižní části 1 000 m^2. Nápadná je podobná rozloha předpokládaných rybníků ležících přímo v ZSV (kolem 1 600 m^2).

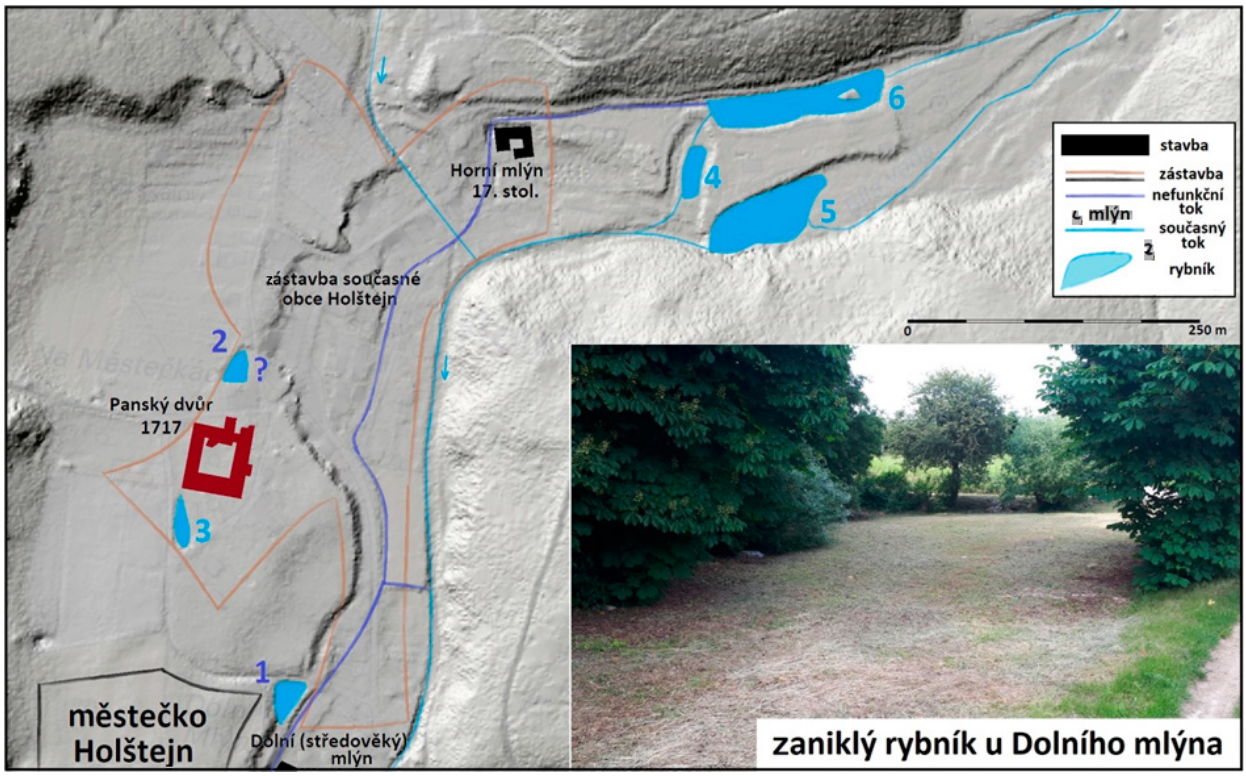

Obr. 143: Holštejnské rybníky a rybník patřící k Dolnímu mlýnu na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček). Na fotografii vpravo dole je v zadní části vidět hráz, která je zpevněna komunikací vedoucí k městečku ze severní strany (foto: V. Kolomazníček 2019).

Na sever byla krajina otevřená a mírně se zvedala. Východní strana je vyvýšená a pod příkrým svahem protéká říčka Bílá voda. Jde o mohutnější tok, takže vody zde bylo celoročně dostatek. Nejstarší rybník lze předpokládat u středověkého (Dolního, též Zukalova) mlýna, po jehož hrázi vede hlavní cesta, která dříve spojovala Holštejn s Lipovcem. Jeho primární funkcí byla nepochybně regulace vodního zdroje pro pohon mlýnu. Dnešní podoba zaniklého rybníka je zachycena v jeho původní severní části, jižní část byla v pozdější době zřejmě zavezena.

Dnes nelze s určitostí vymezit, kde se nacházelo hlavní řečiště Bílé vody, takže nevíme, jestli rybníkem protékala[60], nebo ho napájelo jen její boční rameno. Rybník však mohl být izolovaný od hlavního toku, napájen mohl být z jiných zdrojů a mohl sloužit jen jako rezervoár v dobách sucha.

V průběhu 17. století byl v Holštejně vystavěn nový mlýn, zvaný Horní (též Vaňousův) mlýn. Na indikační skice je zaznamenán nový mlýnský náhon, který tento mlýn poháněl. K oddělení náhonu dochází v trati Rybničisko přibližně 570 m od mlýna. Na tomto vodním přivaděči byl postaven rybník cca 150 m od Horního mlýna. V těsné blízkosti, jižně od tohoto rybníka, se dnes nacházejí další dva rybníky. Jejich vznik se datuje do druhé poloviny 20. století. Celý mlýnský náhon se soustavou hradicích prvků (stavidel) je dodnes v terénu dobře patrný. Za Horním mlýnem pokračoval náhon k Dolnímu mlýnu v těsné blízkosti již zmíněného středověkého rybníka. Ten však na indikační skice vyznačen není, znázorněno je pouze zatravněné místo. Letecké snímky z 50. let minulého století rovněž dokazují, že rybník je pustý a koryto náhonu ho míjí.

Starší rybníky (založené ve středověku) se mohly vyskytovat v místech rozvětvení náhonu. Jejich poloha byla zřejmě pod loukou (v trati Rybničisko) v korytu říčky Bílé vody. Šlo zřejmě o brody. Říčka zde nebyla hluboká a rozlévala se do stran. Místo bylo velmi výhodné také pro blízká (předpokládaná) pastviska.

Další rybník je umístěn jižně v těsné blízkosti Nového dvora (z počátku 18. století) a je dozajista provázán s jeho založením. Severně od tohoto dvora jsou na lidarové mapě zřetelné anomálie, které silně připomínají vyhloubené plochy. Zde jde však o pouhou dedukci, bez bližšího výzkumu interpretaci útvarů jako stop po rybníku nelze potvrdit (*obr. 143*).

60 Průtok rybníkem lze vyloučit, nalézá se na vyvýšené podestě (cca nejméně 1,5 m) nad korytem mlýnského náhonu vystavěného po vzniku Horního mlýna. Hlavní řečiště Bílé vody se nachází ještě níže v údolí.

Obr. 144: ZSV Bohdalůvka. Torzo hráze rybníčku před čištěním. Vlevo koruna hráze, vpravo vyústění (foto: V. Kolomazníček, 2019).

7.2 ZSV Bohdalůvka

Protože jde o lokaci vesnice u pramene velmi malé vodoteče, je možné předpokládat zde menší vodní nádrž, která sloužila v letním období jako rezervoár pitné vody (např. pro hospodářská zvířata). V letních měsících je zde nedostatek vody, i když před 700 lety mohla být situace zcela jiná. Terénní památky po stavbě hráze rybníka se dochovaly v jižní části této krátké lánové vsi. Šířka hráze je 2 m, délka 12 m a výška u výpustě dosahuje 80 cm. Hráz je postavena v celé své délce mírně do oblouku a leží cca 120 m od pramene vodoteče, která pravděpodobně sloužila jako zdroj pitné vody pro obyvatelstvo (*Kolomazníček 2019*, 59). Zhutněná hráz mohla sloužit také jako přechod mezi dvěma řadami usedlostí, protože plocha nad rybníkem i pod ním je v těchto částech silně podmáčená.[61] Tato sekundární funkce hráze byla využívána také v ostatních vesnicích a *de facto* se využívá dodnes. Tuto domněnku dokládá úsek zaniklé cesty, která vedla od hráze rybníka směrem k jihu, po levé straně vodoteče. Terénní situace nasvědčuje tomu, že cesta zde končila u poslední usedlosti. Lidarové snímky naopak dosvědčují zaniklý úsek cesty táhnoucí se podél levé strany vodoteče jižně od ZSV.

V roce 2020 proběhlo čištění rybníka, bohužel bez archeologického dohledu. Dno bylo prohloubeno a sedimenty byly naneseny na hráz rybníka, čímž bylo porušeno původní přehrazení rybníka (*obr. 144*).

61 Dřívější předpoklad půdorysného uspořádání lánové vsi s cestou vedenou středem podél vodoteče je lichý. Půda kolem koryta bývala často silně podmočená až močálovitá, takže hráz byla jedinou schůdnou cestou z jedné strany vsi na druhou. Obecní komunikace tak vedly za řadami usedlostí, po obou stranách vesnice.

7.3 ZSV Husí

Ervín Černý (*1991*, 57) se zmiňuje o rybníku v Housku jako o terénní pozoruhodnosti. Je však otázkou, jestli má vztah k ZSV. Rybník o rozloze 3,2 ha mezi dnešním Molenburkem a Houskem je příliš veliký v porovnání s ostatními rybníky někdejších středověkých vsí v této oblasti (*obr. 145*). Název Polačka, který rybník nese, vznikl pravděpodobně vzhledem k jeho umístění v polích; nachází se cca 1 km jižně od středu ZSV. Při výčtu vsí holštejnského panství není ani uveden v moravských zemských deskách v majetku vesnice. Jak již bylo zmíněno výše, první zprávy o rybnících z této části holštejnského panství pocházejí z počátku 15. století z Jedovnic a Ostrova, ale prameny o rybníku v Husí[62] mlčí. Jedinými konkurenty takto rozsáhlého vodního díla by byly rybníky v Jedovnicích.

Terénní situace nasvědčuje, že další rybník mohl ležet výše proti proudu vodoteče přímo v ZSV Husí, jihozápadně pod Panskou skálou. Místo je dnes zavezené, ale je stále silně podmáčené, i když se nachází cca 1 m nad úrovní vodoteče (*obr. 146*). Pokud bychom se drželi zavedené teze, že hráz tvoří komunikační spojnici mezi oběma částmi vesnice, menší vodní dílo by bylo možné předpokládat hned za současným přechodem přes vodoteč. Na lidarové mapě lze identifikovat jak předpokládanou hráz, tak

62 Doba vzniku rybníka v Husí je dodnes nejasná. Na Müllerově mapě Moravy z roku 1716 vyznačen není. Tato mapa v měřítku větším než 1 : 200 000 není ale příliš přesná, třeba stavby menšího rozsahu (např. rybníky, vodoteče) zde zaznamenány nejsou. V době vzniku mapy neexistovaly ještě ani Molenburk a Housko. První vojenské mapování z let 1764–1768 a 1780–1783 nabízí již velmi detailně zpracované prvky. Na této mapě je již rybník zobrazen.

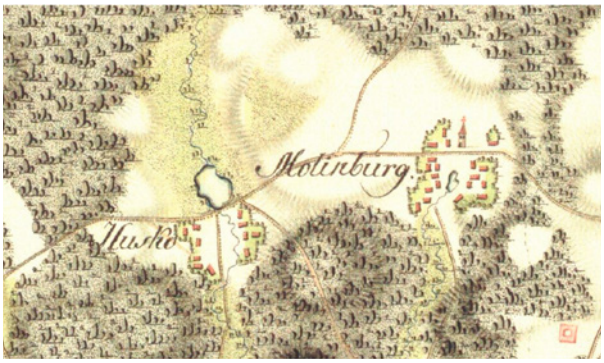

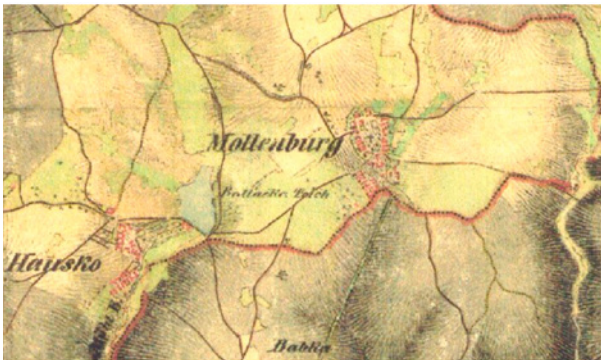

Obr. 145: Rybník Polačka. Vlevo odshora zobrazení na 1., 2. a 3. vojenském mapování (grafická úprava: V. Kolomazníček), nahoře pohled od východu směrem k severozápadu (foto: V. Kolomazníček, 2021).

i terénní úpravy v podobě východního zpevněného náspu zaniklého rybníka.

Pozvolné široké údolí umožňovalo více způsobů přehrazení vodoteče a vybudování menšího vodního rezervoáru. Menší rybník lze předpokládat také pod kostelním návrším. Terén je ještě dnes v tomto prostoru bahnitý až močálovitý a měření vodivosti zde potvrdilo vysoké hodnoty obsahu vody v půdním podloží.

Uměle vytvořenou vodní nádrž mimo intravilán ZSV si lze představit rovněž v místech předpokládaných pastvin u soutoku dvou vodotečí, které zde pramení (viz pastviny Husí).

7.4 ZSV Svatoňůvka

ZSV leží na soutoku Molenburského a bezejmenného potoka. Rybník mohl být vybudovaný na Molenburském potoce těsně před soutokem, ale jde pouze o domněnku. Dnešní cesta vedoucí k obci Vysočany mohla být dávnou hrází tohoto rybníka. Terénní situace tuto možnost zcela nevylučuje. Lidarová mapa zachycuje příhodnou polohu hned za hrází s viditelnou plochou zaniklého rybníka. Severní strana rybníka je ukončena vyvýšenou terasou, na které stály dvě až tři usedlosti. Jižní strana byla ukončena příkrým srázem (*obr. 147*).

Vodních ploch na Molenburském potoce mohlo být v blízkosti východně od Svatoňůvky vybudováno více. Údol-

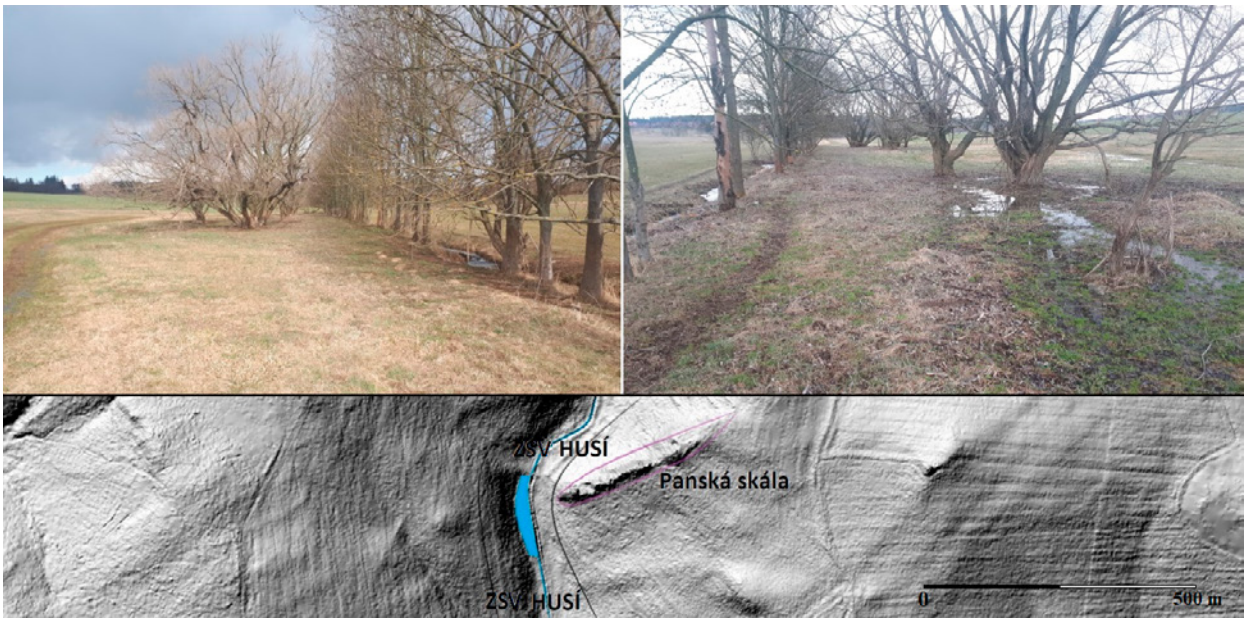

Obr. 146: Předpokládaný rybník pod Panskou skálou. Rybník by měl tvar nudle, hráz se nedochovala. Vlevo nahoře pohled od jihu, vpravo nahoře pohled od severu, dole lidarový snímek (foto a grafická úprava: V. Kolomazníček, 2019).

ní plochý ráz krajiny a nivní půdní[63] prostředí nasvědčuje, že zde mohlo docházet k častému vylévání vody z břehů a částečnému zaplavování (luční) plochy.

Další terénní úpravy v blízkosti vodoteče jsou zřejmé cca 700 m jižně od ZSV. Není zcela jasné, zda jde o středověké stavby spojené s rybníky, nebo o stavby novější.

7.5 ZSV Vaňkouš

Do jisté míry jde o nejlépe dochované relikty vodní stavby na zaniklých vsích ve zkoumané části holštejnského panství. Zaniklý rybník ležel přibližně uprostřed ZSV (*obr. 148*). V současnosti se rozkládá na hranici lesa a zemědělsky obdělávané plochy, kde tvoří mírně prohloubený močálovitý úsek. Relikty hráze jsou snadno rozpoznatelné. Hráz je dlouhá 57 m, od pravobřežního rohu po výpust je široká 41 m. U výpusti dosahuje hráz výšky 1 m a pokračuje 16 m západně. Šířka hráze dosahuje v některých částech mocnosti 2,5 m (*Kolomazníček 2019*, 61). Od severní části směrem k jihovýchodu jsou jasné stopy terénních úprav po zahloubení okraje rybníka. Rybník je napájen potokem, který v těchto místech pramení.

Obr. 147: Terénní situace možného rybníka v ZSV Svatoňůvka. Nahoře na lidarovém snímku je červeně zachycen zorný úhel fotografie, která je umístěna dole (foto a grafická úprava: V. Kolomazníček, 2019).

63 Nivní půdy jsou hojné převážně v plochých dnech říčních údolí, zvláště podél větších toků v nížinách. Jsou kryty lužními lesy, druhotně údolními loukami. Mají dobré sorpční vlastnosti, jsou slabě kyselé až neutrální, jejich zrnitostní složení kolísá v závislosti na rychlosti toku a vzdálenosti od řečiště (*Bulisová 2006*, 171). V této části jde o menší vodní zdroj, ale ráz krajiny v tomto úseku dovoluje rozlití vody do rozšiřujícího se plochého údolí. Při opadu vody zde mohou zůstávat stojaté vodní laguny.

Obr. 148: Zaniklý rybník v ZSV Vaňkouš. Oranžová: torzo hráze; žlutá: terénní úpravy; modrá: přibližný rozsah rybníka (foto a grafická úprava: V. Kolomazníček, 2019).

8.
Středověké cesty

Historické cesty jsou pamětí naší krajiny. Díky nim je možné zjistit mnoho informací o struktuře a vývoji osídlování krajiny a jejích změnách v čase. Detailním studiem reliktů cest v terénu lze vcelku přesně určit, jakým způsobem se tehdejší cestující orientovali v terénu, podle jakých podmínek volili trasu, kterým lokalitám se vyhýbali a které naopak upřednostňovali, jakým způsobem zajišťovali ochranu cest a odpovědět na mnoho dalších, často dosti specifických otázek (*Martínek a kol. 2013*, 6–7). Novým přístupem ke krajině je prospekce pomocí lidarového snímkování, které shodou okolností nedávno proběhlo v teritoriu Drahanské vrchoviny. Zalesněná krajina s nízkým podílem zemědělství totiž uchovává četné relikty po lidské činnosti v minulosti. V nevelké vzdálenosti od Holštejna byla identifikována významná křižovatka dálkových spojnic přes Drahanskou vrchovinu. Tyto spojnice mají dlouhodobý charakter a je velmi pravděpodobné, že mohou být nejen novověké a středověké, ale i pravěké. Dokládají to nálezy z těchto cest, popř. z jejich křižovatek (*Martínek a kol. 2013*; *Martínek 2016*). Hlavní středověká komunikační síť však míjí zkoumaný prostor severní části holštejnského panství, v němž se nacházely pouze lokální cesty spojující jednotlivé středověké osady (*obr. 149*). Většina zachycených zaniklých cest vznikla až v době pokrytí terénu lesním porostem, tj. v době, kdy ZSV nebyla již centrem okrsku a kdy nebylo důvodu vést k ní novější komunikace. Tyto dnes již dávno zaniklé cesty sloužily pro odvoz dřevěného uhlí, dřeva nebo pro průjezd k dnešním vsím a míjely zaniklou středověkou osadu (*Černý 1979*, 103).

Hlavním cílem výzkumu zaniklých cest v severní části holštejnského panství bylo zjistit pozůstatky cest v intravilánu a extravilánu zaniklých osad a dále identifikovat co nejpřesnější trasu mezi jednotlivými sídelními areály. Sekundárním cílem bylo zjistit, zda podél těchto komunikací existují nějaké doprovodné stavby např. industrializačního, fortifikačního nebo jiného charakteru. Komunikace byly zkoumány přímo v terénu, byly získány GPS-souřadnice, které byly následně zpracovány v programu GIS. Výsledná data byla porovnána s lidarovými a historickými mapami. Do předložených predikčních map byly zaznamenány komunikace zjištěné přímo v terénu a následně doplněny spojnicemi zachycenými na lidarových snímcích.

Výsledná data umožnila získat přesnější představu o uspořádání komunikací v kopcovitém terénu severní části holštejnského panství. Je zřejmé, že byla téměř vždy vytyčena co nejkratší cesta v přímé linii, která se snažila tento koncept dodržet, a to i přes některé nevhodné terénní podmínky. Cestu vedoucí údolím kolem vodoteče neznáme, i když by byla v mnoha případech nejrychlejší spojnicí; údržba těchto cest by ovšem byla po deštích a sesuvech velmi nákladná. Určité srovnání lze provést také s komunikacemi ve vesnicích, které se táhly na vyvýšených terasách nebo na hranách náhorních plošin, nikdy však v přímé blízkosti vodoteče.

8.1 Středověká komunikace v okolí zaniklého městečka Holštejn

Městečko bylo z hradu komunikačně dostupné cestou odpojující se před jádrem z hlavní přístupové cesty od Ostrova a procházející západním příkopem hradu směrem k jihu. Západní cesta vedoucí k Šošůvce mohla procházet stejnou trasou jako k Ostrovu, od níž se oddělila a poté směřovala severozápadním směrem. Další variantou trasy do Šošůvky je cesta vedoucí rozsedlinou přes západní vápencové stěny obklopující městečko. Tato cesta ale mohla vzniknout i v pozdější době, při vysazení nového Holštejna. Při cestě do Šošůvky, cca 1,2 km od hradu u rozcestí na Ostrov, je na lidarové mapě detekovaný kruhový objekt o průměru cca 60 m, zatím bez bližší interpretace.

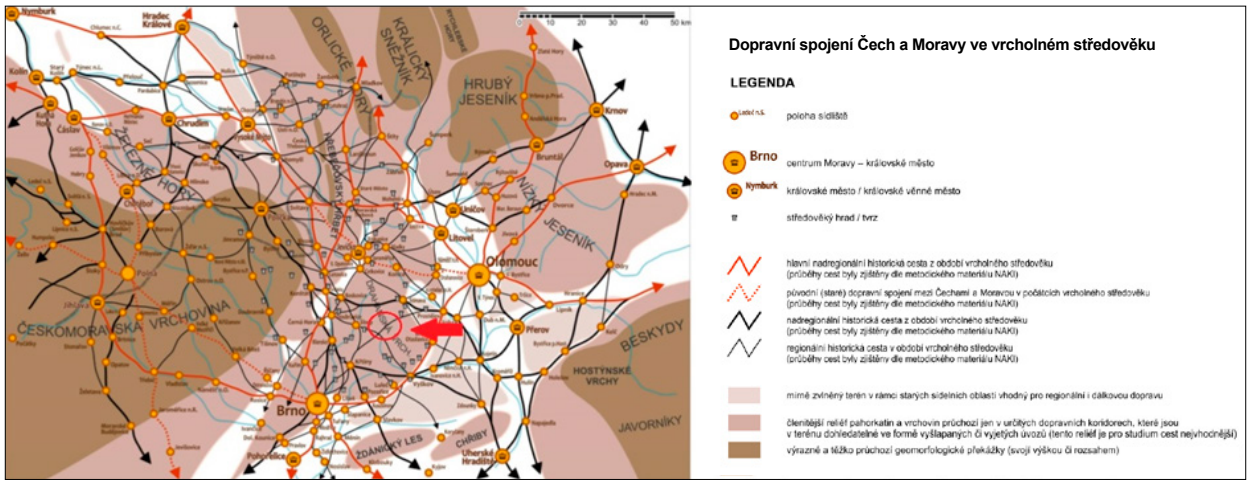

Obr. 149: Dopravní spojení Moravy ve vrcholném středověku. Červeně (se šipkou) je vyznačena zkoumaná oblast (podle: *Martínek 2016* – upravil V. Kolomazníček).

Severní cesta vedla přes ZSV Bohdalůvka do ZSV Husí. Celá cesta je dodnes v terénu rozpoznatelná (*obr. 150*). Některé úseky jsou dosud využívány jako lesní cesty, další zaniklé úseky je kopírují. Při vjezdu do Holštejna jsou v terénu zachovány relikty úvozových cest, dnes již nepoužívaných. V současné době kůrovcové kalamity jsou tyto relikty zasypávány odpadem z vytěženého dřeva.

Nalezené zajímavé terénní útvary jsou: (1) Kamenitá cesta procházející příkopem hradu. (2) Kupovitý relikt s konvexitou. (3) Pozůstatek kamenného mostu. (4) Terénní relikt. (5) Čtyřúhelníkový relikt s vkleslinou. (6) Úvozová cesta. (7) Svazky více úvozů.

Východním směrem vedla z Holštejna cesta do Rozstání, která se zanedlouho oddělovala jihovýchodním směrem do Lipovce. Protože v Holštejně nebyl kostel a nejbližší se nacházel právě v Lipovci,[64] je velmi pravděpodobné, že každou neděli se procesí věřících ubíralo právě touto cestou. Pozůstatky středověké cesty můžeme spatřit i v současnosti v podobě širokého úvozu východně od zaniklého městečka směrem na Rozstání. Při obhlídce této komunikace směrem k Holštejnu bylo zjištěno, že se v blízkosti říčky Bílé vody cesta ostře stáčí doprava proti proudu vodoteče a pokračuje cca 100 m, poté se stáčí směrem k říčce a lze zde přes ni předpokládat přechod. Při bližším průzkumu byly zjištěny terénní a stavební úpravy. Z každé strany vodoteče jsou přímo proti sobě viditelné relikty kamenné stavby. Tok vody zde v určitých ročních obdobích dosahuje silného průtoku, takže překonání vodní překážky brodem je zcela nemožné. Podle nalezené situace zde můžeme předpokládat přechod přes říčku v podobě (původně) dřevěného mostu, který byl později přestavěn na most kamenný (*obr. 151*), nebo zde mohl být zbudován hned na počátku most kamenné konstrukce. Komunikace v těchto místech přímo navazuje na hlavní přístupovou cestu k městečku z východní strany, odkud se oddělovala směrem k Dolnímu mlýnu. Po pravé straně vodoteče při přechodu k městečku se za mostem nachází čtyřúhelníkový relikt (*obr. 152*). Na 2. vojenském mapování ani na indikační skice z 30. let 19. století most ani cesta vyznačeny nejsou, takže lze předpokládat starší, snad středověký původ. K novému založení Holštejna došlo až roku 1717 a přechod přes vodoteč se nacházel jižněji, přibližně v místech současného mostu. Pro přesnější informace by bylo nutné provést podrobnější archeologický průzkum (*obr. 153*). V nejbližším okolí předpokládaného mostu se nacházejí další terénní anomálie – kupovitý relikt s konvexitou, již zmíněný čtyřúhelníkový relikt s vkleslinou nebo terénní relikt ve svahu s četným výskytem kamení.

8.2 Středověká komunikace v okolí ZSV Husí

ZSV Husí se rozkládá v mírně svažitém údolí o délce cca 800 m. Jde o typ krátké lánové vsi, jejímž středem protéká potok Bělička. Hlavní komunikace protínala vesnici v ose jihozápad (směr Holštejn) – severovýchod (směr Protivanov), po pravém břehu potoka Běličky. Pro průjezd podél vesnice sloužila komunikace vedoucí severozápadně od kostela, dále od vesnice. Jihozápadní přístup do vesnice

64 Nevíme, do jaké farnosti spadal Holštejn. Mohl to být Lipovec, ale stejně tak připadá v úvahu Ostrov. Obě vesnice jsou od Holštejna stejně vzdálené. Pro Lipovec svědčí jednodušší cesta přes Planivskou plošinu, naopak do Ostrova vede příkřejší cesta skrze holštejnské údolí.

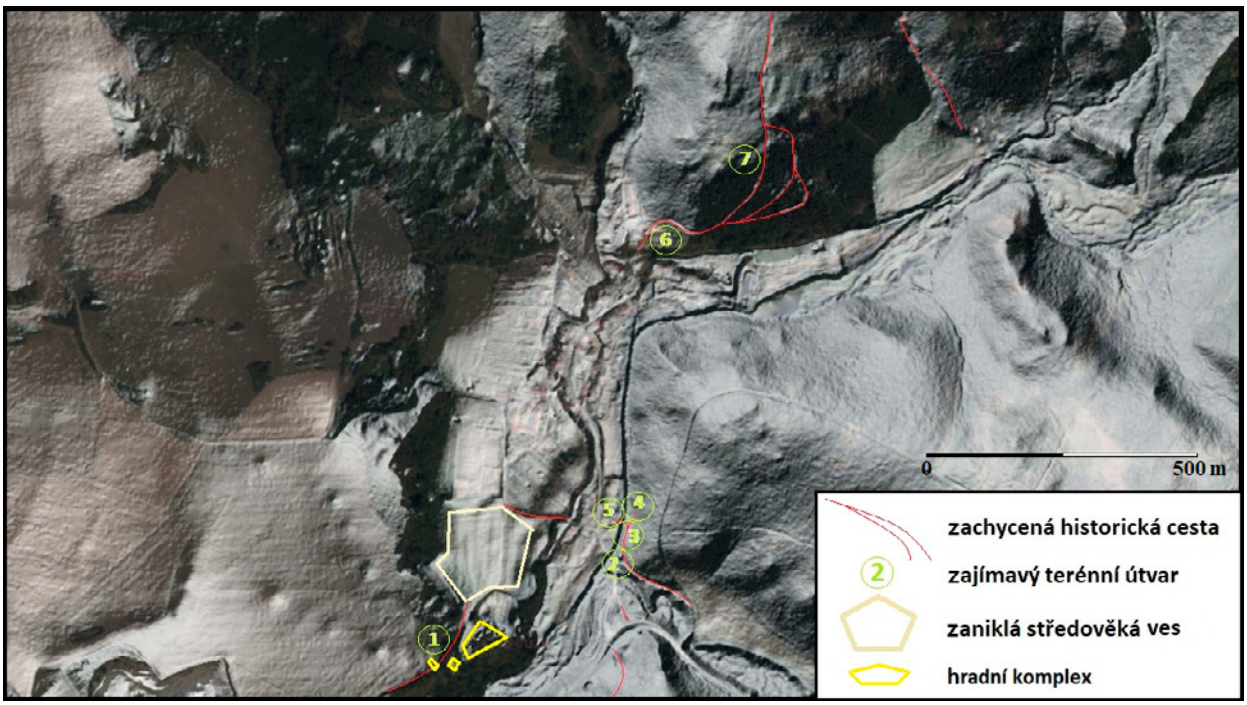

Obr. 150: Zachycená středověká komunikace kolem zaniklého Holštejna na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 151: Relikty kamenného mostu u Holštejna (foto a grafická úprava: V. Kolomazníček, 2019).

Obr. 152: Čtyřúhelníkový relikt poblíž středověkého mostu u Holštejna (foto: V. Kolomazníček, 2019).

Obr. 153: Holštejn. Na indikační skice most vyznačen není (šipka 1), tudíž může jít o pozůstatky starší stavby. Šipka 2 ukazuje na absenci komunikace (grafická úprava: V. Kolomazníček).

vedl kolem vyvýšeniny,[65] před kterou se cesta oddělovala. Směrem na sever je komunikace zachycena v podobě úvozové cesty v trati U Štolbových skalek. Téměř všechny komunikace na této straně vodoteče se spojují v blízkosti zaniklého kostela. Na lidarovém snímku lze identifikovat dva přechody přes vodoteč.

Komunikace na levé straně vodoteče měla spíše lokální charakter. Vedla za usedlostmi na pokraji skalního hřebene Panská skála. Pozůstatky této cesty lze dnes v terénu stále identifikovat, zejména v oblastech se stopami po těžbě kamene; pravděpodobně sloužila také jako komunikace pro odvoz vytěženého materiálu (*obr. 154*).

8.3 Středověká komunikace v okolí ZSV Svatoňůvka

Do ZSV Svatoňůvka ústí několik komunikací zachycených přímo v terénu. Západním extravilánem Svatoňůvky vede extrémně zachovalý severojižní průtah (Husí–Rozstání) s odbočkou na Holštejn. Relikty cesty na Rozstání nebyly v terénu zatím identifikovány. Je pravděpodobné, že jižně od Svatoňůvky byly setřeny místním kamenolomem. Určité náznaky lze zaznamenat na lidarových snímcích za lomem při vstupu do dnešního Baldovce. V západním okraji vesnice jsou dále zaznamenány ve svahu vstupní cesty směřující do vesnice. Ve vyšších partiích svahu jsou zachyceny také na kamenném podloží.

Z východní části vesnice je v terénu zachycena velmi dobře zachovalá úvozová cesta vedoucí směrem na sever. Není jasné, do jaké vesnice vedla. Cestu do Vaňkouše lze předpokládat spíše přes trať Březina na opačné straně údolí, mohla však vést také touto trasou, v úseku nad bezejmennou vesnicí se mohla odchýlit z cesty na sever a postupovat směrem k Vaňkouši (*obr. 155–156*).

Místní komunikace v zaniklé vesnici již identifikovatelné nejsou. Lokalita byla srovnána a v současnosti se využívá jako lesní louka. Vizuálně jsou zachyceny pouze zpevňující schodkovité terasy v prostoru louky i lesa.

8.4 Středověká komunikace v okolí ZSV Bohdalůvka

Jde o typickou lánovou ves založenou pravděpodobně na křížení dvou hlavních cest. Cesty se protínají v těsné blízkosti severně od Bohdalůvky. Severojižní trasa spojovala Holštejn s Husím, západovýchodní cesta Svatoňůvku se Šošůvkou. Předpokládaný hlavní průjezd kolem Bohdalůvky vedl v blízkosti západního okraje zaniklé vsi. Cesta kolem východního okraje směřovala k trati Velká pastviska nebo k trati Rybničisko. V tomto úseku jsou v krajině viditelné relikty zaniklých cest. Je ovšem možné, že cesta vznikla později. Kolem cesty se vyskytují kamenné patníky s vyrytým letopočtem z 18. století.

Do vesnice se vjíždělo ze severu cestou, která se oddělovala od hlavní (západovýchodní) trasy. Komunikace v intravilánu vesnice byly pouze lokálního charakteru. Zpevněná cesta spojující obě části vesnice vedla buď přes hráz již zmiňovaného rybníka, nebo přes hlavní západovýchodní cestu.

65 Je možné, že šlo o opevněné sídlo, které bylo vystavěno na uměle vytvořeném, resp. speciálně upraveném přírodním návrší (motte).

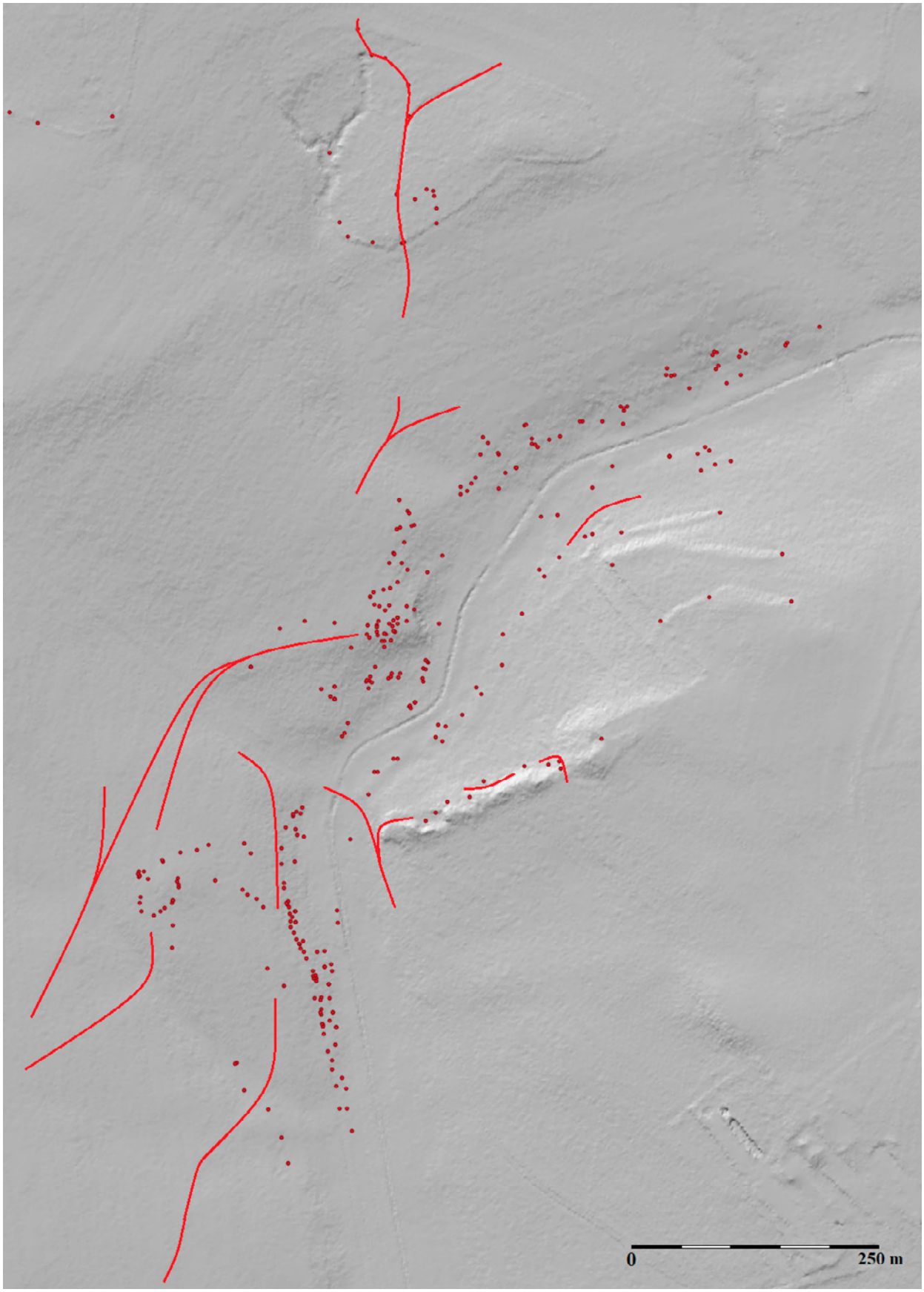

Obr. 154: Zachycené středověké komunikace kolem ZSV Husí na lidarovém snímku (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 155: Středověká komunikace kolem ZSV Svatoňůvka (foto: V. Kolomazníček, 2020).

Obr. 156: Středověká komunikace kolem ZSV Svatoňůvka (foto: V. Kolomazníček, 2020).

8.5 Zaniklá cesta mezi ZSV Husí, ZSV Bohdalůvka a zaniklým městečkem Holštejn

Relikty této komunikace jsou dodnes zachovalé v terénu (úvozy) a dobře viditelné na lidarových snímcích (*obr. 157*).[66] Komunikace je dodnes využívána jako lesní cesta a staré, již zaniklé úseky ji z části kopírují. Na nejstarším mapovém zobrazení Moravy z roku 1720 (Müllerova mapa) ji ještě nenalezneme, ale na 1. vojenském mapování je již vyznačena.[67] Cesta se od Husí táhne po náhorní plošině až k Bohdalůvce, poté kopíruje vrstevnice svahu

66 Při terénní prospekci byly zbytky úvozů a zaniklých cest na této trase zaneseny GPS-souřadnicemi do mapy, poté převedeny na podkladové mapy lidaru a byla provedena vzájemná komparace.

67 Na nejstarším zobrazení Moravy (Müllerova mapa – Morava, mapový list č. 11) jsou pouze vesnice a nejdůležitější dálkové komunikace. Lokální cesty spojující jednotlivé sídelní areály v ní nenalezneme. Na dalším zobrazení Moravy z let 1764–1768 (1. vojenské mapování – Morava, mapový list č. 50) je už cesta vyznačena. Nelze ji však určit přesně, protože mapa není zakreslena zcela precizně. Z let 1836–1852 máme další zobrazení Moravy (2. vojenské mapování – Morava, Map Sheet O_8_II až Morava, Map Sheet O_8_III). Na těchto skicách je komunikace vyznačena již zcela spolehlivě.

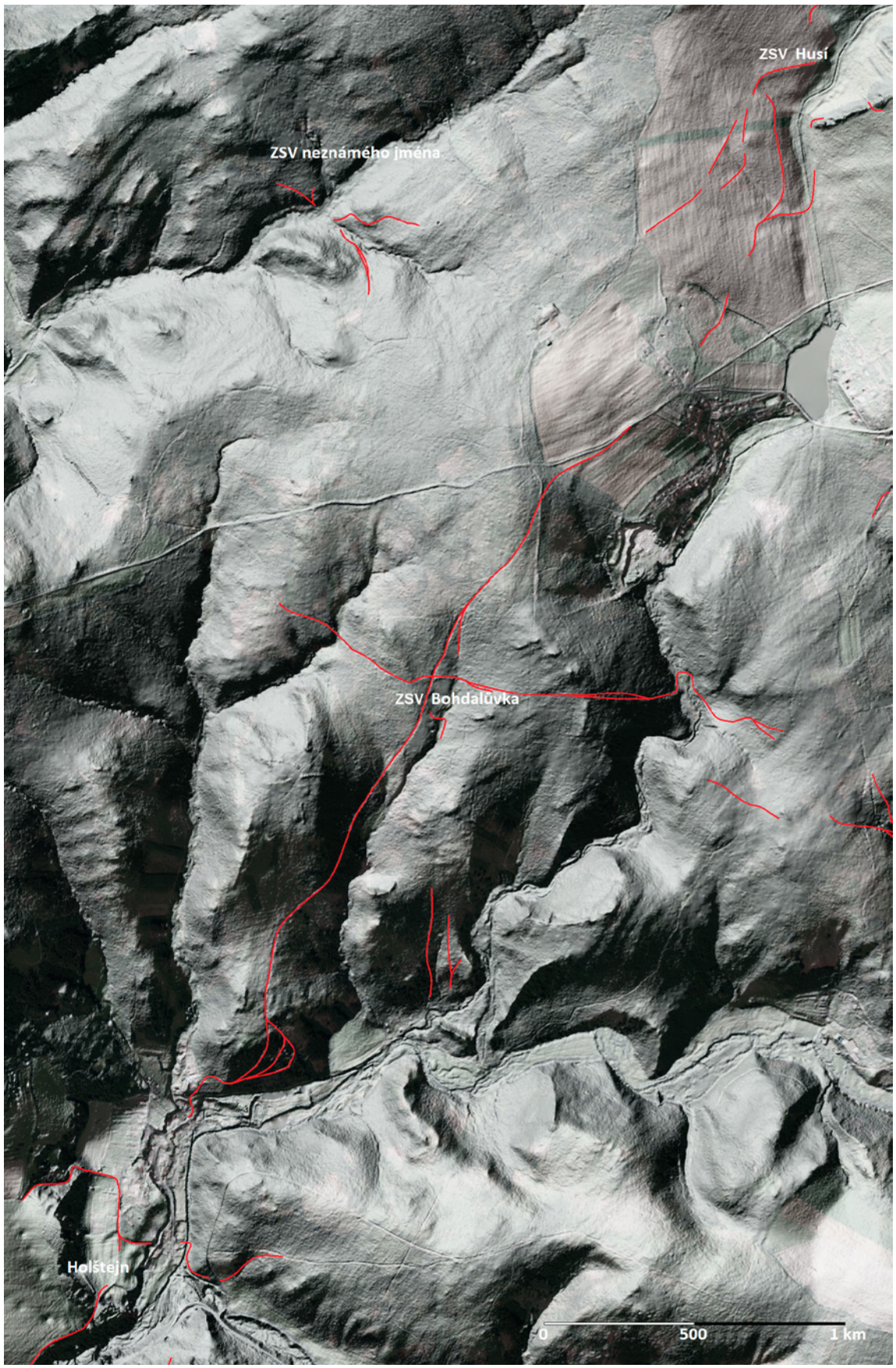

Obr. 157: Středověká komunikace mezi ZSV Husí a Holštejnem (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 158: Cesta mezi ZSV Svatoňůvka a ZSV Bohdalůvka (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 159: Komunikace u ZSV Svatoňůvka. Vlevo svazky úvozových cest; uprostřed úvozová cesta dosahující hloubky 2,5 m; vpravo cesta na skalnatém podloží (foto: V. Kolomazníček, 2019).

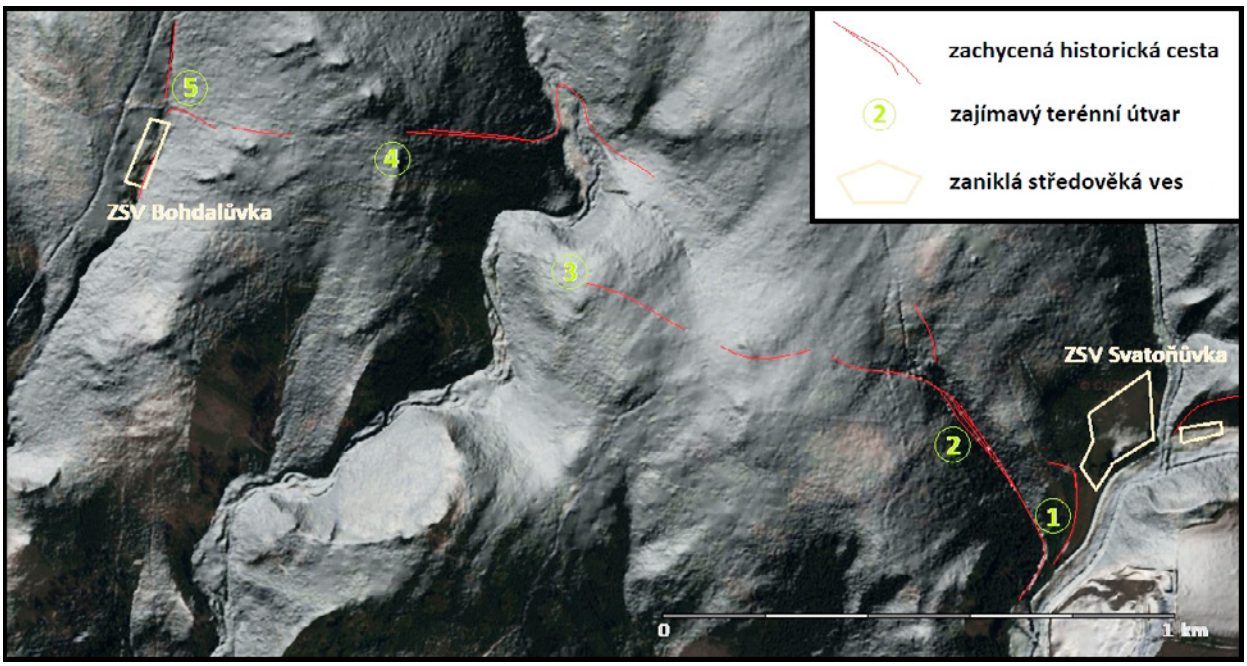

Obr. 160: Zachycené komunikace mezi ZSV Svatoňůvka a ZSV Bohdalůvka (grafická úprava: V. Kolomazníček).

a severně od Holštejna klesá strmě do holštejnského údolí. Zde jsou tyto středověké cesty (svazky úvozových cest) dochovány do současnosti.

8.5.1 Zaniklá cesta mezi ZSV Svatoňůvka a ZSV Bohdalůvka

Komunikaci jsem zachytil při křížení současné zpevněné lesní cesty, mezi obcemi Vysočany a Baldovec (*obr. 158–160*). Na délku měří 2,2 km s převýšením 58 m. Od Svatoňůvky vede cesta směrem na jihozápad. U záchytného bodu č. 1 se cesty dělí – jedna vede pravděpodobně do Holštejna, druhá se prudce lomí doprava a stoupá vzhůru spletí úvozových cest směrem na severozápad. Na vrcholu se nachází asi kamenolom (č. 3) a cesta zde končí. Další úvozové cesty jsem zachytil severněji u brodu potoka. Obdobná terénní anomálie jako u kamenolomu se nachází na protějším kopci (č. 4). Přímo u Bohdalůvky se po pravé straně nacházejí již zmíněné kamenné haldy.

Zajímavé terénní útvary jsou: (1) Čtyřúhelnikový relikt s vkleslinou. (2) Svazky více úvozů. (3) Lom? – pozůstatky velkého množství kamení, na místě relikty po terénních úpravách. (4) Pozůstatky velkého množství kamení. (5) Kamenné haldy.

9.
Hmotná kultura – mobilní terénní památky

Záhy po etablování středověké archeologie v 50. a 60. letech 20. století byla pozornost věnována studiu keramiky. První větší souhrn poznatků se objevil na konci 60. let 20. století (*Nekuda – Reichertová 1968*). Tato práce přinesla základní informace o výrobních postupech, tvarových náplních či výzdobě, které lze ještě dnes využít. Pokud jde ale o informace týkající se chronologie, lze se na ně odkazovat pouze s určitými výhradami (*Novák 2014*, 29). Metodickými přístupy ke studiu keramiky s ohledem na možnosti datování se zabývali Zdeněk Smetánka a Miroslav Richter (*1958*, 131–133). U výzkumu keramiky rozlišujeme čtyři tradiční témata studia: (1) výroba a produkce, (2) kulturní a sociálně-ekonomický kontext, (3) nálezový kontext a (4) chronologie a regionalizace keramiky (*Čapek – Těsnohlídková 2018*, 3). Okruhy a témata zkoumání středověké keramiky byly veřejnosti prezentovány v několika domácích i zahraničních pracích (*Vařeka 1998*, 123–127; ze zahraničí především *Orton – Tyers – Vince 1993*, 23–26).

Pomineme-li práce zaměřené výhradně na období raného středověku (*Macháček 2001*; *Balcárková 2017*; *Procházka 2017*), problematice keramiky mladohradištního období a staršího vrcholného středověku se věnovali Rudolf Procházka a Marek Peška (*2007*). V rámci českých zemí nastolil otázky týkající se základních témat studia keramiky např. Pavel Vařeka (*1998*; *týž 2002*; *týž 2004*; *týž 2010*), nověji Ladislav Čapek (*2020*), který shrnul dosavadní stav výzkumu. Mezi poslední práce věnované tématu středověké keramiky patří publikace *Technologie výroby a archeometrické studium keramiky* (*Čapek a kol. 2018*). Cílem této práce bylo popsat jednotlivé výrobní fáze středověké keramiky, od získávání surovin přes jejich zpracování do podoby keramické hmoty, formování nádob na hrnčířském kruhu, výpal, sušení až k hotovému výrobku určenému k exportu a distribuci. Fragmenty středověkých nádob patří mezi nálezy, které je zapotřebí hodnotit vždy v rámci konkrétního regionu. V Čechách (*Čapek 2020*, 872) i na Moravě je doloženo několik výrobních okruhů (*Novák 2014*, 29) odlišitelných od sebe např. typem výpalu, materiálem, výzdobou, ale i zastoupením typů nádob atd. O jihomoravském okruhu informuje např. Josef Unger (*1984*), o brněnském okruhu Rudolf Procházka a Marek Peška (*2007*), o moravskotřebovském okruhu Pavel Bolina, Jana Němcová a Pavel Šlézar (*2008*) a o olomouckém okruhu především Josef Bláha a Pavel Šlézar (*Bláha 1980*; *týž 1987*; *Bláha – Sedláčková 1998*; *Šlézar 2005; Šlézar – Faltýnek 2019*). Studii o keramice severní Moravy uveřejnil Vladimír Goš (*1977*), který sledoval převážně časové období od 10. do 13. století. Regionu Drahanské vrchoviny se týkají práce např. od Ludvíka Belcrediho (*2006*), který dodal podrobný popis nálezů keramiky ze ZSV Bystřec, nebo Rudolfa Procházky (*1995*) s deskripcí boskovické keramické produkce.

Stručný přehled vývoje dolnorakouské keramiky nastínila ve své disertační práci Lenka Sedláčková (*2020*, 8–10), kde poukázala na prvky v keramické produkci, které od 13. století přejímá jihomoravská oblast. Oblast jižní Moravy (tedy i holštejnského panství) musela tudíž být dolnorakouskou keramickou produkcí silně ovlivněna. Na jejich společné vazby upozornil již Vladimír Nekuda (*Nekuda – Reichertová 1968*, 18, 301) a především Josef Unger (podrobně srv. *Procházka – Peška 2007*, 170–172). Velký vliv na tuto produkci měla již zmiňovaná kolonizace nově příchozím obyvatelstvem z oblasti Dolního Rakouska (*Doležel 2003*). Tyto kontakty se vzájemně prohlubovaly

především v druhé polovině 13. století, kdy se rakouské země (včetně dolnorakouského regionu) staly součástí Českého království (*Žemlička 1990*, 325–326; *Měřínský 1993*, 102–105).

I když se definování moravských keramických okruhů teprve utváří, již nyní je zřejmé, že Drahanská vrchovina stojí na rozhraní brněnského a olomouckého keramického okruhu. Keramika vyskytující se na holštejnském panství je řazena do jihomoravského okruhu, avšak svým charakterem se přibližuje i k severomoravskému, resp. k olomouckému keramickému okruhu. Nelze přesně určit, kde ležela hranice mezi těmito okruhy. Na základě nalezeného keramického materiálu lze s opatrností uvést, že do jisté míry souvisela přímo s hranicemi jednotlivých panství. Konické panství (Stražisko, Přemyslovice) určitě patří k Olomoucku. V jižněji položeném Prostějově, Plumlově, Smilově hradisku, Ježově hradě atd. převažuje již keramika spíše jihomoravská (*Pavel Šlézar, ústní sdělení*).

Hranice je v obecné rovině definována geomorfologicky i politicky, v čase se měnila a v kontaktních zónách se vytvářely specifické poměry čerpající ze sousedících oblastí. Jižní Morava se ve 13. století formovala za přispění silných kulturních vlivů z Podunají. Oproti tomu oblast severní a částečně i střední Moravy čerpala mnohem více z domácích tradic za přispění kulturních vlivů ze středního Německa (*Sedláčková 2020*, 11–12). Pro příklad, v obecném pohledu se nejpozději během druhé poloviny 13. století mění tradiční keramická produkce v keramiku vrcholně středověkou, kde v keramickém materiálu převládá slída, kdežto grafitová keramika je zastoupena pouze zásobnicemi. Nesčetně se objevují grafitové hrnce, snad jako důsledek kontaktů se severněji položenými oblastmi v okolí Brna (*Procházka – Peška 2007*, 228–230). V širším regionu severního Brněnska však ve druhé polovině 13. století stále pokračuje vývoj tradiční domácí keramiky. Grafitová keramika, udržující se zde hluboko do 13. století, je spíše důsledkem přítomnosti místních zdrojů grafitu a částečně snad i vlivů z oblastí severomoravského keramického okruhu (*Goš 1980*, 369–370).

Fragmenty keramických grafitových nádob jsou prvotním dokladem o osídlení regionu Holštejnska, kladeného do druhé poloviny 13. století. Z eponymní lokality je k dispozici soubor keramického materiálu z blanenského muzea zahrnující převážně zásobnice, ale i běžnou kuchyňskou keramiku obsahující velké množství grafitu. Ve značném stadiu rozkladu se relikty této keramiky vyskytují také na zkoumaných lokalitách ZSV v severní části holštejnského panství. Ve druhé polovině 13. století stále více začínají převažovat hrnce a zásobnicové tvary s římsovitými okraji, často zdobenými jednoduchou vlnovkou na vnější straně nádoby. Jak již bylo zmíněno výše, pouze zásobnice, popř. zásobnicové hrnce jsou zhotoveny z hmoty s příměsí grafitu, jinak je vyráběna středně hrubá až jemná písčitá keramika oxidačního i redukčního výpalu. Ještě během 13. století se objevují nové keramické tvary – džbány, mísy, zvonovité poklice – i nová výrobní technologie, tj. keramika tvrdého výpalu šedé barvy, byť opticky méně kvalitní, která snad naznačuje právě pronikání nové výrobní technologie (*Sedláčková 2020*, 20). Od konce 13. století se v malém množství začíná objevovat keramika s příměsí slídy bez grafitu. Výrazné zastoupení slídy začíná převažovat na přelomu 13. a 14. století, spíše v první třetině 14. století (*Procházka – Štrof 1983*; *Procházka 1984*; *Poláček 1990*; *Doležel – Sadílek 2004*, 57–65; *Belcredi 2006*). Patrně již na přelomu 13. a 14. století se v oblasti tzv. olomouckého keramického okruhu začíná objevovat charakteristická keramika bílého lomu s povrchem zakouřeným do kovového lesku, která je typická zvláště pro druhou polovinu 14. století a její produkce končí na počátku 15. století (srv. *Bláha 1987*, 7; *Karel 1996*, 82; *Dehnerová – Šlézar – Zatloukal 2007*, 35–36). Předpokládá se, že jde o keramiku podobnou brněnské třídě 800 (*Sedláčková 2020*, 18). Rudolf Procházka (*1995*, 122–123) je toho názoru, že jednou z oblastí, kde se mohla keramika vyrábět a produkovat i pro region Holštejnska, je oblast Boskovicka, kde byla archeologicky doložena hrnčířská výroba z období přelomu 14. a 15. století přímo v Boskovicích. Tato tzv. boskovická[68] produkce je svým charakterem naprosto odlišná od brněnské keramiky. V obecné rovině jde o keramiku světlého střepu s nerovnoměrně zbarveným šedým povrchem, někdy je povrch zbarven do kovově černého lesku, bývá i čistě bílý. V druhé polovině 14. a na počátku 15. století pozorujeme přísun výrobků z této oblasti na brněnský trh, přičemž lze předpokládat více dílen, které tuto keramiku vyráběly. Prostorově byl tento výrobní okruh vymezen prozatím jen předběžně. Zahrnuje oblast severní části Boskovické brázdy, západní část Moravského krasu a Drahanské vrchoviny.

68 Podle všech dostupných souborů z Boskovic a okolí lze tzv. boskovickou produkci charakterizovat jako písčitou keramiku převážně oxidačního výpalu s bílou barvou střepu, mnohdy s tmavším jádrem. Nerovnoměrně zbarvený povrch má bílou až šedou barvu. Hrnce nebývají výrazně zdobeny, zřídka se však může objevit jeden i více pásů radélkové výzdoby na hrdle či v podhrdlí; někdy je okraj vytažený do laloku. Z dalších keramických tvarů se objevují kónické mísy se zesíleným, vodorovně vytaženým až přehnutým okrajem, někdy opatřeným kolkovanou výzdobou na dně nebo na okraji, a džbány s okraji ve tvaru okruží s lištou, někdy s nálevkovitě se rozevírajícím ústím. Dále jsou v souborech zastoupeny zvonovité poklice a trojnohé pánve. Miniaturní nádobky bývají často vyrobeny z keramiky bílého střepu s kovově černým leskem, stejně jako z keramiky čistě bílé, bez zakouření. V rámci čistě bílé keramiky jsou známy také zvonky a ženské plastiky. Většina keramických nádob nese stopy po odříznutí dna z kruhu (*Procházka 1995*, 122–123).

V druhé polovině 15. století se v brněnském prostředí začíná výrazněji prosazovat kuchyňská užitková glazovaná keramika (*Kaltenberger 2007*, 82–93), která se však v okolí Holštejna vyskytuje velmi sporadicky. Podle nalezené keramiky z povrchových prospekcí je zcela zjevné, že stále převážně převládá charakteristicky redukčně pálená šedá až šedočerná keramika s obsahem slídy. I když podle starší literatury je převážná část zánikového horizontu vesnic kladena do první třetiny 15. století, podle nových informací z povrchových sběrů se můžeme domnívat, že některé vesnice zanikly v mladším období.

9.1 Nástin vývoje holštejnského panství na základě archeologických pramenů

Početné nálezy keramiky ze zkoumaných vesnic severní části holštejnského panství rozšiřují celkové znalosti z doby zakládání a trvání středověkých osad. Zpracovaný keramický soubor obsahuje více než tři tisíce zlomků získaných převážně z nestratifikovaných situací, pocházejících z povrchových sběrů.[69] Jde sice pouze o menší sbírky keramického materiálu, ovšem díky nim přesto můžeme poměrně přesně datovat dobu existence jednotlivých vesnic. Úroveň dochování středověké keramiky je na všech lokalitách přibližně stejná. Převládají nejmenší střepy, jejichž podíl se pohybuje kolem 70 %, další co do počtu jsou středně velké fragmenty, které tvoří přibližně 25 % z nalezených střepů. Podíl největších zlomků nedosahuje ani 5 %. Od tohoto schématu se odlišují především nálezy ze ZSV Svatoňůvka, v níž převládají středně velké až velké fragmenty, zatímco podíl nejmenších fragmentů je cca 20 %. Tento rozdíl je ale způsoben malým souborem zkoumaného materiálu, ve kterém se vyskytovaly zejména fragmenty keramiky z totožných nádob. Tvarová škála nádob je, jak je pro vrcholně středověkou keramiku charakteristické, poměrně bohatá. V souboru se vyskytuje obzvláště kuchyňská keramika, a to především hrnec (mnohdy s uchem), který byl nejčastější kuchyňskou nádobou na vaření. Usuzuji tak podle četně nalezených okrajů (šikmo vytažených, střechovitě hraněných nebo ovalených), tvarovaných s ohledem na použití zvonovitých poklic. Zastoupeny jsou také džbány, džbánky a hluboké misky s vodorovně vytaženým okrajem. Časté jsou zásobnice, nalezené především v Holštejně, ale vyskytují se i na ostatních zkoumaných lokalitách. Z kuchyňské keramiky zmíním ještě výskyt trojnožek. Jde ale jen o ojedinělé nálezy z jižní i severní části holštejnského panství a 1 ks objevený v letošním roce v ZSV Husí v severovýchodním okraji u usedlosti č. 1. Mezi luxusním zbožím jsou jednotlivé zlomky loštických pohárů z hradu Holštejna. Ojedinělé keramické nálezy představují kachle.

Výzdoba se vyskytuje především na okrajích svisle vytažených, ale určitý typ dekoru nese každý typ okraje. Výzdobu měla pouze menší část fragmentů (cca 6 %). Nejčastějším motivem jsou vlnice, kapkovité vseky nebo obvodové žlábky. Ostatní okrajový materiál je bez dekorace, avšak zachovává si svůj osobitý ráz v podobě hran a plošek na obvodu okruží. Nejvíce se v souboru dochovalo fragmentů výdutí hrnců, dohromady 392 ks. Z toho je 104 ks zdobených, což činí 27 % zkoumaného materiálu. Na některých lokalitách činí podíl zdobených výdutí až 45 %, ale to je způsobeno zpracováním pouze určité kolekce nálezového fondu, který jsem měl k dispozici, čímž dochází ke zkreslení konečných výsledků. Téměř ve všech lokalitách ZSV výrazně převládá na výdutích nádob výzdoba obvodovými žlábky. Občas se vyskytuje plastická lišta, která se v některých případech objevuje v kombinaci s radélkem. Radélková výzdoba ze všech částí zkoumané oblasti je z 90 % shodná s nálezovým fondem ze ZSV Bystřec. Menší podíl vykazuje rytá výzdoba v podobě vlnic a klikatic, sporadicky se objevují nehtovité vrypy. Všechny typy dekorů se vyskytují zejména v horní třetině nádoby, obvykle hned pod hrdlem. Výzdobu neslo také několik zlomků zásobnic zdobených žlábkem a jednoduchou vlnovkou. Zásadní rozdíly ve tvaru a výzdobě keramiky mezi severní a jižní částí holštejnského panství nejsou, soubory jsou v tomto směru takřka identické. Největší odlišnost spatřuji především ve složení hmoty keramického materiálu. V Jedovnicích a stejně tak i v ZSV Rohrbach se objevuje keramický materiál s větší koncentrací příměsi slídy a větší počet nádob má odstín oranžové barvy způsobený oxidačním výpalem.

S jistotou lze tvrdit, že keramika ze všech zkoumaných lokalit severní části holštejnského panství postrádá mladohradištní prvky. Pronikání raného středověku do prostoru Drahanské vrchoviny ale zachytil Jiří Doležel (*2014*, 74–81) na základě výzkumů Mojmíra Režného (*2013*) v jihovýchodní části Drahanské vrchoviny nebo na bázi výzkumu ze ZSV Bystřec, odkud pochází mladohradištní keramika zřejmě z 11. století (*Belcredi 2006*, 223, 313, 318–319).

Na základě posuzovatelných vlastností, tvaru a výzdoby zkoumaného keramického materiálu ze severní části holštejnského panství můžeme prozatím potvrdit počátky zakládání vesnic až od druhé poloviny 13. století. Mezi nejzávažnější zjištění patří přetrvávající kontinuita osídlení do mladších období na lokalitách ZSV Holštejn a ZSV Husí, která se opírá o výskyt fragmentů keramiky z podstatně mladších chronologických horizontů.

69 Keramický materiál je uložen ve sbírkách muzeí v Blansku a Prostějově, další soubory pocházejí z prospekční činnosti Ervína Černého, Jiřího Doležela, Josefa Plcha a Václava Kolomazníčka.

Co se týče rozložení jednotlivých keramických okruhů zastoupených na zkoumaných ZSV, jednoznačně převažuje brněnský okruh, který obsahuje více než polovinu z celkového nasbíraného materiálu. Necelá polovina keramického souboru obsahuje z větší části boskovickou produkci, která je zastoupena převážně písčitou keramikou se světle šedou keramikou. Fragmenty nalezené keramiky jsou bílé barvy s převážně tmavým jádrem (*Procházka 1995*, 122). Dále jde o importované zboží převážně z olomoucké oblasti (*Šlézar – Faltýnek 2019*, 189), pro něž jsou typické nálezy loštických pohárů z okolí Holštejna a četnější zastoupení oxidačně pálené keramiky s krupičkovitě drsným povrchem, vyskytující se na všech zkoumaných lokalitách ZSV, nebo ojedinělé nálezy červeně malované keramiky z Husí či Vaňkouše (*obr. 161*).

Zhodnocení keramického souboru je založeno na typologických hlediscích, bohužel nelze využít žádná stratigrafická pozorování ani uzavřené nálezové celky. Soubor se skládá z jednotlivin, které mají někdy společné znaky, u nichž je však obtížné rozhodnout, zda pocházejí ze stejného období či stejného výrobního okruhu. V drtivé většině jde o zlomky, které neposkytují představu o celých tvarech. Vyhodnocení výskytu jednotlivých typů okrajů v souboru naráží zdaleka nejvíce na problém malého počtu fragmentů keramiky z některých lokalit. Celkem bylo analyzováno 168 ks okrajů. Největší fond pochází ze ZSV Husí (61 ks), naopak nejmenší ze ZSV Vaňkouš (10 ks), takže na žádné z lokalit nebylo dosaženo hranice 100 ks. Přesto lze v souboru postihnout alespoň základní rámec vývoje tvaru okraje ve vrcholném středověku.

Závěrem je vhodné konstatovat, že cílem rozboru nebyla přesná deskripce keramiky a její zařazení do jednotlivých tříd, ale seznámení odborné veřejnosti s existencí tohoto souboru, který může být v budoucnosti využit jako srovnávací materiál pro další, preciznější analýzu.

9.1.1 Raný středověk

V nálezových souborech shromážděných povrchovými sběry nebyly nalezeny keramické artefakty z tohoto období.

9.1.2 Vrcholný středověk (druhá polovina 13. století)

S jistotou můžeme konstatovat, že vesnice v severní části holštejnského panství vznikly někdy v druhé polovině 13. století. Toto tvrzení dokládají nálezy keramiky s vysokým podílem grafitu, která pochází ze všech zkoumaných ZSV (Bohdalůvka, Holštejn, Husí, Svatoňůvka, Vaňkouš a neznámá ves mezi Vaňkoušem a Svatoňůvkou). Jde o nejstarší keramiku z těchto míst.

Nalezený materiál je značně fragmentarizovaný s drtivou převahou silnostěnné tuhové keramiky a s dominancí nezdo-

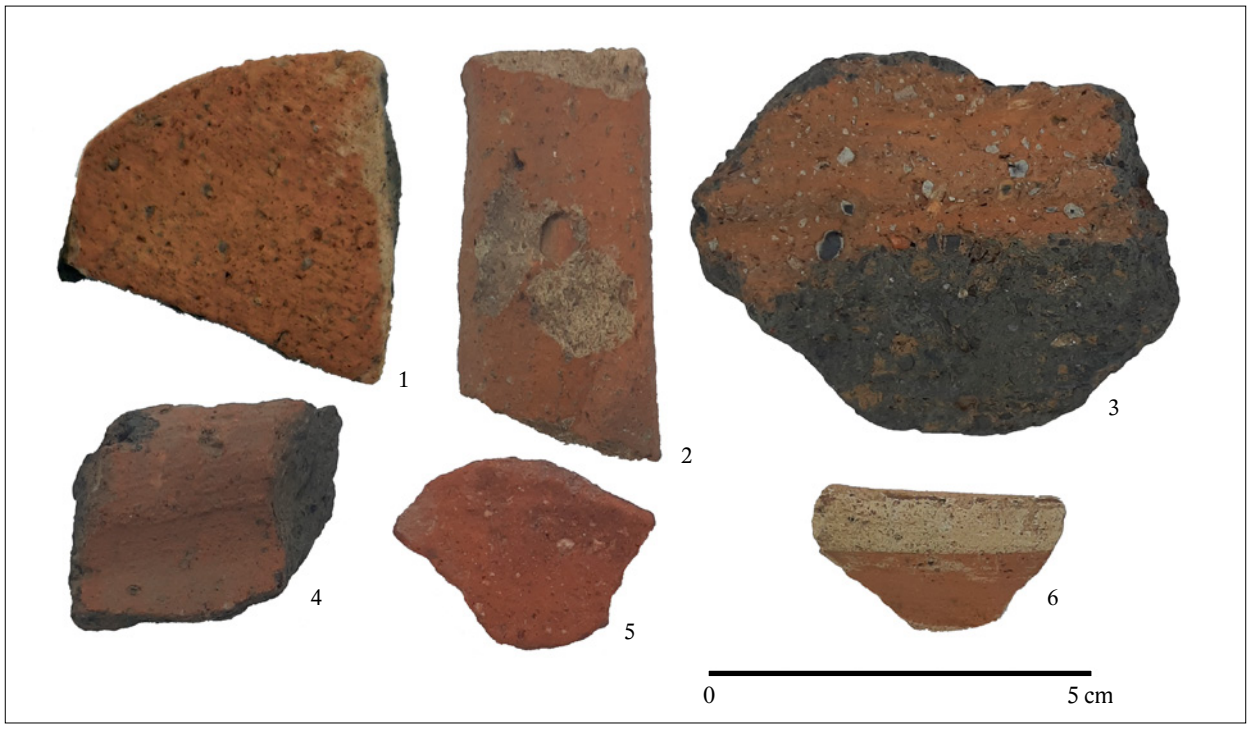

Obr. 161: Oxidační výpal zanechává na povrchu keramiky načervenalý tón barev. 1, 3–4 oxidačně pálená keramika s grafitem (13. století), 2, 5–6 červeně malovaná oxidačně pálená keramika (14./15. století) (foto: V. Kolomazníček).

Obr. 162: Keramika vrcholného středověku (druhá polovina 13. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

benych fragmentů nádob. Několik exemplářů nese výzdobu v horních partiích nádoby (klikatice) a několik vzorků na výdutích nádob (vlnice). V profilaci se vyskytují jednoduché a římsovité okraje, ale objevují se i vytažené okraje (*obr. 162*).

9.1.3 Vrcholný středověk (13./14. století)

Keramiku tvoří převážně hrnce, vyskytují se také zásobnice. V hmotě převažuje příměs grafitu ve větším množství jen u zásobnic, u hrnců je výskyt grafitu v hmotě nižší než v předchozím období. Střepy nádob mají světle šedé zbarvení. V okrajové profilaci převažují vytažené okraje zdobené na vnější ploše rýhováním jednoduchou nebo zdvojenou vlnovkou. V menší míře se vyskytují importované nádoby. Na první pohled se liší zejména odlišnou skladbou těsta s vysokým podílem ostřiva. Jednotlivě se objevuje oxidačně pálená keramika bílých a žlutých odstínů s krupičkovitě drsným povrchem, jakož i červeně malovaná keramika spadající do olomouckého keramického okruhu (*obr. 163*).

9.1.4 Vrcholný středověk (14. století)

Ve 14. století převládá tvrdě pálená, dokonaleji obtáčená keramika. Keramické fragmenty ze zkoumaných lokalit vykazují pestrou škálu barevných odstínů. Ze severní části holštejnského panství pochází více světlých, šedých, stříbřitě černých až černých tónů barev, vyskytujících se u redukčního výpalu a zakuřovaného zboží (boskovický okruh?). V okolí Jedovnic (v ZSV Rohrbach) se objevuje keramika převážně od béžové přes oranžovou, červenou až k červenohnědé barvě, typické u oxidačního výpalu.

V celé oblasti počínají dominovat svisle vytažené okraje. Z velké části jsou bez výzdoby, ale vyskytují se také zdobené, především vodorovně rýhované, žlábkované nebo ve vzájemné kombinaci těchto prvků (*obr. 164*).

9.1.5 Vrcholný středověk (14./15. století)

Na přelomu 14. a 15. století se začínají objevovat mírně přehnuté (hraněné seříznuté) okraje. Naprostou většinu nádob představují hrnce a hrnky. Více než polovina artefaktů je bez výzdoby. Převažuje tvrdě pálená keramika převážně světle šedé barvy. Do souboru keramiky z tohoto období můžeme dále zařadit pánve na nožkách s vnitřní glazurou. Vzhledem k malému počtu nálezů s touto povrchovou úpravou lze konstatovat, že tyto nádoby byly poměrně vzácné a jejich import do této oblasti byl teprve v začátcích. Ve větším množství se objevuje keramika tzv. boskovického okruhu (*obr. 165*).

9.1.6 Pozdní středověk (první polovina 15. století)

Převládají zaoblené profilace okrajů. Jde o tvrdě pálenou keramiku světle šedé barvy (boskovický okruh?), ale objevuje se i tmavě šedá až černá (někdy leštěná) keramika. Fragmentové lomy nádob jsou z 90 % světlé jemně plavené písčité barvy. Sporadicky se objevují tmavé lomy nebo lomy s černým středem a světlými okraji.

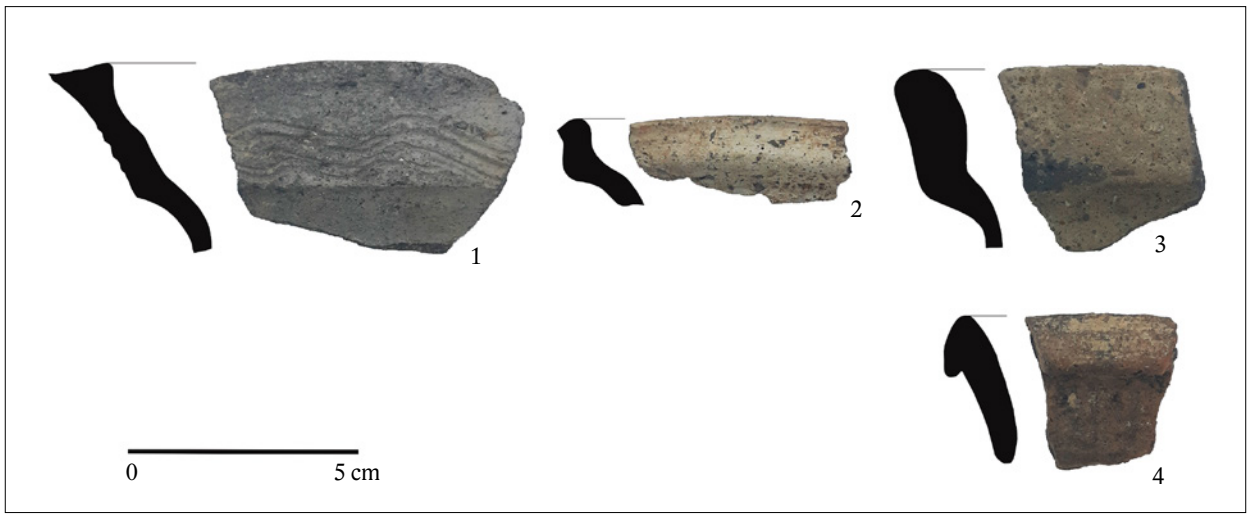

Obr. 163: Keramika vrcholného středověku (13./14. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

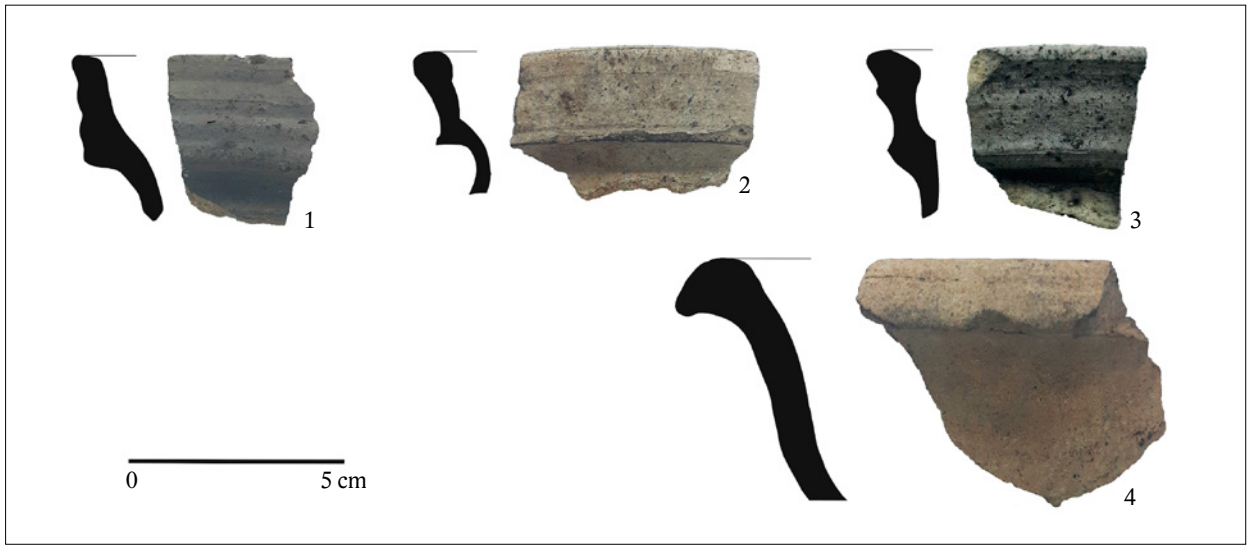

Obr. 164: Keramika vrcholného středověku (14. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

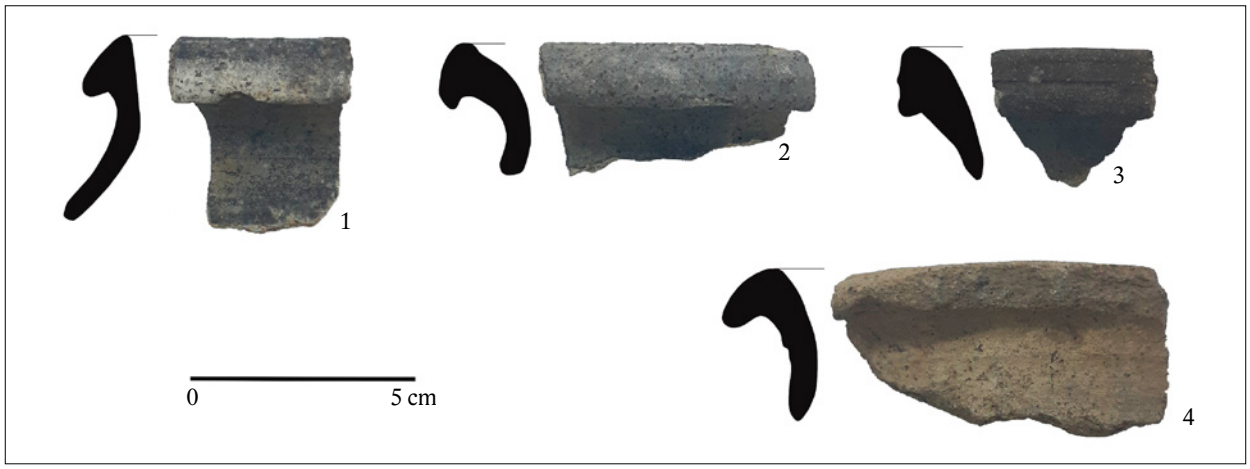

Obr. 165: Keramika vrcholného středověku (14./15. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

Obr. 166: Keramika pozdního středověku (15. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

Okraje nádob jsou převážně bez výzdoby. Některé hrnce mají vodorovné rýhování v podhrdlí nádoby. V tomto období se ve větší míře objevují vyspělé tvary radélkové výzdoby. Radélková dekorace je uplatňována zejména v podhrdlí, na výduti nebo na uchu nádoby. Její typy jsou rozmanité a u některých vzorů lze pozorovat analogie s motivy z okolních lokalit, zejména ze ZSV Bystřec, a také z Brna (*obr. 166*; *Belcredi 2006*, 344; *Procházka – Peška 2006*, 163, 185, 189, 212, 214).

9.1.7 Pozdní středověk (druhá polovina 15. století)

Pozdně středověké období zastupuje tenkostěnná kvalitně vypálená keramika. Dominují zavinuté profily okrajů (*obr. 167*).

9.1.8 Novověk

Na některých lokalitách se vyskytuje keramika typologicky mladší než datum údajného zániku vsi (např. Holštejn, Husí). Hlavním faktorem, vysvětlujícím pokračující osídlení v intravilánu těchto vsí, je existence životaschopné budovy (obytné, hospodářské, výrobní nebo církevní).

Ojediněle se objevuje tvrdě pálená keramika žluté barvy, ve větším množství pak oboustranně glazovaná keramika (převažuje žlutá a zelená barva). Podle nálezů ze ZSV Husí lze soudit, že zde osídlení existovalo i po údajném zániku vsi. Tato keramika se objevuje především v okolí kostelní vyvýšeniny směrem po pravobřežní straně vodoteče. Nedomnívám se, že by sem byla vyvážena z okolních nově založených vsí, protože je ve větším množství lokalizována přímo na ohraničených místech předpokládaných usedlostí a vyskytuje se pouze sporadicky nebo vůbec (*obr. 168*).

9.2 Přehled nalezeného materiálu: keramika

9.2.1 Severní část holštejnského panství

9.2.1.1 ZSV Bohdalůvka

Z nálezových souborů Ervína Černého z 60. let minulého století byl získán keramický materiál o počtu cca 400 ks z období vrcholného středověku (z druhé poloviny 13. století až první poloviny 15. století).

V souboru nalezené keramiky z Bohdalůvky lze sledovat silnostěnné fragmenty (6–10 mm). Materiál je z hrubší ostřené hmoty s příměsí jemných kamínků. Kvalita výpalu je u těchto zlomků středně tvrdá a keramická hmota v lomu odhaluje písčité těsto s tónem do červené barvy (typické u oxidačního výpalu). Barva ostatní keramiky je převážně šedá, někdy přechází do lehce oranžové. Vyskytují se ale také nádoby s rozdílnou barvou uvnitř a vně.[70] Ve větším rozsahu se objevuje

70 U oxidačního zboží se občas projevil tzv. sendvičový efekt, kdy vnitřek střepu měl jinou (tmavší, obvykle černou) barvu než povrch; to mohl způsobit buď dvojí výpal (oxidační a redukční),

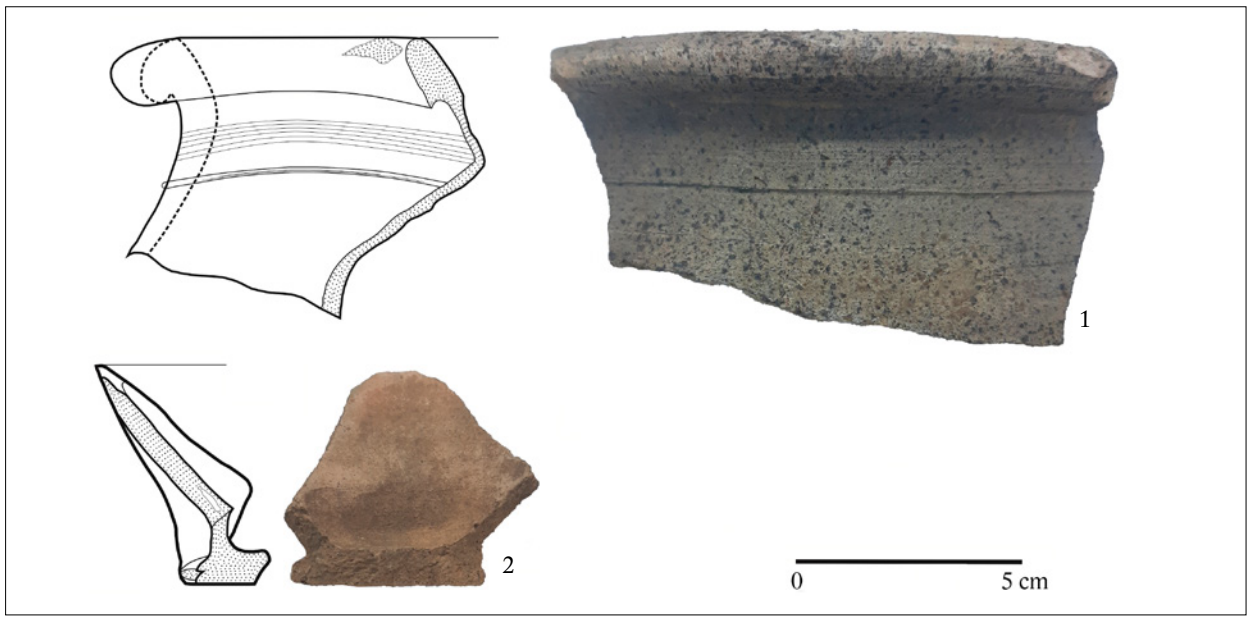

Obr. 167: Keramika pozdního středověku (druhá polovina 15. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

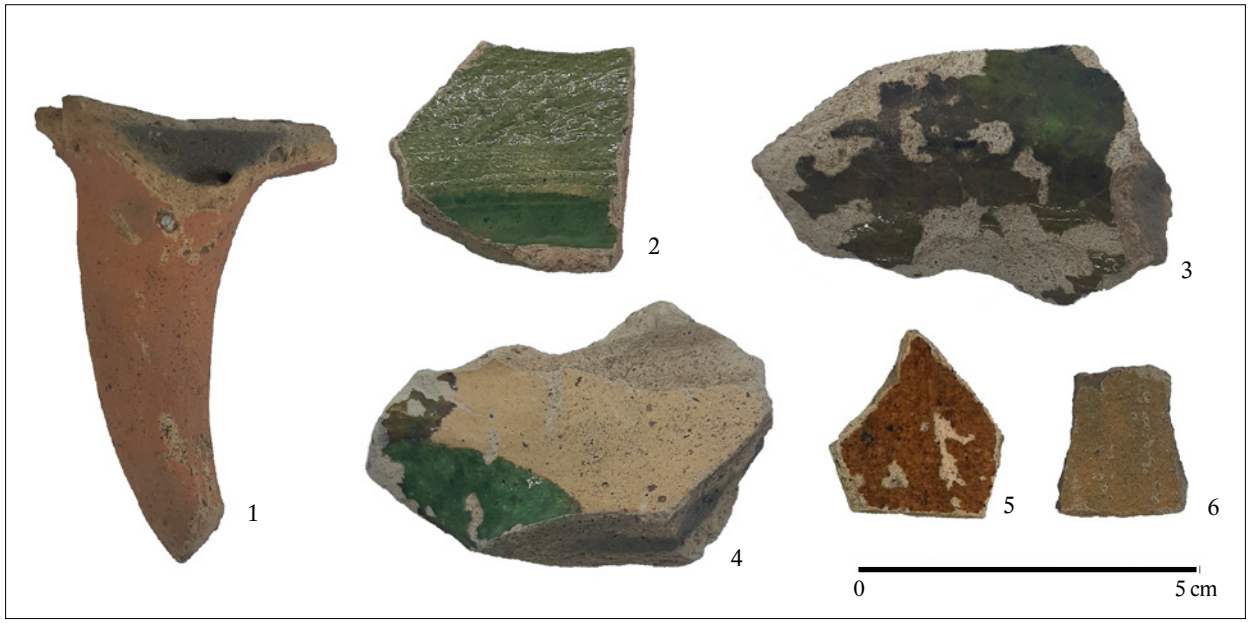

Obr. 168: Novověká keramika – mladší glazovaná keramika ze ZSV Husí. Typická je zelená, hnědočervená a žlutá barva glazované polevy (foto: V. Kolomazníček).

rovněž bílá barva. V menším počtu se zde vyskytují fragmenty tvrdě pálené tenkostěnné keramiky (3–5 mm) tmavošedé barvy. Okraje se objevují velmi sporadicky a tvoří jen 6 % z celkového množství keramiky. Typy okrajů jsou následující – 7× ovalené, 6× hraněné seříznuté, 5× šikmo vytažené, 3× stříškovité, 3× svisle vytažené. Výdutě reprezentují naprostou většinu nálezového fondu. Zastupují tři čtvrtiny materiálu, ale pouze 9 % vykazuje náznaky zdobení. Dna se vyskytují v celkovém množství 7 % nasbíraného materiálu. Zlomky zásobnic jsou pouze v jednom z nálezových souborů v počtu 22 ks. Šířka stěny je v rozmezí 9–15 mm. V kolekci keramiky ze zaniklé Bohdalůvky je zastoupen ještě jeden úlomek zvonovité poklice a část trojnožky. Neobyčejně zajímavý

nebo výpal špatný, kdy na povrchu slinul střep rychleji než uvnitř, kde se ještě udržela voda.

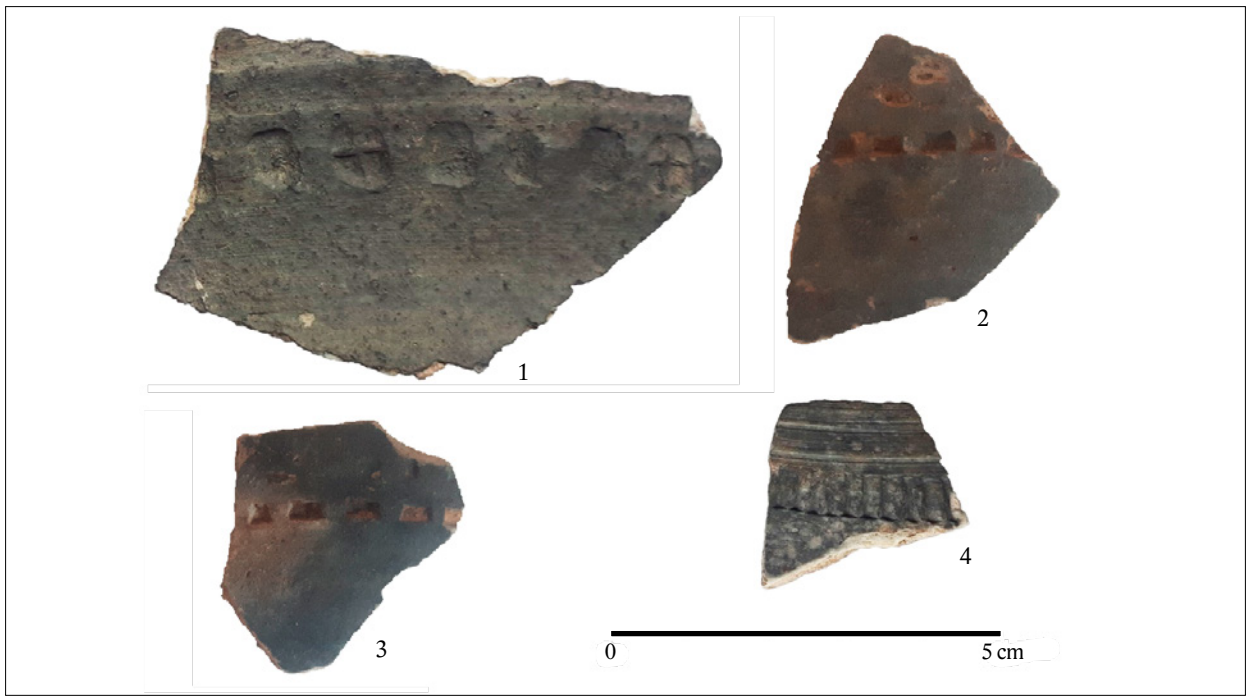

Obr. 169: ZSV Bohdalůvka. Keramika zdobená radélkem (1–3 – 14./15. století; 4 – pokročilá druhá polovina 15. století) (foto: V. Kolomazníček).

Obr. 170: ZSV Bohdalůvka. Fragment hrncovité nádoby (vrcholný středověk, rámcově 14./15. století) (foto V. Kolomazníček).

je nález komorového kachlu s motivem jezdce na koni, který ale patrně nepochází z této oblasti.

Výzdoba je zastoupena především v podobě hrubších nebo jemných obvodových žlábků, bez vtlačených ornamentů. Vlnice se nevyskytuje vůbec a pouze v jednom případě jsou přítomné vseky na uchu. Výzdobu radélkem evidujeme na čtyřech úlomcích tenkostěnné keramiky, přičemž dva úlomky se jeví jako součást jedné nádoby.

První zlomek zdobí pás (řada) čtverečků, z nichž každý čtvrtý nese složitější ornament ve tvaru křížku.

Následují tři typy radélkové výzdoby zachycené v souboru keramiky ze ZSV Bystřec (*Belcredi 2006*, 344). Práce radélkem je ve druhém případě provedena kvalitněji než u prvního úlomku, obvodové hrany po radélku jsou ostřejší a v kombinaci s obvodovým žlábkem působí hodnotnějším dojmem. Vnější i vnitřní stěna je jemná (vyhlazená) a nenese stopy po ostřivu v keramickém materiálu.

Motivem druhého fragmentu je řada svislých obdélníčků pod obvodovým žlábkem v podhrdlí nádoby. Stejně precizně je provedena práce radélkem také na třetím a čtvrtém

Obr. 171: ZSV Bohdalůvka. Torzo pozdně středověkého kachle s motivem jezdce (foto V. Kolomazníček).

exempláři. Radélko má tvar čtverečku, podle úlomků bylo aplikováno asi ve střední části výdutě. Nad tímto radélkem (snad druhá – řidší řada) se na obou střepech objevuje slabý náznak menšího obdélníčkového (svislého i vodorovného) radélka (*obr. 169–171*).

9.2.1.2 Holštejn

Jde o dva soubory vrcholně středověké keramiky v celkovém počtu 1 006 ks nalezené v intravilánu zaniklého městečka a hradu. Už na první pohled je zřejmá rozdílnost keramického materiálu z hradu a městečka Holštejna oproti keramice ze zaniklých vsí. I když je základ keramického materiálu totožný s materiálem nacházeným na okolních ZSV, určitá část zboží nese náznaky importovaného (luxusnějšího) zboží s rozdílnou výzdobou a způsobem provedení (např. loštické nebo brněnské poháry).

První soubor keramického materiálu získaný povrchovou prospekcí (anonym) se nachází v Muzeu Blanenska v Blansku v počtu 844 ks. Údajně jde o materiál z hradu, ale na keramických fragmentech se vyskytují stopy po zemědělských nástrojích (hlavně po pluhu), takže soubor je zřejmě chybně lokalizován a úlomky pocházejí z míst, kde se nacházelo středověké městečko. V kolekci nádob převažují zásobnice, převážně se zdobenou výdutí. Jejich množství vypovídá, že sídliště bylo uzpůsobeno k přechovávání velkého množství potravin, které pravděpodobně sloužily k zásobování panského sídla. Mezi dalšími nálezy je zajímavý jeden kus střešní krytiny (tzv. prejzy), větší počet uhlíků, 36 kostí a dva kusy stavebního materiálu (cihla a opracovaný kámen).

Druhý soubor ke zpracování jsem získal z Archeologického ústavu AV ČR Brno ze čtyř nálezových bloků v celkovém množství 162 ks. Sběry byly uskutečněny v 70. a 90. letech minulého století Ervínem Černým a panem Moučkou z Holštejna. Jde o materiál z hradu, pod hradem, od jeskyně Hladomorny a z lokality Na Městečku.

Z hradu převažují tenkostěnné nádoby (4–5 mm) tmavošedé barvy, naopak nálezy pod hradem jsou světlejší a silnější (5–8 mm). Některé fragmenty, především v nálezech pod hradem, mají na povrchu nádoby (vně i uvnitř) téměř oranžovou barvu, ale vnitřní struktura hmoty je tmavá. V souboru keramiky se vyskytují větší části zásobnic, ale v malém množství. Úhrnem ve srovnání s kolekcí z Muzea Blanenska v Blansku, kterou jsem zpracovával v bakalářské

práci (*Kolomazníček 2017*), obsahoval takřka polovinu nálezů. V keramických souborech z hradu, pod hradem i z městečka jsou přítomny typické puchýřovité úlomky keramiky loštických pohárů. Okraje tvoří z celkového množství keramického materiálu od Ervína Černého 33 %.

V keramickém souboru převažují nezdobené exempláře, ale můžeme identifikovat několik typických druhů výzdoby. Nejčastější výzdobou na výdutích jsou jemné obvodové žlábky, bez vtlačovaných ornamentů. Vlnice se v souboru (z Archeologického ústavu AV ČR Brno) vyskytovala pouze na úlomku pánvičky z trojnožky na dně a na horní ploše okraje. Ostatní výzdoba vlnicí je na fragmentech ze souboru z Muzea Blanenska v Blansku. Ve výzdobě se objevuje okraj zdobený na horní ploše vpichy ve tvaru kapky, další úlomek nese výzdobu šroubovicí, zachycenou ve třech řadách.

Výzdoba radélkem je zde častější a vyskytují se zde jiné (hojnější) motivy než v okolních vesnicích. Jeden ze vzorů (lokalita hrad) představuje po obvodu jemně vypíchané oblouky. Nad nimi je pás jemných čtverečkových vpichů, poté následuje plastická páska a další výzdoba v podobě stejných čtverečkových vpichů, bohužel těžko rozpoznatelná, protože je v těchto místech fragment nádoby poničen.

Další vzorek s radélkovou výzdobou pochází z lokality Na Městečku a znázorňuje svislé (mírně šikmé) obdélníčky, totožné s nálezy z ostatních ZSV holštejnského panství. Následující motiv složitější radélkové výzdoby z lokality pod hradem obsahuje víceřadou čtverečkovou dekoraci. Je možné, že zde radélko zdobilo celou část hrnce. Zdobení je analogické s nálezem z Radnické ulice v Brně (*Procházka – Peška 2006*, 163, 185, 189, 212, 214).

Další kombinace radélkové výzdoby tvoří vodorovné obdélníkové radélko ve dvou řadách blízko u sebe, vyplňující vždy mezeru kontaktní řady radélka, pod kterými jsou vodorovně v řadě naskládané obdélníčky (*obr. 172–176*).

9.2.1.3 ZSV Husí

Ke studiu ZSV Husí v současnosti disponujeme vcelku početnou kolekcí keramických artefaktů a stavebního materiálu, která je doplněna ojedinělými kovovými předměty. Jde o tři soubory vrcholně středověké až novověké keramiky v celkovém počtu 720 ks, nalezené v předpokládaném intravilánu zaniklé vesnice Ervínem Černým v 70. letech minulého století, Jiřím Doleželem a Josefem Plchem na přelomu 20. a 21. století a mnou od roku 2015. Kvalitativně jsou to nestratifikované předměty, převážně z povrchových sběrů a náhodných objevů.

Keramický materiál z Archeologického ústavu AV ČR Brno zahrnuje fragmenty nádob z povrchových prospekcí (Černý, Doležel) v počtu 230 ks. Soubor zahrnuje mj. materiál ze dvou poměrně rozsáhlých povrchových prospekcí, které provedl roku 1997 na pravé straně vodoteče (převážně v okolí kostelní vyvýšeniny) Jiří Doležel (*1999*, 351–352). Z obou akcí pochází vedle čtyř kusů vypálené hliněné mazanice z dřevěných srubových konstrukcí původní zástavby a rohovcového úštěpu (křesadla) celkem 87 keramických zlomků, z toho 27 okrajů, 21 výdutí s dekorem a 5 z den nádob. Hrnčina je obvyklé typové skladby (hrnky, hrnek s uchem nebo džbán, hrnce, zásobnice, zvonovité poklice) datující počátky založení vsi asi někdy do třetí čtvrtiny 13. století (skupina vyspělé grafitové keramiky bez výzdoby radélkem), zároveň prokazuje pokračování osídlení až do poloviny 15. století, kdy byla ves roku 1437 naposledy jmenována v písemných pramenech jako osazená a poté roku 1503 již jako pustá (*Černý 1992*, 55).

Počátky vysazení vsi v druhé polovině 13. století potvrzují nálezy Josefa Plcha v počtu 286 ks, nasbírané převážně po levé straně vodoteče jižně od Panské skály. Předpokládané usedlosti na základě této provedené povrchové prospekce byly potvrzeny v těchto místech dodatečným měřením vodivosti. Objevy keramiky v těchto místech rozšiřují vesnici směrem k jihu. Sběry byly provedené v dubnu a květnu 2000, v květnu 2001 a v dubnu 2009, kdy byla tato část (dnes luční porost) patrně zoraná. Fragmenty středověkých nádob se nacházejí v prostoru od Panské skály do poloviny vzdálenosti k místní obecní komunikaci. Úlomky nádob z této části lokality jsou v poměrně dobré kvalitě, neporušené. V kolekci nasbíraného materiálu evidujeme zlomky grafitové keramiky, potvrzující existenci usedlosti č. XIV v lomu vesnice u Panské skály v druhé polovině 13. století, ale i keramické zlomky redukčně pálených nádob šedočerné barvy s obsahem slídy datované do druhé poloviny, spíše však až do konce 15. století.

Třetí soubor keramického materiálu pochází z mých vlastních povrchových sběrů doplněných o 204 ks. Sběry byly uskutečněny v okolí kostelní vyvýšeniny, dále pak v okolí vodoteče po obou jejích stranách. Keramický materiál se nevyskytuje jen v centrální části ZSV vytyčené Ervínem Černým, tj. v místech, kam lokalizoval jednotlivé usedlosti. Podle posledních povrchových sběrů jsem v souladu s výskytem keramického materiálu rozšířil délku vesnice kolem vodoteče, především směrem k jihu (protilehlá strana vodoteče vzhledem ke sběrům Josefa Plcha), ale i k severu, především po pravé straně vodoteče. Obzvláště směrem k jihu od zaniklého kostelíku nacházíme také novověkou keramiku (např. *Doležel 1999*, 352), a to v poměru 1 : 1 s fragmenty středověké keramiky. V těchto místech lze tedy předpokládat pozdější osídlení, které pokračovalo i po zániku vesnice. Celkem tedy můžeme pracovat s téměř 700 ks keramických zlomků, patřícími v naprosté většině kuchyňské keramice.

Okraje nasbírané na lokalitě ZSV Husí tvoří 13 % z celkového množství keramiky z analyzovaných souborů. Velmi vysoký je počet okrajů s výzdobou. Nejvíce se výzdoba

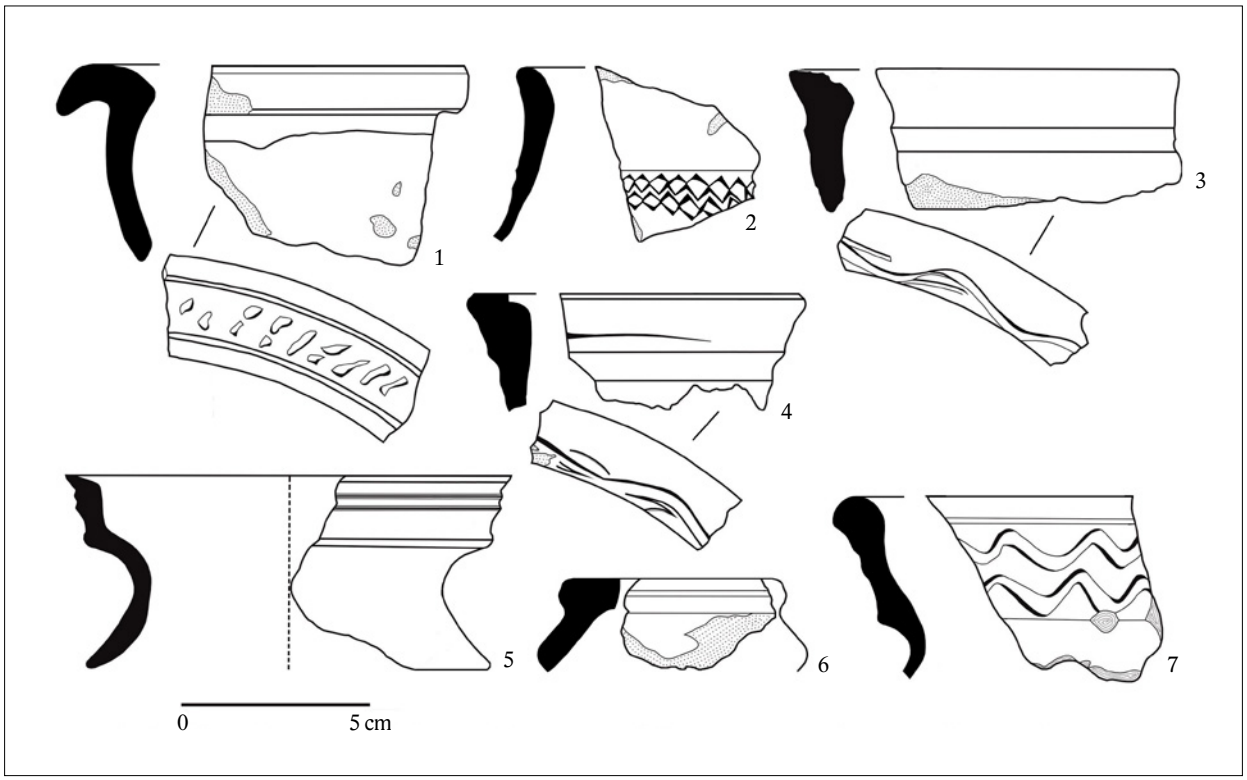

Obr. 172: Holštejn. Výběr keramiky z lokality Na Městečku. 1, 3, 4 (?) okraje mís; 2, 5–7 okraje hrnců (1–2 – druhá polovina 15. století; 3–7 – druhá polovina 14. století) (kresby: V. Kolomazníček).

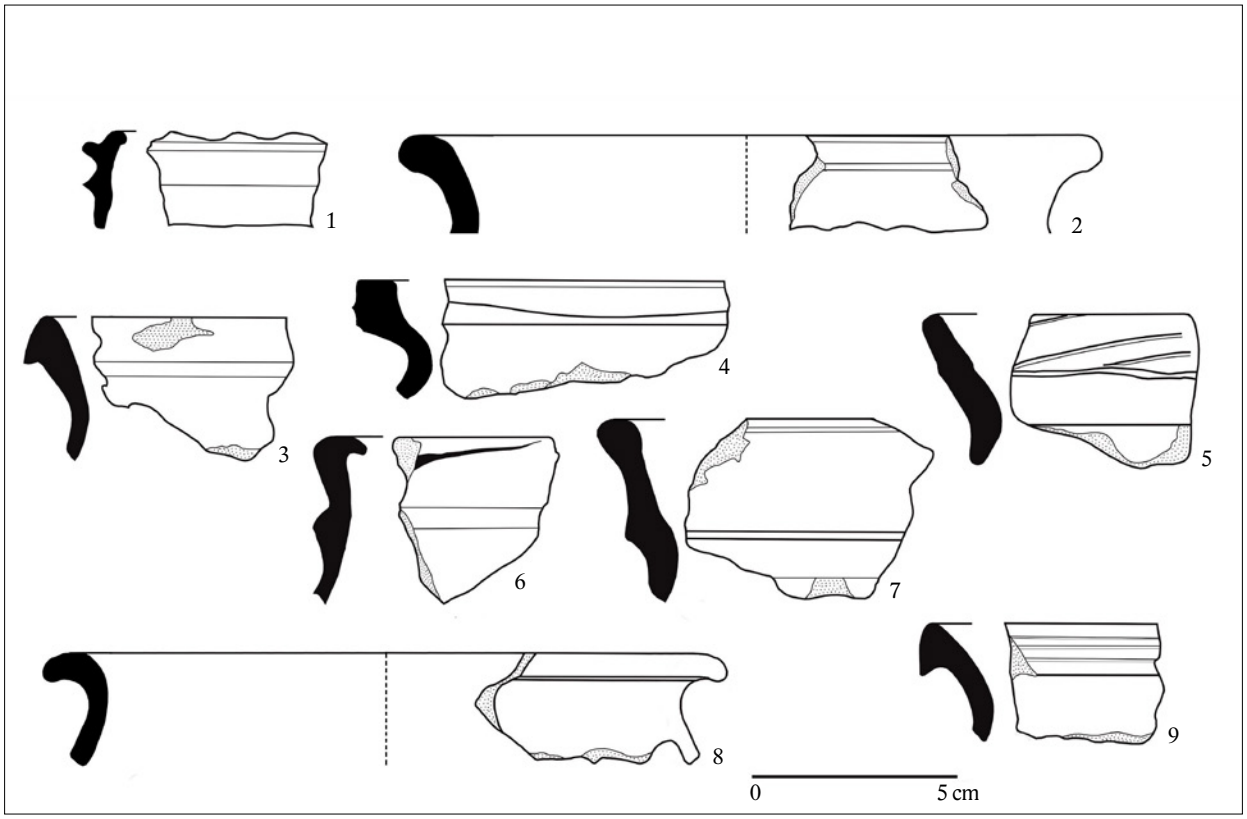

Obr. 173: Holštejn. Výběr keramiky z lokality Na Městečku. Okraje hrnců (1–3, 6–7, 9 – 14.–15. století; 4–5 – první polovina 14. století; 8 – polovina 15. století) (kresby: V. Kolomazníček).

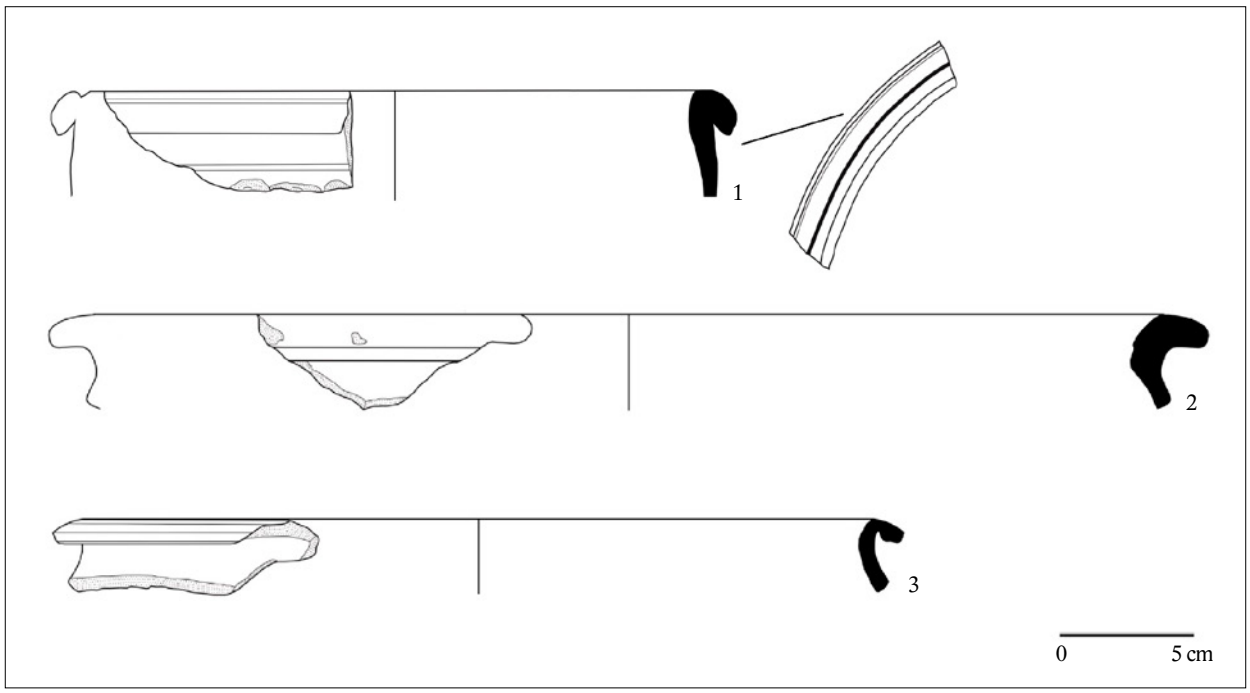

Obr. 174: Holštejn. Výběr keramiky z lokality Na Městečku (kresby: V. Kolomazníček).

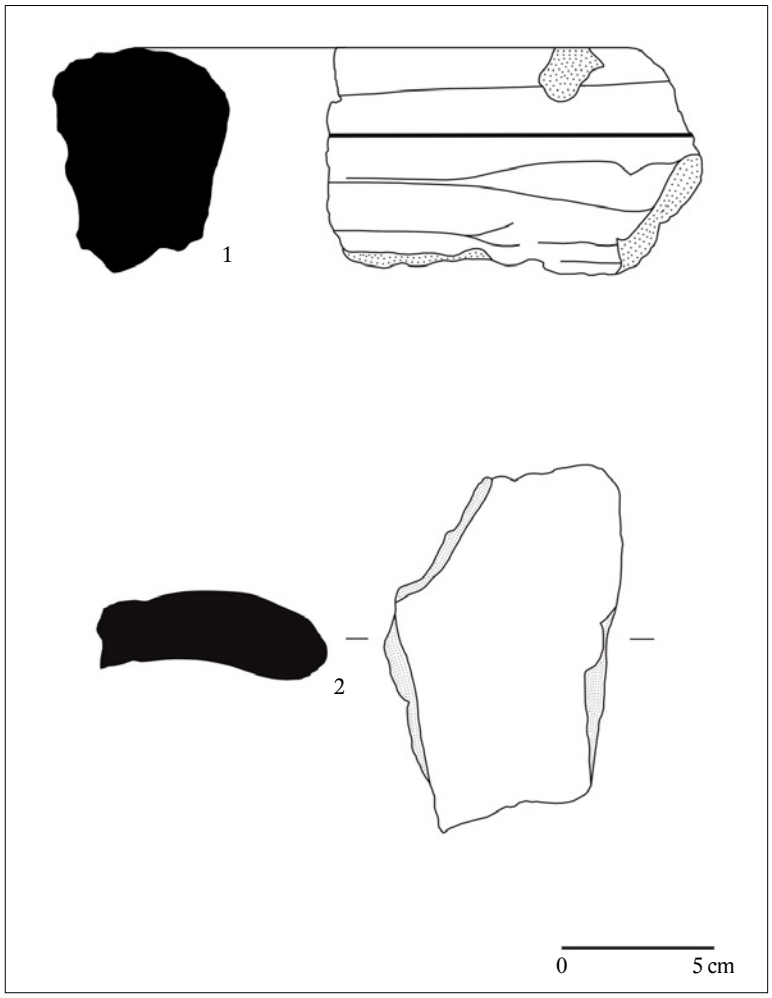

Obr. 175: Holštejn. Výběr keramiky z lokality Na Městečku. 1 okraj zásobnice; 2 střešní krytina (tzv. prejza) (kresby: V. Kolomazníček).

Obr. 176: Holštejn. Keramika zdobená radélkem (15. století) (foto: V. Kolomazníček).

vyskytuje na okrajích svisle vytažených. Některé ornamenty jsou analogické s nálezy ze ZSV Bystřec (obvodové žlábky, vlnice, zdvojená vlnice, dvojitá páska), ostatní jsou specifické (2× fajfka, 1× vtlačený ornament v obvodovém žlábku, 1× obdélníkové vrypy v obvodovém pásku). Výdutě a ostatní nespecifikovatelná keramika představují 60 % všech keramických nálezů, jsou větším dílem nezdobené, výzdoba se objevuje pouze u 8 % zkoumaného materiálu. Výzdoba na plecích je tvořena nejvíce odlišně širokými a hlubokými obvodovými žlábky, vtlačenými ornamenty, nebo kombinací obou typů. Ojediněle se vyskytují šikmo kladené kapkovité vseky.

Dna se vyskytují sporadicky, jsou zastoupena cca 4 %. Stejně tak zlomky zásobnic se vyskytují pouze v minimálním množství. Keramický materiál těchto nádob obsahuje vysoký podíl grafitu a šířka stěny je 10–14 mm. V souboru keramiky převažují vzorky o síle stěny v průměru 5 mm, ale hojně jsou zastoupeny i fragmenty silnostěnné keramiky (7–9 mm).

Skladba keramické hmoty je různorodá. Převažuje tvrdý redukční výpal šedé až tmavošedé barvy na povrchu nádob. Ve větším množství (cca 30 %) se objevují fragmenty typické pro boskovický keramický okruh. Jde především o nezdobené plece nádob světlé barvy s tmavým lomem. Určitá část fragmentů nádob je vyrobena z jemnější až středně hrubé ostřené hmoty s příměsí jemných kamínků, které na vnější straně nádoby vytvářejí krupičkovitý povrch.

V neposlední řadě, jak již bylo zmíněno, se zde objevuje také mladší (novověká) keramika s povrchovou glazovanou úpravou různých barev (žlutá, zelená, hnědá).

Výzdoba složitějšími radélky se objevuje jen výjimečně (pouze 5 ks). První zlomek keramiky s radélkovou výzdobou má na povrchu tmavě šedou lesklou barvu a nese dekor ve tvaru trojúhelníku, jehož vrcholy směřují dolů a linie vtlačení radélka se zde spojují (*obr. 177:1*). Druhý nález tvoří složitější pásová kombinace svislých a šikmých obdélníčků (*obr. 177:2*).

Třetí a čtvrtý fragment s radélkovým dekorem nese nejčastěji používaný vzor výzdoby zjištěný na zkoumaných ZSV holštejnského panství. Jde o šikmé obdélníčky okolo nádoby, které se vyskytují většinou v podhrdlí (*obr. 177:3–4*). Poslední radélko má tvar širokých, krátkých a svislých obdélníků ve vodorovné řadě (*obr. 177:5*). Analogie dvou typů této výzdoby je zachycena na nálezech ze ZSV Bystřec, z jižní části holštejnského panství (*Belcredi 2006*, 344).

Jistá analogie existuje mezi trojúhelníkovým radélkem (*obr. 177:1*) a typem radélka ze ZSV Bystřec, kde je ovšem radélko použito obráceně a vrcholy trojúhelníku se nespojují (*obr. 177–182*).

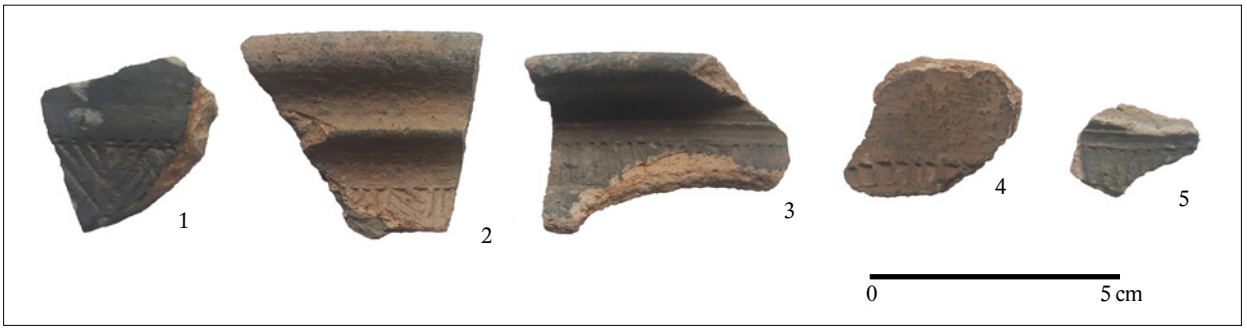

Obr. 177: ZSV Husí. Keramika zdobená radélkem (15. století) (foto: V. Kolomazníček).

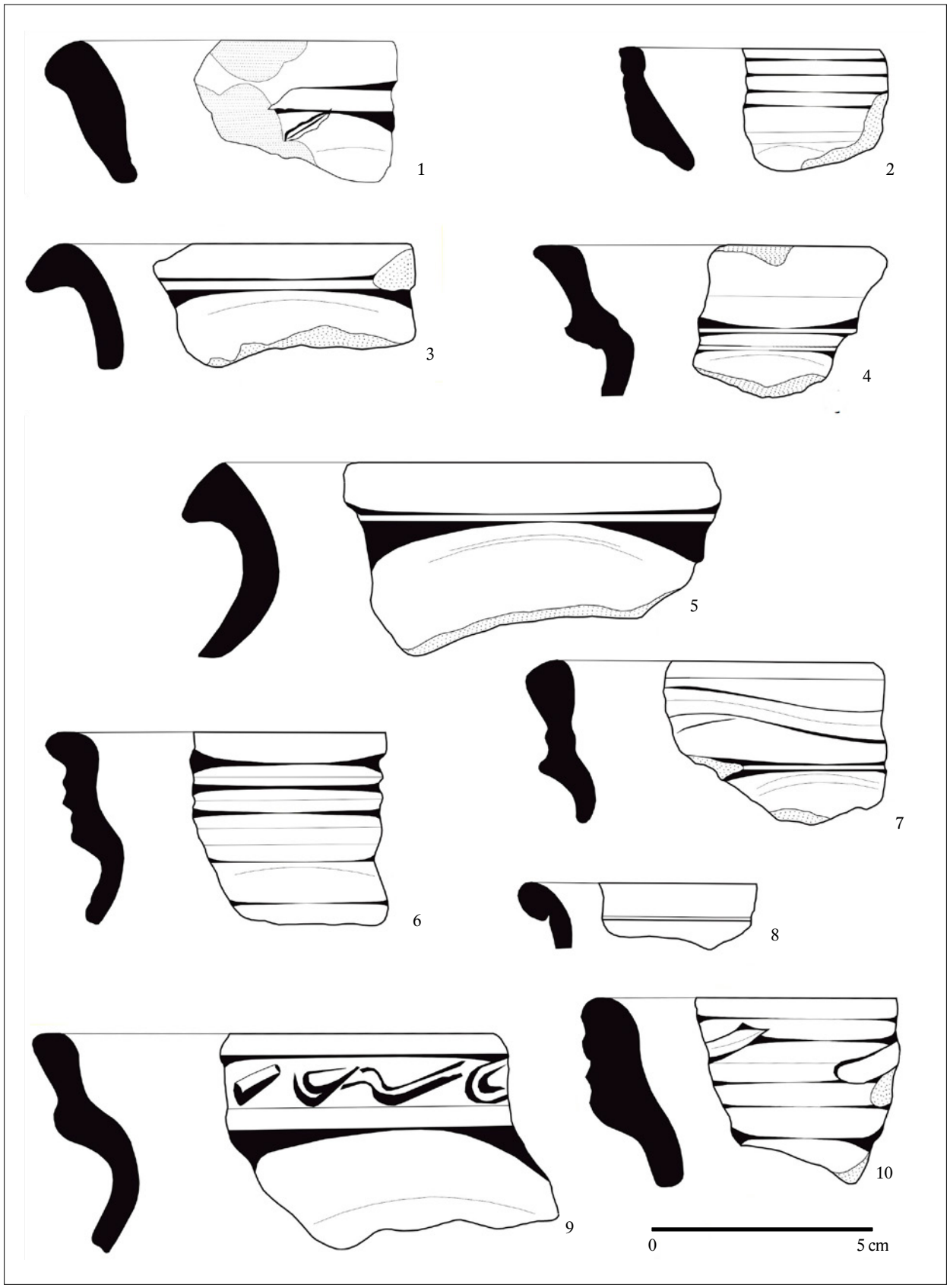

Obr. 178: ZSV Husí. Výběr keramiky. Okraje hrnců (1–2, 10 – první polovina 14. století; 3–7, 9 – 14./15. století; 8 – 15./16. století). Povrchový sběr J. Doležela (1997) u kostelní výšiny: 1–2, 4–5; povrchový sběr E. Černého (1974) na rozorané louce: 3, 7–10; přesně nelokalizováno: 6 (kresby: V. Kolomazníček).

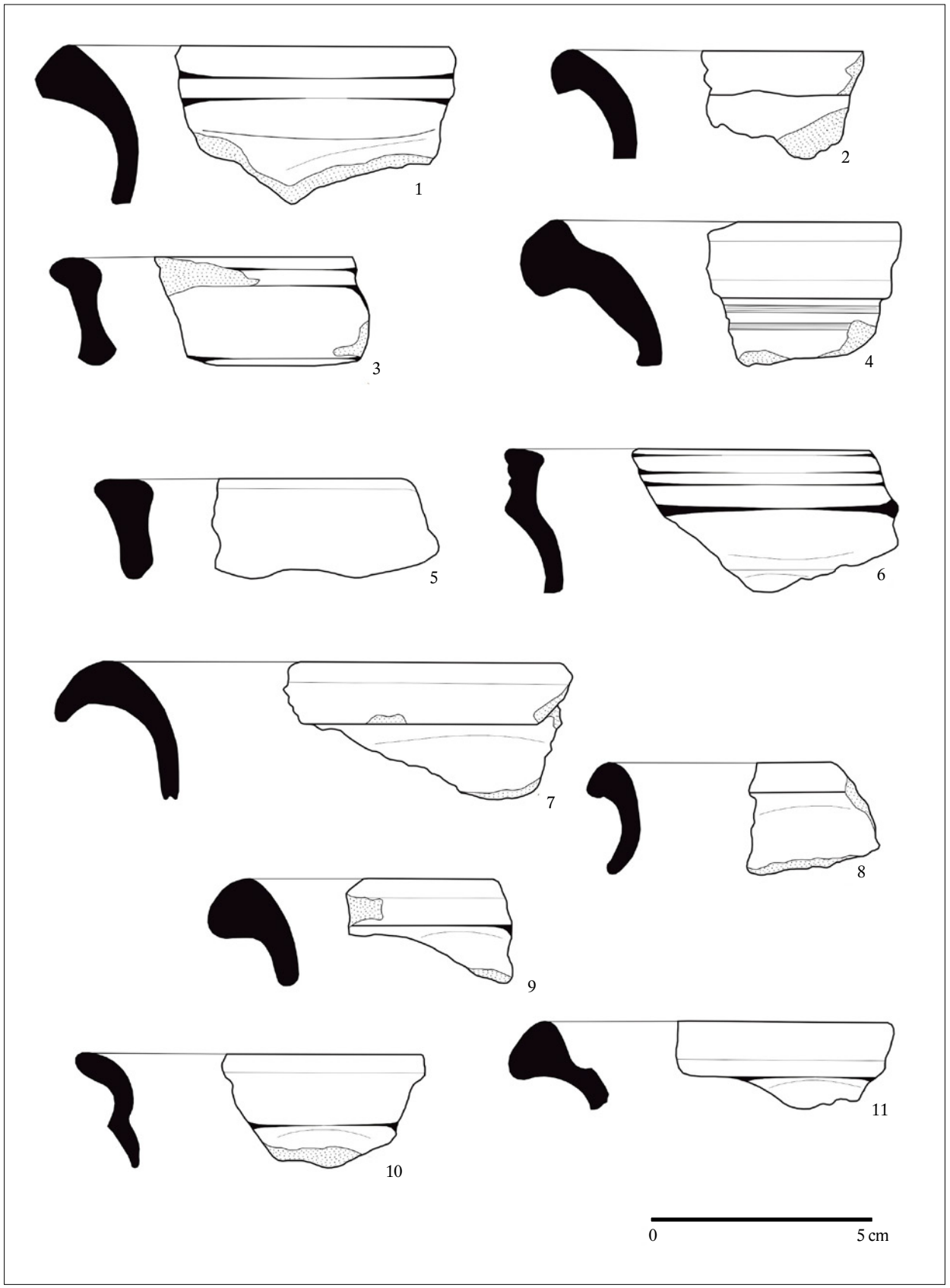

Obr. 179: ZSV Husí. Výběr keramiky. Okraje hrnců (1–3, 5–6, 8 – 14. století; 4, 7, 9, 11 – pozdní 15. století; 10 – 16./17. století). Povrchový sběr J. Doležela (1997) u kostelní výšiny: 1–2, 4, 6; povrchový sběr E. Černého (1974) na rozorané louce: 3, 5, 7–11 (kresby: V. Kolomazníček).

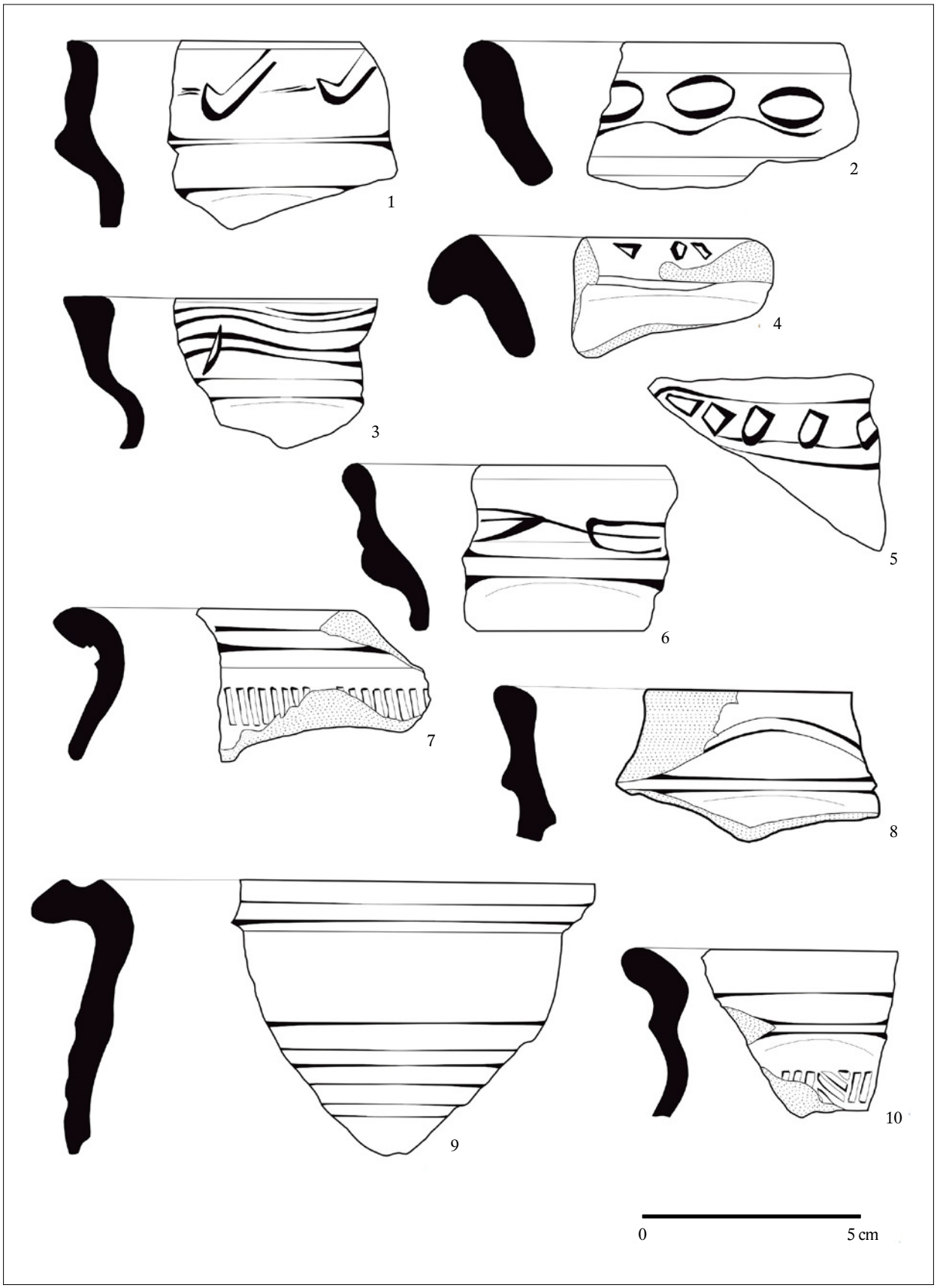

Obr. 180: ZSV Husí. Výběr keramiky. Okraje hrnců (1, 3–6, 8–9 – 14.–15. století; 2 – 13. století; 7, 10 – 16. století). Povrchový sběr E. Černého (1974) na rozorané louce (kresby: V. Kolomazníček).

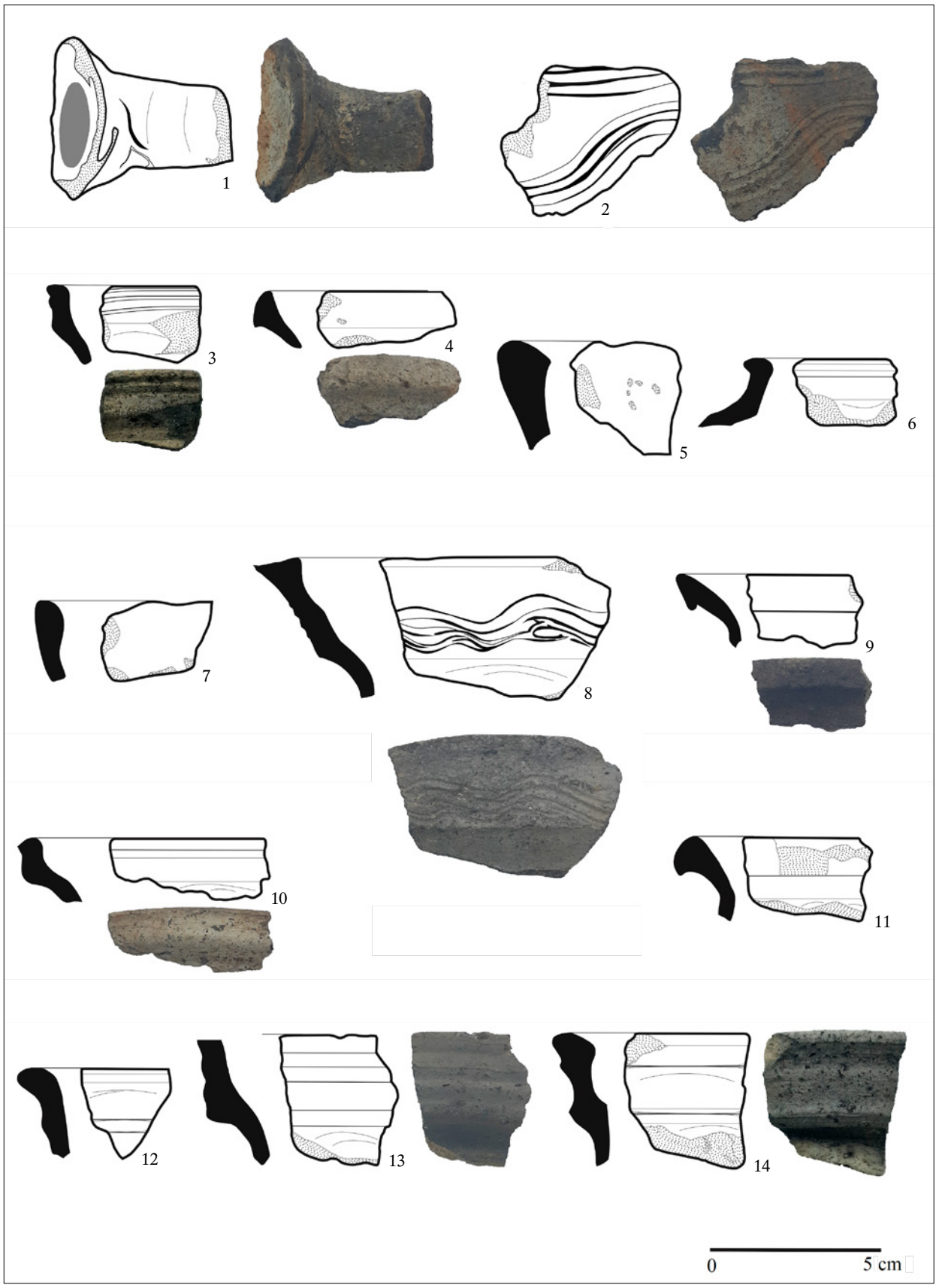

Obr. 181: ZSV Husí. Výběr keramiky (1–5 – 13. století; 6–7 – třetí čtvrtina 13. století; 8–12 – 13./14. století; 13 – 14. století; 14 – druhá polovina 14. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

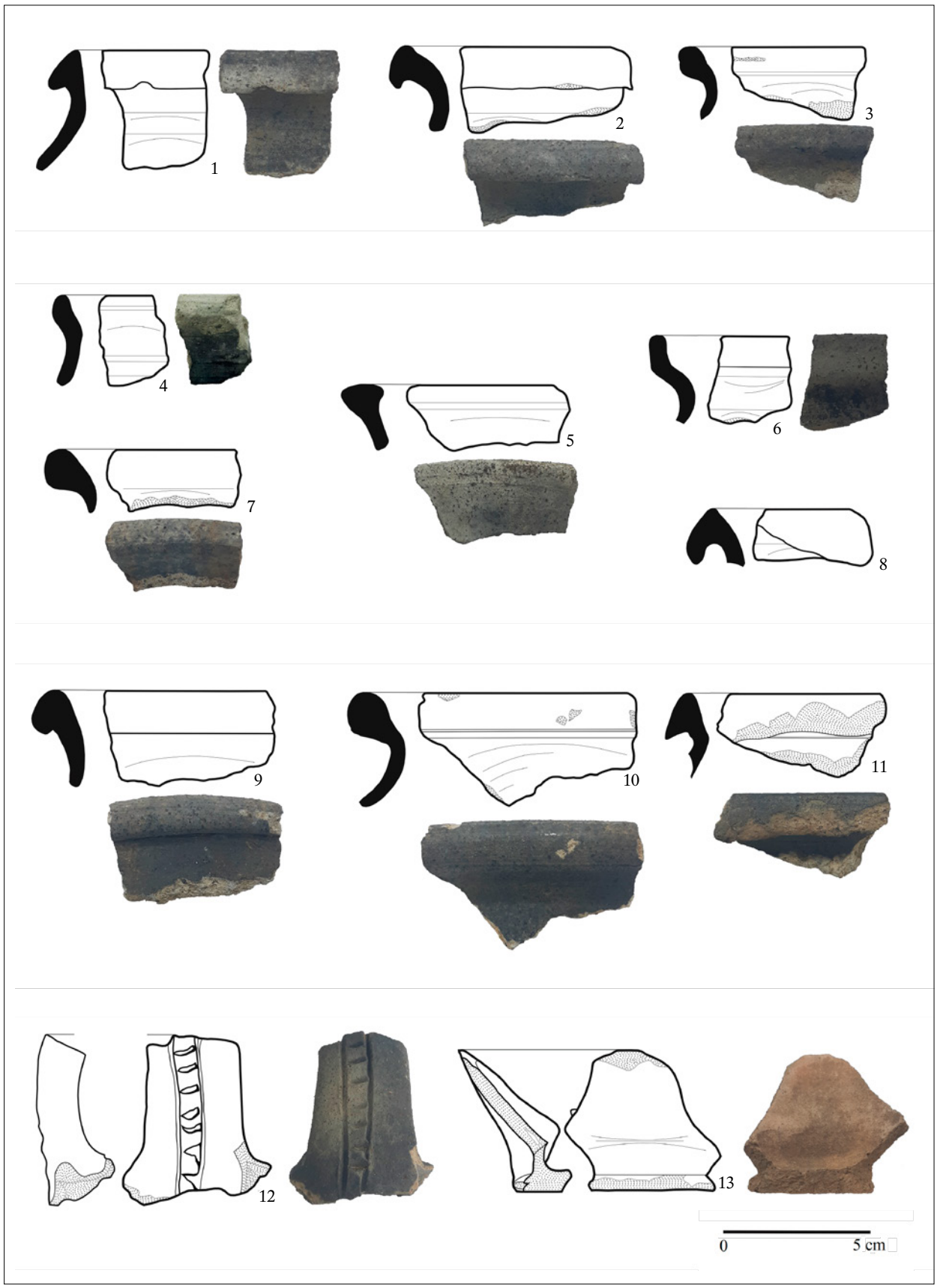

Obr. 182: ZSV Husí. Výběr keramiky (1–8 – 14./15. století; 9–11 – 15. století; 12 – polovina 15. století; 13 – raný novověk) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

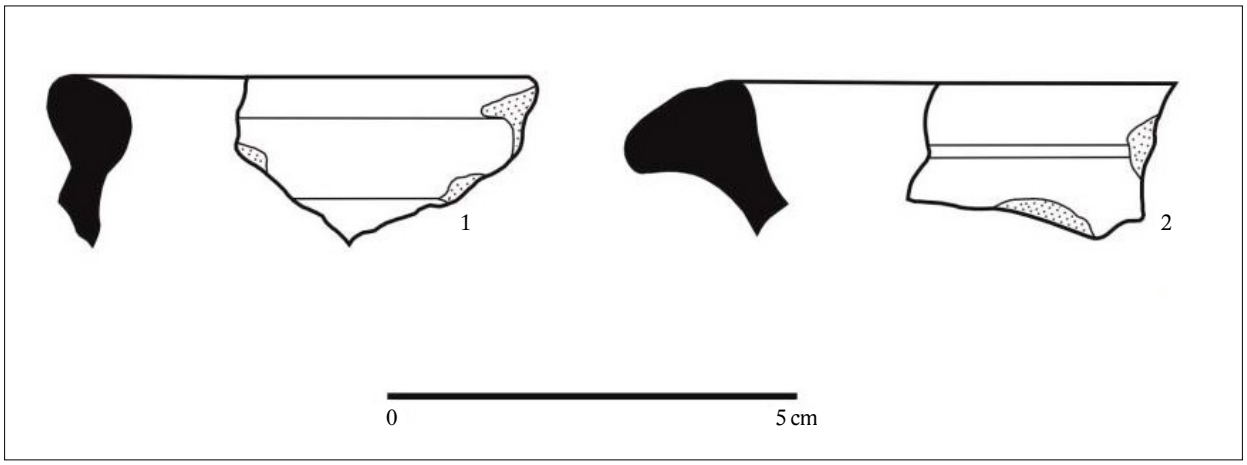

Obr. 183: ZSV Svatoňůvka. Keramika (kresby: V. Kolomazníček).

9.2.1.4 ZSV Svatoňůvka

Co do počtu jde hned po ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka) o nejmenší soubor keramiky, který jsem měl k dispozici – dohromady 103 keramických fragmentů. Sběry opět pocházejí z povrchové prospekce prováděné Ervínem Černým v druhé polovině 20. století. V souboru se vyskytuje velké množství okrajů. Je však důležité podotknout, že v několika případech jde o fragmenty z totožných nádob. Typy okrajů jsou: hraněné seříznuté 14×, svislé vytažené 7×, ovalené 3×, šikmo vytažené 2× a stříškovité 2×.

Převažuje tvrdý redukční výpal šedé až tmavošedé barvy na povrchu nádob, občas se vyskytne světle šedá barva vně s bílým krupicovitým povrchem uvnitř nádoby. Tloušťka stěn nádob se pohybuje v rozmezí 4–6 mm, u jednoho fragmentu zásobnice dosahuje 15 mm. Výdutě jsou bez výzdoby. Nevyskytují se žádné vlnice, až na jeden malý úlomek. Vtlačené ornamenty ani radélka se neobjevují. Pouze v některých případech zaznamenáváme jemnou výzdobu ve formě širších obvodových žlábků. Z kolekce nalezeného materiálu se vymyká jeden fragment keramiky s obsahem malého množství grafitu a rozdílnou povrchovou úpravou (zřejmě oxidační) v podobě okrové barvy vně nádoby a s již zmíněnou ozdobnou vlnicí. Dna jsou výjimečná. Kromě zmíněných nálezů byl v souboru keramiky ze Svatoňůvky ještě 1 ks nezdobeného ucha a 4 ks zvonovité pokličky (1× držadlo a 3× okraj) (*obr. 183*).

9.2.1.5 ZSV Vaňkouš

Pro zpracování keramiky ze ZSV Vaňkouš jsem měl k dispozici čtyři menší soubory. První je uložen v muzeu v Prostějově (87 ks), druhý pochází z Archeologického ústavu AV ČR Brno (ze sběrů Ervína Černého – 89 ks), třetí (obsáhlejší) ze sběrů Josefa Plcha (225 ks) a konečně poslední skromné nálezy pocházejí z mnou provedené povrchové prospekce ze severní části vesnice (40 ks). Dohromady obsahují všechny soubory 441 ks keramiky.

Převážné množství souboru keramiky (cca 80 %) vykazuje stejné symptomy jako soubory z předchozích lokalit. Převažuje tvrdě pálená keramika šedé barvy (světlejší i tmavší). Některé exempláře mají vysoký podíl slídy. Jde téměř o čtvrtinu nálezů ze souboru získaného Ervínem Černým.

Většina nalezené keramiky je z tenkostěnného materiálu (4–5 mm), ale vyskytují se i silnostěnné fragmenty v rozmezí 7–10 mm. U úlomku zásobnice se síla stěny pohybuje od 25 do 30 mm (*obr. 184–187*).

Okraje jsou převážně bez výzdoby, jen ojediněle se objevuje vlnice, žlábkování nebo plastická lišta. Výdutě jsou rovněž z velké části bez výzdoby. Ojediněle se objevuje vodorovné žlábkování nebo jednoduché rýhování.

Výzdobu radélkem nesou čtyři fragmenty. Část složitější radélkové výzdoby pochází ze souboru z muzea v Prostějově, nachází se po obvodu horní plochy okraje nádoby (*obr. 184:6*). Analogie tohoto radélka lze nalézt v ZSV Bystřec (*Belcredi 2006*, 344). Dekorace radélkem na dalších zlomcích je umístěna v horní části výdutě nádoby. První z nich obsahuje klikatici ve dvou řadách (*obr. 187:3*) a druhý čtverečky, taktéž ve dvou řadách (*obr. 187:6*). Poslední fragment je opatřen dekorem obdelníkového radélka ve svislé poloze (*obr. 187:11*).

Některé zlomky nalezené na hranici lesa mají odstín béžové barvy s hnědou glazurou na povrchu (tato keramika může pocházet ze zaniklé novověké usedlosti stojící poblíž zaniklé osady, resp. v její severozápadní části).

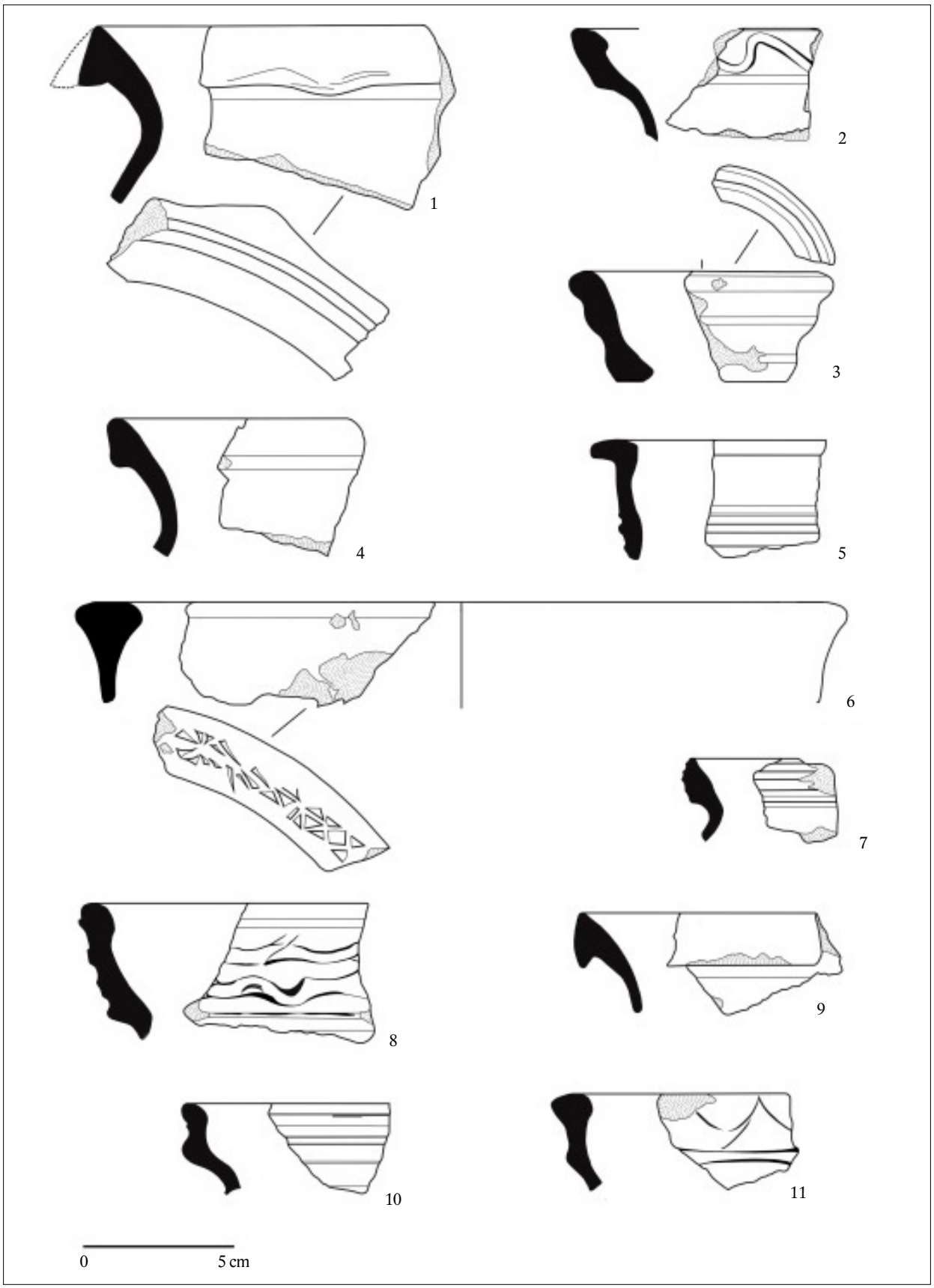

Obr. 184: ZSV Vaňkouš. Výběr keramiky. 1–2, 4–5, 7–11 okraje hrnců; 3, 6 okraje mís (1–4, 6–11 – 14.–15. století; 5 – druhá polovina 15. století) (kresby: V. Kolomazníček).

Obr. 185: ZSV Vaňkouš. Výběr keramiky. Okraje hrnců (1–3 – 13. století; 4–7 – 13./14. století; 8–11 – 14. století; 12–15 – druhá polovina 14. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

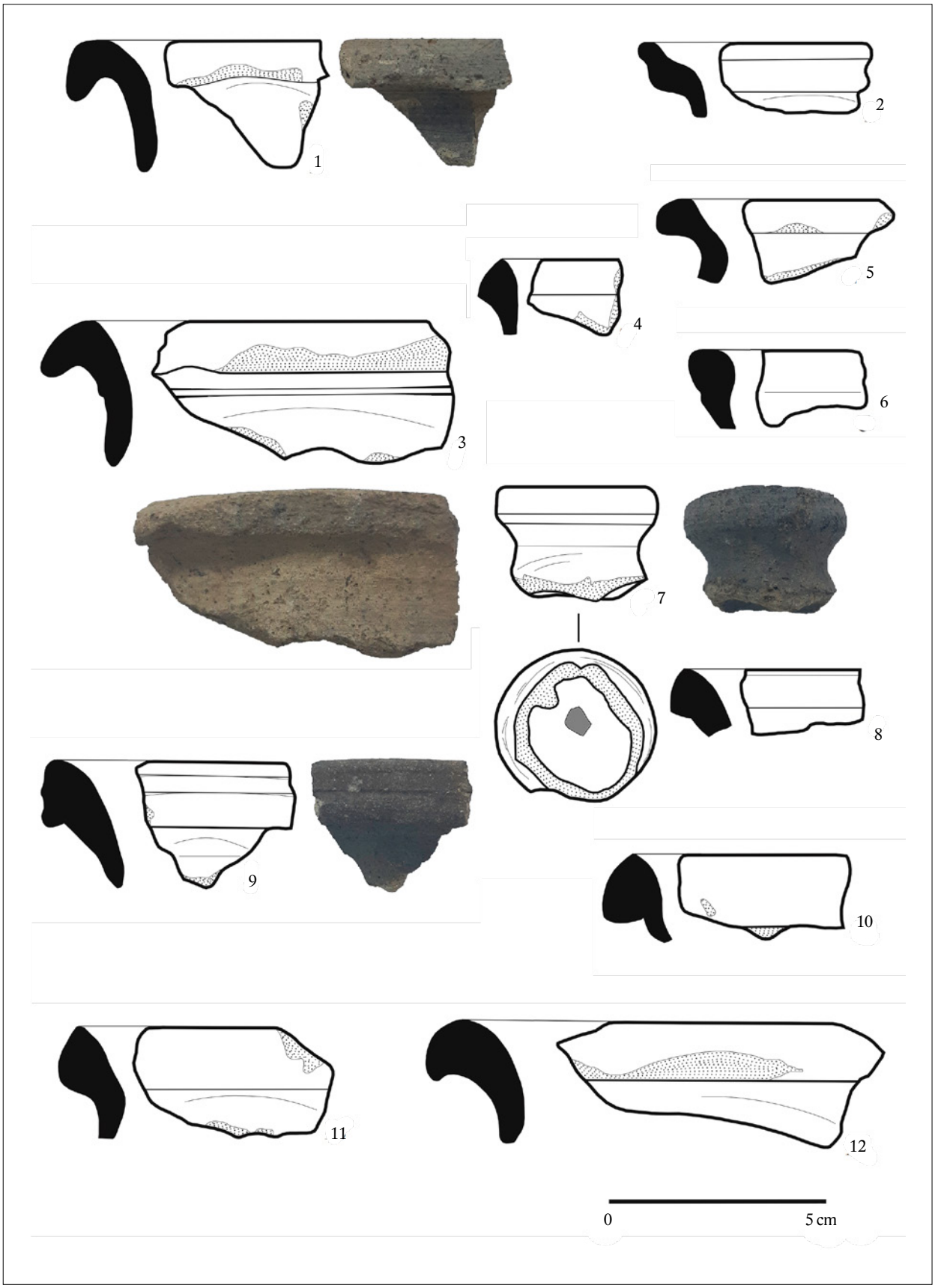

Obr. 186: ZSV Vaňkouš. Výběr keramiky. 1–6, 8–12 okraje hrnců; 7 držadlo zvonovité poklice (1–9, 11 – 14./15. století; 10, 12 – první polovina 15. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

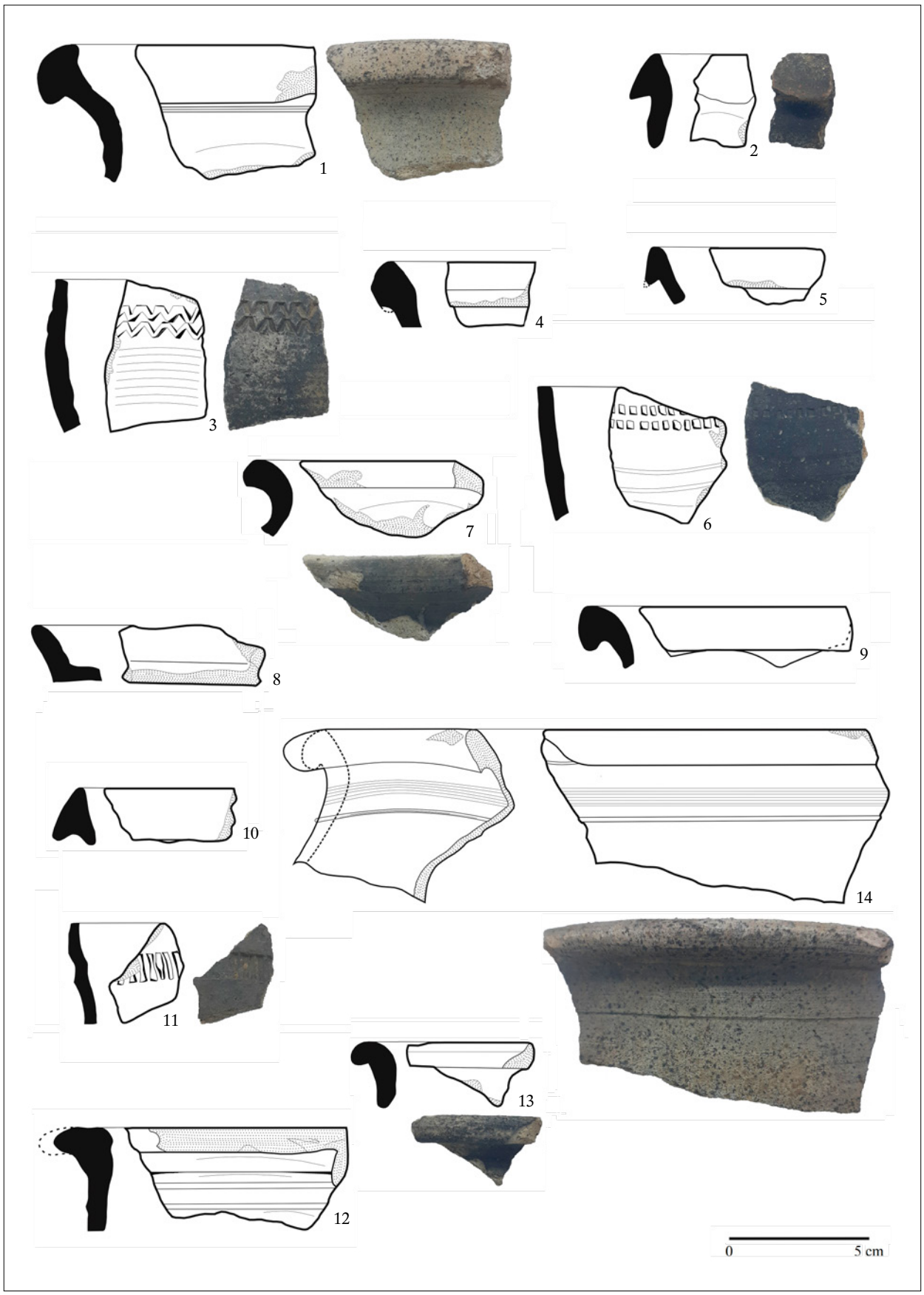

Obr. 187: ZSV Vaňkouš. Výběr keramiky (1–13 – 15. století; 14 – druhá polovina 15. století) (kresby a foto: V. Kolomazníček).

9.2.1.6 ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka)

Podle nalezené keramiky lze soudit, že vesnice vznikla ve druhé polovině 13. století a zanikla někdy v polovině 14. století v důsledku špatného založení.

Soubor obsahuje 16 ks keramiky a 2 ks mazanice. Z okrajů jsou zastoupeny tyto typy: 3× vytažené, 1× římsovitý, 1× přehnutý oblý a 1× poklice.

Převažuje středně tvrdý výpal a obtáčení keramiky, jako hlavní příměs v hmotě dominuje grafit. Nevyskytuje se tvrdě pálená šedá keramika (*obr. 188*).

9.2.2 Jižní část holštejnského panství

Pro porovnání souboru keramiky získaného ze ZSV v severní části holštejnského panství jsem z jižní části tohoto dominia použil především keramický materiál nalezený v Jedovnicích, které byly správním centrem této oblasti. Druhou porovnávanou lokalitou je ZSV Rohrbach, která leží v blízkosti tohoto městečka. Kolekce keramiky z obou lokalit jsem získal od Josefa Plcha. Pro další konfrontaci tvaru nádob a použité výzdoby posloužila ZSV Bystřec, kde byl proveden rozsáhlý archeologický výzkum a nalezená keramika zde byla podrobně popsána u každé usedlosti.

9.2.2.1 Jedovnice

Soubor keramiky z Jedovnic čítá 262 ks artefaktů. Jednotlivé nálezy (kachle, kombinace výzdoby na nádobách) dokazují, že šlo o panské sídlo se statutem městečka. Jinak vykazuje jedovnická keramika takřka zcela shodné prvky se zbytkem keramiky nalezené na lokalitách severní části holštejnského panství. Největší rozdíl se projevuje ve složení keramické hmoty, s výraznějším zastoupením příměsi slídy.

Převažuje tvrdě pálená keramika s dominancí šedé barvy ve všech odstínech, ale ve velké míře se objevuje i keramika s povrchovou glazurovanou úpravou. Barvy glazury jsou analogické s nálezy v ZSV Husí. Převládá tenkostěnná keramika o síle v průměru 5 mm. Vyskytují se také fragmenty keramiky, které mají šířku stěny po celé ploše nádoby 3 mm. Tloušťka stěn fragmentů zásobnic se pohybuje od 10 do 15 mm, v jednom případě dosahuje šířka stěny ústí okraje zásobnice 40 mm.

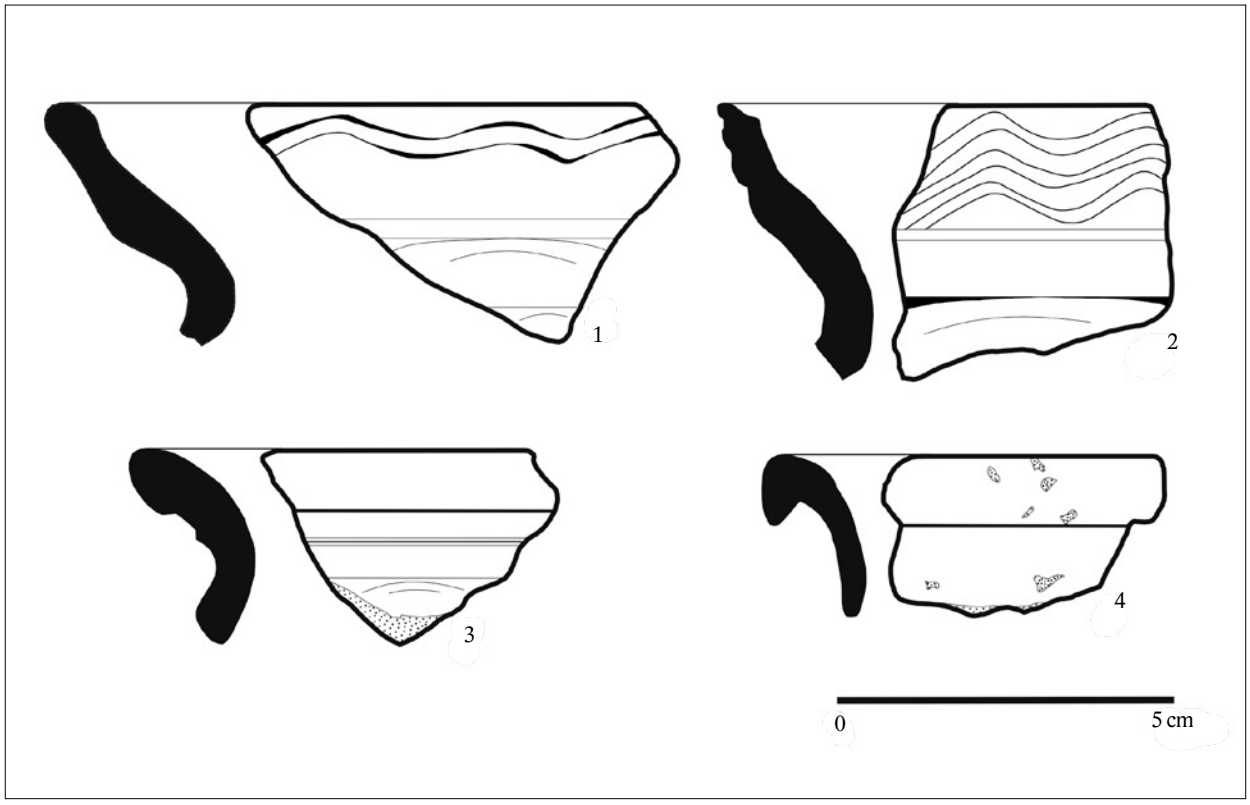

Obr. 188: ZSV neznámého jména (mezi ZSV Vaňkouš a ZSV Svatoňůvka). Výběr keramiky. Okraje hrnců (1–2 – 13. století; 3 – druhá polovina 15. století; 4 – 14.–15. století) (kresby: V. Kolomazníček).

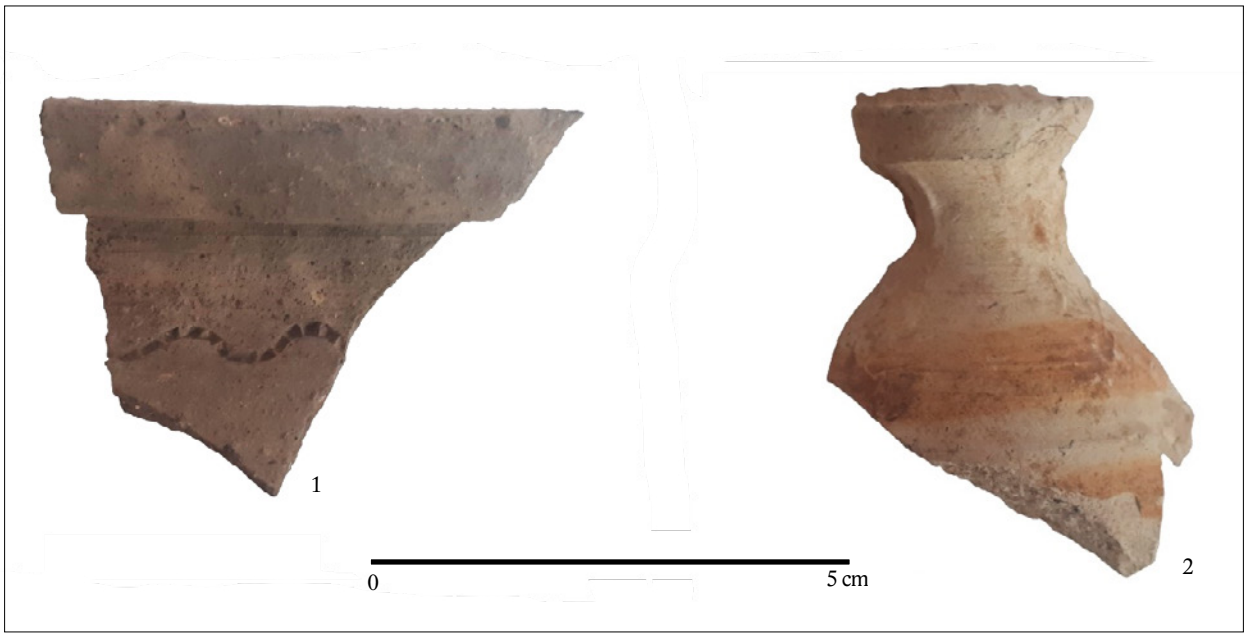

Obr. 189: Jedovnice. Keramika. 1 okraj hrnce (14.–15. století) s radélkovou vlnovkou (vlnice je hřebenová); 2 lahvička, importovaná červeně malovaná keramika (14.–15. století) ze severní Moravy (foto: V. Kolomazníček).

Okraje tvoří téměř polovinu všech keramických fragmentů z Jedovnic. Jde o 109 ks okrajů, které jsou podle profilů rozděleny takto: šikmo vytažené 28×, hraněné seříznuté 26×, ovalené 21×, svisle vytažené 14×, stříškovité 10×, kónické 6×, nespecifikovatelné 4×. Svislé a šikmo vytažené okraje jsou velmi často zdobeny. Jako výzdobné motivy jsou nejčastěji aplikovány vlnice, obvodové žlábky a vseky ve tvaru fajfky.

Nejčastěji se však výzdoba objevuje v podhrdlí, a to v podobě radélka, vlnice či obvodových žlábků samostatně nebo v kombinaci s jiným typem výzdoby, která může pokračovat až na výduť nádoby. Výdutí je celkem 34 ks, z nichž 22 ks nese stopy výzdoby. Zajímavý je exemplář s výzdobou vlnice v podhrdlí nádoby. Vlnice není vyrytá, ale je vypíchaná čtverečkovým radélkem (*obr. 189:1*). Dalším zajímavým vzorkem je fragment (snad zvonečku), na který je nanesena červená barva ve tvaru proužku s viditelnou dírkou, kudy procházela šňůrka na zavěšení (*obr. 189:2*).Mezi nejčastější motivy radélka patří šikmé nebo svisle položené obdélníčky a čtverečky ve dvou řadách. Objevují se také kombinace různých radélek. Takřka všechny typy radélkové výzdoby jsou totožné s nálezy ze ZSV Bystřec. Některé však vykazují minimální znaky diference, např. přerušený pás u svislých obdelníčků. Radélková výzdoba je též velmi častá na uchách nádob. Objevuje se rovněž výzdoba s motivem kapkovitých vseků. Fragmenty dna jsou také časté. V jednom případě se dochovala celá část rovného (plochého) dna, ale bohužel žádný artefakt neobsahoval značku keramické dílny.

9.2.2.2 ZSV Rohrbach

Soubor keramiky ze ZSV Rohrbach je téměř identický s keramickým materiálem z nedalekých Jedovnic. Většina keramiky je redukčního výpalu s typickou šedou barvou různých odstínů. Shromážděné fragmenty nádob jsou spíše menší. Ke zpracování jsem měl 295 ks úlomků keramiky. Tenkostěnná keramika má v průměru 4–5 mm, silnostěnná keramika cca 8 mm. Nejvíce fragmentů rohrbašské keramiky patří mezi tzv. nespecifikovatelné (*obr. 190*).

Nezanedbatelnou část keramického souboru tvoří nádoby s tónem oranžové až červené barvy (způsobené oxidačním výpalem) s výrazným zhuštěním slídového ostřiva v keramickém materiálu. Takto zvýšená kondenzace slídy se vyskytovala ještě v blízkých Jedovnicích.

Četnost profilace okrajů je následující: ovalené 25×, šikmo vytažené 17×, hraněné seříznuté 16×, svisle vytažené 4×, stříškovité 3×, římsovité 2×, kónické 1× a nespecifikovatelné 3×. Nejčastěji se objevují okraje bez výzdoby. Z motivů výzdoby okrajů se nejčastěji vyskytují vlnice, obvodové žlábky nebo vtlačené ornamenty. Výzdoba výdutí je obdobná jako u ostatních keramických souborů ze ZSV holštejnského panství. Dalším výzdobným motivem, který se dochoval z této ZSV, jsou na dvou úlomcích ucha nádoby kapkovité vseky, a to jak svisle, tak vodorovně ražené.

Také z této lokality pocházejí fragmenty radélkové výzdoby. Zajímavý je fragment ozdobený radélkem (troj-

úhelníkového a kosočtvercového tvaru) po celé ploše výdutě (*obr. 190:4*). Motiv má analogii na ZSV Bystřec, avšak obvykle byl využíván pouze v jednom pruhu kolem nádoby nebo na jejím uchu.

Dalším výzdobným motivem radélka je dekor ve tvaru trojúhelníku, jehož vrcholy směřují dolů (*obr. 190:5*). Bohužel je tento fragment poničený a přesný výzdobný motiv můžeme jen těžko predikovat. Určitou analogii spatřujeme v radélku ze ZSV Husí (*obr. 177:1*).

9.3 Přehled nalezeného materiálu: kovové artefakty

9.3.1 Severní část holštejnského panství

Kovových artefaktů je ze severní části holštejnského panství málo. Pocházejí pouze z povrchových sběrů z nestratifikovaných situací

9.3.1.1 ZSV Bohdalůvka

Z této lokality jsem neměl k dispozici žádné kovové artefakty, ale na území ZSV probíhá zajisté ilegální detektorový průzkum (sondy u usedlostí č. 6–7). Jediný kovový artefakt (militárium) pochází z objektu č. 1, kde byl nalezen hrot šípu s tulejkou (*Černý 1979*, 54).

9.3.1.2 Městečko Holštejn

Mezi kovové předměty, které jsem měl k dispozici z Holštejna, patří především soubor hřebů s hlavicí, pravděpodobně článek řetězu s okem a část podkovy (*obr. 191*). Všechny kovové artefakty pocházejí z okolí hradu a patří k běžným archeologickým nálezům; vyskytují se v různých tvarových i rozměrových modifikacích, podřízených předem stanovenému základnímu tvaru (*Krajíc 1991*, 324). Mezi luxusní artefakty patří pozlacená brož se zoomorfní plastikou (*obr. 192*), která mohla patřit některému z pánů z Holštejna (*Plch 2018*, 30). Tento nález Marka Bejčka z okolí hradu datuje Jiří Doležel předběžně do druhé poloviny 13. století.

9.3.1.3 ZSV Husí

Kovových předmětů není k dispozici mnoho. V kolekcích zapůjčených z Archeologického ústavu AV ČR Brno se vyskytuje pouze jediný exemplář, nalezený Jiřím Doleželem v prostoru kostelní výšiny. Jde o železný předmět, s největší pravděpodobností přezku (*obr. 193:7*), ve tvaru polokruhu o průměru 4,5 cm.

Další kovové předměty jsem získal díky zjišťovacímu detektorovému průzkumu provedenému 16. listopadu

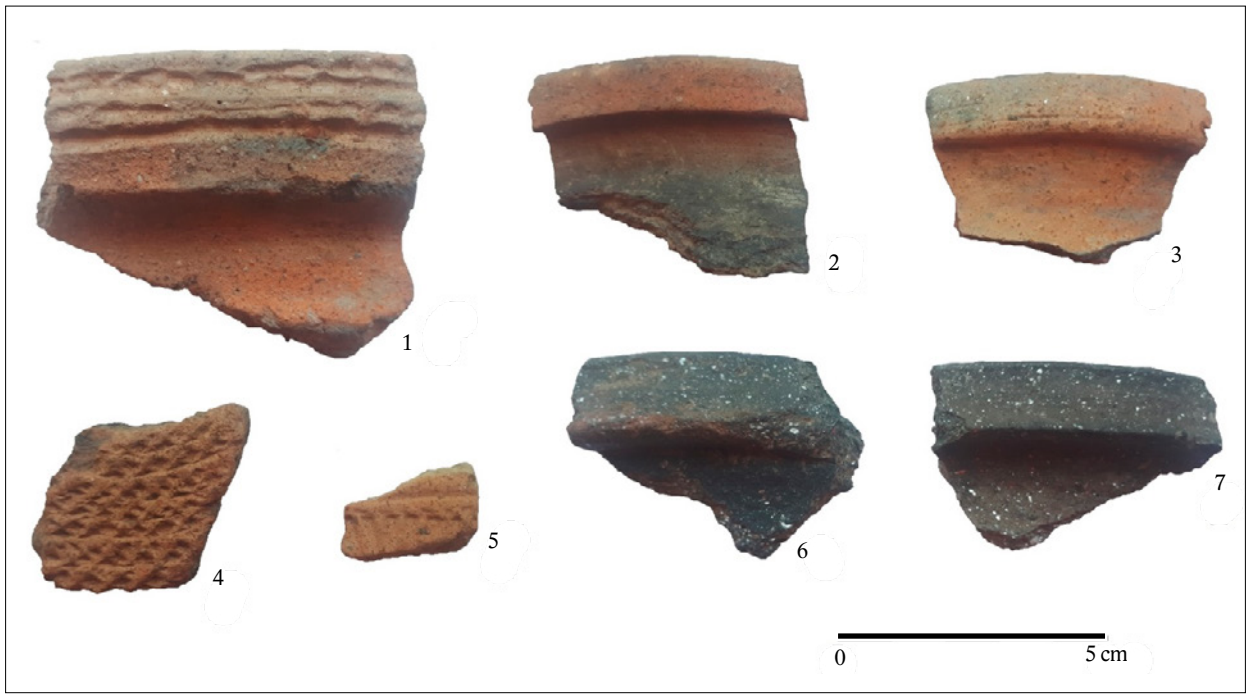

Obr. 190: ZSV Rohrbach. Výběr keramiky. 1 oxidační přežah; 2–3 sekundární oxidační přežah; 4–5 výzdoba radélkem; 6–7 slídnatá keramika (1 – 13. století; 2–3 – 14. století; 4–5 – polovina 13. století; 6–7 – 13.–14. století) (foto: V. Kolomazníček).

Obr. 191: Holštejn. Železné předměty (foto: V. Kolomazníček).

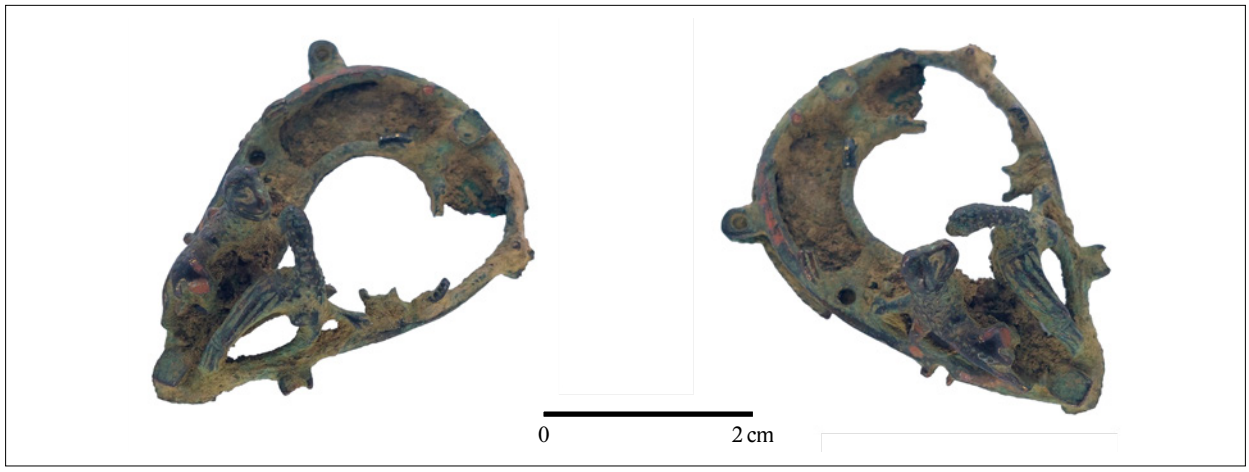

Obr. 192: Holštejn. Luxusní pozlacená brož (foto: V. Kolomazníček).

Obr. 193: ZSV Husí. Železné předměty (foto: V. Kolomazníček).

2018, tři dny před uskutečněním geofyzikálního průzkumu. V okolí kostela byly nalezeny dva (již zmíněné) křížky a několik mincí (převážně z konce 19. a začátku 20. století). Dále byla u objektu č. 10a nalezená pásková přezka (*obr. 193:2*) a u předpokládané usedlosti č. 15 středověký hřeb (*obr. 193:1*). Z koňské výstroje byla nalezena podkova (objekt č. XII) a dvě železná kolečka (možná části z kloubových udidel; *obr. 193:5–6*). Identifikována byla rovněž petlice. Z povrchového sběru z jižní části vesnice pochází železná skoba (západně od objektu č. 21). Další nalezené drobné předměty (klíče, řetězy a sekeru) z této lokality zmiňuje Vladimír Nekuda (*1961*, 123).

Žádné kovové nálezy (militária) v podobě kovových hrotů a střel z luku nebo kuše dosud nalezeny nebyly, což může být argument proti násilnému zániku vesnice (*obr. 193*).

9.4 Přehled nalezeného materiálu: ostatní nálezy

Ve sbírkách muzea v Blansku jsou z lokality Holštejn uloženy fragmenty cihel a mazanice. Ostatní nálezy pocházejí z již zmíněných povrchových prospekcí a na všech zkoumaných lokalitách jde o tytéž artefakty doplněné o nálezy strusky. Ze ZSV Husí jsou k dispozici broušené kamenné artefakty: brousek (objekt č. 9), klín (objekt č. I) a z kostelní vyvýšeniny pocházejí ojedinělé nálezy lidských kostí.

10. Závěr

Holštejnské panství, rozkládající se v samém středu Drahanské vrchoviny, tvořilo v období vrcholného středověku kompaktní celek převážně nově založených lidských sídel. Eponymní lokalita celého dominia dostala jméno podle hradu vybudovaného na skalním hřebenu s jeskyní, který byl podle tehdejšího zvyku pojmenován německy – Hohler Stein (Dutá skála). Původní populaci doplnilo nově příchozí obyvatelstvo z německy mluvících zemí.

Nově získané poznatky poukazují na skutečnost, že osídlení Drahanské vrchoviny nebyl jednoduchý, ale neobyčejně složitý a dynamický proces, jehož poznání je stále v počátcích. Informace písemných pramenů a poznatky z terénních i teoretických výzkumů jsou neustále doplňovány o nová data získaná inovačními metodami, mezi něž patří také dokumentační, prospekční a analytické postupy či aplikace přístupné v široké míře veřejnosti.

Ale zpět k historii. Největší rozmach, především územní, nastal v samém počátku vzniku dominia za jeho zakladatelů, pánů erbu beraních rohů. Hranice nově vzniklého panství nelze v současné době přesně vytyčit, protože nemáme k dispozici žádné písemné prameny z tehdejší doby. Impulzem a odrazovým můstkem ke zpracování údajů byla odborná publikace Jiřího Doležela (*2003*, 126–136) o příchodu německých osadníků na jedovnicko-holštejnské panství ve třetí čtvrtině 13. století, která přibližuje původní rozlohu holštejnského panství s předpokládaným osazením vesnic domácími nebo zahraničními kolonizátory. První dochovaná zpráva o stavu holštejnského dominia vznikla v polovině 14. století na počátku vlády druhého nejvýznačnějšího rozrodu pánů z Holštejna, pánů Voků, pánů erbu poloutrojčaří. Vlivem markraběcích, husitských a pozdějších česko-uherských válek se vlastníci panství dostali do finančních problémů a panství upadalo. Koncem 15. století už bylo bývalé panství rozdrobeno a postupně rozděleno na menší správní celky. Jeho bývalá sláva byla zapomenuta a stvrzena zpustnutím hradu, zánikem městečka i několika okolních vesnic.

Kniha je zaměřena z velké části na hmotnou kulturu (artefaktové prameny), která tvoří její nosnou náplň. Jak poznamenal Evžen Neustupný (*2007*, 11), hmotnou kulturu můžeme vnímat z různých úhlů pohledu; u nás převažuje teorie artefaktu, ale archeologické prameny jsou téměř vždy nositeli symbolického smyslu, který odkazuje k „duchovnosti“ a s materiálností nemá nic společného. První, význačnější část této knihy se zaměřuje na prameny nemovité. Cílí především na relikty stavebních památek uchované v terénním prostředí. Druhá část rozebírá prameny movité, zaznamenané na lokalitách ZSV. Jde především o keramický materiál.

Primárním cílem byla revize prvotních poznatků z povrchové prospekce prováděné převážně Ervínem Černým v okolí obcí Holštejn a Vysočany. Na základě jeho výzkumu můžeme pochopit původní vnímání kolonizačního procesu a přenést je do nových souvislostí. Dostatečně velká vzdálenost mezi sídelními jednotkami vytvářela v těchto nadmořských výškách vesnicím určitý prostor pro soběstačnost. Plochy byly využívány především v zemědělství což byla hlavní obživa středověkého obyvatelstva, ale výnosy zde pravděpodobně nebyly takové jako v klimaticky příhodnějších oblastech. Významné hospodářské plochy představovaly také pastviny, které nemohly být příliš vzdálené od intravilánu vesnice a musely splňovat mnoho důležitých aspektů.

Základním pramenem nově nabytých informací byly predikční plány a instrukce vedoucí k porozumění historicko-geografickému výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Plužiny zachycené v mapách Ervína Černého se dnes již z krajiny zcela vytratily. Díky jeho nákresům se však částečně podařilo rekonstruovat úseky plužinových parcel zachycených pomocí lidarového snímkování.

Dochované stopy po plužinách můžeme v současné době zhlédnout především na hranách plošin (souvratí), kde docházelo k nahromadění kamení sesbíraného z polí.

Holštejn představuje jedno z mála významnějších pozdně středověkých moravských panských sídel, které po svém zániku nebylo již znovu obnoveno, protože pozdější nové osídlení z první poloviny 18. století vzniklo severněji od původního městečka. Ale také v těchto místech byly záchranným archeologickým průzkumem identifikovány keramické fragmenty, uhlíky a kusy mazanice, které mohou poukazovat na individuální osídlení mimo původní intravilán. Interpretační variantou tedy může být zcela odlišný půdorys zaniklého městečka, než jak jej původně stanovil Ervín Černý. Novým zjištěním jsou pak terénní reliéfy vyskytující se po jeho obvodu a naznačující jakýsi druh ohrazení, zřejmě v podobě lehčí fortifikace. Jedinou dochovanou stavbou středověkého městečka je Dolní mlýn. Stavba byla zaznamenána formou fotodokumentace a podařilo se zaměřit půdorysné rozměry celé usedlosti včetně hospodářského traktu. Stavebně-historický průzkum naznačuje, že hlavní budova, zjevně užívaná k původnímu obývání, byla tvořena obyčejným typickým venkovským domem se třemi díly o rozměrech 5 × 18 m; sestával z obytného prostoru vybaveného kamennou pecí, dále pak síně a skladovacího prostoru.

Nejdůležitější výzkum proběhl na katastrech obcí Molenburk a Housko, kde stávala ZSV Husí. Na základě písemných pramenů a povrchové prospekce se zde podařilo provést geofyzikální měření, které potvrdilo existenci poměrně rozsáhlé stavby se vztahem k výše zmiňovanému kostelu. Výsledný půdorys překvapil svou velikostí o délce cca 20 m a šířce cca 8 m.

Následné měření vodivosti potvrdilo předpokládanou rozlohu středověké vsi, stanovenou povrchovými prospekcemi. Jde o novou měřicí technologii využívanou v zemědělství, která nebyla pro účely měření reliktů základů staveb doposud použita, ale do budoucna pro potřeby archeologie skýtá jistě velký potenciál.

Nově používané postupy měření a vizuální prospekce podpořené opakovanými povrchovými sběry prokázaly, že vesnice se nerozkládala pouze v okolí skalního hřebene Panská skála, ale byla podstatně delší. Ves Husí, dosahující podle Ervína Černého délky 415 m, má podle nových informací délku téměř 1 km. O důležitosti vesnice vypovídá nejen kostel, ale i možné umístění tvrze v blízkosti této stavby. Jiná, dle mého soudu pravděpodobnější poloha tvrze mohla být situována na základě lidarového snímkování a leteckých fotografií do prostoru ohybu vesnice jižně od kostela na uměle navršenou vyvýšeninu umístěnou za hlavní řadu usedlostí po pravé straně vodoteče, avšak bez dalšího archeologického průzkumu jde pouze o domněnku. I když nemáme o tvrzi žádnou písemnou zmínku, lze o ní vzhledem k vzdálenosti od Holštejna (nejbližší fortifikované stavby) alespoň částečně uvažovat.

V podstatě lze potvrdit, že rozloha vesnic zkoumané oblasti odpovídala důležitostí sídla. Při povrchových prospekcích byly zjištěny zásadní rozdíly mezi jednotlivými vesnicemi v tom, že okolí významnějšího sídla (s přítomností hradu, tvrze, kostela) tvořilo spádovou oblast pro menší sídelní jednotky. Taková ves byla podstatně delší (např. Husí 1 km, Rozstání 800 m) než tzv. vsi průjezdové s průměrnou délkou cca 250 m (např. Bohdalůvka 155 m, Vaňkouš 300 m, Svatoňůvka 220 m).

Soustavně prováděné povrchové prospekce (nejen) v intravilánu zaniklých vsí přinesly další nové informace, které na základě komparace kartografie s mapovými výstupy Ervína Černého a moderní lidarovou i satelitní technologií vedly k vytvoření informativních predikčních plánů. Velkou výhodou práce přímo v terénu jsou nálezy důležitých dějinných stop (cest, milířišť, mezních pásů a teras, kamenných hald, zbytků plužin atd.), které jsou přeneseny díky systému GPS na mapové podklady, kam je zaznamenána jejich přesná poloha. Kromě těchto terénních památek se podařilo zaznamenat těžební činnost, pozůstatky po vodních dílech nebo předpokládaný středověký kamenný most.

Na základě souboru keramického materiálu získaného z povrchových sběrů lze potvrdit založení zkoumaných vesnic někdy v druhé polovině 13. století. Nepodařilo se prokázat/ověřit dřívější osídlení, které bylo doloženo např. v západní nebo jihovýchodní části Drahanské vrchoviny. Za jeden z hlavních důvodů lze považovat skutečnost, že zdejší lidská sídla se nacházejí na náhorní plošině ve vyšších nadmořských výškách. Ty leží mimo poloslepé koridory údolních oblastí, které se do tohoto prostoru vsouvají, a vytvářely tak prostor pro ranější osídlení.

Z nálezových souborů nashromážděných jednotlivými povrchovými sběry, které byly získány především zásluhou Ervína Černého, Jiřího Doležela a Josefa Plcha, byl vybrán keramický materiál, který byl následně analyzován. Kvalitativně šlo pouze o nestratifikované nálezy z povrchových sběrů a náhodných aktivit. Hlavním cílem vyhodnocení keramiky bylo zejména základní zařazení do jednotlivých časových horizontů, především pomocí typů okrajů, výzdoby a keramické hmoty. Pro srovnání charakteru keramického materiálu s oblastí jižní části holštejnského panství posloužila vzorová ZSV Bystřec, povrchové nálezy z Jedovnic a blízké ZSV Rohrbach. Zdá se, že keramika severní části holštejnského panství nese shodné znaky (zpracování, typ nádob a dekorace) s ostatními částmi dominia a stojí na samé hranici brněnského a olomouckého keramického okruhu. Podle analogií náleží ale spíše do okruhu vývoje brněnské keramiky s přechodem do boskovického okruhu z období pozdního vrcholného středověku.

Velmi zajímavým se do budoucnosti jeví zjištění zánikového horizontu ZSV Husí na základě nalezeného keramického materiálu. Nespadá do závěrečného období husitských válek, ale nové poznatky potvrzují skutečnost, že vesnice přežívala minimálně do konce 15. století

Opakované povrchové výzkumy prováděné v severní části holštejnského panství přinesly bezesporu nové poznatky o současném stavu ZSV. Takto dlouhodobě cílený výzkum má snahu doplnit (regionální) historii o nové poznatky.

V neposlední řadě může poukázat na současné závažné ekologické okolnosti. Krajina se lidskou aktivitou neustále mění a současná rozsáhlá těžební činnost, zapříčiněná kůrovcovou kalamitou, stojí rozhodně za zánikem významné části historického dědictví. Ale přispěla i k novým zjištěním. Obnažení obrovských ploch lesa odkrylo nové terénní situace a zčásti vrátilo přírodě původní ráz krajiny z doby prvních osadníků, kdy lesy ustoupily jejich potřebám k zajištění živobytí.

11.
Katalog vesnic holštejnského panství založených ve středověku

Většina vsí na holštejnském panství je poprvé zmiňována v zápisu v moravských zemských deskách z roku 1349 (*Papajík 2007*, 27–28). Oznamuje se v něm jejich prodej od Čeňka z Lipé (*dominus Czenco de Lipa*) Vokovi z Holštejna (*domino Wocconi de Holenstain*). Vok se ale po Holštejnu píše již od roku 1321, takže prodej musel být uskutečněn dříve a do zemských desk byl zápis proveden teprve dodatečně v roce 1349 (*Černý 1991*, 24–28). Vysvětlení této prodlevy je vskutku jednoduché a přesvědčivé. Moravské zemské desky po rekonstrukci a soustředění do dvou cúd v Olomouci a v Brně byly poprvé otevřeny v roce 1348. Ke koupi panství tedy muselo dojít už před rokem 1334 (nebo spíše 1321), protože z této doby pochází nejstarší zpráva vztahující se k rodu pánu z Holštejna erbu poloutrojčaří, z níž se dozvídáme, že v roce 1321 zemřela matka Voka I. z Holštejna (*mater domini Wokonis de Holensteyn*) a byla pohřbena v kapli sv. Václava v brněnském minoritském kostele, takže do zemských desk byla tato transakce zaznamenána dodatečně až po jejich založení, což se stalo roku 1349 (*Papajík 2007*, 22). Přesná doba trvání osad od jejich založení až do zániku není známa ani u jedné z níže uvedených vsí. Přibližný odhad tohoto časového úseku poskytuje v první řadě archeologické datování nalezené keramiky doplněné o údaje z historických pramenů.

Katalog je rozdělen na vesnice ležící v severní a jižní části holštejnského panství. Ty se dále dělí na vesnice zcela zaniklé a vesnice nezaniklé. Názvy sídel jsou uspořádány abecedně a letopočet uvedený vedle jména osady znamená zmínku v písemných pramenech spolu s tehdejším názvem vesnice. Dále jsou uvedeny GPS-souřadnice s nadmořskou výškou měřeného bodu, který je popsán a vyznačen v přiložené mapě. Následuje vlastní text záznamu o vesnici.

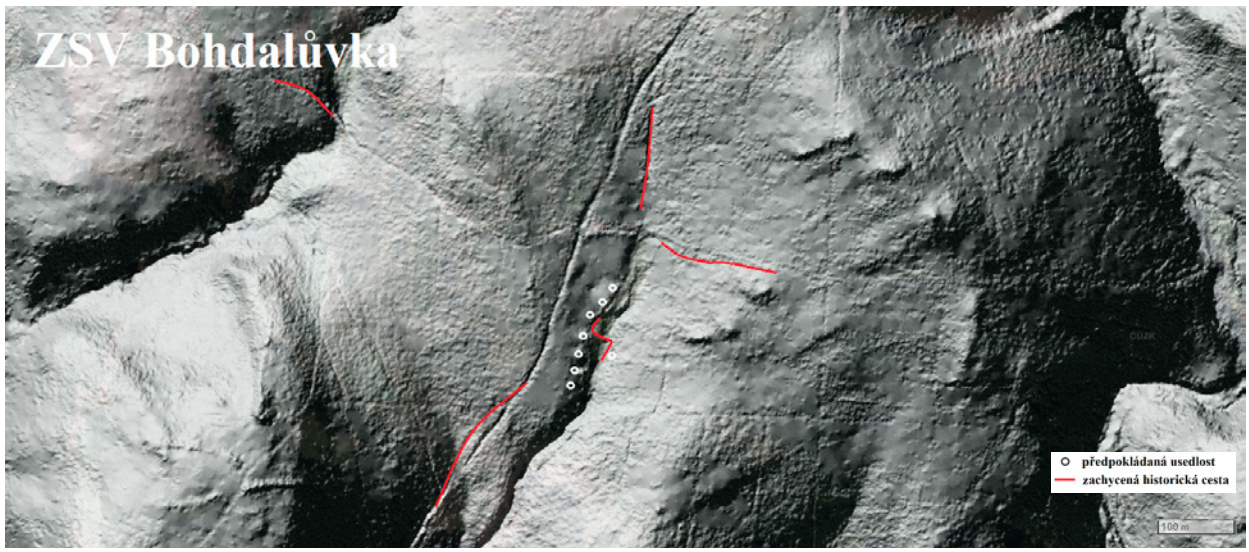

Obr. 194: ZSV Bohdalůvka. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

11.1 Severní část holštejnského panství – zaniklé vesnice

Bohdalůvka *(Bohdalůvka 1463, Bohdalovka 1492, Bohdalevsko 1590)*
GPS (zaniklý rybník – 556 m n. m.) 49°25'12" / 16°47'19"
Katastr: Holštejn, okres Blansko (*obr. 194*)

První písemná zmínka o vsi pochází z roku 1463, kdy je uváděna spolu se Sloupem, Šošůvkou, Gadišinou, Svatoňůvkou, Vaňkoušem a Hartmanicemi (dnes Nivou). V roce 1492 je uváděna jako pustá. Její přesná lokalizace byla zjištěna v roce 1966. Jde o krátkou dvouřadou lesní ves o délce cca 155 m v nadmořské výšce 570–580 m n. m. Lokalita se nachází na lesní louce v okrajovém lesním pásmu kolem ní. Podle archeologických nálezů byla založena v druhé polovině 13. století a zanikla v průběhu husitských válek. Na lokalitě byla nalezena keramika, velké množství vypálené vymazávky a na jedné z předpokládaných usedlostí hrot šípu s tulejkou.

Holštejn *[1278 de Holenstein, 1292 de Holnstain, 1334 chalupy pod hradem, 1349 castrum Holenstain (s chalupami pod hradem), 1404 z Holštejna, 1420 de Holstein, 1430 městečko, 1436 hrad Holštejn, městečko pod hradem, 1437 castrum Holstein, 1447 z Holsteyna, 1511 hrad Holsstein, 1528 zboží holsstynsky* (...) *zboží holsstyanske, 1535 pustý zámek Holštejn, 1550 pustý hrad a pusté městečko Holštejn, 1564 pusté městečko]*
GPS (střed zaniklého městečka – 466 m n. m.) 49°24'11"/ 16°46'35"
Katastr: Holštejn, okres Blansko (*obr. 195*)

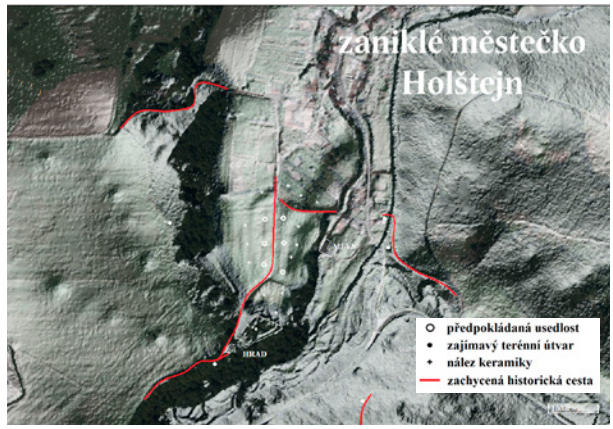

Obr. 195: Zaniklé městečko Holštejn. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Lokalita, která dala název celému středověkému panství, se nachází v severní části Holštejnského žlebu. Z původních dvorců pod hradem se později vyvinulo městečko zmiňované teprve roku 1430. Holštejn měl v době největšího rozkvětu cca 13–14 usedlostí. Jedinou dochovanou stavbou z doby existence městečka je tzv. Dolní mlýn. Geografická situace připouští, že šlo o návesní typ osady položené na vyvýšeném plató mimo vodoteč, která mohla být jistým způsobem ohrazena. Na bývalé městečko ukazuje také trať zvaná Na Městečku, kde bylo nalezeno velké množství keramiky a stavebního materiálu.

Husí *(1349 Hertwigslog, 1371 Hussy, 1385 Husschie, 1437 Husie, 1493 Húsko, 1511 Hustí, 1550 Housko)*

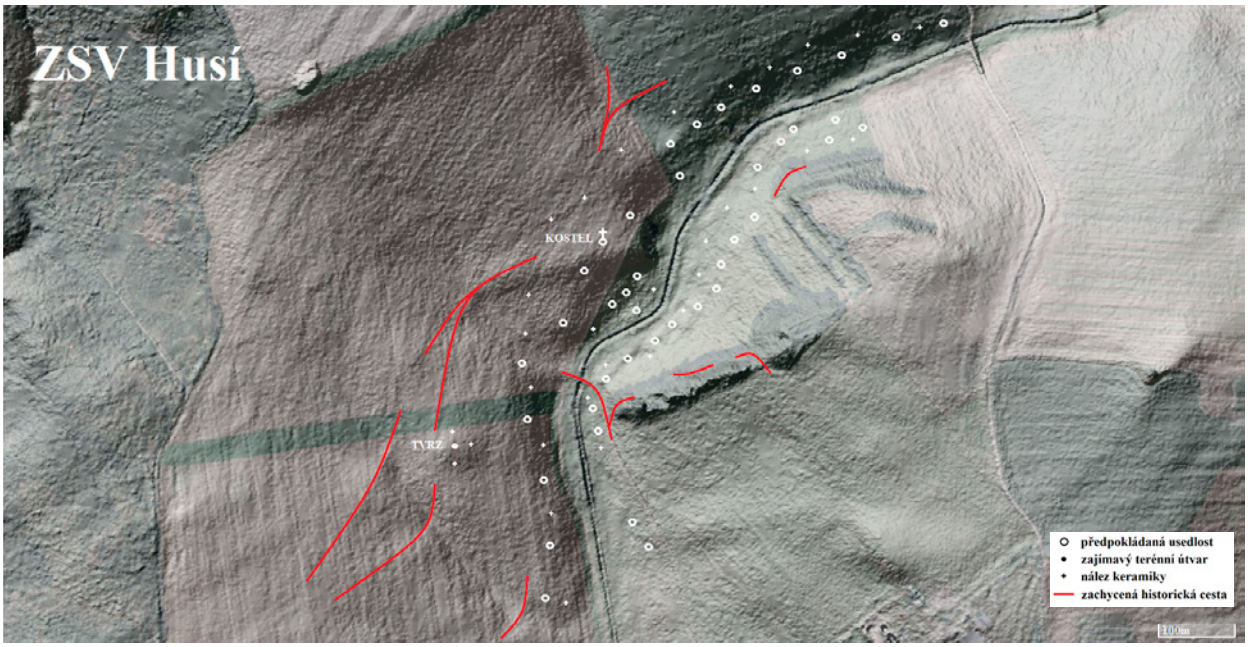

Obr. 196: ZSV Husí. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

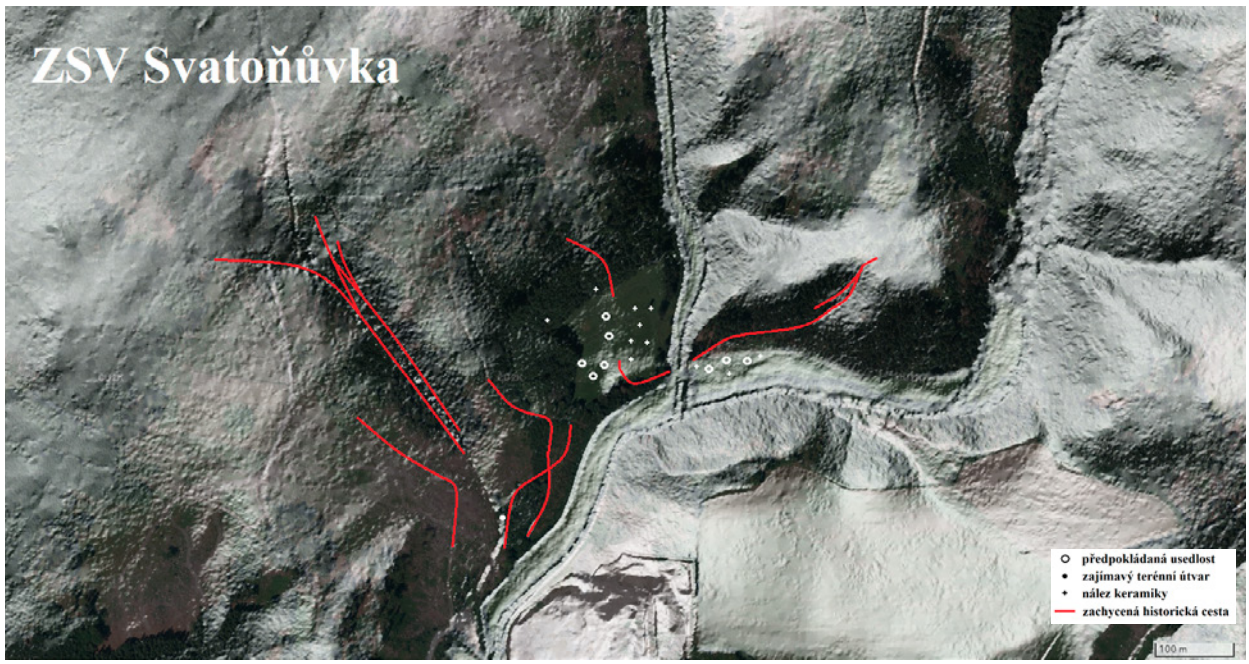

Obr. 197: ZSV Svatoňůvka. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

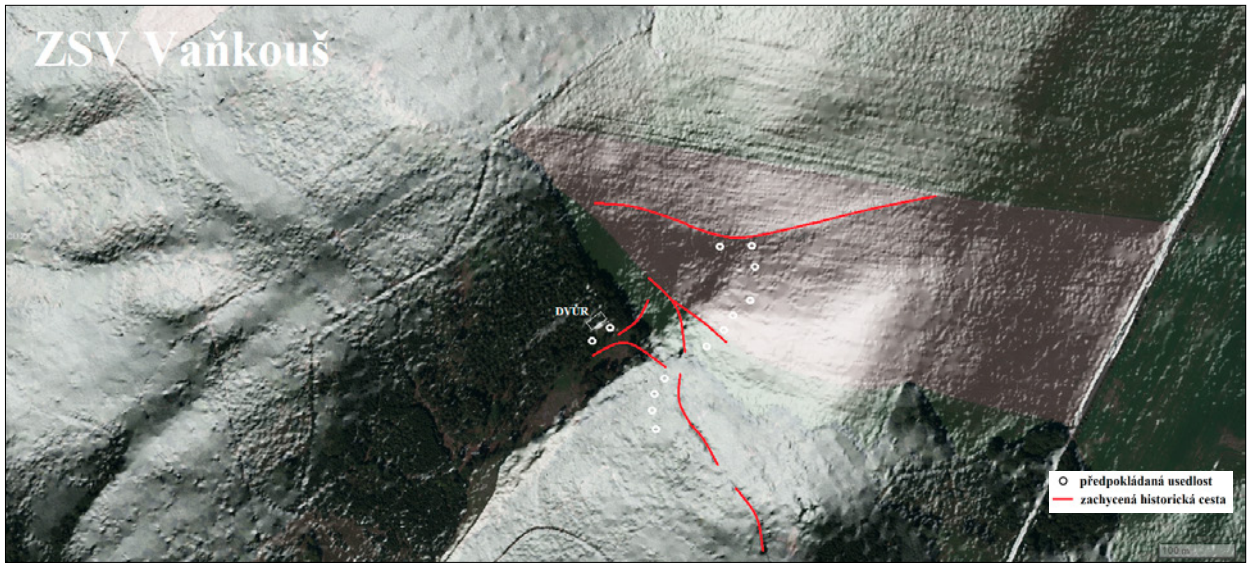

Obr. 198: ZSV Vaňkouš. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

GPS (zaniklý kostel – 584 m n. m.) 49°26'27" / 16°48'09"
Katastr: Molenburk/Housko, okres Blansko (*obr. 196*)

První zmínka o zaniklé vsi pochází z roku 1349 pod názvem Hertwigslog. V druhé polovině 14. století došlo k počeštění jejího jména. Jde o krátkou dvouřadou lesní lánovou ves v celkové délce až 800 m. Zaniklá ves, v níž stál kostel s hřbitovem, leží necelý kilometr severně od dnešní obce Vysočany v nadmořské výšce 575–585 m n. m. Podle archeologických nálezů byla založena v druhé polovině 13. století. Zánikový horizont je kladen do období husitských válek. Jako pusté je Husí uváděno roku 1511 a poté rovněž v roce 1550, roku 1567 se pustá ves stala součástí panství rájeckého. Na lokalitě se nachází velké množství keramiky, stavebního materiálu, lidských kosterních pozůstatků a ostatní drobné předměty (např. klíče, řetězy, sekera, podkova, hřeby atd.).

Svatoňůvka *(1463, 1492 Svatonivka, 1597 Swatoniuwka, 1668 Svatoňůvky, 1762 Svatonivky)*
GPS (soutok – 525 m n. m.) 49°25'01" / 16°48'55"
Katastr: Rozstání, okres Prostějov (*obr. 197*)

Zaniklá osada se poprvé připomíná roku 1463 v půhonu Machny z Valdštejna. Nacházela se u soutoku dvou potoků přitékajících od Molenburku ve výšce 510–530 m n. m. Založená vesnice neměla příliš vhodné terénní podmínky. Měla nepravidelný tvar, čímž se lišila od ostatních vesnic. S výhradami lze připustit typ hromadné vsi. Nalezený keramický materiál odpovídá 14. a počátku 15. století. Ves zanikla mezi lety 1463 a 1492, pravděpodobně za válek uhersko-českých. Jako pustá se uvádí v letech 1492 a 1597. Západní (centrální) část vsi se nachází na vyvýšenině zvané Velké Psisko, po pravé straně bezejmenného potoka. Obě části zaniklé vesnice se v současnosti rozkládají na lesní louce.

Vaňkouš *(1348, 1463 Vancus, 1481 Wankus, 1492 Vankuš, 1590 Vankouš, 1597 Weinkauss)*
GPS (zaniklý rybník – 611 m n. m.) 49°25'53" / 16°50'33"
Katastr: Rozstání/Niva, okres Prostějov (*obr. 198*)

Do roku 1971 byla ves mylně lokalizována v trati Vaňkoše (Vainkoše), mezi vesnicemi Otinoves a Rozstání. Ves se připomíná poprvé již k roku 1348. Jde o nejvýše položenou ves holštejnského panství ve výšce 610–618 m n. m. Podle zápisu v Půhonných knihách (*Černý 1992*, 78) ves zanikla mezi lety 1481 a 1492. První zmínka o pustém Vaňkouši je teprve z roku 1492, téměř šedesát let po husitských válkách. Předpokládá se, že ves mohla postihnout nějaká katastrofa. Mohla vyhořet nebo bylo obyvatelstvo postiženo morem a zbylí osadníci poté ves opustili. Jižní část vsi se rozkládá v okrajích lesa Babky, po obou stranách luční nivky, což svědčí o tom, že šlo o krátkou dvouřadou lesní lánovou ves. Ve střední části, na hranici lesa a louky, se nacházejí relikty středověké hráze rybníka. Severní část leží na zemědělsky obdělávané ploše, kde se nachází velké množství keramiky a stavebního materiálu datovaných od druhé poloviny 13. až do konce 15. století.

11.2 Severní část holštejnského panství – vesnice, které nezanikly

Bohušín/Bousín – současný název *(1347, 1373, 1384 Bohussin, villa Bohussii)*
GPS 49°27'18" / 16°53'23"
Katastr: Bousín, okres Prostějov (*obr. 199*)

Obdobně jako u vesnice Hartmanice, která je pojmenována po jednom z Crhových synů, se předpokládá, že ves Bohušín dostala jméno od Hartmanova bratra Bohuše z Ceblovic (*Černý 1991*, 20; *Doležel 2003*, 136). Současná obec má podobnou historii jako vesnice v jejím sousedství. Vznikla v době kolonizace Drahanské vrchoviny jako součást holštejnských držav. První písemná zmínka o obci však pochází teprve z roku 1347, kdy ji spolu s Hartmanicemi a Otinovsí získal majitel plumlovského panství Beneš z Kravař a Strážnice. Součástí tohoto panství byla do roku 1592, kdy byla pány z Pernštejna nejprve zastavena a poté prodána Bernardu Drnovskému z Drnovic, čímž se stala součástí rájeckého panství. V roce 1618 koupil Bousín majitel plumlovského panství Maxmilián z Lichtenštejna, a připojil ji tak zpět k této državě.

Hartmanice (současný název: Niva) *(1347, 1348, 1376 Hartmanicz, dále Hartmanycz, Hertmanicz, Hermanicz)*
GPS 49°26'43" / 16°51'07"
Katastr: Niva, okres Prostějov (*obr. 200*)

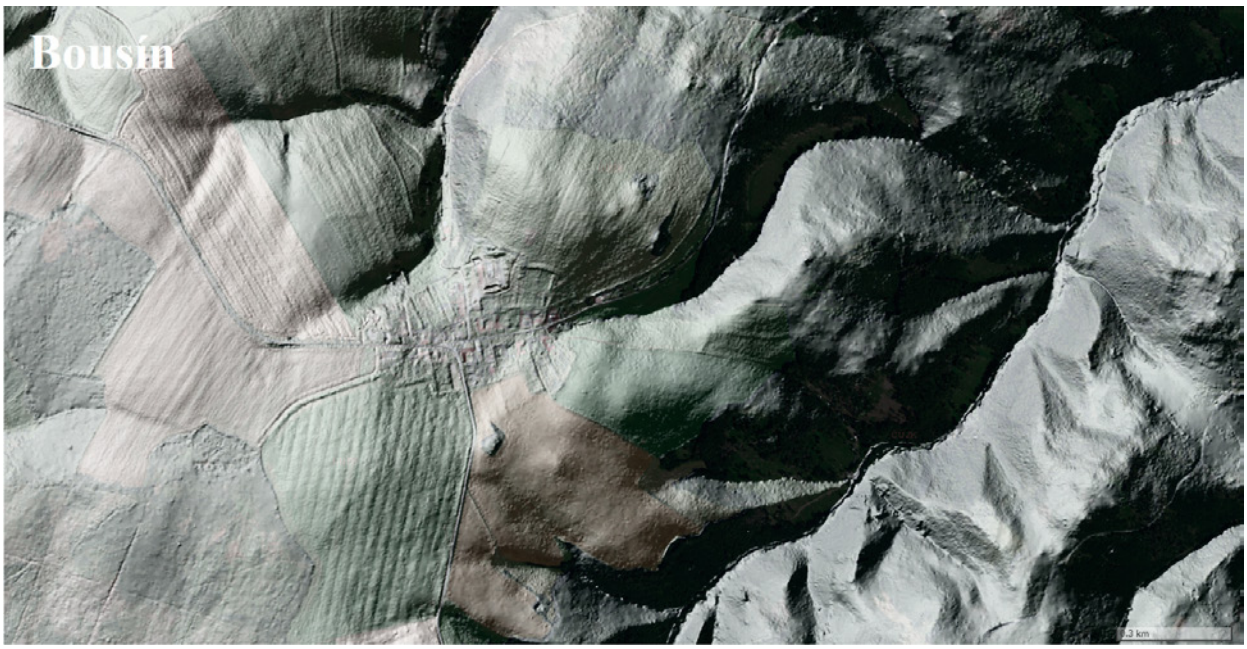

Obr. 199: Bousín. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

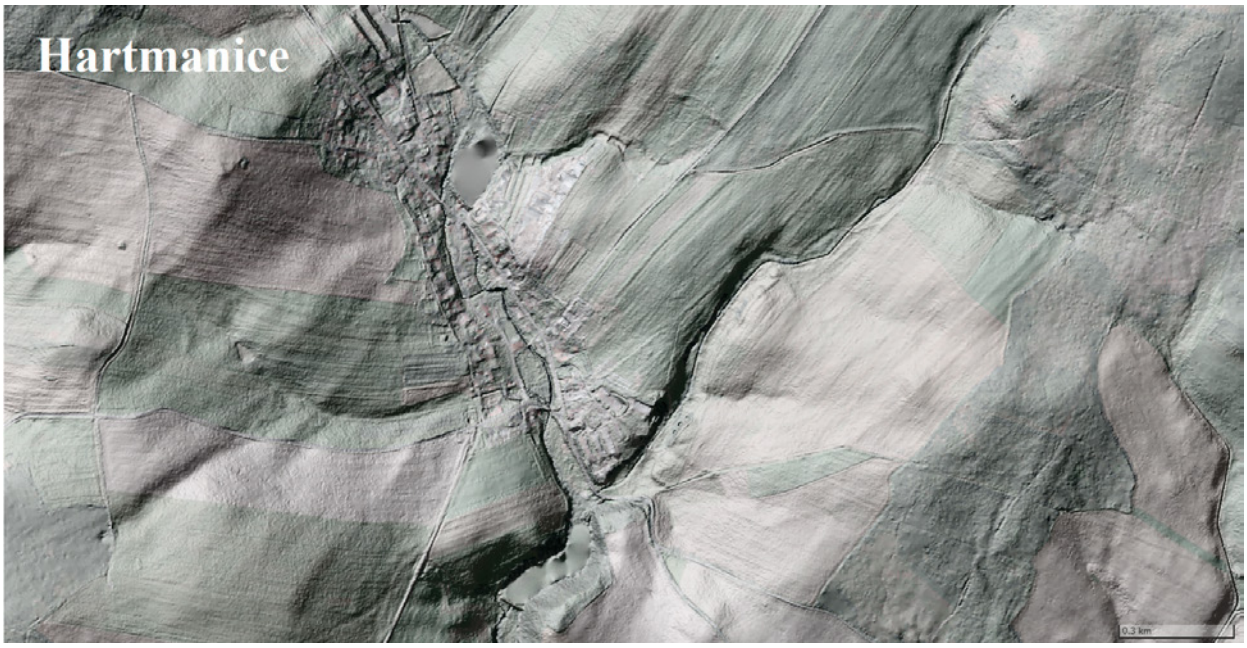

Obr. 200: Hartmanice (dnešní Niva). Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Ves Hartmanice vznikla v období kolonizace holštejnského panství asi v druhé polovině 13. století, kdy tuto oblast dostal výsluhou od krále moravský šlechtic Crha z Ceblovic. Hartmanice dostaly název po jeho synu Hartmanovi z Holštejna (*Černý 1991*, 20; *Doležel 2003*, 136). První písemná zmínka o obci však pochází teprve z roku 1347, kdy ji vlastnil Beneš z Kravař a Strážnice. Součástí plumlovského panství byla do roku 1592. Poté byla prodána Bernardu Drnovskému z Drnovic a stala se součástí rájeckého panství. Vesnice se nachází na mírné zvlněné náhorní plošině ve směru severozápad–jihovýchod kolem obou stran říčky Bílé Vody. Na severním a jižním konci vesnice leží rybníky s názvy Horní a Dolní. Šlo zřejmě o krátkou lánovou ves. Současný letecký snímek obce naznačuje, že mohlo jít o silniční návesní ves, díky vějířovitě se rozšiřujícímu návesnímu prostranství mezi vstupem do vesnice a výstupem z ní.

Kulířov *(1349 Kylein, 1371 Cholerzow, 1385 Kolerr, 1407 Kollerzow, 1511 Kuléřov, 1550 Kolířov, 1567 Kulírzow)*
GPS 49°22'46" / 16°50'49"
Katastr: Kulířov, okres Blansko (*obr. 201*)

Obec Kulířov patří k dočasně zaniklým osadám na holštejnském panství. Byla založena ve druhé polovině 13. století pány z Holštejna, avšak první písemná zmínka pochází z roku 1349. Vesnice byla od husitských válek pustá, ale v polovině 16. století byla obnovena. Roku 1567 držel vesnici Vilém Jedovnický ze Želetavy. Téhož roku Kulířov koupil Bernard Drnovský z Drnovic a připojil ji k rájeckému panství.
Obec leží asi 1,5 km východně od Lipovce. Její současný tvar svým půdorysem připomíná, že ve středověku šlo o krátkou lánovou ves. To předpokládal také Ervín Černý (*1992*, 47), který Kulířov podle topografické situace řadil k tomuto typu vsí. Byla založena po obou stranách zde pramenící Malé Hané s typickou záhumenicovou plužinou, která má cca 300 ha. Počet usedlostí ani lánových parcel dnes již nelze stanovit.

Lipovec *(1349 Zybothslog, 1371 Lypowka)*
GPS 49°23'02" / 16°48'21"
Katastr: Lipovec, okres Blansko (*obr. 202*)

Počátky osídlení obce Lipovec je možné položit do druhé poloviny 13. století, kdy došlo ke kolonizaci řídce osídlené Drahanské vrchoviny. První písemná zmínka o Lipovci, který se uvádí pod německým názvem Zybothslag jako součást holštejnského panství, pochází až z roku 1349, kdy ji koupil Vok I. z Holštejna (*Papajík 2007*, 28). V roce 1371 Vok II. z Holštejna vložil své manželce věno na holštejnských vsích. Obec již při tomto vkladu nesla slovanské jméno Lypowka (*Černý 1991*, 27; *Papajík 2007*, 38).
Od konce 14. století stával v Lipovci panský dvůr, který byl sídlem Voka IV. z Holštejna a Lipovce. V tomto období již pravděpodobně existoval kostel, který se prvně připomíná roku 1437, kdy holštejnské panství koupil Hynek z Valdštejna. V roce 1459 držel Lipovec Půta ze Sovince a Doubravice a po něm jeho synové. Od roku 1483 byl majitelem vsi Dobeš Černohorský z Boskovic, o deset let později Hynek z Popůvek na Pozořicích a po něm jeho dcera Markéta. Roku 1550 získal Lipovec Jan Dubčanský ze Zdenína na Habrovanech. V roce 1567 se obec stala součástí rájeckého panství, když ji koupil Bernard Drnovský z Drnovic. Od roku 1661 vlastnili Lipovec Roggendorfové a od roku 1763 Salmové. Podle současného leteckého snímkování šlo nejspíše o krátkou lánovou ves ve středně prudkém svahu orientovaném

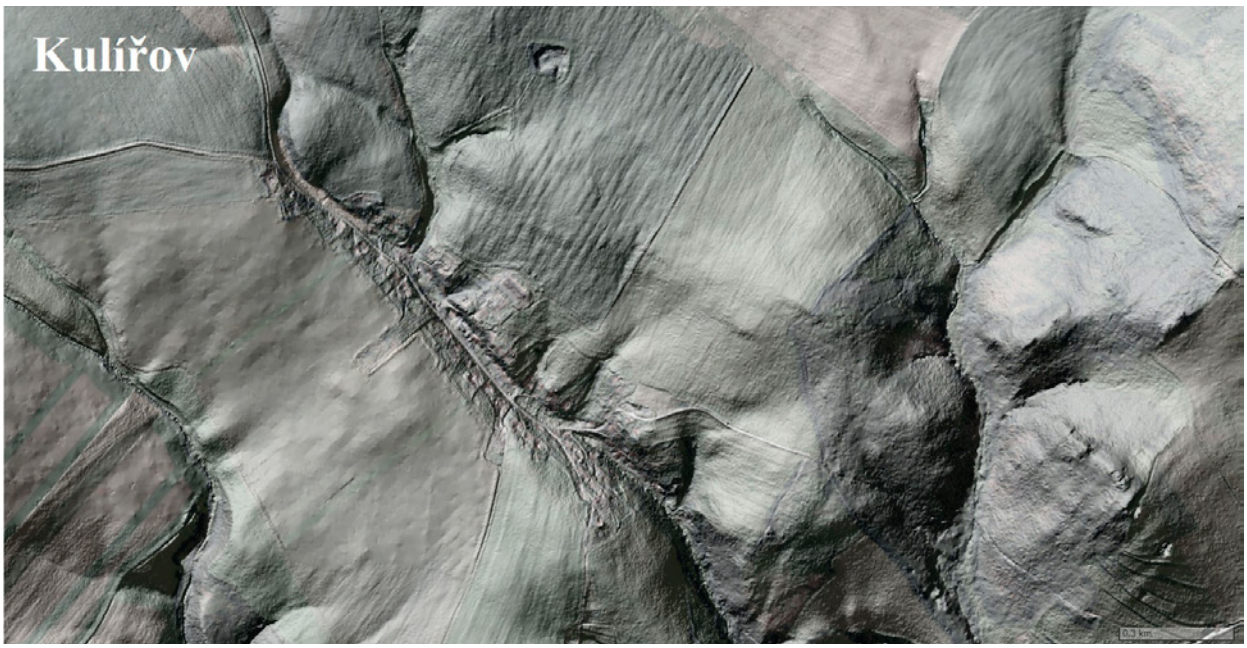

Obr. 201: Kulířov. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 202: Lipovec. Lidarová mapa s vyznačeným kostelem Narození Panny Marie (grafická úprava: V. Kolomazníček).

od jihovýchodu k severozápadu, jež se rozkládala kolem menší vodoteče, která zde v horní části pramenila.

Ostrov *(1349 Preterslog, 1371 Ostrow)*
GPS 49°22'57" / 16°45'46"
Katastr: Ostrov u Macochy, okres Blansko (*obr. 203*)

Počátky historie dnešního městysu Ostrova spojujeme s pány z Holštejna, kteří od poloviny 13. století kolonizovali část Drahanské vrchoviny. První písemná zmínka o obci pochází z roku 1349, kdy byl Ostrov (jako polovina vsi Ostrova se dvěma speciálními lesy – *media villa Preterslog cum duabus siluis specialibus*) uveden jako jedna ze vsí, které byly odprodány novému majiteli panství Vokovi z Holštejna (*Papajík 2007*, 28). V roce 1371, kdy Vok II. z Holštejna zapsal věno na holštejnských vsích své manželce, se názvy vesnic počešťují a obec je již nazývána jako Ostrow (*Černý 1991*, 27). Obec však nebyla pouze majetkem pánů z Holštejna, ale její část držel vladycký rod, který se po Ostrově psal. V roce 1415

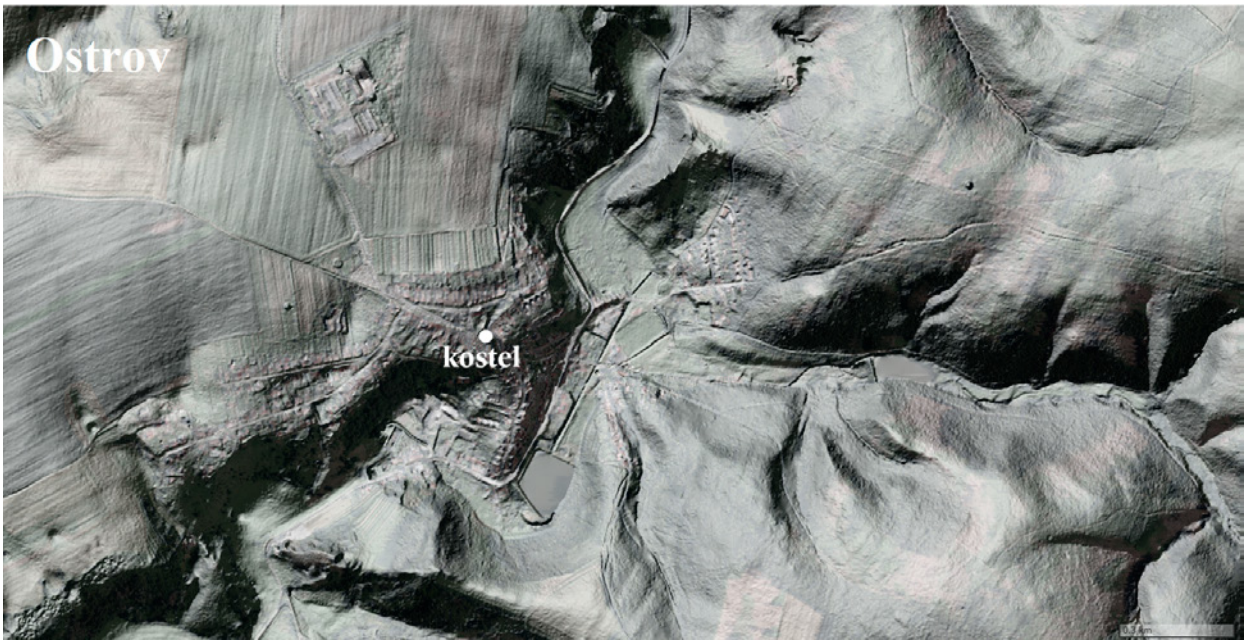

Obr. 203: Ostrov. Lidarová mapa s vyznačeným kostelem sv. Máří Magdaleny. Jde o typickou ves ve tvaru návesovky, umístěnou na strategickém místě skalního ostrohu (grafická úprava: V. Kolomazníček).

se uvádí ostrovský panský dvůr, na kterém připsal věno své manželce Jiří z Holštejna a Jedovnic, bratr Voka IV. z Holštejna. V roce 1437 koupil vesnici Ostrov s kostelem, farou a dvěma rybníky jako součást holštejnského zboží Hynek z Valdštejna. Po roce 1459 se v držení Ostrova krátkodobě vystřídali páni ze Sovince a Doubravice, Černohorští z Boskovic, páni z Popůvek, z Rychemberku a ze Zdenína. Roku 1567 koupil vesnici Bernard Drnovský z Drnovic, a Ostrov se tak stal součástí rájeckého panství. Od roku 1661 vlastnili Ostrov Roggendorfové, od roku 1763 Salmové. Dnešní náves městyse Ostrov má tvar trojúhelníku a cesty zde vstupují v rozích návsi. V jihovýchodní přístupové části stojí kostel. Další přístupové cesty na náves vedou ze severovýchodu a ze západu. Tento typ vesnice zvaný návesovka byl zakládán již před rokem 1200. Ervín Černý (*1991*, 2) se domnívá, že Ostrov zde stál již dříve (před středověkou kolonizací) spolu s Jedovnicemi a nedalekým Blanskem, o kterém máme první zmínku z roku 1131.

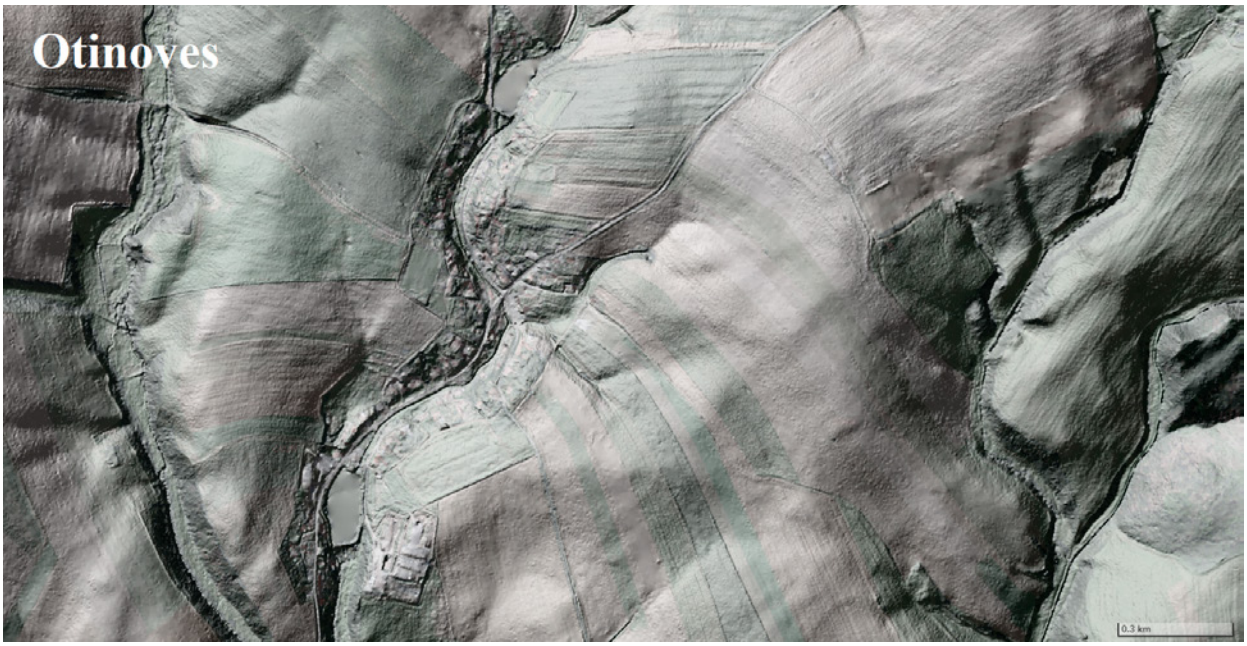

Obr. 204: Otinoves. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Otinoves *(1347, 1384, 1399 Ottenschlag)*
GPS 49°25'16" / 16°52'18"
Katastr: Otinoves, okres Prostějov (*obr. 204*)

V roce 1349 je Otinoves uváděna jako součást holštejnského panství (*Papajík 2007*, 18). První písemná zmínka o obci však pochází již z roku 1347, kdy zemřel držitel plumlovského panství Petr I. z Rožmberka a ves, která se psala jako Ottenschlag, získal Beneš z Kravař a Strážnice. V roce 1384 se uvádí jako držitel Otinovsi se dvěma mlýny jeho syn Petr z Kravař a Plumlova. Ves byla součástí plumlovského panství do roku 1592, kdy byla pány z Pernštejna nejprve zastavena a poté prodána Bernardu Drnovskému z Drnovic, čímž se stala součástí rájeckého panství. Vesnice je v současné době položena po obou stranách malé vodoteče. V její severní a jižní části se nachází rybník. Pokud přijmeme tezi Karla Nováčka a Pavla Vařeky (*1997*, 432–433), že současné domy ve vesnicích středověkého původu stojí v místech původních stavení, šlo u Otinovsi s největší pravděpodobností o krátkou dvouřadou lánovou ves.

Repechy *(1566, 1569 Rejpech, 1846 Reppech, 1881 Rýpechy, 1885 Repechy)*
GPS 49°27'59" / 16°52'31"
Katastr: Repechy, okres Prostějov (*obr. 205*)

Vesnice byla ve vlastivědné literatuře zaměňována se zaniklou vsí Rohrbach u Jedovnic. Roku 1569 jsou Repechy poprvé citovány již jako pustá ves (*Černý 1992*, 92), ale předpokládá se, že vznikly již v době středověké kolonizace, a jsou zahrnovány do holštejnského panství na konci 13. století (*Papajík 2007*, 18). Vesnice byla znovu založena roku 1717 okolo sklárny, která zde byla postavena o rok dříve.

Rozstání (*1358 Rostanye, 1368 Rostan***)**
GPS 49°23'51" / 16°50'11"
Katastr: Rozstání, okres Prostějov (*obr. 206*)

Vesnice byla založena pravděpodobně v druhé polovině 13. století a původně náležela ke skupině vsí holštejnského panství. Po smrti Hartmana z Holštejna se však ves někdy po roce 1316 dostala do rukou pánů z Rájce a Lelekovic, jako držitelů osady připomínaných v první písemné zprávě o Rozstání z roku 1358 (*Doležel – Plch 2000*, 184). Osada se svým půdorysem řadí mezi nejtypičtější příklady krátkých lánových vsí příznačných právě pro tuto oblast. V celém regionu patřila k největším sídelním organismům tohoto typu. Její dnes sledované historické jádro dosahuje délky přibližně 800 m.

11.3 Jižní část holštejnského panství – zaniklé vesnice

Budkovany *(? Ulraichslog, 1371 Budkovan, 1437 Bukowany)*
GPS 49°19'50" / 16°46'21"
Katastr: Jedovnice, okres Blansko (*obr. 207*)

Tato ZSV ležela mezi městečkem Jedovnice a vesnicí Bystřec u rybníka Budkovan. Její původní jméno bylo Ulraichslog. Později se jako u ostatních vesnic jméno počešťuje – roku 1371 je uváděna pod jménem Budkovan a 1437 Bukowany (*Černý 1992*, 37). Protože je tato lokalita již dlouho využívána k orbě, je těžké posoudit, k jakému půdorysnému typu vesnice náležela. Podle Ervína Černého (*1992*, 39) šlo o krátkou dvouřadou ves v délce 300 m s atypickou záhumenicovou plužinou. Četnější keramické

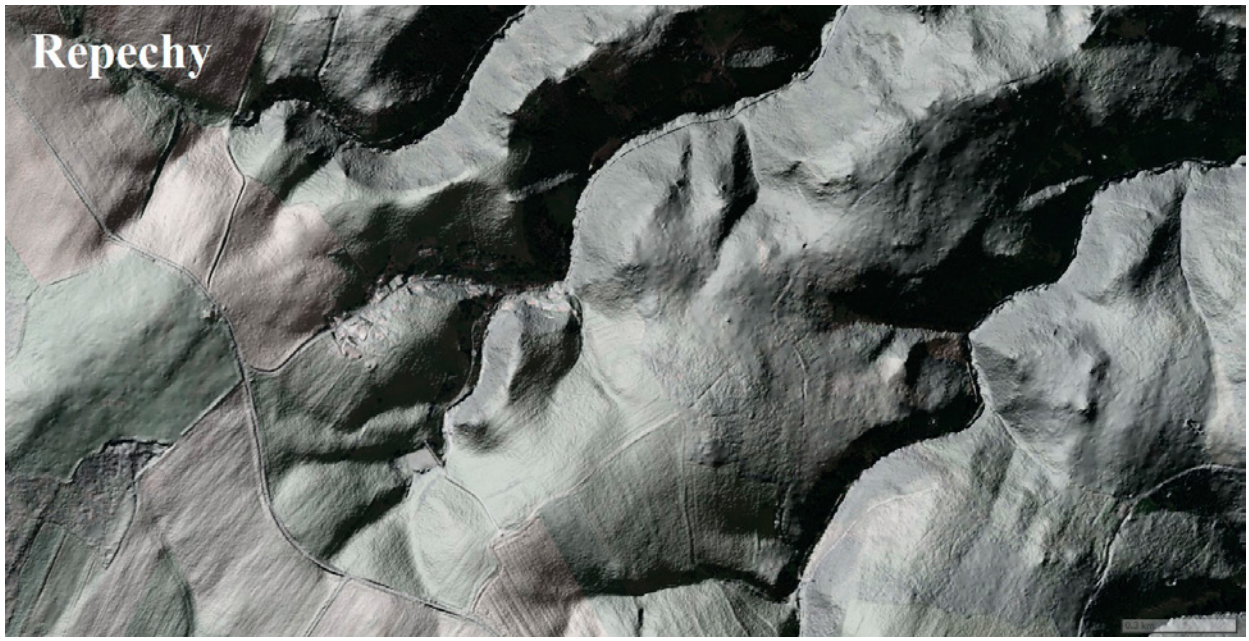

Obr. 205: Repechy. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 206: Rozstání. Lidarová mapa s vyznačeným kostelem sv. Michaela Archanděla (grafická úprava: V. Kolomazníček).

střepy nalezené v polním pásmu a skupině vyvýšenin u rybníka jsou zařazeny do druhé poloviny 13. až do první poloviny 15. století. Zánik vesnice bývá přisuzován požáru (zřejmě v období husitských válek), který dokládá velké množství do ruda vypálené mazanice v pěti přetrvávajících reliktech. Plužina ZSV Budkovany se zachovala převážně v její jižní části. Půda zde není kamenitá a je vhodná k zemědělskému užívání. Délka lánových parcel se pohybuje od 600 do 1 300 m. Zaniklé plužiny v dnešním lesním porostu mají výměru cca 180 ha, ale s přihlédnutím k dnešní interpolaci obdělávané půdy byla výměra budkovanské plužiny cca 230 ha. S velkou pravděpodobností patřil pod Budkovany veliký záhonový úsek Dvorec, který se nalézá na dnešním katastru Kotvrdovic. Tomu s velkou pravděpodobností nasvědčuje zápis v moravských zemských deskách z roku 1464. Objevuje se v něm zmínka o pusté vsi Budkovany, v níž je „*curie que vocatur Dvořec*“. Celková výměra budkovanské plužiny by pak byla 270 ha.

Bystřec *(1349 Merhlinslag, 1371 Bistricz, 1437 Bystrecz, 1464 okolo Bystreze, 1481 na Bystrci, 1554 Bystrzec)*
GPS 49°19'15" / 16°48'13"
Katastr: Jedovnice, okres Blansko (*obr. 208–209*)

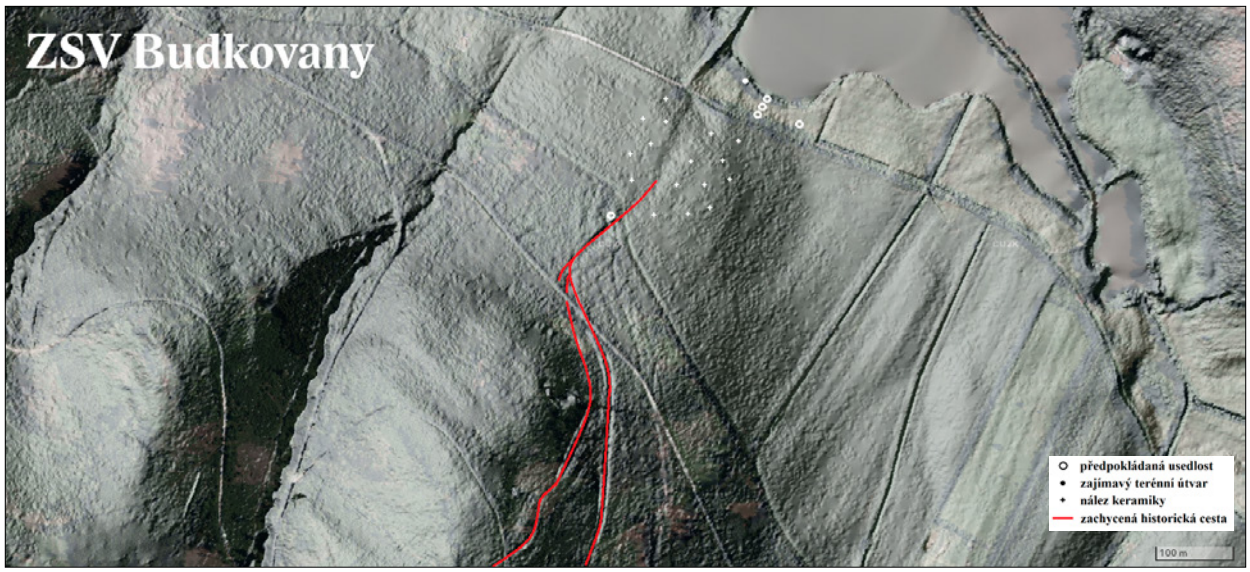

Obr. 207: ZSV Budkovany. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 208: ZSV Bystřec. Konečná podoba osídlení vsi (podle: *Belcredi 1999*, obr. 5).

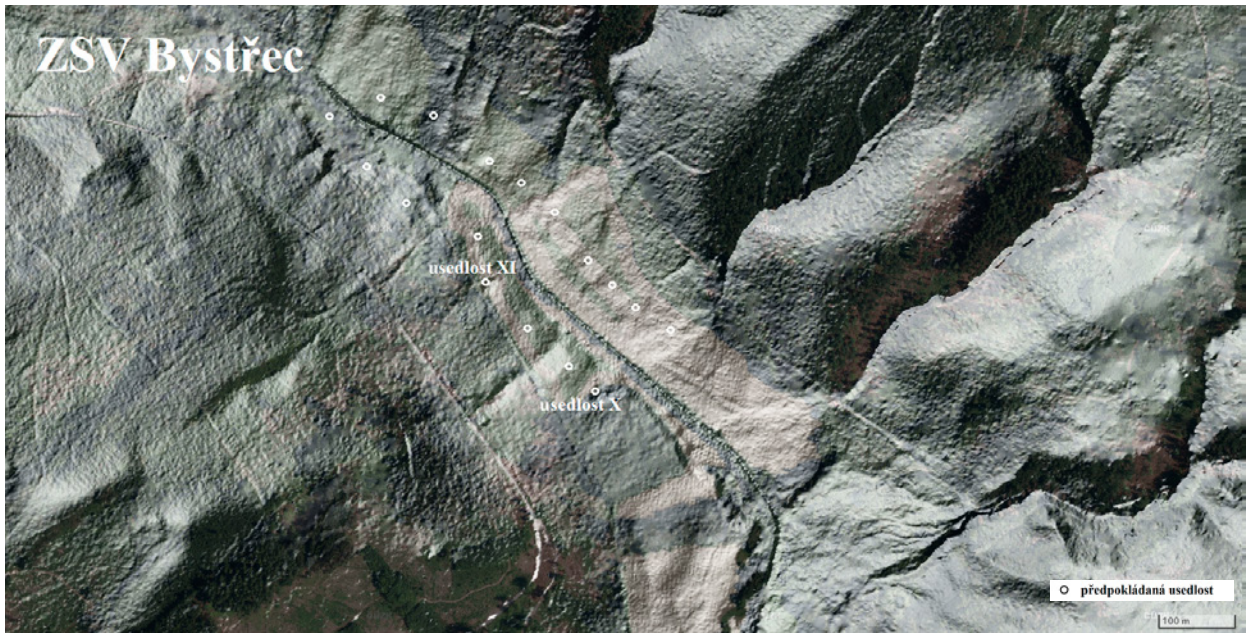

Obr. 209: ZSV Bystřec. Lidarová mapa. V jižní části intravilánu zaniklé vsi jsou po jednom z největších archeologických výzkumů tohoto typu ve střední Evropě zanechány základové zdivo prezentující půdorys trojdílného domu s velkou kamennou komorou (usedlost č. XI) a základy největší zemědělské usedlosti s unikátním nálezem studny (usedlost č. X) (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Obr. 210: ZSV Hamlíkov. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

Nejstarší zpráva o vesnici Bystřec pochází z roku 1349 (*von Chlumecky et al. hrsg. 1856*, 2 – č. 23) pod jménem Merhlinslag. Archeologické nálezy keramiky však dokládají nejstarší horizont vsi pro polovinu 13. století (*Nekuda 1976*). Identifikován byl roku 1959, kdy si Ervín Černý povšiml písemné zprávy, podle níž mohl být Bystřec lokalizován na opačnou stranu od míst, kde byl původně hledán. Bystřec byl založen v protáhlé údolní sníženině na trase mezi Jedovnicemi a Račicemi na odbočce do již existující Bukovinky, která je považována za farní ves této oblasti (*Belcredi 2006*, 23). Terén celé vsi a přilehlého okolí kopíruje tok potoka Rakovce po jeho obou stranách, které se zvedají v příkré zalesněné stráně a poté přecházejí v mírně zvlněnou náhorní plošinu. Svým půdorysným uspořádáním představuje Bystřec typickou dvouřadou lánovou ves (*Nekuda 2005*, 319; *Belcredi 2006*, 28). Lokalita byla ohrožena meliorizací, protože JZD Jedovnice dostalo za úkol proměnit tyto louky v ornou půdu (*Černý – Černá 1964*). V roce 1964 Ervín Černý předložil žádost o provedení výzkumu, který proběhl v letech 1975–2005. Byl to jediný systematický archeologický výzkum zaniklé osady na Drahanské vrchovině, který poskytl mnoho informací a výrazně doplnil poznatky o životě ve středověkých vesnicích. Výzkumy zde byly prováděny pracovníky Moravského zemského muzea, zprvu pod záštitou Vladimíra Nekudy, poté pod vedením Ludvíka Belcrediho. Celkem zde bylo prozkoumáno 22 usedlostí s dalšími objekty. Efektivně zde bylo použito geofyzikální měření, jehož výsledky usnadnily identifikaci jednotlivých usedlostí před jejich výzkumem. Komplexně zde byla zmapována celá ZSV. Můžeme s jistotou potvrdit, že v blízkém okolí se nenacházejí žádné další stavební objekty (*Belcredi 2006*, 431). Ke každé usedlosti byl vypracován katalog s podrobným popisem, s číslem podle pořadí výzkumu, rokem výzkumu, kresebnou rekonstrukcí a dalšími podrobnostmi (*Belcredi 2006*). Zánikový horizont Bystřece je kladen do roku 1401, kdy vesnice doplatila v období markraběcích válek na svou polohu na jižním okraji holštejnského panství sousedícího s majetky premonstrátského kláštera v Zábrdovicích. Datu zániku vesnice odpovídá i půhon Voka z Holštejna z roku 1405, kterým žaluje Jana Pušku z Otaslavic a Kunštátu, že přepadl jeho lidi ve vesnicích a o rok později ho žaluje znovu, že mu vesnice spálil a náhrady nedal (*Belcredi 2006*, 19–20). Vesnice byla zničena rozsáhlým požárem (*Belcredi 2006*, 280).

Bystřec je známý vysokým počtem nalezených kovových předmětů na jednu usedlost (*Belcredi – Ustohal – Buchal 2002*, 43). Při výzkumu osady byla u usedlosti č. 18 použita materiálová analýza povrchové vrstvy jednoho z nalezených pořízů. Výsledky tohoto rozboru jednoznačně potvrzují předpoklad, že vesnice padla za oběť požáru (*Belcredi – Ustohal – Buchal 2002*, 45). Zaniklá plužina Bystřece se dochovala celá. Jde o záhumenicový typ plužiny se vzdáleným odstupem parcel od osady; plužina je rozdělena na severní a jižní část. Severní část plužiny je doplněna rozsáhlou přídatnou tratí. Zhruba uprostřed této trati se nachází opuštěný lom, odkud mohl být těžen kámen. V jižní části plužiny se objevuje rozsáhlejší kamenité pole, které narušuje průběh parcel. V době existence vesnice zde mohl být lesík nebo pastvina. Celková výměra jižní i severní plužiny dosahuje 393 ha (*Černý 1992*, 34–37). V současnosti jsou na lokalitě záměrně zanechány stopy po archeologických pracích. Na vybraných místech je možné spatřit rekonstruované základy dvou usedlostí (usedlost č. X[71] a usedlost

71 Největší klasická zemědělská usedlost na lokalitě. Unikátní nález studny, jediné na zaniklých vsích na Moravě, obsahující kovové předměty. Jizba se dvěma pecemi (*Belcredi 2006*, 115–131).

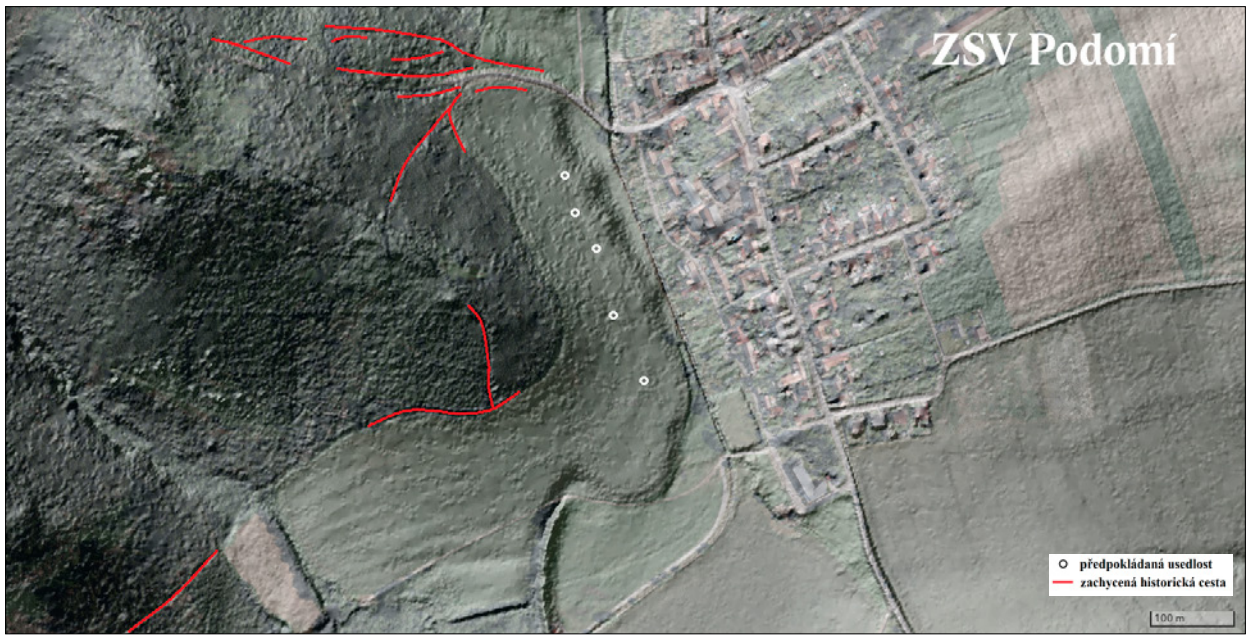

Obr. 211: ZSV Podomí. Lidarová mapa. Po pravé straně potoka Podomky zaniklá západní část vesnice, po levé straně situace východní poloviny vsi zakreslena podle Josefinské mapy z roku 1763 (grafická úprava: V. Kolomazníček).

č. XI[72]). Návštěvníci jsou díky informačním tabulím seznámeni s historií této lokality, s jejím vznikem, životem a zánikem.

Hamlíkov *(1353 Hemlyncow, Hemlicow, 1385 Hamlicov, 1407 Hemlyko, 1437 Hamlinkov, 1511 Hamakov, 1567 Hamlíkov)*
GPS 49°20'08" / 16°51'27"
Katastr: Podomí, okres Vyškov (*obr. 210*)

Ves byla s velkou pravděpodobností založena jako ostatní vsi z této oblasti ve druhé polovině 13. století a historicky je doložena roku 1353, kdy se objevuje jako součást holštejnského zboží. Leží cca 1 km severně od Ruprechtova a v terénu byla lokalizována roku 1958 Ervínem Černým. Ze všech 61 ZSV, které Ervín Černý objevil, leží prý Hamlíkov v nejhorším terénu. Stopy po osadě jsou pouze v okrajové lesní zóně vysoko nad potůčkem v příkrém úbočí korytiny Psího žlebu v lesní trati Stříbrná (*Černý 1992*, 28).
Podle povrchového průzkumu šlo s největší pravděpodobností o krátkou jednořadou lesní lánovou ves, která se táhla v esovité linii. Relikty stavení se zásadně liší od ostatních stop v jiných ZSV. Podesty stavení jsou ve směru stoupajícího terénu zahloubeny do země, ve směru klesání svahu je naopak materiál navršen ze zahloubené části tak, že vzniká vodorovná čtyřúhelníková plošina a teprve na této plošině se nachází vlastní relikt stavby. U objektu č. 2 byla provedena menší sonda a byla zde objevena do hněda vypálená jílovitá základna pece. Severně od Hamlíkova byly nalezeny stopy po milíři, kolomazné peci a opuštěný kamenolom. Západně od vesnice je pramen potůčku překlenut nízkou hrázkou, což je nesporný pozůstatek po zaniklém rybníčku. Plužina Hamlíkova se nalézá na poměrně rovinatém terénu a je rozložena do čtyř tratí. Celková výměra všech plužin v její maximální variantě je 154 ha, ale přičtením plužin Ruprechtova a Podomí, které si je později přisvojily, by celková plocha dosáhla 249 ha. V takovém případě by při deseti usedlostech v průměru na jednu přicházelo 25 ha (*Černý 1992*, 29). Podle německého historika Wolfganga Wanna je možné, že Hamlíkov je onou tajemnou vsí, kam roku 1284 odvedl krysař z Hameln mladé lidi. Mělo jít ve skutečnosti o lokátora, který přiváděl nové osadníky do neosídlených oblastí Moravy a ti tam zakládali nové osady. Jméno Hamlíkov je prý počeštělá podoba německého jména Hämlingen, což znamená Hamelnští. Tuto domněnku nejprve považoval Ervín Černý (*1992*, 30) za nepravděpodobnou, protože počet hamlíkovských usedlostí by neodpovídal počtu 130 dětí, jak vypráví pověst. Dnes se však uvažuje o variantě, že ostatní děti mohly být rozmístěny v okolních vesnicích založených německými kolonizátory na holštejnském panství. K prvnímu zániku vesnice došlo v období mezi roky 1437 a 1493, vesnice však byla znovu obydlena kolem let 1550–1567. Z tohoto období známe dokonce jména některých usedlíků. Neměla však dlouhého trvání a mezi roky 1576–1596 byla opuštěna definitivně. Příčinou zániku byl zřejmě hladomor doložený na našem území roku 1585 (*Černý 1992*, 30).

Podomí *(1348 Boda, 1385 Podaw, 1406 Podlomy, 1407 Podomy, 1480 půl Podomie, 1553 půl Podomí, 1596 půl Podoní, 1718 Poydom, 1798 Podomy, 1850 Pojdom, 1906, 1926 Podomí)*
GPS 49°20'40" / 16°49'51"
Katastr: Podomí/Senetářov, okres Vyškov/Blansko (*obr. 211*)

72 Ojedinělý klasický trojdílný dům v Bystřeci o několika vývojových fázích. Jako jediný disponoval velkou celokamennou komorou a po vypálení Bystřece byl znovu obnoven. K původní peci byla poté dostavěna kovářská výheň (*Belcredi 2006*, 74–91).

Podomí bylo založeno s největší pravděpodobností pány z Ceblovic a Holštejna a podle názvu (Boda) zřejmě německým obyvatelstvem (*Černý 1992*, 30). První nominace pochází opět z výčtu vesnic holštejnského panství z roku 1349 (*Papajík 2007*, 28). Až do roku 1464 bylo Podomí sjednocenou vesnicí. V tomto roce je sice Podomí uváděno jako pusté, avšak jeho historie je velice složitá a spletitá. Od roku 1464 bylo rozděleno na dvě části, přičemž západní část jako sídelní celek zanikla a sloužila jen k zemědělským činnostem, východní část byla znovu osídlena (*Černý 1992*, 32). Hraniční linií se stal potok Podomka. Západní díl vesnice setrval v holštejnském panství. Východní část Podomí vložil roku 1576 Vilém Želetavský i s dvorem, na kterém sídlil, a vesnicí Hamlíkovem panu Hanuši Haugvicovi z Biskupic na Račicích. Díky půhonům známe dokonce jména několika obyvatel znovu osídleného Podomí z roku 1569, např. Havel Hříva, Jan syn Šimkův, myslivec Duchek (*Černý 1992*, 31). Velmi zajímavé je nové osídlení Podomí. Lánské rejstříky z let 1656 a 1675 dokládají, že šest usedlostí a dvůr respektovaly původní zástavbu i stavební dispozici z doby před zpustnutím vesnice. Rovněž příjezdy do usedlostí byly vedeny od původní cesty a zachovaly se až do počátku 20. století (*Černý 1992*, 31). Plužiny obou částí vesnice jsou si rozlohou podobné. Západní část plužiny má velikost 178 ha a na jednu usedlost z přepokládaných sedmi až osmi usedlostí připadá 23,8–25 ha nebo 20,8–20,2 ha. Celková výměra východní plužiny je 165 ha (nepočítaje rozlohu rybníka 11 ha) a na jednu usedlost (při sedmi usedlostech) připadá 23,8 ha, resp. (při osmi usedlostech) 22,2 ha (*Černý 1992*, 32–33). Příčiny zániku Podomí jsou obdobné jako u mnoha jiných vesnic na tomto území. Souvisejí pravděpodobně s husitskými válkami nebo s jejich následky v průběhu první čtvrtiny 15. století.

Rohrbach *(1371, 1437 Rorbach, 1464 Vorbach, 1481 Raypach, 1573 Harbech)*
GPS 49°21'02" / 16°44'05"
Katastr: Lažánky, okres Blansko (*obr. 212*)

První zmínka o Rohrbachu se dochovala z druhého výčtu holštejnských osad z roku 1371 (*Černý 1992*, 41–42). Pozůstatky vesnice leží v krasovém terénu na náhorní plošině v trati Harbechy v polovině cesty mezi dnešními Lažánkami a Jedovnicemi u rozcestí na Rudice v nadmořské výšce 490–500 m n. m. Středem této plošiny probíhá severozápadním směrem podélná půdní deprese, v jejíž ose jsou dva krasové závrtky. Ty mohly sloužit jako zásobárna vody, protože poblíž vesnice nejsou stopy po vodoteči ani po žádné jiné uměle zbudované vodní zásobárně. To by vysvětlovalo jméno vsi v českém překladu: rourový potok. Velikost zaniklé vsi stanovil Ervín Černý díky povrchové prospekci. V oraništi v rozsahu deprese zjistil difúzně rozeseté střepy středověké keramiky a hroudy vypálené mazanice. Podle těchto nálezů byla ves dlouhá asi 300 m, nelze však s jistotou rozhodnout, zdali byla jednořadá, nebo dvouřadá. Josef Plch však na základě nových povrchových sběrů posunul vesnici o něco dále jihovýchodním směrem. Tato nevelká vesnice měla pravděpodobně plužinu s typickým krátkým záhumenicovým jádrem a po obou jejích stranách větší přídatnou trať. Pozůstaky dochovaných plužin jsou zachyceny na lidarové mapě severně od ZSV a jejich šířka s návazností na jednotlivé usedlosti potvrzuje umístění vesnice jihovýchodním směrem od původní lokace Ervína Černého. V těchto místech jsou dnes zalesněné remízky podobně jako u plužiny v Husí, která se vyskytuje jihovýchodně od ZSV.
Historicky doložená příčina zániku není známa. Podle nepřímých údajů písemných pramenů ves pravděpodobně zanikla mezi roky

Obr. 212: ZSV Rohrbach. Lidarová mapa. Podle posledních povrchových prospekcí posunul Josef Plch intravilán obce (vyznačeno v bílém oválu) blíže k břehu zaniklého Tunklova rybníku u Jedovnic (grafická úprava: V. Kolomazníček).

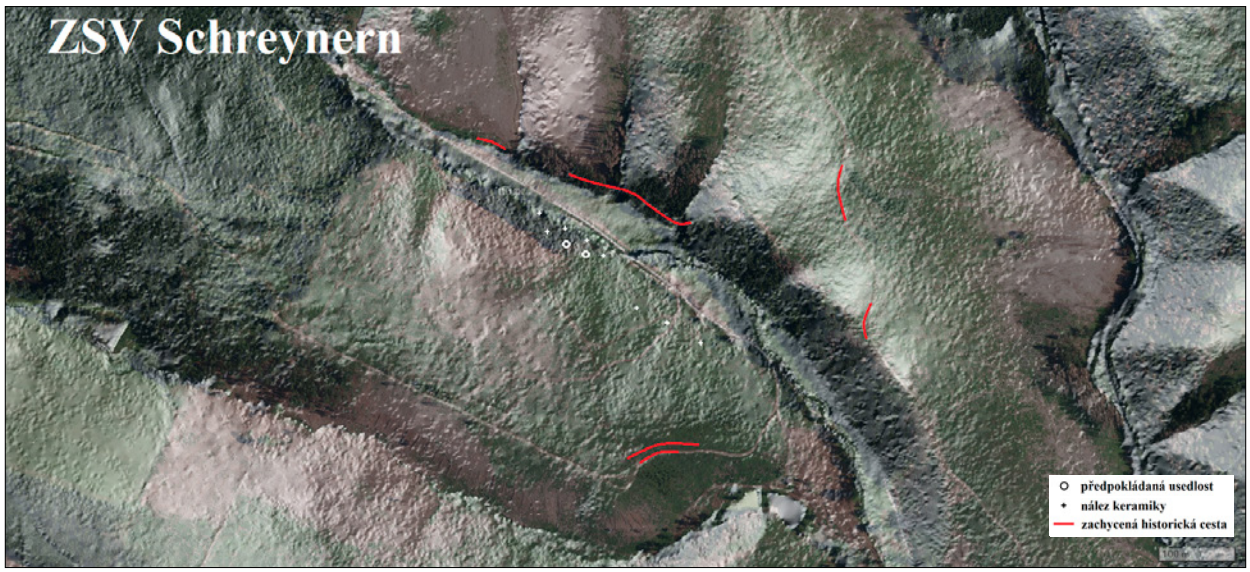

Obr. 213: ZSV Schreynern. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

1464 a 1481. V tomto období zde Matěj ze Želetavy držel tři dvory, ale ve zprávě z roku 1481 není o nich žádná zmínka. Jako pustá se udává k roku 1573.

Schreynern *(1348 Schreynern, 1351 oppidum Schreyneri)*
GPS 49°21'38" / 16°51'05"
Katastr: Krásensko, okres Vyškov (*obr. 213*)

Ves Schreynern je zmíněna v prvním výčtu obcí holštejnského panství z roku 1349, ale poprvé je uváděna již o rok dříve jako jedna z donačních vsí pustiměřského kláštera. Donace biskupa Jana Volka, v níž je tato vesnice uvedena spolu s městečkem Švábenice, vsí Prus ležící u vsi Pustiměře, vsí Krásensko a vsí Ondratice, potvrdil papež a Schreynern je zde uveden jako *oppidum*. Pozůstatky zaniklé středověké vsi se rozkládají v úzkém údolí na louce s příkrými lesnatými svahy, kterým protéká říčka Malá Haná. Leží po pravé straně vodoteče v mírnějším svahu. Po I. světové válce zde bylo nad pravým břehem této říčky nalezeno velké množství středověké keramiky. Při pozdějším výzkumu Ervína Černého zde byly tyto nálezy potvrzeny a navíc byly objeveny relikty po středověkých staveních. Tyto objevy potvrdily existenci vesnice v těchto místech. Podle hustoty nálezů získaných povrchovým sběrem, reliéfních stop a šířky plužinového jádra se délka vsi odhaduje na 300 m. Vesnice měla s největší pravděpodobností dvě řady stavení, ale níže položenou linii usedlostí můžeme pouze předpokládat, protože byla zničena při vysazování lesní školky. Ervín Černý (*1992*, 22) uvádí Schreynern jako návesní typ osady, ale vzhledem k poloze a popisu bych se přikláněl spíše ke krátké dvouřadé lánové vsi. Plužina zaniklého Schreynernu je rozptýlena do třinácti tratí a úseků, dominantou je záhumenicové jádro osmi parcel. Délka parcel se pohybuje od 400 do 500 m, šířka je kolem 40–50 m. Půda plužin je místy značně kamenitá a podstatně horší kvality než u sousedních vsí (*Černý 1992*, 21–23).

11.4 Jižní část holštejnského panství – vesnice, které nezanikly

Bukovinka *(1268 Bukovany)*
GPS 49°17'39" / 16°48'18"
Katastr: Bukovinka, okres Blansko (*obr. 214*)

Crhův syn Hartman byl jmenován králem Přemyslem Otakarem II. v roce 1278 brněnským komořím a byl svědkem na mnoha darovacích listinách královských a klášterních (*Černý 1991*, 21). Díky těmto listinám se dochovala první zmínka o této vsi. V roce 1268 odkázal Hartman (*Hartmannus de Zeblowiz*) v případě své smrti zábrdovickému klášteru ves Bukovinku; toto nadání o patnáct let později rozhojnil o okolní lesy a kostel Nanebevzetí Panny Marie, mezitím v osadě založený (*Doležel 2003*, 136). Na prvním místě mezi svědky tohoto aktu nacházíme olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburgu (*Papajík 2007*, 11).

Jedovnice *(1251 de Iedouicz, 1349 opido Gedwicz, 1415 super medietate oppidi Gedownycz, 1437 super medietate oppidi Gyedownicz, 1447 municionem Gedownicz cum medio oppido, 1481 městečko Gedowniczy, 1540 na městečku Gedowniczy, *1579 městečko – nové vysazení, 1585 v městečku Gedowniczy, 1675 Gedownitz, 1708/1712 Iedownitz, neopevněné městečko, 1751, 1826 Jedownitz, 1854 Jedovnice, 1939 Jedownitz/Jedovnice, 1945 Jedovnice)*
GPS 49°20'40" / 16°45'22"
Katastr: Jedovnice, okres Blansko (*obr. 215*)

První zmínka pochází z roku 1251, kdy je v Jedovnicích zmiňován Bohuš z Ceblovic (*Hasoň – Koudelka 2015*, 35). Jak již bylo v úvodu zmíněno, městečko Jedovnice bylo před vybudováním

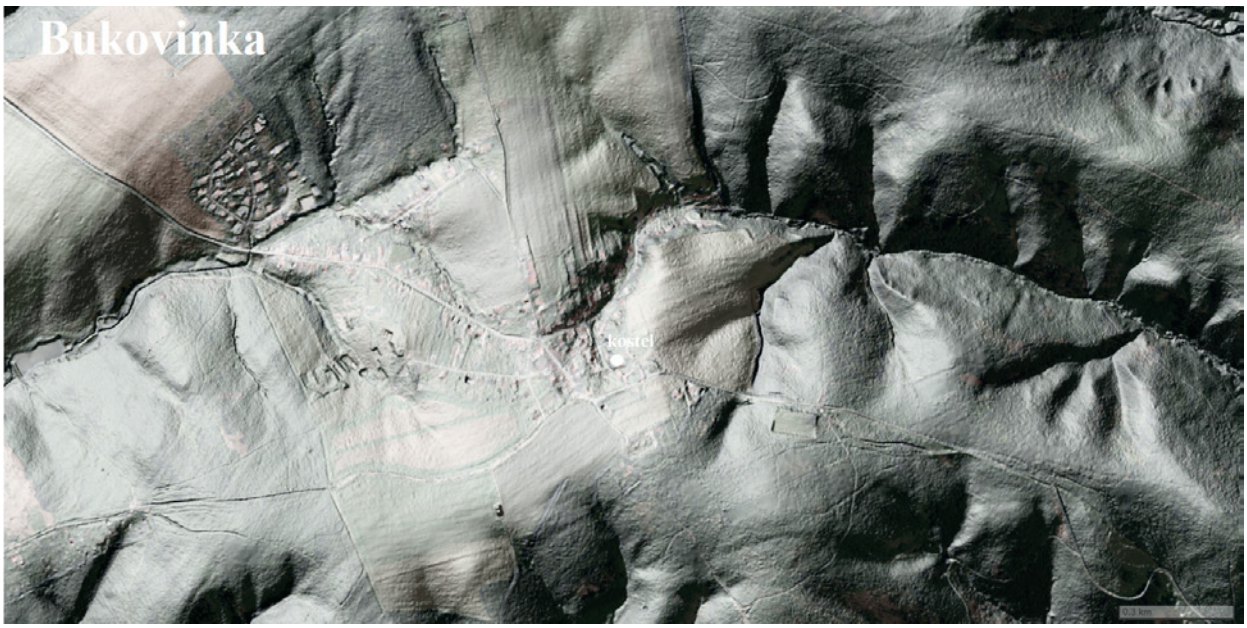

Obr. 214: Bukovinka. Lidarová mapa terénní situace Bukovinky s vyznačenou původní lokací kostela Nanebevzetí Panny Marie (grafická úprava: V. Kolomazníček).

hradu Holštejna jediným správním centrem celého panství a určité pravomoci si ponechalo i v pozdějších dobách. Zajisté mělo výsadní postavení v duchovní sféře, protože na rozdíl od Holštejna zde stával kostel. Od počátku 15. století prameny zmiňují, že zde stála tvrz, která se zřejmě nacházela v místech dnešního kostela a hřbitova. Dodnes se toto místo nazývá Na Valech (*Nekuda – Unger 1981*, 142). Výslovně je doložena v letech 1404, 1415 (se dvorem, mlýnem a starým rybníkem), 1436, 1464 a 1569. Existovala ještě spolu se dvorem a pivovarem na konci 16. století (*Kuča 1997*, 604). Tvrz byla pravděpodobně dřevěná, právě v blízkosti kostela na vyvýšenině nad osadou. Na počátku 15. století byly Jedovnice rozděleny na dvě části. V jedné části se měl nacházet kostel s již nevyhovující starou tvrzí a v druhé části měla stát tvrz nová s dvorem (*Hasoň – Koudelka 2015*, 35–37). Jedovnice si své

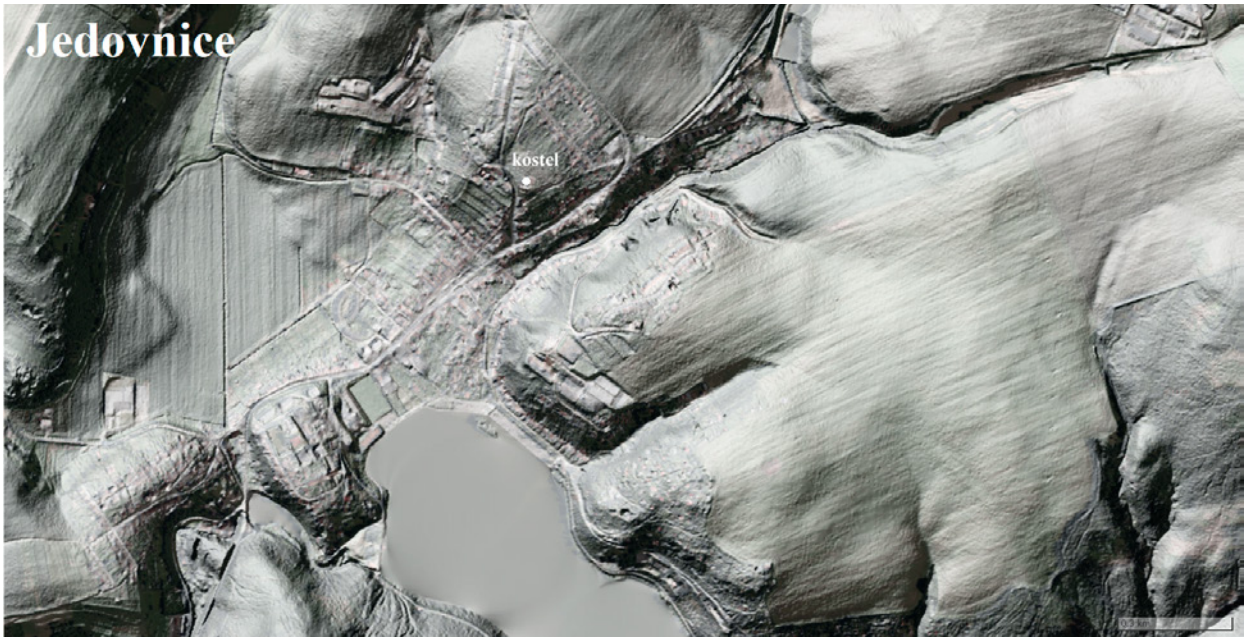

Obr. 215: Jedovnice. Lidarová mapa terénní situace s vyznačeným kostelem sv. Petra a Pavla. Severozápadně od současného rybníka Olšovce lze spatřit břehy zaniklého Tunklova rybníka (grafická úprava: V. Kolomazníček).

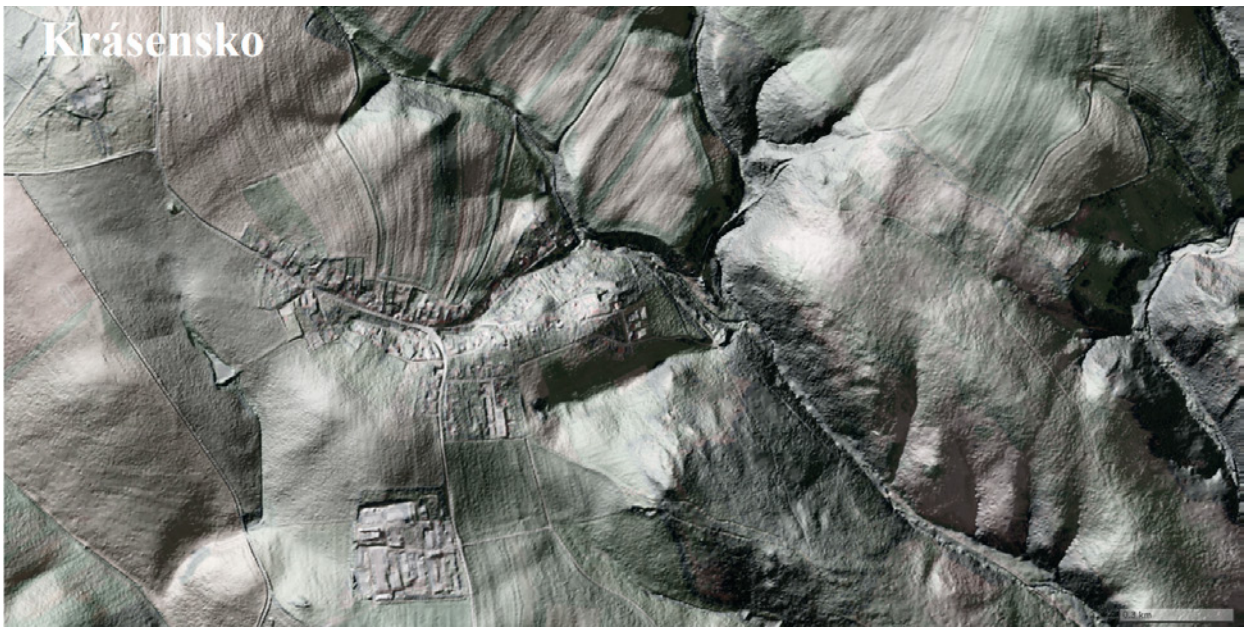

Obr. 216: Krásensko. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

postavení udržely dodnes. Se svými téměř 2 800 obyvateli jsou správním centrem pro vesnice v nejbližším okolí.

Krásensko *(1348 Schonfeld)*
GPS 49°21'52" / 16°49'48"
Katastr: Krásensko, okres Vyškov (*obr. 216*)

První zmínka o Krásensku pochází z roku 1348, kdy český panovník Karel IV. listinou z 30. srpna potvrzuje tuto ves jako majetek pustiměřského kláštera (*Nekuda red. 1965*, 356–358). Nejstarší historie Krásenska je tedy spojena s dějinami benediktinského kláštera Mladosti Boží a Panny Marie v Pustiměři. Pravděpodobně byla založena německými kolonizátory v druhé polovině 13. století a nesla název Schonfeld. Tento název upomíná na přírodní ráz osazované krajiny s jejími lesy, potoky a pláněmi vhodnými k zúrodnění. Koncem 13. století je ves vedena jako součást holštejnského panství.

Kotvrdovice *(1349 Gottfriedschlag)*
GPS 49°21'18" / 16°47'04"
Katastr: Kotvrdovice, okres Blansko (*obr. 217*)

Jméno obce je odvozeno od německého názvu Gottfriedschlag, posléze Gottfriedovice, Hospřidovice a následně již vzniklo jméno, jaké známe dnes – Kotvrdovice (*Doležel 2003*, 128). První písemná zmínka o obci pochází z roku 1349, kdy je v moravských zemských deskách uskutečněn zápis o prodeji holštejnského panství, které od Čeňka z Lipé kupuje Vok I. z Holštejna (*Papajík 2007*, 28). Kotvrdovice jsou v listině uvedeny jako Gottfriedschlag. V majetku pánů z Holštejna byla ves až do roku 1437, kdy panství koupil Hynek z Valdštejna a Židlochovic. V roce 1459 se Vokovi V. z Holštejna podařilo získat Kotvrdovice nakrátko zpět, ale již roku 1464 je spolu se Senetářovem, pustou západní polovinou Podomí a pustými vesnicemi Dvorce a Budkovany vlastnil Smil z Loděnice, který vystavěl v obci tvrz (*Černý 1991*, 37–39). V roce 1480 byl majitelem Kotvrdovic Jiřík ze Zhoře, o deset let později Jan Heralt z Kunštátu, ale již roku 1492 vlastnil kotvrdovické panství Václav Gedeon z Olešničky. V rukách tohoto rodu byly Kotvrdovice až do roku 1574, kdy vesnici získal Bernard Drnovský z Drnovic na Rájci. Poté sdílely Kotvrdovice osudy rájeckého panství, které vlastnili Roggendorfové a po nich Salmové (*Černý 1968*).

Senetářov *(1349 Czynols, 1371 Senotycz)*
GPS 49°21'17" / 16°48'14"
Katastr: Senetářov, okres Blansko

První písemná zmínka o obci pochází z roku 1349, kdy je v moravských zemských deskách uskutečněn zápis o prodeji holštejnského panství, které od Čeňka z Lipé kupuje Vok I. z Holštejna. Senetářov se na listině uvádí jako Czynolz (*Papajík 2007*, 28). V roce 1371, kdy nechal Vok II. z Holštejna zapsat své manželce věno na vsích svého panství, se Senetářov nazýval Senotycz. Senetářov poté sdílel stejnou historii se sousedními Kotvrdovicemi.

Vilémovice *(1267 Willemslag, 1349 Wilhelmslag)*
GPS 49°21'50" / 16°44'48"
Katastr: Vilémovice, okres Blansko (*obr. 218*)

První písemná zmínka o obci pochází z 3. prosince 1267, kdy zde biskup Bruno ze Schauenburgu koupil od šlechtice Mukaře třináct lánů a připojil je ke své državě na hradě Blanseku. V této

Obr. 217: Kotvrdovice. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

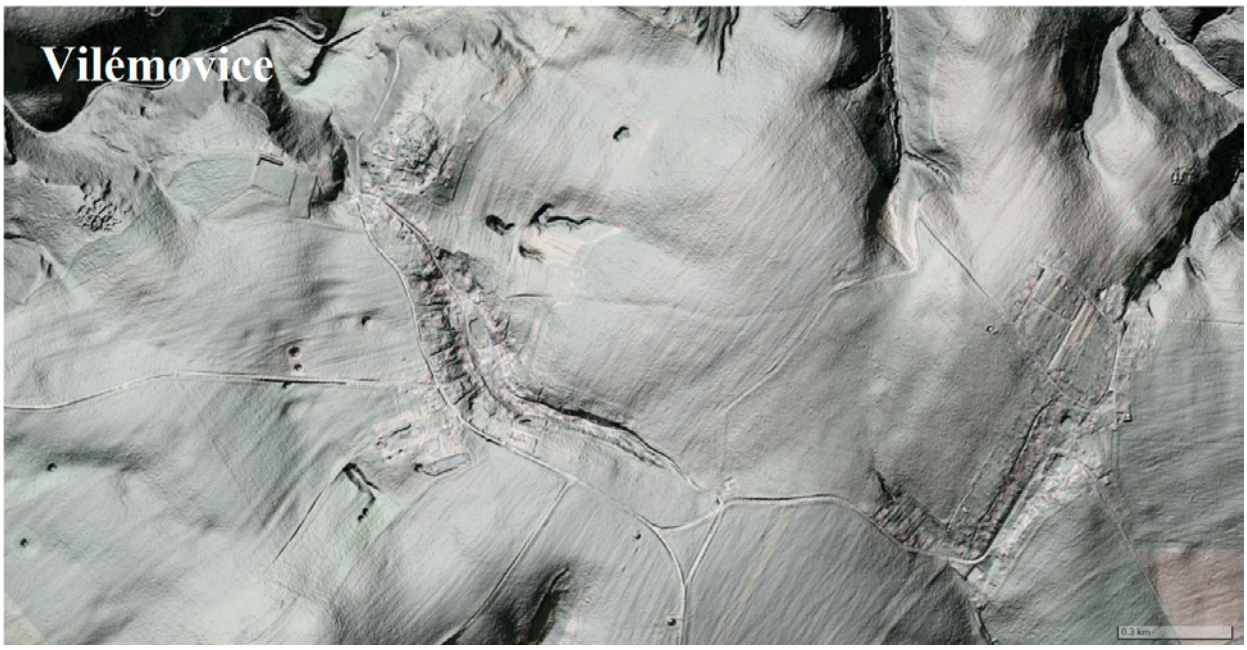

Obr. 218: Vilémovice. Lidarová mapa (grafická úprava: V. Kolomazníček).

době se ves uvádí jako Willemslag, Jeden díl Vilémovic, který zůstal připojený k holštejnskému panství, měl zřejmě převážně německé obyvatelstvo. Ostatní vsi blanenského dominia byly dle charakteristických toponym a doložených jmen usedlíků velkou většinou zcela české (*Doležel 2003*, 129, 140). Vesnice se v pozdějším období stala součástí holštejnského panství, protože roku 1349 ji kupuje spolu s hradem Holštejnem, městečkem Jedovnice a dalšími vesnicemi Vok I. z Holštejna (*Papajík 2007*, 28).

12. Literatura

Absolon, K. 1905–11: Kras moravský. Monografie krasových zjevů v devonských vápencích planiny Drahanské. Díl první. Poloslepá údolí Sloupské i Holštýnské, Ostrovský i Suchý žleb a jich ponorné okrsky. Praha.

Absolon, K. 1970: Moravský kras 1. Brno.

Adámek, J. – Sommer, J. 2001: Středověký kostel sv. Jakuba Většího v Čížové u Písku, Průzkumy památek 8, 89–118.

Araguas, P. 2000: Architecture religieuse gothique. Diversités régionales. XIIe–XIVe siècle. Paris.

Bachmann, E. 1941: Kunstlandschaften im romanischen Kleinkirchenbau Deutschlands, Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunst-Wissenschaft 8, 159–172.

Bachmann, E. 1955: Dorfkirche. In: E. Gall – L. H. Heydenreich, Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte. IV. Band. Stuttgart, 245–274.

Balcárková, A. – Dresler, P. – Macháček, J. 2017: Povelkomoravská a mladohradištní keramika v prostoru dolního Podyjí. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity – svazek 476. Brno.

Bálek, M. – Unger, J. 1996: Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě, Archaeologia historica 21, 429–442.

Bejček, M. 2018: Phoenix Holštejn. In: M. Bejček – D. Kakáčová – V. Kolomazníček – M. Kovařík – T. Marková – J. Mrázek – M. Novák – J. Plch, Almanach. 750 let od první písemné zmínky o Holštejně. Holštejn, 99–101.

Belcredi, L. 1999: Urbanizace území zaniklé středověké osady Bystřec, Archaeologia historica 24, 69–79.

Belcredi, L. 2006: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Brno.

Belcredi, L. 2013: Bystřec. Založení, život a zánik středověké vsi. Průvodce stejnojmennou výstavou. Brno.

Belcredi, L. – Ustohal, V. – Buchal, A. 2002: Materiálová analýza povrchové vrstvy pořízu ze zaniklé středověké vsi Bystřece, Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami – Archeologia technica 13, 43–46.

Beranová, M. – Kubačák, A. 2010: Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě. Praha.

Bíško, R. 2015: Holštejn. Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Nepublikovaná nálezová zpráva MTX201800030 uložená v archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.

Bláha, J. 1980: Otázka kontinuity slovanského osídlení Olomouckého kopce a několik poznámek k hmotné kultuře olomouckých Slovanů, Vlastivědný věstník moravský XXXII, 301–311.

Bláha, J. 1987: Archeologický průzkum v Olomouci. Staveniště obchodního domu Prior. Objekty 5/78, 59/79 a 68/79 (keramika). Katalog nálezů (úvod, keramické nálezy č. kat. A32424–A33024). Fontes archaeologicae historiam regionis olomucensis illustrantes – Volumen I/2. Olomouc.

Bláha, J. – Sedláčková, H. 1998: Slavnostní keramika. In: Renesanční Olomouc v archeologických nálezech. Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996. Olomouc, 15–18.

Boháč, Z. 1986: K problematice a terminologii pustnutí a zanikání sídel v písemných pramenech vrcholného a pozdního středověku, Historická geografie 25, 269–283.

Bolina P. – Doležel, J. 1988: Hrady na Drahanské vrchovině do konce 13. století (Počáteční stav výzkumu), Archaeologia historica 13, 321–352.

Bolina, P. – Němcová, J. – Šlézar, P. 2008: K počátkům hradů na Moravskotřebovsku, Castellologica bohemica 11, 53–88.

Braniš, J. 1896–97: Některé zvláštnosti starších chrámových staveb jihočeských, Památky archaeologické a místopisné XVII, 37–44, 208–214.

Bulisová, J. 2006: Zeměpis. In: J. Bulisová (ed.), Ottova encyklopedie. Česká republika. Svazek 1. Příroda, Zeměpis. Praha, 420.

Collin, H. 1974: Les églises rurales romanes du pays de Reims et des Ardennes. Les cahiers d'études Ardennaises 8. Charleville-Mézières.

Čapek, L. 2020: Studium keramiky vrcholného a pozdního středověku v Čechách – témata, metody, přístupy, Archaeologia historica 45, 855–887.

Čapek, L. – Těsnohlídková, K. 2018: Část archeologická. In: L. Čapek – K. Těsnohlídková – K. Slavíček – D. Všianský – P. Pracný, Technologie výroby a archeometrické studium středověké keramiky. Plzeň – Brno, 3–139.

Čechura, J. 2000: České země v letech 1378–1437. Lucemburkové na českém trůně II. Dějiny českých zemí 8. Praha.

Čechura, M. 2005: Archeologický výzkum kostelů v západních Čechách, Archaeologia historica 30, 359–376.

Černý, E. 1959: K historii zaniklé vsi Hamlíkova u Podomí, Zprávy Okresního vlastivědného muzea ve Vyškově 21, 1–6.

Černý, E. 1968: Historie vladyckého statečku kotvrdovického a jeho majitelů. Brno.

Černý, E. 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Drahanské vrchoviny. Studie ČSAV 1. Praha.

Černý, E. 1982: Jak byla zjišťována nebo upřesňována lokalizace jednotlivých zaniklých středověkých osad na Drahanské vrchovině, Vlastivědný věstník moravský XXXIV, 310–325.

Černý, E. 1991: Nejstarší historie hradu a městečka Holštejna a panství holštejnského. Blansko.

Černý, E. 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Vlastivědná knihovna moravská – svazek 74. Brno.

Černý, E. – Černá, K. 1964: Bystřec, zaniklá ves na území starého panství holštejnského – historie, lokalizace, půdorys, plužina, Musejní a vlastivědná práce 2, 93–98.

Černý-Křetínský, E. 1998: Stručný turisticko-historický průvodce Jedovnic a Moravského krasu s hrady a zámky. Vyškov.

Dehnerová, H. – Šlézar, P. – Zatloukal, R. 2007: Doklady středověké řemeslné zručnosti a lidové kultury našich předků z archeologických výzkumů na Olomoucku. In: J. M. Kubešová (ed.), Počátky řemesla a lidová kultura. Sborník příspěvků ze semináře konaného u příležitosti Dnů evropského kulturního dědictví, Olomouc 6.–8. 9. 2007. Olomouc, 35–46.

Demek, J. – Mackovčin, P. a kol. 2006: Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR. Brno.

Doležel, J. 1996a: K dějinám hradu Holštejna v Moravském krasu. In: R. Zatloukal (ed.), Speleologie na Holštejnsku. Výzkumy v letech 1966–1996. Brno, 12–14, 39–42.

Doležel, J. 1996b: K problematice duchovní správy na panstvích Drahanské vrchoviny ve středověku. Archaeologia historica 21, 183–191.

Doležel, J. 1999a: Molenburk (okr. Blansko), Přehled výzkumů 39 (1995–1996), 437–438.

Doležel, J. 1999b: Molenburk (okr. Blansko), Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 351–352.

Doležel, J. 2002: Holštejn (okr. Blansko), Přehled výzkumů 43, 130–131.

Doležel, J. 2003: K etnické struktuře středověké kolonizace Drahanské vrchoviny, Archaeologia historica 28, 123–173.

Doležel, J. 2013: S Ervínem Černým a Mojmírem Režným po stopách středověkého osídlení Drahanské vrchoviny. In: M. Režný, Drahanskou vrchovinou ve stopách Ervína Černého. Podomí, 5–8.

Doležel, J. 2014: Proměna perspektivy: K dalším možnostem studia středověkého osídlení Drahanské vrchoviny. In: I. Boháčová – P. Sommer (eds.), Středověká Evropa v pohybu. K poctě Jana Klápště. Praha, 69–86.

Doležel, J. – Plch, J. 2000: Rozstání (okr. Prostějov), Přehled výzkumů 41 (1999), 184–185.

Doležel, J. – Sadílek, J. 2004: Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. I. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů. In: K. Nováček (ed.), Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Mediaevalia archaeologica 6. Praha – Brno – Plzeň, 43–119.

Durdík, T. 1998: Česká kastellologie v evropských souvislostech, Archeologické rozhledy L, 784–789.

Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.

Enlart, C. 1929: Manuel d'archéologie française. Depuis les temps mérovingiens jusqu'a la renaissance. Première partie. Architecture religieuse. Tome II. Période française, dite gothique style flamboyant, renaissance. Paris.

Fojtík, P. 2015: Rozstání. Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Nepublikovaná nálezová zpráva MTX201700837 uložená v archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.

Friedrich, G. (ed.) 1912: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. 1198–1230. Pragae.

Frolíková-Kaliszová, D. 1999: Dřevěné kostely v Čechách v archeologických pramenech, Archeologie ve středních Čechách 3, 535–545.

Frynta, Z. – Chotěbor P. 1975: Skupina venkovských kostelů s koutovou věží ve středních Čechách, Architektura ČSR 34, 276–279.

Gojda, M. 2007: Kulturní krajina. In: E. Semotanová a kol., Česko. Ottův historický atlas. Praha, 34–41.

Goš, V. 1977: Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě, Vlastivědný věstník moravský XXIX, 291–303.

Goš, V. 1980: Keramika doby husitské na severní Moravě, Archaeologia historica 5, 369–374.

Grulich, J. 2007: Venkovan. In. V. Bůžek – P. Král (eds.), Člověk českého raného novověku. Každodenní život – svazek 28. Praha, 166–189.

Hasoň, Z. – Koudelka, M. 2015: Hrady, hrádky a tvrze na Blanensku. Blansko.

Hejný, S. – Slavík, B. 1997: Květena České republiky 1. Praha.

Herout, J. 1981: Staletí kolem nás. Přehled stavebních slohů. Praha.

Herrmann, Ch. 2004: Die Haupttypen ländlicher Pfarrkirchen im mittelalterlichen Preußen. In: B. Janowski – D. Schumann (Hg.), Dorfkirchen. Beiträge zu Architektur, Ausstattung und Denkmalpflege. Kirchen im ländlichen Raum – Band 3. Berlin, 139–152.

Holata, L. 2014: Změny osídlení v pozdním středověku a raném novověku. Nepublikovaná disertační práce uložená na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni.

Holub, P. – Merta, D. 2008: Kostel sv. Petra a Pavla v Jedovnicích, odvlhčení zdiva. Nepublikovaná nálezová zpráva čj. 05/2008 uložená v archivu nálezových zpráv Archaia Brno, o. p. s.

Honys, V. 2009: Výzdoba a vybavení interiéru kostela svatého Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou v časech rozkvětu místního mariánského kultu, Monumentorum Custis 2009, 3–18.

Honys, V. et al. (Honys, V. – Šimková, T. – Radová, L. – Veselá, H.) 2015: Metodika dokumentace sakrální architektury (kostely a prostorové kaple). Ústí nad Labem.

Hosák, L. 2004: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.
Hosák, L. – Skutil, J. 1966: Z dějin obce Holštejna, Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí X/3, 1–2.
Hynek, A. 2008a: Půdní pokryv Boskovicka. In: H. Skořepa (ed.) a kol., Přírodní poměry Boskovicka. Vlastivěda Boskovicka – svazek 1. Boskovice, 41–49.
Hynek, A. 2008b: Podnebí. In: H. Skořepa (ed.) a kol., Přírodní poměry Boskovicka. Vlastivěda Boskovicka – svazek 1. Boskovice, 54–58.
Hynek, A. 2008c: Krajiny Boskovicka. In: H. Skořepa (ed.) a kol., Přírodní poměry Boskovicka. Vlastivěda Boskovicka – svazek 1. Boskovice, 59–64.
von Chlumecky, P. et al. (von Chlumecky, P. – Chytil, J. – Demuth, C. – von Wolfskron, A. V.) hrsg. 1856: Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren. Brünn.
Jančík J. 1947: Rozstání a Baldovec. Dějiny obce. Grunty, domky a jejich držitelé. Rozstání.
Janoušek, V. 1933: Vlastivěda moravská II. Místopis Moravy. Díl II. Olomoucký kraj. Okres Plumlovský. Brno.
Jarůšková, Z. 2015: Vysočany (Molenburk, Housko). Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Nepublikovaná nálezová zpráva MTX201503505 uložená v archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.
Jarůšková, Z. – Štrof, A. (eds.) a kol. 2014: Pravěk Boskovicka. Vlastivěda Boskovicka – svazek 3. Boskovice.
Junková, E. 2017: Kostely a kaple zaniklé za josefinských reforem v bývalém okrese Klatovy, Archeologie západních Čech 13, 91–123.
Kaigl, J. 2009: Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století, Zprávy památkové péče 69, 419–428.
Kaigl, J. 2011: K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhenství ve středověku, Zprávy památkové péče 71, 180–192.
Kaigl, J. 2015: Z výzkumu staveb a architektury středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství, Památky západních Čech 5, 7–26.
Kaltenberger, A. 2007: Die mittelalterliche Keramik aus den Grabungen Wien 1, Michaelerplatz (1990/1991), Fundort Wien. Berichte zur Archäologie 10, 72–126.
Karel, J. 1996: Vzácná skupina gotické keramiky v rýmařovských nálezech, Střední Morava – č. 3, 80–83.
Kašička, F. 1994: Funkce vesnických kostelů ve středověku. In: A. Vošahlík (ed.), Hodnoty a funkce venkovských kostelů v urbanizované krajině. Kolokvium ICOMOS. Praha, 17–21.
Kašička, F. – Nechvátal, B. 1975: Stavební vývoj zámku a farního kostela v Dolních Počernicích, Památky a příroda 3, 173–185.
Kettner, R. 1970: Geologický a geomorfologický vývoj Moravského krasu a jeho okolí. In: K. Absolon, Moravský kras 2. Brno, 261.
Kibic, K. ml. 2010: Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností – svazek 17. Praha.
Kibic, K. ml. – Vaněk, V. 2012: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností – svazek 19. Praha.
Klír, T. 2020: Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku. Sociální mobilita, migrace a procesy pustnutí. Praha.
Knies, J. 1902: Vlastivěda moravská II. Místopis Moravy. Díl I. Brněnský kraj. 4. Blanský okres. Brno.
Knies, J. 1921: Údolí Holštýnské na Moravě, jeho vznik a paleontologický výzkum. Prostějov.
Kolomazníček, V. 2017: Zaniklé středověké osady na Holštejnském panství. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce uložená v sekci archeologie Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.
Kolomazníček, V. 2018: Kolonizace holštejnského panství a její odkaz současnosti. In: M. Bejček – D. Kakáčová – V. Kolomazníček – M. Kovařík – T. Marková – J. Mrázek – M. Novák – J. Plch, Almanach. 750 let od první písemné zmínky o Holštejně. Holštejn, 13–22.
Kolomazníček, V. 2019: Hmotná kultura (artefaktové prameny) v severní části holštejnského panství. Nepublikovaná magisterská diplomová práce uložená v sekci archeologie Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.
Konečný, L. – Procházka, R. 1987: Průzkumné práce na státním hradě v Boskovicích v r. 1984 (okr. Blansko), Přehled výzkumů 1984, 62.
Konůpek, J. – Zeman, L. 2012: Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypovídací schopnosti. In: R. Kuprová – K. Podroužek (eds.), Svorník 10. Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci. Sakrální architektura. Praha, 5–32.
Kos, J. 2020: Měření 6. 5. 2020 Vysočany, Zpráva z průzkumu. Uloženo v osobním archivu V. Kolomazníčka.
Kos, P. 2002: Středověké vápenky ve Vyškově, Pravěk – nová řada 12, 345–358.
Kos, P. 2011: Holštejn (okr. Blansko), Přehled výzkumů 52/2, 151–152.
Kos, P. 2014: Jedovnice (okr. Blansko), Přehled výzkumů 55/2, 217–218.
Kos, P. 2019: Nové vápenické a cihlářské areály v Moravském krasu a jeho okolí, Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami – Archeologia technica 30, 20–38.
Kos, P. 2020: Březina. Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Nepublikovaná nálezová zpráva MTX202100019 uložená v archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.
Kostrhun, P. 2015: Významné moravské vědecké osobnosti a Býčí skála. In: M. Oliva – M. Golec – R. Kratochvíl – P. Kostrhun, Jeskyně Býčí skála ve svých dějích a pradějích. Anthropos. Studies in Anthropology, Palaeoethnology, Palaeontology and Quaternary Geology – Volumen 39. Brno, 185–199.
Koudelka, M. et al. (Koudelka, M. – Kučera, J. – Hejčová, M. – Skotáková, P.) 2016: Blansko. Brána Moravského krasu. Obrazy ze života města mladého devět století. Vydáno u příležitosti 880. výročí první zmínky o Blansku. Blansko.
Kovář, M. – Vaněk, V. 2020: K poznání středověké architektury kostela sv. Jakuba Většího ve Slušticích, Památky středních Čech 34, 20–34.

Kozaczewski, T. 1995: Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości A–G). Wrocław.

Kozák, K. 1965: Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve V, 223–257.

Kracíková, L. – Belling, V. 2003: Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností – svazek 12. Praha.

Kracíková, L. – Smetana, J. 2000: Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností – svazek 9. Praha.

Krajíc, R. 1991: Stavební železo a uzavírací mechanismy na vrcholně středověkých lokalitách Táborska, Archaeologia historica 16, 323–344.

Krčmář, L. – Procházka, Z. – Soukup, J. 2004: Zničené kostely. Průvodce historií západních Čech 14. Domažlice.

Kroupa, P. 1991: Stavební vývoj kostela sv. Petra a Pavla v obci Horka (Přišimasy), okr. Kolín, Památky a příroda 16, 81–82.

Kuča, K. 1994: Regionalita architektury venkovských kostelů, Časopis Společnosti přátel starožitností 102, 193–232.

Kuča, K. 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl. A–G. Praha.

Kuča, K. 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl. H–Kole. Praha.

Kuča, K. 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. díl. Pro–Sto. Praha.

Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha.

Kupka, V. a kol. 2001: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.

Kuthan, J. 1972: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice.

Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města. Hrady. Kláštery. Kostely. Vimperk.

Kvítek, T. et al. (Kvítek, T. – Bílková, A. – Duffková, D. – Fučík, P. – Lexa, M. – Novák, P. – Voldřichová, J.) 2004: Zásady managementu využívání zón diferencované ochrany trvalými travními porosty v povodí vodárenských nádrží. Praha.

Kypta, J. et al. (Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R.) 2012: Osamocený dvůr s opevněným sídlem v pozdním středověku: Rychvald u Dřevíče (okr. Rakovník) a jeho analogie, Archeologické rozhledy LXIV, 549–570.

Laurenčíková, M. – Gaža, J. 2001: Zaniklé kostely na Chomutovsku po roce 1945. Chomutov.

Lenďáková, Z. – Moník, M. 2018: Geofyzikální průzkum Molenburk (2018), Zpráva z průzkumu. Olomouc.

Líbal, D. 1948: Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha.

Líbal, D. 1994: Hodnoty a funkce venkovských kostelů v urbanizované krajině. Přehled jejich architektonického vývoje. In: A. Vošahlík (ed.), Hodnoty a funkce venkovských kostelů v urbanizované krajině. Kolokvium ICOMOS. Praha, 11–16.

Líbal, D. 1995: Církevní architektura Plzeňska. In: J. Fajt (ed.), Gotika v západních Čechách (1230–1530). K 700. výročí založení města Plzně. Praha, 250–264.

Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.

Macháček, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.

Martínek, J. 2016: Historické cesty [online]. Projekt NAKI: Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech [cit. 1. 4. 2016]. Dostupné z: http://www.historicke-cesty.cz.

Martínek, J. a kol. 2013: Moderní metody identifikace a popisu historických cest. Metodická příručka. Brno.

Matoušek, V. – Jenč, P. – Peša, V. 2005: Jeskyně Čech, Moravy a Slezska s archeologickými nálezy. Praha.

Měchurová, Z. 2002: Zaniklá středověká ves Konůvky ve Ždánickém lese. Archeologický průvodce po naučné stezce. Brno.

Mencl, V. 1962: Středověká architektura na střední Vltavě, Umění 10, 217–246.

Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.

Merta, D. – Merta, J. 2011: Vápenická pec u hradu Holštejna, Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami – Archeologia technica 22, 131–133.

Merta, J. 1977: Středověké vápenické pece při Obřanském hradě, Archaeologia historica 2, 239–246.

Měřínský, Z. 1982: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku (Současný stav a další perspektivy se zvláštním zřetelem k výzkumu zaniklých středověkých vesnic), Archaeologia historica 7, 113–156.

Mezník, J. 1999: Lucemburská Morava 1310–1423. Česká historie – svazek 6. Praha.

Morsbach, P. – Spitta, W. 2001: Dorfkirchen in der Oberpfalz. Regensburg.

Mrázek, J. 2018: Kolonizace holštejnského panství a její odkaz současnosti. In: M. Bejček – D. Kakáčová – V. Kolomazníček – M. Kovařík – T. Marková – J. Mrázek – M. Novák – J. Plch, Almanach. 750 let od první písemné zmínky o Holštejně. Holštejn. 71–84.

Muk, J. – Reichertová, K. 1972: Stavební a archeologický průzkum v kostele sv. Petra a Pavla ve Starých Prachaticích, Památková péče 4, 218–226.

Müller, R. 2004: Dorfkirchen in Mittelthüringen. Architekturgeschichtliche Beobachtungen zu den mittelalterlichen Kleinkirchen im ehemaligen Archidiakonat St. Severi Erfurt. In: B. Janowski – D. Schumann (Hg.), Dorfkirchen. Beiträge zu Architektur, Ausstattung und Denkmalpflege. Kirchen im ländlichen Raum – Band 3. Berlin, 261–283.

Musil, J. – Netolický, P. 2016: Mezi vesnicí a vrchnostenským sídlem. Dvory na středověkém Chrudimsku, Archaeologia historica 41/2, 211–228.

Nechvátal, B. 1999: Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. Praha.

Nejezchlebová, T. 2012: Středověké vesnické kostely středního Pojizeří. In: R. Kuprová – K. Podroužek (eds.), Svorník 10. Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci. Sakrální architektura. Praha, 151–159.

Nekuda, V. 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.

Nekuda, V. 1976: Zaniklá středověká osada Bystřec, okr. Blansko, Časopis Moravského muzea – vědy společenské LXI, 39–63.

Nekuda, V. 1985: Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění. Brno.

Nekuda, V. 1992: Přínos archeologického výzkumu zemědělských sídlišť pro hospodářské a sociální dějiny středověku, Archaeologia historica 17, 21–31.

Nekuda, V. 2005: Das hoch- und spätmittelalterliche Dorf im Ostmitteleuropa im Licht der archäologischen Forschung, Archaeologia historica 30, 263–328.

Nekuda, V. (red.) 1965: Vlastivěda moravská. Vyškovsko. Brno.

Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.

Nekuda, V. – Unger, J. 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.

Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň.

Nováček, K. – Vařeka, P. 1997: Archeologický výzkum žijících vesnic středověkého původu v Čechách, Archeologie ve středních Čechách 1, 429–444.

Novák, D. 2016: České „tvrze“: kritická analýza současného stavu poznání, Castellologica bohemica 16, 123–152.

Novák, J. 2014: Hospodářské zázemí Uničova ve středověku. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce uložená v sekci archeologie Katedry historie Univerzity Palackého v Olomouci.

Ober, M. 2004: Die frühen Dorfkirche in Hinterpommern und in der Neumark. In: B. Janowski – D. Schumann (Hg.), Dorfkirchen. Beiträge zu Architektur, Ausstattung und Denkmalpflege. Kirchen im ländlichen Raum – Band 3. Berlin, 251–260.

Oliva, M. 2016: Encyklopedie paleolitu a mezolitu českých zemí. Brno.

Oliva, M. 2020: Mladší paleolit (cca 42 000–11 500 př. Kr.). In: M. Novák (ed.), Blanensko a Moravský kras v pravěku. Blansko, 36–53.

Olivová-Nezbedová, L. et al. (Olivová-Nezbedová, L. – Knappová, M. – Malenínská, J. – Matúšová, J.) 1995: Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest. Brno.

Ondroušková, S. 2011: Pravěk Moravského krasu (neolit – doba stěhování národů). Nepublikovaná magisterská diplomová práce uložená v Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Orton, C. – Tyers, P. – Vince, A. 1993: Pottery in archaeology. Cambridge.

Papajík, D. 2007: Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod. České Budějovice.

Parma, D. 2011: Petrovice. Oznámení o zahájení archeologické akce. Nepublikovaná nálezová zpráva MTX201001751 uložená v archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.

Patrný, M. – Beránek, J. 2014: Arciděkanský chrám sv. Bartoloměje v Kolíně. Historický a stavební vývoj. Praha.

Pavlů, V. – Hejcman, M. 2006: Hospodářská zvířata. In: J. Mládek – V. Pavlů – M. Hejcman – J. Gaisler (eds.), Pastva jako prostředek údržby trvalých travních porostů v chráněných územích. Praha, 76–83.

Petráň, J. – Petráňová, L. 2000: Rolník v evropské tradiční kultuře. Praha.

Plaček, M. 1996: Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku. Praha.

Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.

Plch, J. 2012: Jedovnické Madony, Jedovnický zpravodaj 2012 – č. 1, 23–26.

Plch, J. 2014: Jedovnické rybníky do roku 1450, Jedovnický zpravodaj 2014 – č. 7–8, 26–28.

Plch, J. 2018: Historie Holštejna a holštejnského panství. In: M. Bejček – D. Kakáčová – V. Kolomazníček – M. Kovařík – T. Marková – J. Mrázek – M. Novák – J. Plch, Almanach. 750 let od první písemné zmínky o Holštejně. Holštejn, 23–70.

Podborský, V. 1997: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. Brno.

Poche, E. (ed.) 1978: Umělecké památky Čech 2. K/O. Praha.

Poláček, L. 1990: Feudální sídla v povodí Bystřice, Nedvědičky a Bobrůvky ve světle archeologických nálezů. In: V. Nekuda – J. Unger – M. Čižmář (eds.), Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka. Brno, 407–425.

Pomfyová, B. 2009: Stredoveká sakrálna architektúra v regióne Gemer a Malohont, Archaeologica historica 34, 745–762.

Pořízková, H., 2008: Poválečná obnova obcí Drahanska (vyklizených za druhé světové války). Nepublikovaná diplomová práce uložená na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.

Prix, D. 2009: O kostele sv. Benedikta. In: D. Prix (ed.), Kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci. Ostrava, 11–128.

Prix, D. 2011: Bohušov. Farní kostel sv. Martina. Ostrava.

Prix, D. – Varhaník, J. – Zavřel, J. 1992: K počátkům kostela sv. Martina v Praze 6 – Řepích, Zprávy památkové péče 52, 7–16.

Procházka, R. 1984: Pozdně hradištní keramika v některých moravských regionech, Archeologické rozhledy XXXVI, 430–441.

Procházka, R. 1995: Keramik des 14.–14./15. Jahrhunderts aus Brno und Boskovice. Ein Beitrag zur Regionalisierung der mittelalterlichen Keramik in Mähren. In: W. Endres (Hrsg.), Zur Regionalität der Keramik des Mittelalters und der Neuzeit. Beiträge des 26. Internationalen Hafnerei-Symposiums, Soest 5. 10.–9. 10. 1993. Denkmalpflege und Forschung in Westfalen – Band 32. Bonn, 113–124.

Procházka, R. 2005: Der südmährische Kirchenbau im 11.–13. Jahrhundert – Ein Überblick, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 21, 205–242.

Procházka, R. 2017: Hrad Přerov v raném středověku (9.–11. století) a počátky mladohradištní hmotné kultury (archeologický výzkum na Horním náměstí, č. p. 8, 9 a 21). Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 54. Brno.

Procházka, R. – Peška, M. 2007: Základní rysy vývoje středověké brněnské keramiky ve 12.–13./14. století, Přehled výzkumů 48, 143–299.

Procházka, R. – Štrof, A. 1983: Příspěvek k osídlení Bořitova a Černé Hory na Blanensku, Vlastivědný věstník moravský XXXV, 46–58.

Radová-Štiková, M. 1983a: Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách. In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie 37, 117–128.

Radová-Štiková, M. 1983b: Předrománská a románská architektura Středočeského kraje. Praha.

Radová-Štiková, M. 1987a: Typové zařazení kostela v Chýlici. In: Acta Polytechnica – Práce ČVUT v Praze 13 (I, 1), 113–115.

Radová-Štiková, M. 1987b: Dodatek. In: Acta Polytechnica – Práce ČVUT v Praze 13 (I, 1), 125–126.

Režný, M. 2013: Drahanskou vrchovinou ve stopách Ervína Černého. Podomí.

Rietschel, Ch. – Langhof, B. 1972: Dorfkirchen in Sachsen. Berlin.

Rišlink, V. – Jouza, L. – Valentová, J. 1998: Gotika na Kolínsku. Společnost a kultura v letech 1250–1530. Kolín.

Rous, P. 2010: Dvory v okolí Havlíčkova Brodu a možnosti jejich zkoumání, Havlíčkobrodsko 24, 20–39.

Rykl, M. 1990: Dvě středověké památky v Lubech, Památky a příroda 15, 83–88.

Sadílek, J. 1999: Boskovice (okr. Blansko), Přehled výzkumů 39 (1995–1996), 375.

Samek, B. 1999: Umělecké památky Moravy a Slezska. 2. svazek. J–N. Praha.

Sedláčková, L. 2020: Proměny vybavení brněnské měšťanské kuchyně vrcholného a pozdního středověku. Nepublikovaná disertační práce uložená v Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Semotanová, E. 2007: Středověk. In: E. Semotanová a kol., Ottův historický atlas. Praha, 70–151.

Schumann, D. 2004: Backstein im märkischen Dorfkirchenbau des 12. und 13. Jahrhunderts. In: B. Janowski – D. Schumann (Hg.), Dorfkirchen. Beiträge zu Architektur, Ausstattung und Denkmalpflege. Kirchen im ländlichen Raum – Band 3. Berlin, 88–120.

Skopec, J. 2012: Románské a raně gotické kostely na Lounsku, Poohří 2, 160–178.

Skutil, J. 1927: Soupis antických mincí nalezených na Moravě, Numismatický časopis československý III, 113–171.

Skutil, J. 1931: Pravěk Boskovska. Vlastivěda Boskovska VII. Boskovice.

Skutil, J. 1946: Moravské prehistorické výkopy a nálezy Oddělení moravského pravěku Zemského musea 1937–1945, Časopis Zemského musea v Brně XXXIII, 45–134.

Skutil, J. 1970: Pravěk a časná doba dějinná Moravského krasu a středověké osídlení našich jeskyň. In: K. Absolon, Moravský kras 2. Brno, 315–329.

Slavík, F. 1897: Vlastivěda moravská II. Místopis Moravy. Díl I. Brněnský kraj. 6. Brněnský okres. Brno.

Slavík, J. 2000: Církevní architektura v Podorlicku. In: J. Mach (ed.), Křesťanství v Podorlicku. Nové Město nad Metují, 181–200.

Smetánka, Z. 1985: K ikonografii středověké vesnice, Archeologické rozhledy XXXVII, 319–333.

Smetánka, Z. 1988: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna. Památníky naší minulosti – svazek 13. Praha.

Smetánka, Z. – Richter, M. 1958: Příspěvek k metodice studia středověké keramiky v Čechách. In: J. Böhm (ed.), Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1957. Liblice, 131–150.

Sommer, J. 1986: Ke stavební podobě gotických kostelů s chórovou věží ve východní části středních Čech, Památky a příroda 11, 595–602.

Sommer, J. 1987: Ke stavebnímu vývoji kostela sv. Mikuláše v Nedvědicích, Památky a příroda 12, 280–281.

Sommer, J. 1992a: Poznámky k výkladu stavebního vývoje několika středověkých kostelů v nejjižnějším cípu Čech – 2., Zprávy památkové péče 52, 18–21.

Sommer, J. 1992b: Strop lodi kostela v Havlíčkově Borové, Zprávy památkové péče 52, 22–23.

Sommer, J. 1992c: Poznatky z průzkumu vnějších líců zdiva kostela v Jankově u Votic, Časopis Společnosti přátel starožitností 100, 169–175.

Souchopová, V. 1980: Objev hutnických dílen z 8. století n. l. na Olomučansku (okr. Blansko), Sborník Okresního muzea v Blansku XII, 47–52.

Souchopová, V. 1991: Velkomoravská hutnická dílna v polesí Olomučany u Blanska (okr. Blansko), Přehled výzkumů 1988, 48–49.

Souchopová, V. et al. (Souchopová, V. – Merta, J. – Truhlář, J. – Balák, I. – Štefka, L.) 2002: Cesta železa Moravským krasem. Adamov – Blansko – Babice nad Svitavou – Brno – Habrůvka – Jedovnice – Křtiny – Olomučany.

Suchomel, J. et al. (Suchomel, J. – Kulhavý, J. – Zejda, J. – Plesník, J. – Menšík, L.) 2014: Ekologie lesních ekosystémů. Brno.

Svoboda, J. 1972: Atlas ČSSR. Praha.

Šabatová, L. 2006: Ostrov u Macochy (Blansko), kostel sv. Máří Magdalény. In: J. Sommer, Na okraj operativního průzkumu a dokumentace historických staveb v NPÚ – několik poznámek a příkladů, Průzkumy památek XIII/2, 142.

Šebela, L. 1999: The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue). Fontes Archaeologiae Moravicae – Tomus XXIII. Brno.

Šlézar, P. 2005: Předběžná zpráva o objevu „antiqua civitas" na Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle, Přehled výzkumů 46, 103–110.

Šlézar, P. – Faltýnek, K. 2019: Románský kostel sv. Prokopa v Loštících. Příspěvek k počátkům moravské šlechty, Přehled výzkumů 60/2, 161–199.

Štajnochr, V. 1999: Náčrt problematiky etnoekologických vztahů. In: F. Malý. – B. Viktoriová (eds.), Česká etnologie. Praha, 39–58.

Štefan, I. – Varadzin, L. 2009: Počátky farní organizace ve výpovědi archeologie v Čechách a na Moravě. In: J. Dobosz (ed.), Kościol w monarchiach Przemyslidów i Piastów. Poznań, 49–72.

Štětina, J. 2001: Hrad Blansko a jeho stavební vývoj. In: M. Hauserová et al. (red.), Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2001. Plzeň, 181–189.

Štětina, J. 2016: Hrad Holštejn. In: M. Ebel a kolektiv, Dějiny staveb 2016. Plzeň, 89–109.

Štrof, A. 1997: Blansko (okr. Blansko), Přehled výzkumů 1993–1994, 183.

Tomášek, M. 2007: Půdy České republiky. Praha.

Trampler, R. 1903: Die Herren von Holstein I, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens VII, 282–341.

Trampler, R. 1904: Die Herren von Holstein II, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens VIII, 47–118.

Trampler, R. 1905: Die Burg Holstein bei Sloup, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens IX, 122–137.

Unger, J. 1984: Základní horizonty keramiky 12. až 15. století na soutoku Jihlavy a Svratky, okr. Břeclav, Archeologické rozhledy XXXVI, 288–296.

Unger, J. 2008: Archeologie středověku. Odraz života lidí v archeologických pramenech. Hradec Králové.

Václavíková, L. 2011: Vývoj rybníkářství na Moravě na příkladu vybrané rybniční soustavy. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce uložená na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Vágner, M. – Škvrňák, J – Dresler, P. 2020: Nové poznatky k ohrazeným středověkým vesnicím na jižní Moravě z pohledu dálkového průzkumu Země, Archaeologia historica 45/1, 93–121.

Valoch, K. 1980: Předběžná komplexní zpráva o výzkumu jeskyně Kůlny u Sloupu (okr. Blansko) za léta 1961–1976, Přehled výzkumů 1977, 11–22.

Varhaník, J. – Noll, J. 1997: Kostel sv. Jiljí v Heřmani, Průzkumy památek 4, 27–40.

Vařeka, P. 1998: Proměny keramické produkce vrcholného a pozdního středověku v Čechách, Archeologické rozhledy L, 123–137.

Vařeka, P. 2002: Keramika pozdního středověku až počátku novověku z areálu bývalých kasáren Jiřího z Poděbrad na náměstí Republiky v Praze 1 (zjišťovací výzkum v letech 1998–1999), Archaeologica Pragensia 16, 217–250.

Vařeka, P. 2004: Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí: 6.–15. století. Plzeň.

Vařeka, P. 2010: Zaniklá středověká a raně novověká vesnice Vojkov na Černokostelecku – nedestruktivní výzkum. Acta Filozofické fakulty Západočeské univerzity 4, 146–181.

Velímský, T. 2002: Hrabišici, páni z Rýzmburka. Praha.

Waack, U. 2004: Bautypen mittelalterlichen Dorfkirchen in Berlin und Mittelmark. In: B. Janowski – D. Schumann (Hg.), Dorfkirchen. Beiträge zu Architektur, Ausstattung und Denkmalpflege. Kirchen im ländlichen Raum – Band 3. Berlin, 121–138.

Wankel, J. 1984: Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti (přeložili a vysvětlivkami opatřili V. Grolich, O. Svoboda, J. Urban). Vlastivědná knihovna moravská – svazek 43. Brno.

Wihoda, M. 2010: Morava v době knížecí. Česká historie – svazek 21. Praha.

Zimola, D. – Vokáč, M. 2011: Archeologické výzkumy několika venkovských kostelů na Jihlavsku, Archaeologia historica 36, 431–453.

Žemlička, J. 1990: Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha.

Žemlička, J. 2009: Venkovské románské kostely. In: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička (eds.), Přemyslovci. Budování českého státu. Praha, 270–271.

Pro účely publikace byla využita data z Velké vědecké infrastruktury Archeologický informační systém České republiky. Dostupné z: https//www.aiscr.cz/.

13. Summary

The Holštejn Demesne from the Archaeological Perspective. The Testimony of Deserted Medieval Villages

The Drahanská Highlands began to be actively settled in the second half of the 13th century. The colonisers of these high medieval villages came from the Czech lands, various parts of Austria and Germany, and other parts of Europe. The evidence of this lies in the new types and the names of the settlements – colonised villages were newly built with a strict urban concept adapted to natural conditions. The colonists brought with them knowledge of their environment and their customs.

The entire former Holštejn domain is spread over a plateau, where numerous nameless small streams spring up. The area was settled quickly, and the surrounding landscape began to transform at the same pace. The founders of Holštejn Castle and the whole demesne are linked to an aristocratic family, which featured ram's horns in their coat of arms. Its members named themselves after the deserted settlement in Rosicko from Čeblovice (or Ceblovice) or Drahotuše. The second most important Holštejn family came from the branch of the Hrutovice coat of arms. We have the first written report on the state of the Holštejn demesne from the time of these owners, which was written in the middle of the 14th century. At that time, the Holštejn domain consisted of Holštejn Castle with smaller farmsteads situated below (*Holenstain cum curticulis sub eodem sitis*), the village of Husí (*Hertwigslog*) with the forest called Thenwald (*cum silua dicta Thenwald*), Lipovec (*Zybothslog*), Kulířov (*Kylein*), Podomí (*Boda*), Senetářov (*Czynols*), Kotvrdovice (*Gothfridslog*), Bystřec (*Merhlinslag*) and Budkovany (*Vlraichslog*), the town of Jedovnice (*oppidum Gedwicz*), the village of Vilémovice (*Wylhlemslog*) and half of the village of Ostrov with two special forests (*media villa Preterslog cum duabus siluis specialibus*).

The presented publication predominately focuses on archaeological material forming the core of the contents. The monograph seeks to publish new findings, process and evaluate artefacts from deserted medieval villages (also referred to as DMV), and to understand the context of the colonisation process in the Drahanská Highlands that transformed the local landscape. In its own peculiar way, it changes to this day – not only the natural conditions but it is the constant human activity that impacts the land transformation.

The first part of the book focuses on solid archaeological evidence, primarily the relics of architectural monuments preserved in the field. The second part addresses other artefacts, principally the ceramic material recorded at DMV sites. Besides their assessment, the monograph provides new information, which expands the current level of knowledge of the sites (e.g. with a geophysical survey and conductivity measurements). At present, it is difficult to imagine the archaeological work in a large area without such supporting research methods, which primarily determine the foundations of the homesteads and other buildings.

The new settlements were mostly formed along a natural watercourse or an existing line of communication. From a typological point of view, this was most often a linear village, about half a kilometre long, situated on a gentle slope. After a detailed study of the distribution of the newly founded settlements within the Holštejn domain, it is apparent that the villages were arranged in four main lines, stretching southwest to northeast. They ran through the territory of the Holštejn demesne and were followed by other villages further from the western and eastern borders. The average altitude of the villages in this area is 529.9 m

above sea level whereas the average altitude of the deserted settlements, in general, is 516.4 m above sea level. The highest village, Vaňkouš, lies at an altitude of 610–618 m above sea level; the lowest is Bystřec at an altitude of 450–460 m above sea level. The sufficiently large distance between the individual settlement units (on average about 2.67 km) enabled the villages situated at these altitudes a certain level of autarchy. The open areas were mostly used for agriculture, which was the main livelihood of the medieval population although the yields produced there probably differed from those in more climatically convenient regions. Pastures, another important factor of medieval life, also formed a significant part of land management for such high-lying settlements.

The research focuses on the northern part of the Holštejn demesne while marginally addressing the southern and adjacent areas. The northern part is spread over the cadastral territories of Holštejn, Vysočany (Molenburk, Housko), Rozstání, Otinoves, Niva, Bousín and Repechy, and DMV are located in three cadastral territories. Two deserted medieval villages, Holštejn and Bohdalůvka, can be found in the cadastral territory of Holštejn. Three settlements (Svatoňůvka, Bohdalůvka and one of unknown name) are located in the Rozstání cadastral territory, and in the cadastral territory of Vysočany, which is further divided into the cadastral territories of Molenburk and Housko, there was Husí, Gadišina and one DMV of unknown name, which was recently discovered. Although the northern area is situated at higher altitudes than the southern part of the former Holštejn domain, the villages there were abandoned with the same intensity as those in the lower positions. It was found that almost half the settlements in the northern and southern parts were deserted. Of further interest is that this mainly occurred in the area southwest of Jedovnice and northeast of Holštejn (including Holštejn itself). In the area between these settlements, there was minimal or almost no abandonment of the villages known today.

The most important investigation in the studied region took place in the cadastral territories of Molenburk and Housko, where DMV Husí is located. Based on written sources and surface prospection, a further geophysical survey was conducted, which confirmed a relatively large structure in relation to the church. Subsequent conductivity measurements confirmed the expected extent of the medieval village, assumed based on surface prospecting. The measurement was taken using a SoilXplorer soil sensor, which sends an electromagnetic signal to the soil while four coils measure the conductivity of the soil at four different depths. Based on the agronomic model, the system calculates soil structure, relative water and nutrient content along with soil compaction. This new method could prove to be useful in the future for faster evaluation of archaeological contexts.

Systematic surface prospections – not only in the built-up areas of deserted villages – provided new information, which, based on a comparison with maps created by Ervín Černý in the 1950s through to the 1980s, and modern LIDAR and satellite technology, led to the creation of informative prediction plans. The advantage of working directly in the field resulted in historically important findings (roads, charcoal piles, field boundary zones and terraces, rock heaps, remnants of medieval fields, etc.), which were – due to GPS – transformed into maps, where their exact location is recorded. In addition to this archaeological evidence, the mining activity in the area, the remains of waterworks and the presumed medieval stone bridge were also documented.

Based on a set of ceramic material obtained from surface artefact collections, the foundation of the villages can be confirmed in the second half of the 13th century. Selected pottery finds were subsequently qualitatively analysed, as these were artefacts from non-stratified contexts, coming from surface collections or being chance finds. The main aim of the evaluation of ceramics was the basic classification into individual time horizons by determining the types of rims, decoration and mixture of ceramic compounds. Drawing and photographic documentation are also included in the book.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Kolomazníček, Václav
Panství pánů z Holštejna z pohledu archeologie : svědectví zaniklých středověkých vesnic / Václav Kolomazníček ; s příspěvkem Miroslava Kováře. -- 1. vydání. -- Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2021. -- 1 online zdroj. -- (Archaeologica Olomucensia ; tomus VI)
Anglické resumé
Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-88278-67-2 (online ; pdf)

* 902:904 * 904 * 325 * 94(437.32-191.2) * (048.8)
– archeologické nálezy -- Česko
– hmotná kultura -- Česko
– osídlování -- Česko -- 13.–16. století
– Drahanská vrchovina (Česko : oblast) -- dějiny
– monografie

902 – Archeologie [8]

Panství pánů z Holštejna z pohledu archeologie.
Svědectví zaniklých středověkých vesnic

Václav Kolomazníček

Archaeologica Olomucensia – Tomus VI

Výkonná redaktorka: Jana Kopečná
Odpovědná redaktorka: Lenka Pořízková
Jazyková korektura: Zuzana Zemanová
Sazba: Lenka Pořízková
Obálka: Martina Šviráková
Překlad resumé: Klára Matulová
Korektura resumé: Paul Michael Simpson

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta
Křížkovského 10
771 47 Olomouc

Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
www.vff.upol.cz
vff@upol.cz

1. vydání
Olomouc 2021
ISBN 978-80-88278-67-2 (iPDF)
ISBN 978-80-88278-66-5 (tisk)